Poštarina plaćena u gotovu.

NARODNA STARINA

ČASOPIS ZA HISTORIJU I ETNOGRAFIJU JUŽNIH SLOVJENA
GLAVNI UREDNIK:
DR. JOSIP MATASOVIĆ, PROF. UNIV. U SKOPLJU
GLASILO MUZEJA GRADA ZAGREBA, UREDNIK: GJURO SZABÓ, RAVNATELJ MUZEJA
GLASILO MUZEJA ZA UMJETNOST I UMJETNIČKI OBRT U ZAGREBU,
UREDNIK: VLADIMIR TKALČIĆ, UPRAVNIK MUZEJA

32

Doštampano g. 1936.

„NARODNA STARINA"

izlazi godišnje u četiri broja. Časopis za povijest i etnografiju južnih Slovjena. Glavni urednik: Dr. Josip Matasović, prof. univ. u Skoplju (Universitet). — Rukopisi, listovi u zamjenu i knjige na recenziju šalju se: Uredništvu „Narodne Starine" Zagreb 6. poštan. pret. 14. — Novac za pretplatu šalje se samo čekom Poštanske Štedionice, podružnice u Zagrebu br. 34.420 ili podružnice u Sarajevu br. 8391. Uprava „Narodne Starine" razašilje čekovne uplatnice besplatno. Adresa uprave: Zagreb 6, pošt. pret. 14. — Knjižarska je kupovna cijena ovomu svesku Din 50·—, a za stalne pretplatnike (i kod povjerenika) Din 38·—. Pretplata se plaća unapred! — Plativo i utuživo u Zagrebu.

SADRŽAJ 32. SVESKA:

	Str.
Antun Matasović: Seljačko rezbarstvo u slavonskoj Posavini (sa 16 slika)	145
Dr. Grego Čremošnik: Odnos Dubrovnika prema Mlecima do g. 1358.	169
Gjuro Szabó: O jednoj staroj kući i starim ljudima u Zagrebu (sa 6 slika)	179
Dr. Josip Matasović: Knez Lenard, kaptoloma zagrebečkoga kramar (za 20 slika) nastavak	187
Dr. Mihovil Abramić: † Ć. M. Iveković (sa 1 slikom)	253
Ć. M. Iveković: Crkva sv Andrije na otoku Vrgadi ispod Biograda na moru (sa 6 slika)	257
Dr. Miodrag Al. Purković: O cenama u srednjevekovnim srpskim zemljama	260
Gjorgje Tabaković: Manastir Bezdin (sa 3 slike)	266
Dr. Petar Kolendić: Jedna pesma Mata Bunića o dubrovačkom potresu g. 1667.	267
Vido Latković: Nekoliko pisama Dragutina Ilijća crnogorskom knjazu Nikoli (svršetak)	269
Lucijan Marčić: Dubrovački Muzej (sa 4 slike)	275
Svetozar Raičević: Etnološke beleške iz Južne Srbije (sa 11 slika)	279
Nekrolozi	284
Publikacije	294
Bilješke	298

Upozorenje pretplatnicima „Narodne Starine":

Svesci 9., 11., 12., 13. i 15. još su u pripremi zbog nedostatnog broja pretplatnika i zaostalih naplata za prijašnje sveske. To je uzrok dosadašnjem zastoju ovog časopisa. Čim se ukaže mogućnost izdat će se napomenuti zaostali brojevi. Reklamacija suvišna, a pretplata je potrebna.

Uprava „Narodne Starine".

Gospodin ministar prosvjete Kraljevine Jugoslavije, uvažio je i preporučio je svojom odlukom od 12. IX. 1930. Pbr. 32472 i 17. VIII. 1933. Pbr. 29.466. naš časopis „Narodnu Starinu" svima školama i prosvjetnim ustanovama u zemlji.

U svakom svesku nalazi se na 2. strani omota naznačena cijena dotičnoga sveska. — Cijene su različne, jer su i pojedini svesci različnoga opsega i opreme.

Iza primitka ovog sveska molimo narednom poštom odmah poslati pretplatu i za 33. svezak (Din 32·— priloženim čekom), jer bez pretplate napred plaćene ne ćemo moći izdati sv. 33. koji je gotov.

Naplata se i pretplata vrši samo čekom.

Uprava „NARODNE STARINE" (Zagreb 6, pošt. pret. 14) moli čitaoce časopisa da prošire krug stalnih pretplatnika. Dosadašnji broj i više je nego premalen za uredno izlaženje.

Naši primaoci neka ne čekaju dok im pošaljemo opomene i nove čekovne uplatnice nego ih molimo da naplatu svakog sveska obave, čim prime svoj primjerak. Kad već ne može biti pretplatnika t. j. onih koji unapred plaćaju, neka bude bar urednih platiša. A ko je zbilja pretplatnik neka izvoli sačuvati priloženu čekovnu uplatnicu za kasnije.

Uprava „Narodne Starine"

* Dobivamo suvišne reklamacije: zašto ne izdamo zaostale sveske i zašto izdajemo sveske preko reda? Kad bi interesenti „Narodne Starine", svaki pojedini u krugu svojih znanaca, našli samo po jednog novog pretplatnika, svi bi upiti i (suvišna) čuđenja bila posve izlišna, jer bi se tako našlo bar najpotrebnije pokriće naših troškova i tako časopisu osigurao izlazak. Toliko kao odgovor na reklamacije. **„Uprava Narodne Starine"**

U posljednje vrijeme zauzeli su še za raširenje »Narodne Starine«:

g. Juraj Budimirović, Travnik; g. Ante E. Brlić, tajnik arheološkog kluba »Mursa« Osijek.

Darovali su »Narodnoj Starini« g. Mr. Fr. Častek, ljekarnik, Otočac Din 100.—; g. Don Frano Ivanišević, senator Kraljevine Jugoslavije, Split, Din 26.—; g. Marin Somborac, profesor, Zagreb, Din 50.—.

Jedan veleč. gosp. župnik spontano nam piše šaljući pretplatu: »Novih pretplatnika naći teško je, jer koji bi još i mogli, nemaju smisla, a za škole ne smije se (poradi štednje?) votirati u proračune!« — Doista ne znamo, šta je na stvari; je li to navodno krivo shvaćena štednja školskih odbora, koja će tako do temelja zatući naše i onako materijalno slabe kulturne pothvate, ili su nepoznate napred citirane preporuke gosp. ministra prosvjete?! Drugi, mnogo uvaženi javni radnik i kulturni promicatelj, poslavši pretplatu, primjećuje da je šalje: »... listu koji je izvrsno uređen a žalibože malo čitan. U ovim neozbiljnim vremenima slabo se čitaju ozbiljne stvari«. Naša narodna inteligencija uistinu u novije vrijeme sve više zazire od poučne knjige. Pokušali smo nedavno razaslati nekoliko stotina primjeraka »Narodne Starine« koji su nam preostali iza kompletiranja izvjesnih knjiga na primljene adrese inteligenata u provinciji kao prospekt i u reklamnu svrhu. I ako je na omotu tik do adrese bila napadno podvučena oznaka »besplatno«, gotovo odreda su nam vraćene sve stotine tih besplatnih primjeraka. Adresati nijesu scijenili vrijednim ni da zavire u omote, i ako su u njima bili članci čiste narodne povijesti. Tako se danas drži kod nas cvijet inteligencije, i ako se radi primjerice i o studijama kao što je, uzmimo, Ivekovićeva »Grobovi otaca« i m. dr. Sa gestom »ne prima« odbija se već unapred prilika upoznavanja našeg nastojanja da promičemo povjesno i narodopisno štivo, znak da prema njemu postoji negativna predispozicija.

— Umoljavamo sve pretplatnike koji su doista pretplatili ovaj 32. sv. sa Din 32.— da nam izvole nadoplatiti još Din 6.—, budući da je opseg lista narasao i trošak opreme povećan nepredvidjenim brojem ilustracija, koje još nijesmo imali na raspoloženju, kada smo u prošlom svesku raspisali pretplatu sa Din 32.— na sv. 32. Cijena je dakle ovomu svesku Din 38.—. Molimo to na cijenjeno uvaženje i odziv zajedno s pretplatom za 33. svezak. Ček je priložen!

Nema pravoga razmjera između opadanja i prinove naših pretplatnika. Jedino povećavanje broja pretplatnika »Narodne Starine« i samostalno proširivanje kruga naših prijatelja može još održati ovaj časopis. U posljednje vrijeme prigodom izlaska pojedinog sveska uvijek broj naših primalaca opada. Nije dosta, napokon, ni uredno pretplaćivanje — a i toga nam u ogromnoj većini nedostaje — nego bi valjalo pokazati nešto bar zanimanja za povećanje broja pretplatnika »Narodne Starine«. Molimo da se ovo uvaži! **Uprava »Narodne Starine«.**

Poslali smo poštom primaocima »Narodne Starine« čekovne uplatnice za naplatu, no budući da je gotov i sv. 33., umoljavamo da izvolite poslati i pretplatu D 32 i za taj broj, da bismo ga uzmogli iskupiti i raspačati.

Slobodni smo skrenuti najozbiljniju pažnju svim našim čitaocima, a napose stalnim pretplatnicima kao pravim prijateljima »Narodne Starine« na prvu ruhriku prve strane ovoga lista. Već smo preko deset odnosno osam godina u zaostatku sa 5 (pet) svezaka, pa se stoga i knjige III.—VI. uopće još ne mogu uvezivati, jer nijesu kompletne. Pitanje je, ko će i kada omogućiti, da se ovi dijelom već složeni svesci jednom otštampaju i da se »Narodna Starina« nađe u redovnoj kolotečini? Sa podrug stotine redovnih pretplatnika, koji su se dosad odzivali na naše brojne pozive, doista to nije moguće učiniti. Ima li dakle uopće načina, da se taj bitni zaostatak u izlaženju »Narodne Starine« nadoknadi u dogledno vrijeme? Prijatelji »Narodne Starine« temeljito bi zadužili ovaj časopis, kada bi pronašli put da se napokon izdadu i svesci 9., 11., 12., 13. i 15.

UPRAVA »NARODNE STARINE« Zagreb 6, pošt. pret. 14.

ANTUN MATASOVIĆ: SELJAČKO REZBARSTVO U SLAVONSKOJ POSAVINI

Rezbarstvo je zapravo dio drvenarstva, pa je zaradi toga potrebno usput reći koju i o rukotvorinama iz drveta, makar i ne spadale strogo u rezbarstvo, jer se jedno od drugoga ne da uvijek razlučiti.

Drveni predmeti (suha roba, kako kažu slovenski Ribničani) nekada su se više pravili i upotrebljavali, nego danas. Iz drvenih zdjela i tanjura se jelo drvenim kašikama, koje su sami domaći muškarci pravili. Danas nema toga. U koliko se upotrebljavaju drvene zdjelice (za sir) i zdjele, mosuri, vretena, preslice, solenice i sl., većinom su tokareni predmeti, koji se kupuju bilo od tokara, bilo od Cigana, koji se bave tim obrtom.

Drveni i rezbareni predmeti, koji se danas prave, rad su u glavnom pastira, a služe ili za igru i zabavu ili za ukras ili imadu karakter tobože „umjetničkog djela" bez prave praktične upotrebe. Prave ih više manje gotovo svi muškarci od djetinjstva do zrelog muževnog doba, te prema dobi onih, koji ih prave, možemo ih i klasificirati. Dječačke rukotvorine pravi gotovo svaki dječak, a služe ponajviše igri, te ne trebaju kakve osobite vještine i znanja, da se načine. Momci prave predmete za zabavu i ukras i odaju veće znanje i vještinu, pa ih proizvode oni, koji imadu više majstorskih sposobnosti. Napokon oni, koji imadu poseban umjetnički dar, ne napuštaju ovaj rad ni u zrelijoj dobi, te prave često takove predmete, za koje se mirne duše može reći da su umjetnine u pravom smislu riječi.

I.

Dječačke su rukotvorine posve primitivne i ne mogu se ubrojiti u rezbarstvo. Tako n.pr. svaki govedar mora imati štap ili „batinu" odnosno „ćulu" ili „budžu", kojom goni goveda.

„Batina" (štap) je ravan komad drveta otsječen od grane ili pruta, na gornjem (tanjem) dijelu obično oguljen a često ukrašen spiralom ili prstenastim ukrasom urezanim u koru. „Ćula" („budža") imade na gornjem (debljem) kraju okruglu „gulu" (kvrgu). Obično je to mlado izvađeno drvo, kojemu se korjen izreže u kruglastoj formi. Batina i ćula ne smiju biti svijene, jer bi bile nezgodne za bacanje, budući da govedar povraća goveda bacanjem batine pred njih.

„Paličak", štap starih ljudi za potštapljivanje je redovno kukast ili svijen. Kukasti se paličak pravi od mlada drveta, koje se izvadi s korijenom, pa se obradi tako, da korjen čini kuku. Prema prirodnoj formi korjena izreže se koji puta kuka u obliku kljuna (pačjeg) ili životinjske glave. Tu je već početak rezbarstva.

Svijeni se štapovi prave najčešće od debljeg rakitovog (vrsta vrbe) pruta, koji se još sirov napari na vatri, pa se savije i uveže, a onda se suši, obično na dimu u dimnjaku. Isušen štap zadrži svijenu formu, a što je nepotrebno, izreže se. Od dima dobije tamnu boju. Osobito se cijene drenovi štapovi radi čvrstoće i lijepe crvenkaste boje.

Zreliji mladi ljudi izdjeljaju sebi „odgodnji" (svečani) štap od cjepanice ili letve tvrdog drveta, pa ga izrezbare ili ukrase umecima (intarzijom) crvenog šljivova drveta. Jednako se prave i držala za nadžak (mala sjekirica na štapu), koji ne služi samo za ukras, nego i za obranu u slučaju potrebe. Ovakav štap nose samo mladi ljudi za paradu ili momci, kad idu djevojci u tuđe selo, a nikada starci, jer bi za njih to bila pretjerana gizda.

Dječacima služi batina ili budža i za igru „krća". „Krć" je od drvene kvrge ili korjena načinjena kugla, koja se tepe ćulom bilo držeći je u ruci, bilo bacanjem iz ruke, već prema vrsti igre.

Druge dječačke igračke su zvrk, „špric" (štrcaljka) i puška.

Zvrk je načinjen od drvenog kola (ili od mosurića kupovnog konca), nataknutog na drveno vreteno, koje se zavrti među dlanovima, pa se zvrk okreće, — ili se vreteno omota jakim koncem, a slobodni se kraj konca provuče kroz kratku bazgovu cijev s dva zuba i naglo izvuče, uslijeg čega se zvrk zavrti.

Puška i „špric" se prave od bazgove cijevi. Puška se začepi s obje strane čepovima od kudjelje, od kojih se jedan potisne drvenim „tučkom" (štapićem), a drugi usljed tlaka zraka iskoči s praskom. Mali dječaci prave puške od debelog guščjeg pera, a čepovi se izbodu iz tanje krumpirove ploške. Špric je isto bazgova cijev zatvorena s jedne strane čvrstim probušenim drvenim čepom, a s druge se strane tiska voda drvenim tučkom, da kroz rupicu na čepu štrca.

Od kratke bazgove cijevi s 4—8 zubaca na gornjem otvoru pravi se također „stan" (stative) za pletenje gajtana od vunice, koji se upotrebljava kao vrpca za muški šešir. Takve gajtane pletu samo dječaci.

II

Momčići, koji prelaze u momačko doba, napuštaju pomalo dječačke igre (osim krća) i počimaju praviti vrednije predmete, dakako prema svojoj duševnoj razvijenosti. Oni pletu svinjarice, košare i uče se praviti ostale predmete, o kojima se govori u mojoj radnji „Pastirske i pudarske rukotvorine."

Od drvenih predmeta prvo će svaki sam sebi načiniti kore za nož. To je futeral za „proštak" (nož, poput kuhinjskog noža u gradskom kućanstvu), koji svaki pastir nosi u torbi za jelo. Dvije drvene dašcice se izrežu u formi noževe oštrice, a iznutra se izdube mala pličina, na jednoj i na drugoj dašcici, da između njih može stati nož. Tako priređene dašcice priljube se jedna na drugu, pa se povežu s dva remenčića ili se navuku na njih dva ili više kolobara od tanke drvene kore, obično od „kukinje" (crnoga trna, prunus spinosa) ili od lijeske. Koji puta se kore ukrase izrezbarenim ili ispaljenim ornamentima.

Za zabavu će mnogi pastir sebi napraviti duduk ili dvojnice, jer mladež voli svirku i pjesmu. Duduk se obično pravi od bazgove cijevi duge 15—25 cm., kojoj se jedna strana zatvori drvenim piskom. Ispod piska se na samoj cijevi izreže poveća rupa (kao u vrbove svirke), a dolje niže se propali u jednakim razmacima šest ili sedam manjih rupa, koje kod sviranja pritiskivanjem prstima daju tonove jedne oktave. Upravo je čudno,

kako ti mladi ljudi imadu glazbeni instikt da pogode redovno točno, gdje treba načiniti pojedinu rupu. Glas duduka sjeća na okarinu.

Dvojnice su slične duduku, ali imadu dvije cijevi, a prave se od izdjelanog komada drveta, kojemu se cijevi propale usijanim željeznim žigom. Jedna cijev dvojnica ima uz glavnu još tri manje rupe kao u duduka, a druga četiri. Dvojnice (a često i duduk) prave od klenovine (acer campestre), dudovine i šljivovine. Ako duduk ili dvojnice imadu kakvih ornamenata, šaraju se samo usijanim žigom, a ne rezbare se.

Zreo momak ne zadovoljava se više ćurlikanjem duduka ili dvojnica, koje se lijepo čuju na širokom polju, ali za kolo nijesu, nego mu postaje kao ideal glazbenog instrumenta tambura i to napose, koju on sam sebi napravi.

Seoska danguba (tamburica) oblika je brača ili (koji puta) bugarije, samo je mnogo manja, od prilike kao srednja bisernica. Pravi se od kljenovog ili javorovog (ako ga ima) drveta, a često i od šljivovog radi lijepe crvene boje. Bubanj se izdube što tanje, po mogućnosti, da se prema suncu „prozira." Radi boljega glasa izmaže se iznutra tutkalom (keljem), u kojem je umiješana prašina od stucana stakla. Zatvara se lipovom daščicom.

U držalo se utucaju „perdeta" (nom. sing. „perde") od željezne žice. Žice za sviranje se nategnu od bubnja preko „kobilice" na dašcici „čivijama" u glavi. Imade ih četiri.

Duduk, dvojnice i tambura su predmeti za veselje i zabavu, ali momak je i član familije, pa će prigodice praviti i stvari, koje su u kući potrebne, makar i ne imale same po sebi kakvu osobitu vrijednost. Glavno je, da ukućanima pokaže, kako se i on brine za kuću, kako je skrban, pa ma i neznatnim stvarima povećava zajednički inventar.

To su n.pr. vile za žitno snoplje: otsiječe se mlado stabalce s tri rašlje, od kojih jedna čini srednji mali zubac smješten pred druga dva veća (smještaj tih vilaka izgleda, kao kad se rastave tri prsta, kojima se pravoslavni križaju); zatim *ključ* za slamu: kukasto drvo, kojemu se zašilji kuka i vršak iznad nje, a služi za izvlačenje slame iz plasta; *rašak:* rašljasti se štap protivno od rašlje završi prečkom — služi za namatanje pređe (Slika 1, br. 1 a i b); nadalje *stublike* i *stupke.*

Stublike su šuplji panjevi (drveni stupci) s učvršćenim dnom odozdo, a služe za spremanje graha i sl. ili za košnice. Nekada su u stublike spremali platno, pa se zato i danas platno savija u trubice.

Stupke su po vanjskoj formi slične stublikama, samo su manje, a izdubu se iz trupca tvrdog drveta. U njima se tuče drvenim tučkom (maljem) obično od drenovine mak, orasi, bundevsko sjeme, paprika, šećer itd., kao u mužaru građanskog kućanstva.

U koliko pastiri i ne prave sami sve ovakove predmete, oni poznaju i šumu i polje, pa upozoruju domaće, gdje će naći građu za ove kao i za ostale potrebne predmete u kući n.pr. svijeno drvo za lijevče na kolima, za egije, za kljuke na kosu, kojom se žito kosi i sl.

Osim ovih imade još mnogo predmeta, koje prave pastiri, a trebaju ili u kući ili za stočarstvo ili za pčelarstvo. Međutim u slijedećem se poglavlju govori samo o rukotvorinama, koje imadu manje više „umjetnički" značaj.

III

Te predmete ne pravi svaki mladi čovjek, nego samo oni, koji imaju za to poseban talent. Ovakav „majstor" praviće i kasnije, kad postane muž, u koliko mu dopušta vrijeme, sve bolje i savršenije predmete dakako ne obrtimice, nego što bi rekli, kao amateur. Svoje radove rijetko će kada prodati, nego ih pravi ili za sebe ili za svoje i kod toga pokazuje smisao za svojinu. Jer n.pr. ako momak i dade djevojci, koju voli, kandelu ili nešto drugo, računa, da će mu to donijeti natrag, kad se uzmu. Svi ovakovi predmeti su u velikoj cijeni, a također i onaj, koji ih pravi. Iz majstora momka redovno se razvije majstor muž, koji pokazuje razumijevanje gotovo za sve obrte. On će u jednu ruku praviti sam sebi različne obrtne predmete, a u drugu zvaće ga i ostali njegovi bliži prijatelji, da im posluži savjetom, kad n.pr. treba srezati građu za zgradu ili poduzeti neki drugi važan rad, koji iziskuje veće izdatke. Takovi se ljudi veoma cijene i ponosni su na naslov „majstor", kojim ga kao iz poštovanja nazivaju

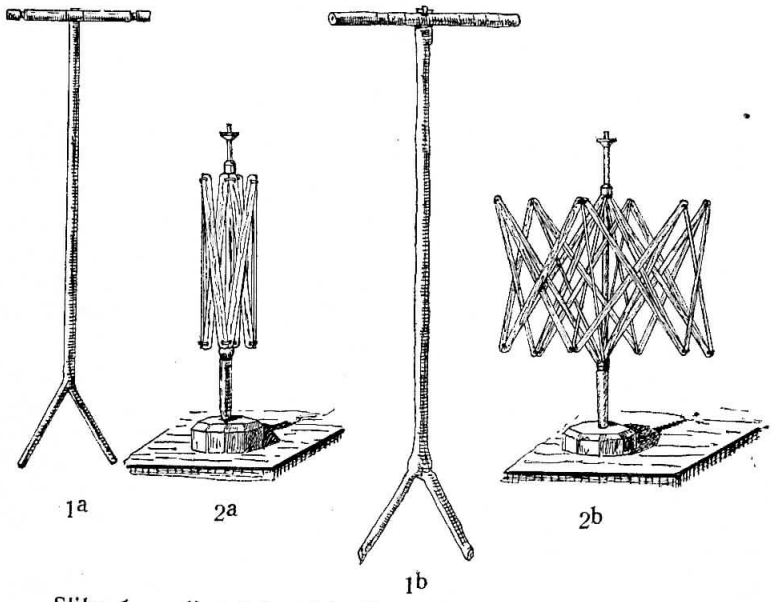

Slika 1. — 1) a i b rašak; 2) a zatvoren, b otvoren vitlić.

Prema načinu obradbe drvenog materijala mogu se rezbarske i drvene rukotvorine podijeliti, kako slijedi:

1) Najjednostavnije obrađen materijal jesu tanke letvice, od kojih mladi čovjek znade vrlo duhovito složiti „vitlić" za odmatanje pređe (slika 1 br. 2 a i b). Njim će mladi muž načiniti veselje svojoj ženi, kao što će unuk razveseliti svoju babu jednostavnim raškom.

Solenice i police su također predmeti od daščica i ne zahtijevaju osobite vještine i umjetničkog dara, da se načine.

Solenica je drvena kutija srednje veličine sa zaklopcem i ručkom, kojom se vješa na zid kraj ognjišta ili štednjaka, da bude reduši pri ruci. Oblika je četverouglastog ili valjkastog, a daščice su složene kao duge na bačvi i spojene izvana drvenim obručima. Čavli se ne mogu upotrijebiti, jer sol izgrize željezo. Solenice se često izrezbare (slika 2).

Daščice za policu se poslažu između drvenih vijenaca tako, da se dobije duža ili kraća drvena škrinja, koja se objesi ispod stropa, pa su radi toga police obično velike kao prostor između jedne i druge grede (slika 3, br. 1). Obično se daščice police izrežu u raznim formama, koje potsjećaju na štampano veliko slovo S ili O, odnosno na srce (slika 3).

Jedno i drugo su predmeti za kuću, kojima pastir pribavlja sebi priznanje ostalih ukućana, a napose lijepom solenicom obveže redušu, koja mu sprema „torbu" (jelo), kad jutrom polazi na pašu.

Slika 2. — Solenica iz Velike Kopanice (preko 40 godina).

2) No momak pastir nije izgubio smisao za igru, pa će pokušati da načini „vražji uzao", predmet, koji nema nikakove praktične uporabe. To je pravilan oktaedar sastavljen od drvenih „klipića" (egijica, baglamica) složenih jedna prema drugoj no tako, da se ne vidi, gdje je završetak. Ako se pogodi izvući završnu egijivu, cio se vražji uzao saspe, pa ga može složiti samo onaj, koji znade, kojim redom idu baglamice. Egija je drvo, koje imade oblik uglaste zagrade u matematici ([), a kako izgledaju klipići za vražji uzao, vidi se na slici 3 br. 2 moje radnje „Pastirske i pudarske rukotvorine." Slovenci prave također vražje uzlove, a zovu ih jednostavno „vozel", samo su njihovi mnogo veći (do ½ m) od slavonskih, koji su veliki 10 cm.

Od klipića se prave još krstovi za postavljanje i okviri. Jedni i drugi su veliki oko 30 cm, a prave se na posve jednak način kao i vražji uzlovi, samo što su osnovne egijice velike kao i sam predmet.

Za spajanje egijica kod tih predmeta ne upotrebljava se niti ljepivo niti čavli. Nijesu nikakove umjetnine, već su zapravo igračke, koje odaju spretnost i vještinu onih, koji ih prave i znadu sastaviti.

3) Dječaci redovno ne puše, jer se takav mladić ne smatra dobro „ospitnim" (odgojenim), no momak zreo za ženidbu smije da puši, ali neće zapaliti cigarete pred roditeljima ili starijima, iako mu otac daje duhana ili novaca za duhan. Mlađi puše samo cigarete, dok stariji ljudi puše i na lulu, što pak za mlađe ljude „nije lijepo".

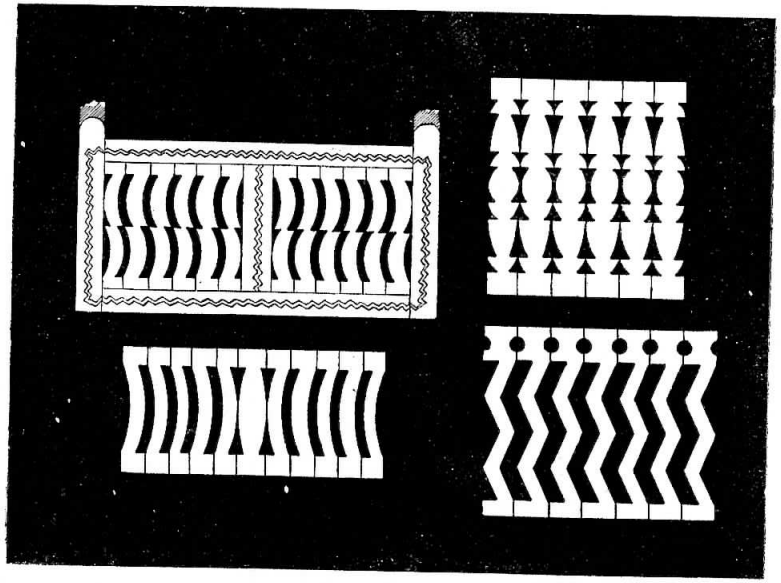

Slika 3. — Police: 1) iz Velike Kopanice (oko 40 godina), 2) iz Velike Kopanice (preko 30 godina), 3 i 4 iz Koritne.

U tom periodu života pojavljuje se među momcima neko idealno takmičenje, jer svaki hoće, da je u nečemu bolji od drugoga. Poradi toga nastaje među njima diferenciranje; pa se opaža koji će biti dobar poljski radnik, koji će biti za stoku, a posebno se cijeni onaj, koji pokazuje „majstorski" (umjetnički) duh, samo ako inače imade kvalitete normalnog muškarca, jer „prelac" (muškarac, koji imade u sebi nešto ženskog) „nije nikamo pristao".

Majstor momak se neće zadovoljiti da puši na trsku ili na cigarluk od jednostavno propaljenog višnjevog prutića, nego će sebi za svečanije zgode načiniti odgodnji cigarluk.

Taj se obično pravi od zelenkastožućkastog bršljikovog (evonymus europaeus) drveta. Kao prst debeo prut se ostavi, da se dobro isuši, a onda se žigom propali. Izvana se „našara" (izrezbari), dok se kraj, u koji se stavlja cigareta, obalje olovom.

Ali osim cigarluka načiniće on i ostale predmete potrebne za pušenje, naime „sklopicu" za duhan i sklopicu za šibice.

Sklopice su svakako najinterestantiji predmeti narodnog rezbarstva, jer pokazuju u jednu ruku umjetnički ukus, u drugu pak umješnost, a imadu praktičnu uporabu. Osim sebi, napraviće koji od ovakovih predmeta da razveseli koga drugog od starijih muškaraca.

a) Najjednostavnije su sklopice za duhan. To su duhanske doze, a imadu veličinu i oblik kupovnih duhanskih kutija od tvrdog papira ili lima. Izdubi se iz jednog komada drva, a poklopac se pričvrsti malim limenim peticama poput vrata. Kao i sve ostale sklopice, tako se i ove izrezbare.

b) Sklopica za šibice imadu dvije vrste: na „feder" (pero) i na puceta.

Jedne i druge prave se od jednog komada drveta produbljenog skroz na skroz. Sklopica na pero zatvori se s donjeg kraja dnom, od kojega ide nutarnjom stranom drveno pero, koje pritište zaklopac da se ne otvori slično kao pero na žepnom nožiću (slika 4 i 5).

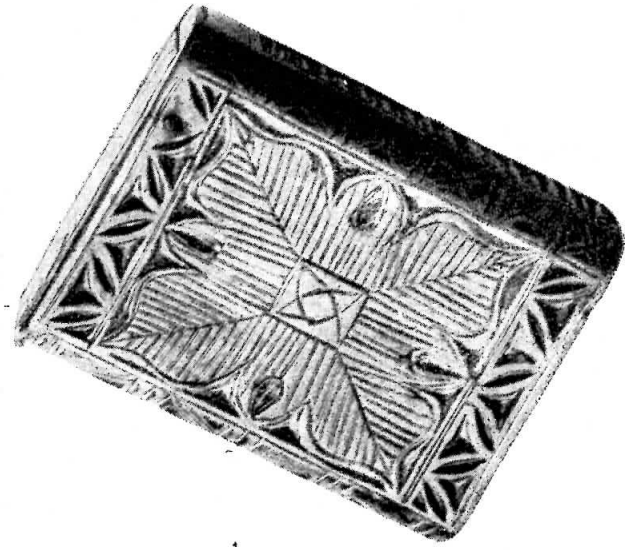

Slika 4. — Sklopica za šibice na „feder" zatvorena.

Sklopica na puceta je potpunog kvadratnog oblika. Kad je zatvorena, nevješt ne zna, kako bi je otvorio, a i rijetko bi je tko otvorio, dok ga drugi ne nauči. S jedne i s druge plosnate strane imade po pet u križ postavljenih drvenih dugmeta (slika 6 i 7).

Kad je zatvorena, dugmeta čine pravilan grčki križ. Ima četiri zaklopca: dva prava iznad jednog i drugog otvora i dva slijepa s jedne i s druge uske strane. Pravi su zaklopci kraći od slijepih i dok je sklopica zatvorena, nalaze se među njima pravi zaklopci, a puceta prema slijepom zaklopcima upiru u njih (u slijepe zaklopce), pa se ne mogu maći.

Ako se sklopica hoće otvoriti, moraju se razmaći dugmeta prema pravim zaklopcima od sredine, pri čemu nastane nevidljivi prostor pod

srednjim dugmetima. Tada se dugmeta prema slijepim zaklopcima pomaknu u sredini, usljed čega se mogu maći slijepi zaklopci, a onda se preko njih izvuku i pravi.

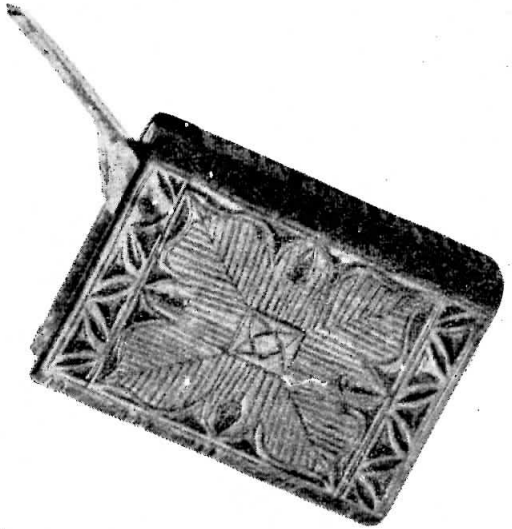

Slika 5. — Sklopica za šibice na feder otvorena.

Ova je sklopica zapravo igračka, jer se ne može brzo otvoriti. Njom se služe mlađi ljudi, dok stariji kao praktičniji vole radije sklopicu na pero.

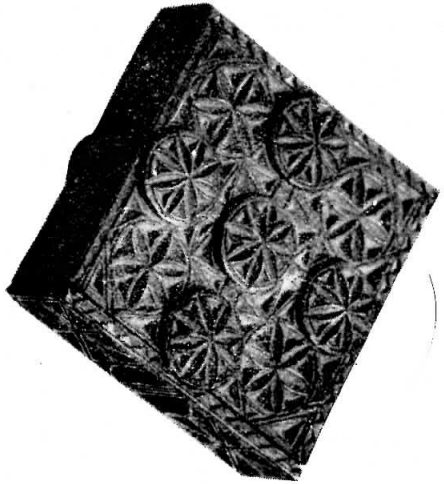

Slika 6. — Sklopica za šibice na puceta, zatvorena (iz Velike Kopanice oko 30 godina).

c) Sklopice za britve su dugoljasta oblika, često na jednoj strani uže, a na drugoj šire, naime prilagođene su obliku zatvorene britve (slika 8).

Njih imade isto više vrsta već prema načinu, kako se otvaraju. Zaklopac se kod sviju okreće oko drvenog vretena; jedne imadu dugme na zaklopcu s jezikom ili na zaklopcu ili pod njim, a drugima je dugme ispod zaklopca na strani vretena. Kako se otvaraju jasno je prikazano na slici 9, br. I i II a, b, c, te III a i b.

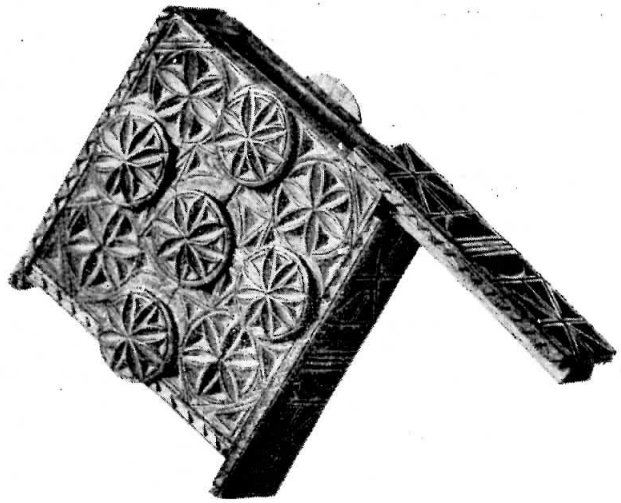

Slika 7. — Sklopica na puceta iz Velike Kopanice (oko 30 godina), otvorena.

Dugmeta za zatvaranje kako kod sklopice na puceta za šibice tako i kod sklopica za britve, imadu zubac, koji zapne u rupicu na zaklopcu, odnosno na jeziku, da se ne dade otvoriti.

Sklopice za britve redovno se šaraju, a njih rado imaju i stari djedovi, da se mogu podičiti rukotvorinom svoga unuka.

Slika 8. — Sklopica za britvu iz Velike Kopanice (oko 30 godina), zatvorena.

4) Kepčije su plosnate čaše više manje elipsastog horizontalnog prereza sa širokim drškom (slika 10), a nose ih pastiri obješene na torbi, da njima piju vodu. Spadaju među najljepše proizvode našeg narodnog rukotvorstva. Prilagođene su posve materijalu iz kojeg su načinjene i svrsi kojoj služe: iz drvene cjepanice lakše je načiniti plosnati nego valjkasti oblik; široki držak i plosnata forma kepčije su podesni, da se jednim

zamahom ruke po površini vode razgrne eventualno trunje i nečistoća, te čaša naglo uroni i zagrabi voda. Kako kepčije moraju jednako podnositi vlagu i sunce, a da poradi toga ne popucaju, prave se od suhe jasenovine (fraxinus excelsior) i to od onog dijela, koji čini prelaz od stabla ka korjenu.

Kepčije se također šaraju (za mlađe čobane), no ne uvijek (za starce, koji čuvaju stado). U mom ih kraju zovu jednostavno vodena ili drvena čaša, rjeđe kepčija.

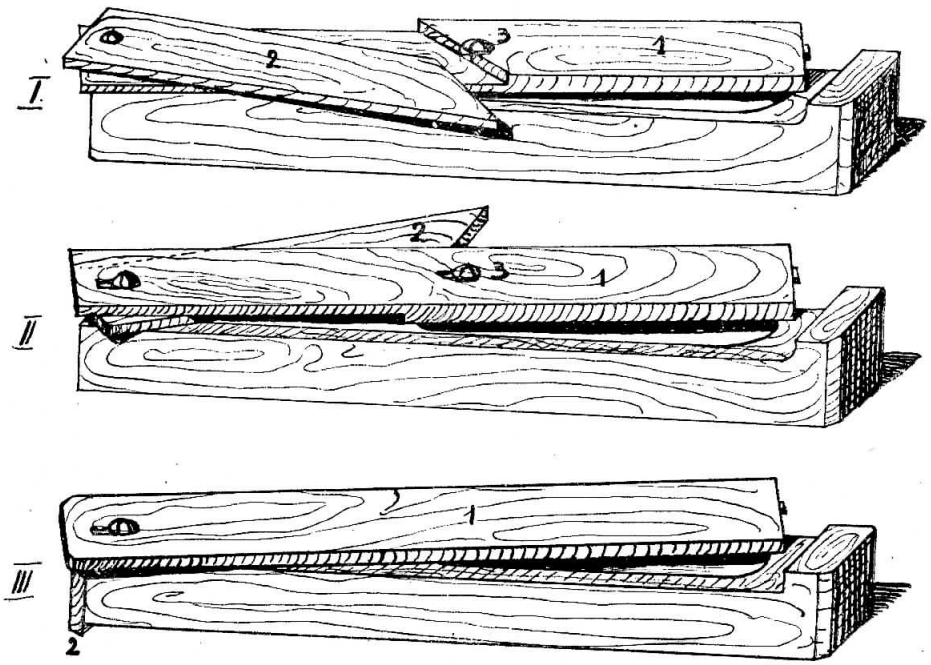

Slika 9. — Sklopice za britve zatvaraju se na slijedeći način: I zaklopac 1 povuče se nad otvor i zatisne desno, jezik 2 se izravna sa zaklopcem, a pucetom 3 se zamandali; II zaklopac 1 kao kod I, jezik 2 se uvuče pod zaklopac i puce 3 kao kod I; III zaklopac 1 se povuče kao kod I i II, a onda se puce 2 utisne gore.

5) Okviri za veće slike i ogledala su ili plosnati od cijelih komada drveta ili od trobridnih letvica na baršunastoj podlozi. Oni su redovno ukras zadružne kuće, no kod diobe dobivaju ih oni, koji su ih načinili.

a) Prvi se prave od četiri komada drveta, a na gornji se kraj našije vijugava glava slična zabatu baroknih zgrada. Sam okvir i glava se izrezbare (slika 11).

b) Drugi se prave na taj način, da se od tanjih daščica načini okvir, po kojem se izlijepe komadi raznobojnog baršuna. Na spojke se baršuna prišiju čavlićima ili prilijepe tutkalom trobridne letvice, po kojima se izrezuckaju zubre. Glava je ovih okvira (ako je ima) uglata. Ovakovih okvira imade i od širokih letvica, koje se ne lijepe na barnušastu podlogu. Okviri pod b) po svoj prilici su stranog porijekla i označuju već jaku degeneraciju narodnog ukusa.

6) Kućica za šibice također je više igračka, nego predmet za praktičnu uporabu. Ima oblik kuće. Iznutra je do polovice šuplja, no šupljina prema dolje tvori kut, odnosno šupljinu obrnute trobridne prizme. Stoji na podnošku, iz kojega ide kroz čitavu kućicu do otvora na krovu letvica sa

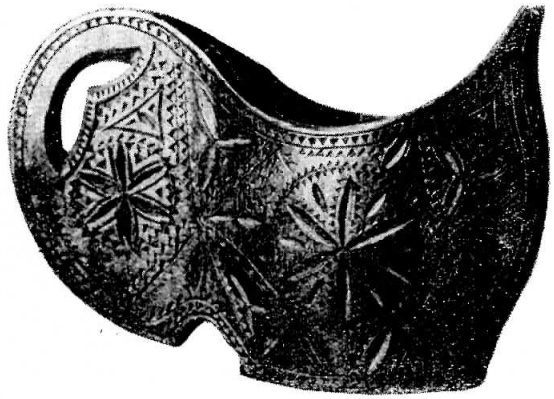

Slika 10. — Kepčija.

žlijebom na vrhu. Ako se kućica podigne, propadne letvica do dna šupljine, pa u žlijeb na gornjem kraju letvice upadne šibica, koja se pojavi na hrptu krova kućice, kad se ona ispusti.

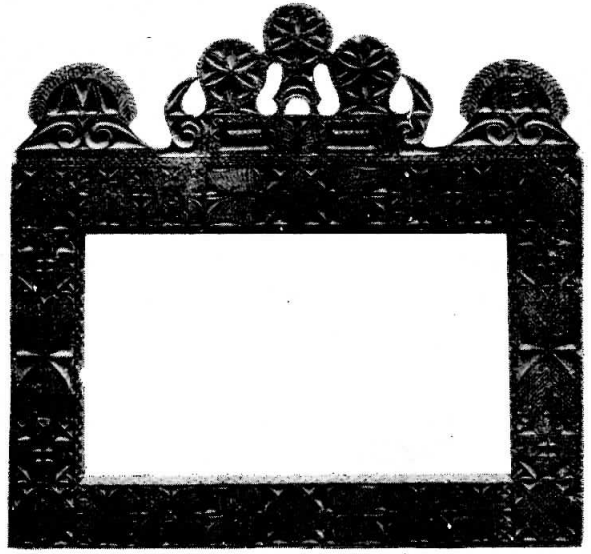

Slika 11. — Okvir iz Velike Kopanice (oko 30 godina).

7) „Modlica" za kolače imade dvije vrste: Za paprenjake i muškacone.

a) Paprenjaci su pačetvorine od prilike 5—8 cm, a običaj je, da imadu kakav plastičan oblik na sebi: pticu, ribu, cvijet, jabuku, šljivu, a također stilizovano srce ili sakramenat (monstrancu). (Slika 12).

Na dužem komadu drveta izdube se obično 4—6 raznih figura, pa kad se modlica pritisne na tijesto, dobije se isto toliko kolača s plastičnim figurama. Tijesto za paprenjake se pravi s medom, biberom i nekojim drugim mirodijama.

b) Muškaconi imaju oblik u sredini sužene elipse. Prave se od oraha meda i bjelanka.

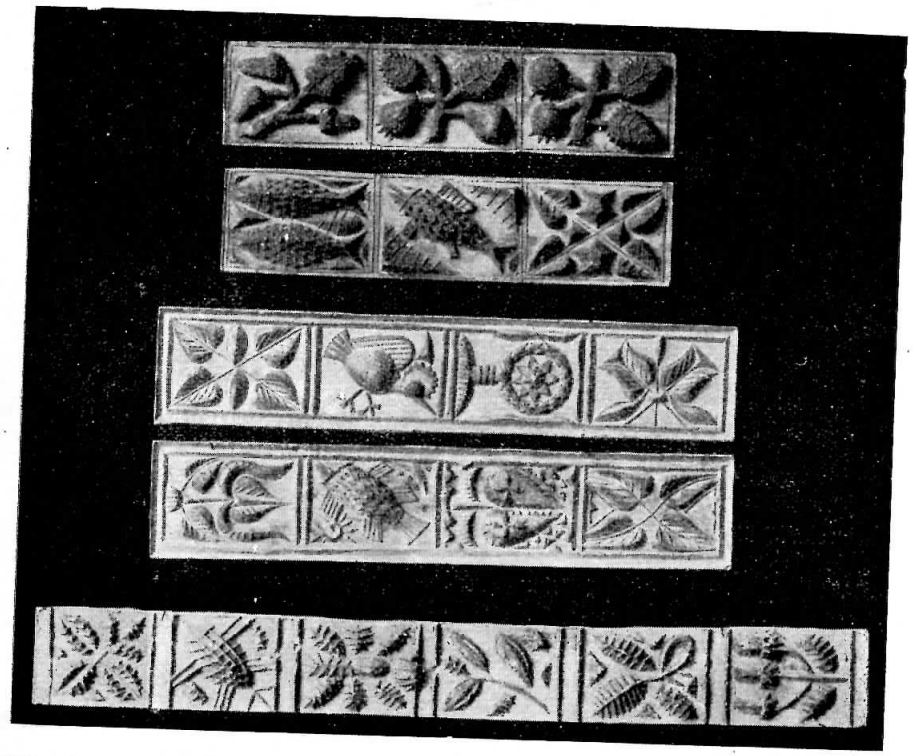

Slika 12. — Modlice za paprenjake: 1) iz Zoljana (srez Brod n. S. oko 40 godina) 2) a i b iz Velike Kopanice (oko 30 godina), 3) a i b iz Velike Kopanice (iz godine 1926).

„Modlica" za muškacone također je izdubena u drvetu, a izgleda kao dvije orahove polovice spojene u sredini prst širokom vrpcom.

Jedne i druge modlice jesu obično dar mladoga muža ženi, da se ne stidi pred drugim ženama.

IV.

Ovim su pobrojani svi tipični predmeti, koji se stalno prave. Predmeti jedne iste vrste razlikuju se samo po finijoj ili lošijoj izradbi te po ornamentima, odnosno figurama, koje su na njima izrezbarene ili izdubene, a jedno i drugo ovisi o sposobnosti onoga, koji ih je napravio.

Međutim možemo naći po seoskim kućama i drugih izrezbarenih predmeta, koji služe lih za dekoracije bez ikakve praktične primjene, a možemo ih podijeliti u dvije grupe:

a) imitacija vidjenih predmeta;
b) samostalno zamišljena djela.

Seoskog rezbara u Slavoniji najviše privlači svojom grandioznošću đakovačka katedrala, pa se našlo „smionih" ljudi, koji su pokušali načiniti drveni model te crkve. Meni je poznato desetak dobro uspjelih modela Štrosmajerove katedrale, a sigurno ih imade mnogo više, dakako u malom, za koje se ne zna u javnosti.

Crkva, lijepa kuća, kakav spomenik, sve su to objekti, koje pokušava „majstor" rezbar da svojim malim nožićem i eventualno dlijetom izdjela iz drveta, a to samo za to da pokaže, što on zna i da se tim može podičiti. Ovakovi predmeti, ako su uspjeli, pobuđuju u selu udivljenje i ljudi dolaze da ih vide.

Slika 13. — Drvena čaša iz Beravaca (oko 40 godina). Gore u sredini svastika, ispod nje dva kaleža.

Mnogo češće se imitiraju predmeti iz građanskog kućanstva, kakvi se ne upotrebljavaju na selu, a također i predmeti seoskog kućanstva iz drugog materijala, pa se jedni i drugi lijepo izrezbare. Često će se naći n.pr. imitacija velikih staklenih čaša ukrašenih ornamentima (Slika 13), ili n.pr. vješalice za ručnike (Slika 14), ormar i sl. Isto tako i obični čiviluk (vješalica za odjevne predmete) često ospu ornamentima ili plastičnim figurama, kao što je već rečeno za štapove i cigarluke.

Napokon nadareni rezbar će i sam izmišljati nove predmete, pa je šteta, da se glavna pažnja posvećuje vještini, odnosno igri, kao što su n.pr. lanci iz jednog komada drveta i sl. Osobito se rado prave razni

predmeti za pobožnost n. pr. oltarići i križevi (Slika 15), a poseban je ponos rezbara, ako njegov predmet nađe mjesto u crkvi kao n. pr. izrezbareni stalak za misnu knjigu.

Radovima spomenutim u ovom poglavlju bave se najviše zreliji ljudi, koji smisao za rezbarstvo nijesu napustili, pa se i ne mogu uvijek ubrojiti u tipične pastirske rukotvorine.

Na koncu treba mimogredce spomenuti da su nekada seljaci sami lijevali olovne „šprije" (kugle) za puške u kalupima iz kamena, koje su sami pravili, a za Vojne uprave bio je neke vrste porez, da je svaka kuća morala predati „regimenti" stanoviti broj guščjih pera priređenih za pisanje. Danas se ni jedno ni drugo ne pravi, niti za vlastitu uporabu.

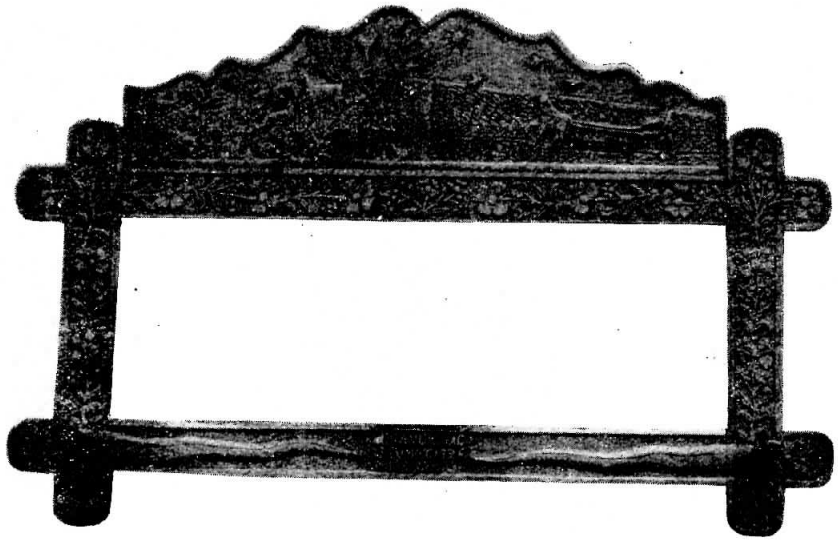

Slika 14. — Okvir za vješanje ručnika iz Vel. Kopanice, iz godine 1926. Primjer poratne degeneracije ukusa.

Isto tako pravili su se predmeti iz roga u prvom redu rogovi za barut, solenike i sl., a šarali su se kao tikvice. Danas se nađe samo tu i tamo po koji takav rog za barut.

Od olova i kositra ljevale su se negda ružice, pera, zvijezde i slične stvarčice, koje su služile za nakit, osobito muškarcima za vrpcu na šeširu. Danas ni toga nema više.

Prednjim recima je rečeno u glavnom sve o rezbarstvu u mom kraju prije svjetskoga rata. Rezbarenje nije ni danas posve napušteno. U drugim krajevima bilo je i još ima i drugih radova, no na njih se nijesam u ovoj radnji obazirao.

Iz izloženog se vidi, da su ti radovi nikli iz načina narodnog života i iz neke težnje za lijepim ali i iz želje za podražavanjem tuđine, a stvorio ih je zapravo smisao za radišnost i nastojanje, da čovjek sam načini ono, što treba.

Dječaci stoga prave samo igračke, stariji pastiri predmete, koje u svom zvanju trebaju, a odrasliji brinu se također i za kuću. Pastiri i pudari

imadu dovoljno slobodna vremena, da se mogu baviti i onim, čim poljski poslenici ne mogu. No kako su to ljudi koji pudare, ili su na paši, radi odmora, odnosno jer još nijesu dorasli za teže poslove, ne bave se tim poslovima obrtimice, nego više zabave radi; pa za to i njihove rukotvorine imadu najčešće značaj igrarija. Posljedica je toga da u kasnijoj dobi, ako se bave rezbarenjem, prave većinom predmete, kod kojih nije u prvom redu spojeno lijepo s korisnim, nego lijepo sa zabavnim.

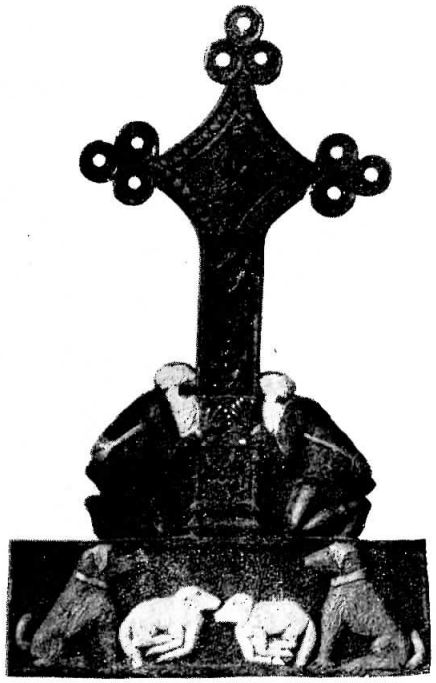

Slika 15. — Križ iz Semeljaca 1925 god. Naročito jasan primjer poratne degeneracije narodnoga ukusa pod uplivom tuđih elemenata.

U zreliјoj dobi rezbare samo pojedinci, koji ili imadu za to više vremena ili im je umjetnički nagon jak, dok ostali redovno prestanu, jer što sebi za dokolice načine (sklopice, štap, okviri) ostaje im za cio život. Radi toga rezbarski predmeti, a i neki drugi, jesu u pravom smislu riječi pastirske rukotvorine.

V.

Za rezbarenje se najčešće upotrebljava kljenovina (acer campestre), koja je dosta čvrsta, a dade se lijepo izraditi. Godovi su joj prema kori bijele boje, a srce joj je tamno, gotovo smeđe. Nadalje se upotrebljava dudovina (morus alba) radi žute boje, te kruškovina, koja je crvenkasto-smeđa. Šljivovina se bojom ni ne razlikuje od dobro izrađenog mahagonija. Javor, jasen, bršljikovina i neke druge vrste drveta upotrebljavaju se za specijalne predmete, kako je već spomenuto.

U najnovije doba upotrebljava se topolovina, lipovina i druge mekše vrste drveta, jer se rado rezbare plastične figure.

Izrezbareni se predmeti redovno ne bojadišu, jer se prave od drveta, koje ima lijepu prirodnu boju. Za to se samo osvijetle svinjskom slaninom ili se eventualno lakiraju običnim lakom rastopljenim u žesti (najčešće tambure). Okviri, sklopice i slični predmeti se obično prepariraju lanenim uljem, poradi čega prirodna boja drveta još bolje dođe do izražaja. Suh se predmet natopi tim uljem, pri čemu se pazi, da ga drvo što

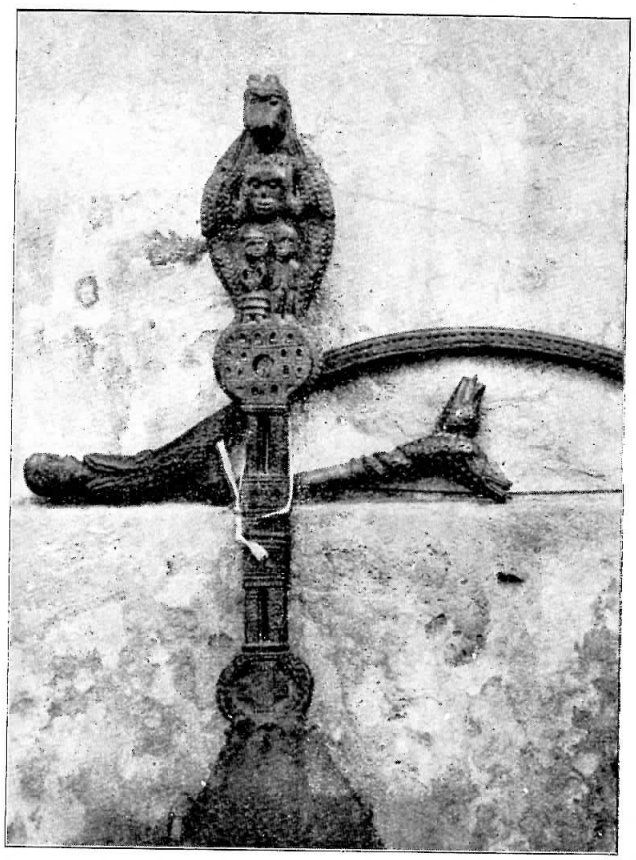

Slika 16. — Gusle (oko 80 godina). 1) Glava, 2) gudalo, 3) čivija.

bolje upije. Zatim se suši na suncu, a cio se postupak nekoliko puta opetuje, dok predmet ne postane kao impregniran staklenastom masom. (Laneno ulje zapravo na zraku oksidira, pa tvori na predmetu neke vrste glazuru).

Nekada su gotov predmet od bijelog drveta prije šaranja namazali čađom ili prašinom od stucane cigle razmućenom u vodi, pa je izrezbareni predmet bio crn, odnosno crven s bijelim šarama od prirodne boje drveta.

U najnovije doba izrezbarene predmete, osobito s plastičnim figurama, bojadišu raznobojnim uljenim bojama.

Rezbari se *šaračem* sličnim šaraču za šaranje tikvica, samo je nešto veći, jer se pravi od manjeg proštaka. Ostalo pomoćno rezbarsko oruđe jesu: *žunjak,* razna *dlijeta, kotrice* i *žigovi.*

Žunjak je nož s dvije oštrice ploštimice svijen u luk. Njim se ižunjuju (dubu) modlice i popravljaju izdubine i produbine sklopica i tambura, u koliko se taj posao ne može dotjerati dlijetom.

Kotrica je slična dlijetu, a imade ih više vrsta. Za vijugave zubre kotrica je svijena u poluvaljak, a oštrica joj je šiljati luk. Za pletivo (tkanje) upotrebljava se kotrica debela do pola centimetra s dva, odnosno tri široka šiljka mjesto oštrice. Šiljci su jedan od drugog udaljeni za širinu upletene (utkane) vrpce. Udaranjem njome po drvetu dobiva se pletivo.

Dlijetom se dubu tambure i sklopice. I obične se zubre koji puta izbijaju dlijetom šiljate oštrice.

Za žig se upotrebljava kao i kod tikvica letka sa čekrka, na kojem se suču cijevi za tkanje. Za propaljivanje manjih rupica i za ispaljene šare služi makar kakova deblja čelična žica.

VI.

Ukrasi rezbarenih predmeta jesu urezane „šare" (ornamenti) ili plastične figure, odnosno jedno i drugo.

Glavni, pače jedini ukras u vrijeme do pred rat urezani ornament, koji nije onako raznolik kao na tikvicama, što nije čudo, jer rezbariti u drvu je teže nego šarati po mekoj tikvičinoj kori.

Ornamenti su u glavnom geometrijski i to kružnice (Slike 6, 7, 10), sa šestolatnim ružicama od upisanih polukrugova, što je vrlo lagano narisati šestarom, te kvadrati i pačetvorine s raznim kombinacijama dijagonala, odnosno paralelnih i ukrštenih pravaca (Slike 8, 11 i 13).

Od biljnoga ornamenta dominantan je vezov list (ulmus laevis), koji se stilizuje na razne načine: kao lipov list, kao tulipan, kao srce ili se opet kombiniraju četiri lista, da ispune kvadrat te čine četverokraki ili osmerokraki krst odnosno četiri bršljanova lista. (Slike 4, 5, 8 i 11). Slova ili koji važniji lik ovija vezova graničica poput palmove grane u crkvenoj ornamentici. (Slika 11 u glavi oko slova M i F).

Pojedine ornamente obrubljuje zubra ili formom jednaka kao na tikvicama ili vijugava. (Slike 10, 11, 13 i 16).

Prazni prostori ispune se plosnim piramidama, spiralama ili zavojitim krivuljama. Za ispunjavanje služi često krst, zvijezda, svastika ili kakav drugi za seljake interesantan predmet, obično kalež i monstranca. Svastika je izgubila svoj prvotni oblik, te se sastoji od četiri izbočena i četiri udubena pravokutna trokuta, od kojih jednima gleda hipotenuza na desnu, a drugima na lijevu stranu.(Slika 13, u sredini gore, ispod nje kaleži).

Veće plohe se često ispune vijugavim zubrama tako, da se nekoliko redova tih zubara povuku jedni ispod drugih ili pletivom (tkanjem), koje izgleda kao jako povećane utkane vrpce.

Zubra, vezov list, kvadrati, pačetvorine i kružnice u raznim kombinacijama su temeljni ornamenti, a spirale, piramide i likovi te eventualno svastike su umeci, koji se koji puta nalaze u kvadratu, odnosno u pačetvorini i kružnici kao što i četverolatična ružica od polukrugova može biti i u kvadratu.

VII.

Do pred rat, koliko se sjećam iz djetinjstva, slabo su se rezbarile plastične figure, osim tamo, gdje je forma obrađenog materijala nadavala sama po sebi gotov oblik (ptičja ili uopće životinska glava na štapovima).

One su česti ukrasi jako starih predmeta i poratnog rezbarstva, pa se poradi toga opaža, da između ova dva perioda fali prelaz. Dok starinski predmeti pokazuju neki posebni čar primitivnosti, poratne figure prikazuju realistički predmete iz prirode. Zanimljivo je, da je jedna figura stalna u oba perioda narodnog rezbarstva, a to je zmija. Ona se nalazi na štapovima, na guslama, na čivilucima i na drugim predmetima kućanstva, kako prije, tako još i danas.

1) Na starinskim predmetima osim zmije dolaze slijedeće figure: baba, djed, gospodin, „gospoja", pas, medvjed i ptica.

Baba je ženski ili uopće bespolni ljudski lik, djed je pak muški lik, a razlikuje se od prvoga, što ima brkove. Medvjed je uopće svaki glomazni životinjski lik, a pas sličan lik sa šiljatom gubicom. Gospodin i gospoja su ljudski likovi u odijelu neodređena oblika, koje ipak više sjeća na građansko, nego na narodno odijelo.

Svi su ti likovi prikazivani nezgrapno, vrlo primitivno, te potsjećaju na plastiku crnačkih plemena iz Srednje Afrike. I kao što Crnci svojim „fetišima" od ebanovine umeću sedefne oči, da dadu dojam realističke vjerovatnosti, tako i naš rezbar ljudskim i životinjskim likovima umeće staklene oči (glavica od gumbašnice), a muškarcima brkove od konjske strune. Klasičan primjer takve plastike jesu jedne stare javorove gusle, za koje ne znam, odakle potječu, no kako im ornamentika potsjeća na noviju slavonsku ornamentiku, nije isključena mogućnost, da su nastale u Slavoniji (ili u sjevernoj Bosni), polovicom prošlog stoljeća, kada je bila u modi čunjasta krinolina, kakvu imade „gospoja" na njima. (Slika 16).

Centralna figura na glavi tih gusala jest baba, ispod koje se nalaze gospodin i gospoja. S jedne i s druge strane centralne grupe napinju se u luku dvije zmije razvijene u zmajeve prema lavu iznad babe. Taj lav zapravo je medvjed narodne plastike, a promijenjena je forma nastala sigurno pod utjecajem crkvenih slika. Gudalo je isto u luk svijena zmija, koja guta ljudski lik. Čivija (za natezanje strune) sastoji od dvije spletene zmije, a također poleđinom bubnja vijuga zmija.

Inače po držak gusala i gudala vidimo običnu zubru, a po zmajevima je vijugava zubra u redovima, da potsjeća na zmijske ljuske. Ostali su ukrasi ornamenti, o kojima je govora bilo u prijašnjem poglavlju.

Oči ljudskih i životinjskih likova su staklene glave gumbašnica.

2) Moderna plastika udaljuje se sasvim od tradicije. Na okviru za vješanje ručnika (Slika 14) nema niti zubre niti karakterističnih geometrijskih ornamenata.

Jednako se i na krstu (slika 15), kojemu se klanajaju pastiri, opaža težnja za realističkim prikazivanjem. Jedino stiskanje staraca uz križ daje utisak primitivne ekspresije duboke pobožnosti.

VIII.

Što se tiče intarzija i „modlica" (kalupa za kolače) nije potrebno u pogledu ornamenata i plastike posebno govoriti.

Umeci crvenog drveta imadu da ispune kvadrate ili pačetvorine mjesto vezova lista ili drugog ornamenta, o kojima je govoreno u šestom

poglavlju ovoga djela. Oni prema tomu imadu oblik srca, kvadrata, lista i sl. već što treba ispuniti. Od njih se također izrezuju slova ili brojke, ako ima kakav natpis na predmetu.

Umeci se poglavito upotrebljavaju na štapovima, rjeđe i na okvirima, pa se tu češće upotrebljava pačetvorina mjesto kvadrata, jer dugoljasti oblik štapa to zahtijeva.

Mjesto crvenog drveta upotrebljava se i crveni odnosno zeleni pečatni vosak, a koji puta i ogledalca.

Kod „modlica" prevlađuju figure, jer je njih lakše izdupsti nego gusti geometrijski ornament. One su jedini predmeti, kod kojih se stalno upotrebljavaju figure od starine do današnjega dana.

Kod modlica na slici 12 najočitije se vidi značajka pojedinih perioda narodnog rezbarstva. Dok je riba br. 1 (druga figura od lijeva) tako stilizovana, da se jedva prepoznaje, na br. 2 odmah se može prepoznati, a na br. 3 prikazana je gotovo sasvim realistički. Još se bolje vidi na žiru. Na br. 1 hrastova je grančica simetrična i potpuno stilizovana, dok je na br. 3 prikazana upravo realistički.

Čisto ornamentalni likovi na sve tri modlice su slični, što se osobito vidi na ukrštenim listovima (na br. 1 treći lik s lijeva, na br. 2 a prvi s lijeva i na br. 3 b treći s lijeva). Ovo je najbolji dokaz za prijašnju tvrdnju, da između starijeg perioda narodnog rezbarstva i najnovijega, u stvari plastičnih figura, nema prelaza, a ornamenti su se upotreblavali kako u starini tako sve do današnjega dana, pa se kod njih opaža stalan kontinuitet, kojega nema kod plastičnih figura.

Figure na modlicama br. 2 su karakteristične za vrijeme neposredno pred rat. Poznato mi je desetak takovih modlica od raznih rezbara, no jedne su drugima tako slične, da čovjek gotovo ne može vjerovati, da ih nije izradila jedna ista ruka.

IX.

Nameće se pitanje, zašto narodni rezbar upotrebljava stanovite ornamente i figure, te kako on stvara. Što se posljednjega tiče, narodni rezbar radi po uzorku, bilo da ga imade pred sobom, bilo, da ga se sjeća. Međutim će predložak rijetko kada točno kopirati, nego svakoj stvari šta više i pojedinom ornamentu daje nešto individualna. Zato nam se pučke rukotvorine iste vrste od raznih ruku na prvi pogled čine jednakima, no kad ih izbliže pogledamo i isporedimo, opazićemo zanimljive razlike.

Očite razlike opazićemo između starih i novih predmeta, ako je između njihovih postajanja prošla barem jedna ljudska generacija. Narodna je umjetnost živ organizam, koji s ljudima živi i generacijama se razvija. To se opaža u svakoj grani pučke umjetnosti, a najlakše ju je zapaziti u glazbi. U mom se kraju pleše već generacijama oko deset različnih kola, koja imadu stanoviti ritam i ime, pa ipak, ako jedno isto kolo svira djed, otac i unuk, doduše prepoznaćemo ga, osjetićemo, da je isto kolo, no svaki ga od njih trojice svira na svoj način.

S melodijama je, koje se u kolu pjevaju, drugčije. Jednu melodiju pjeva jedna generacija, a druga je posve napusti. U četvrt stoljeća, što ja pamtim, sjećam se nekih pet melodija za poskočice, koje se više ne pjevaju, a prije 10, 15 godina su se općenito pjevale.

Iza rata su se pojavile različne melodije, koje su sigurno donešene iz Rusije ili iz drugih krajeva, gdje su naši ljudi bili u ropstvu, — pa ipak

i na njima se opaža neki poseban kolorit karakterističan za popijevke moga kraja.

Napadno je, da je isti slučaj kao kod kola i kod melodija narodnih balada (Vukovih ženskih epsko-lirskih pjesama), u koliko su se još sačuvale.

Ovu pojavu možemo protumačiti tako, da je kolo imalo nekad ritualni značaj, a isto tako i balade su većeg značenja, dok su poskočice pjesme na neki način za svagdanju upotrebu. One se radi toga mijenjaju i zabacuju, dok se kolo mijenja samo u onome što je nebitno, premda se danas pleše samo za zabavu i nema ritualnog značenja. U kolu i melodijama balada čuva narod nesvjesno tradiciju, koja se ne smije u biti mijenjati, ali se razvija, te trebaju proći generacije i generacije, dok se izmijeni toliko, da se ne može prepoznati prvotni oblik.

Jednaka je pojava kod pučkih ornamenata i likova: nekoji su stalni, a nekoji nijesu. Razlozi su isti, koji i kod glazbe.

1) Cikcak zubra je stalan ukras narodnih rukotvorina kako muških tako i ženskih. Pitanje je: zašto? Moguće, da je nekada imala sakralno značenje, pa se ustalila kao ornament, a vjekovima se zaboravilo na njeno značenje, pa je danas lih dekoracija. To sam pitanje nabacio u svojoj radnji o tikvicama u „Narodnoj Starini" (I). Možda je ustaljena poradi toga, što je najjednostavniji oblik umjetničkog izražaja arze i teze, pa je već i u davnini (u prahistoriji) upotrebljavana lih kao ukras.

Za prvu hipotezu govori mnogo i to, što se i danas upotrebljavaju ornamenti, koji su zaista imali sakralno značenje, a to je u prvom redu svastika. Ona je neizostavni ukras uskrsnih pisanica, iako joj u mom kraju ne znaju više ni za ime ni za značenje. Dolazi i u rezbarstvu, ali se razlikuje formom od prve, jer prema materijalu, na kojem se i kojim se pravi, oblik joj se mijenja, pa se u izmijenjenom obliku pojavljuje također i na tikvicama. Ona je danas kao i u nedavnoj prošlosti samo ukras i ništa drugo.

Zanimljivo je, da narodni rezbar i danas upotrebljava u dekorativne svrhe na raznim predmetima likove objekata sakralnog značenja: križ, kalež i monstancu. Uzrok je tome, što pučanin pridaje umjetničkom radu više značenje, pa napose u tvrdom materijalu hoće da ustali predmete, koji su po njegovom mišljenju vredniji. Da je to istina vidjećemo niže, gdje se govori o figurama.

Razlog, da se upotrebljava geometrijski ornament jest čista težnja za ukrašivanjem. I tu imade narodni rezbar doduše uzore, ali je u ovome ipak samostalniji. Da pak stanovite takove ukrase upotrebljava, uzroci su koji puta u materijalu, koji puta u oruđu, a koji puta mu daje priroda oko njega pobudu za neki ornamenat.

Vidjeli smo, da je kepčija dobila svoju formu poradi materijala, iz kojega je načinjena, a na štapovima i okvirima se urezuje češće pačetvorina, nego na drugim predmetima. Napokon rad šestarom omogućuje lako risanje pravilnih šestolatičnih ružica.

Na tikvicama je hrastov list i žir stalan ukras, baš stoga, što ga svinjar u šumi najčešće vidi, a sam je po sebi dekorativan.

Poradi sličnog se razloga u rezbarstvu upotrebljava vezov list, kojem se od srednjeg rebra odvajaju sporedna podebela rebra, pa se prema tomu lako izrezbari.

Kod mnogih ovakovih ornamenata promjene su česte, i to kod onih, koje nije stvorila i ustalila tradicija, nego ih pravi pojedinac po svom raspoloženju, pa su za to jedno vrijeme rašireni, da se kasnije napuste.

2) Kod figura se jače osjeća mitski moment. Baba je bezuvjetno imala mitsko značenje i sigurno je u savezu s familijarnim oblikom matrijarhata, koji je ostavio duboke tragove u našoj narodnoj tradiciji. Mati je osnov familije. Stoga je tužna sudba srpskog plemena poslije Kosovske bitke izražena u bolima Majke Jugovića. Na to potsjeća i narodna poslovica, da žena drži tri ugla kuće, a muž samo jedan. Panjevi, koji se podmeću pod donje vijence zgrade, zovu se babe. Možda je u tom ostatak poganskog običaja starih Slavena, da su utemeljitelje kuće zakapali pod kućni prag, a žena (baba) je bila u pradavno doba glava obitelji. Nije li možda plastično prikazivanje babe i djeda magloviti ostatak negdašnjih praslavenskih kućnih božanstava poput rimskih Lara i Penata?!

Medvjed je sveta životinja naših starih, a ptica u narodnom vjerovanju i danas imade svoje vidno mjesto. Da se pak zmija tako često prikazuje, na prvi će se pogled učiniti čudnim, jer je našemu narodu zmija od svih životinja najgadnija. Međutim ona je na raznim predmetima imala sigurno sakralno značenje, pa i danas narod vjeruje, da zmija ima čudne moći, što se očituje u narodnim pričama i u kultu kućne zmije.

Doprinijelo je tomu i to, što ju je plastično lako prikazati i što se vijugavost njenog tijela može vrlo dekorativno upotrebiti.

Iz svega se vidi, da narodni umjetnik ustaljuje na predmetima one likove, koji su nekad imali sakralno značenje, pa će to biti razlog, da se rado prikazuje gospodin i gospoja, jer oni iako nijesu svete, a ono su svakako osobe poštovanja.

Dakako da se svi ti likovi danas upotrebljavaju lih u dekorativne svrhe, no tradicija ih je ustalila, pa iako im danas puk već ne zna pravoga značenja, za nas su još ostaci davne dobi, kad se drugačije živjelo i shvaćalo.

Figure na „modlicama" prikazuju predmete i životinje, koje se jedu, što je i razumljivo, jer su kolači također za jelo. To u prvom redu vrijedi za voće. Životinje pak (riba i ptica) imale su također sakralno značenje. Zanimljivo je, a svakako i dokaz za ovu tvrdnju, da se riba nalazi između sunca i mjeseca sa zvijezdama ili među dvije zvijezde.

X.

Sve gore rečeno, odnosi se na rukotvorine do rata i na one, koje imadu tragove umjetničkog kontinuiteta iz te dobi. Najnovije plastične stvari znače često potpuni prekid s tradicijom. Na njihovo stvaranje i po načinu obradbe i po izboru prikazanih objekata djelovali su strani utjecaji. To su u prvom redu gradski rezbari, a onda kažnjenici, koji su u zatvoru naučili rezbarenje, zatim obrtni predmeti stranih naroda, koje su naši rezbari vidjeli poglavito u zarobljeništvu za vrijeme rata.

Nadalje je, na najnovije rezbarstvo djelovala i opća obrazovanost, koja je uzrokom, da njihovim predmetima nestaje one čarobne naivnosti, koja napose privlači na najstarijim predmetima. Današnji momak je u školi naučio, da je priroda lijepa, što stari nijesu znali, ali su više s prirodom osjećali. Za to stari prikazuju simbole tajnih prirodnih sila, a mlađi prikazuju realnu prirodu, kod čega im pomažu i nova tehnička pomagala, kojih stari nijesu imali.

Zbog toga su najnovije rukotvorine tehnički vrlo dotjerane, ali uza sve to one gube ono nešto, što nazivamo u pravom smislu riječi svoje. Takove predmete vidimo na slikama 14 i 15. Na krstu se opaža svuda težnja

za realističkim prikazivanjem prirode: i u plastičnom srcu u sredini krsta i u ružama na stupu i u pastirima, ovcama i psima. Mjesto zubre u okviru oko srca jest đerdan. Plastika runa, pasje dlake, kose i brade načinjena je naslagama uljene boje, jer je cio predmet koloriran, što nije slučaj kod starijih, a napose ne kod najstarijih predmeta. Slično je s okvirom za vješanje ručnika. Oko okvira teku karanfilji, a na glavi su dvije idile: desno oranje, a lijevo šuma sa divljači. Nema ni u čemu traga negdašnjih ornamenata, sve je prikazano realistički, a u koliko se pojedini likovi čine stilizovanima, to je stoga, što je rezbar samouk i nema kiparske obrazovanosti, pa ne poznaje niti perspektive niti anatomije. Jedino dvije zmije, kao da su ostatak starine, no i one su prikazane realistički.

Stranih utjecaja bilo je i u starijim rukotvorinama, no one su dobili takovu našu narodnu patinu, da ih jedva i opažamo. Bilo ih je više u pitanju tehničke obradbe, nego u samim ornamentima ili likovima. Tako su uporabu dušične kiseline preuzeli naši seljaci sigurno od obrtnika češljara, koji su je upotrebljavali, da od roga imitiraju željvinu koru. Isprva su je i naši seljaci upotrebljavali za šaranje predmeta od roga, a istom kasnije su je počeli upotrebljavati za šaranje tikvica.

Slično bi se moglo reći za nekoje ornamente i oblike rukotvorina. Glave na okvirima su sigurno nasljedovanje zabata na baroknim crkvama i kućama ali su tako izmijenjene, da i ne pomišljamo po čemu su nastale.

Stari predmeti toliko su oličeni našim duhom, da i kad vidimo kod njih strane uticaje makar i u formi i u šari, ipak osjećamo, da su oni proizvod samo naše narodne duše i ničiji više.

*

U najnovije doba narodno rezbarstvo propada i možda ćemo biti svjedoci konačne propasti te grane narodnoga umijeća. Novo doba donijelo je nov način života, koji imade nužno svoje žrtve. Raspadom seljačkih obiteljskih zadruga nestalo je diobe rada, a i seljak danas drugačije gospodari, nego prije. Ne drži, a i ne može više držati čitava stada blaga, kod kojih je glavno kvantum, a ne kvaliteta, pa prema tome nestaje domaćih pastira. Osim toga i međusobni odnošaj između članova porodice je drugačiji, nego prije. Nema više one lijepe naklonosti jednih prema drugima, koja se javljala, kada su u zadruzi ovisili jedni o drugima. Danas sin, čim odraste, pomišlja, kako će se osamostaliti. Kao pojedinac s uskim krugom svoje najuže obitelji, ne može se baviti ničim drugim, osim samo onim, što mu je potrebno za napredak gospodarstva, a prema tome i blagostanja njegove djece i žene.

Poradi toga otpadaju glavni uvjeti za opstanak raznih narodnih umjetnosti, pa prema tome i rezbarstva. Boriti se protiv toga nema pravoga smisla, jer prilično je sigurno, da će rezbarstva, tikvičarstva i narodne nošnje nestati kao opće pučke umjetnosti, odnosno kao seljačkog obrta.

U koliko bi se htjelo rezbarstvo oživjeti, mora se postaviti na druge temelje, samo je pitanje, nije li sada već prekasno za to. Trebalo bi stvoriti poseban stalež narodnih rezbara. Oni bi bili samostalni obrtnici, koji bi obrtimice producirale predmete, koje su nekada pravili pastiri kao usput. Takovih pojava imade i drugdje u svijetu, naime da su se iz kućnog obrta razvili obrtnici kao poseban stalež (u Sloveniji Ribničani, te Tirolci, Čehoslovaci), a isto imademo i u Slavoniji, gdje su kabaničari i krznari samostalni obrtnici, a nekada su seljaci sami sebi pravili čohu za kabanice, te krznenu robu. Međutim u cijeloj stvari je najvažnije, da ti predmeti budu u prvom redu za seljake, a ne možda samo za građane, jer da obrtnici mogu od svoga obrta živjeti, moraju imati veliki krug mušterija. Bilo kako bilo — jer što nosi budućnost ne može nitko sigurno znati — današnoj se dobi nameću dvije zadaće.

Prva je, da se pokupi što više rezbarskih i ostalih predmeta narodnog umijeća na sigurno mjesto, a to je muzej, da se sačuvaju barem za nauku.

U drugu ruku trebalo bi u širokim slojevima naroda probuditi veće razumijevanje i smisao za pučko umijeće, pa bilo da se razne grane razviju kao samostalan obrt, bilo da i dalje ostanu rad u dokolici. U tom bi slučaju ti produkti imali veliku potražnju, pa ne bi morali biti osuđeni na izumiranje.

Ovaj bi posao na se trebala uzeti u prvom redu škola, a onda razne prosvjetne institucije. U svim školama od osnovne uči se ručni rad, pa bi za taj predmet trebalo sastaviti udžbenike, u kojima bi bio opisan način rada pojedinih vrsta narodnog obrta, te donešene slike lijepih i karakterističnih predmeta i ornamenata. Na ovaj bi se način mogli već u osnovnoj školi odgojiti talenti, koji bi, da se razvije poseban obrtnički stalež, daljnju naobrazbu i poduku mogli dobiti u obrtnim školama. Pogotovu bi se imala posvetiti naobrazba učiteljskih pripravnika u ovom pogledu.

Kulturne institucije bi mogle predavanjima i izdavanjem zgodnih priručnika i knjiga buditi smisao za ovaj rad i za ovakove predmete u širokim slojevima pučanstva. Za to su pak najzgodnija poduzeća, čije knjige narod rado prima i čija su izdanja raširena u narodu.

Na ovaj način bi se n.pr. rezbarstvo moglo ne samo oživjeti, nego bi moglo steći sve uvjete za novi procvat i razvitak, naime ako narod osjeti potrebu takovih predmeta. Sličan slučaj imade kod veziva za narodne nošnje, gdje još nije propala. U Slavoniji seljakinje same sve manje vezu svoje oprave, nego to rade posebne vezilje, koje se samo tim bave, a jednako je i kod bratskih Slovaka u tom pogledu.

Résumé. — Sculpture en bois paysanne dans la Posavina slavonienne. La sculpture en bois des paysans croates de la *Posavina* slavonienne qui était autrefois bien devoloppée, se trouve aujourd'hui dans un état de décadance, parce que ces objets - là étaient, pour la plupart, fabriqués par des pâtres quand il paissaient leur bétail et par des gardes des vignes. Les économies particulières, qui ont substitué les communautés *(„zadruge")* economiques à leur disparition, n'ont ni le bétail suffisant ni le personnel nécessaire pour garder le bétail, de sorte que tout le travail des petites familles d'aujord'hui n'est concentré que dans les travaux de champs. La sclupture qui s'est conservée encore, malgré tout, est due, comme autrefois, ou au désir individuel de se fabriquer tout, dont on a besoin, soi-même, à l'instinct artistique intérieur, ou bien au plaisir de réjouir par ces objets-là quelqu'un des siens.

Tous les petits garçons qui vont à l'école primaire, se fabriquent eux-mêmes des jouets: comme le fusil de sureau, la seringue à eau, le métier pour tresser les rubans en laine pour les chapeaux, les différents bâtons de pâtres et des bâtons pour le jeu de „krć" (boule de bois qui s'abat au moyen des bâtons). Les jeunes gens fabriquent des flûtes („duduk", „dvojnice") des „tambouritsé", differentes sortes de bâtons sculptés, des objets dont on a besoin dans la maison: le „rašak" pour enrouler le fil (fig. 1, № 1-a et b), les „stupke", le „ključ" (la clef) pour la paille, les „kljuke" pour les faux, les quenouilles etc. Des jeunes gens plus âgés qui ont déjà du goût artistique fabriquent d'autres et plus beaux objets, qui servent tantôt au plaisir tantôt à l'usage pratique, quelquefois aussi des objets qui poursuivent le but de manifester

faits de planchettes non sculptées comme le „vitlić" pour dérouler le fil (fig. 1), ou de planchettes coupées ornamentalement en forme de coeur ou des lettres majuscules d' „O" et „S" comme les „politscé" (fig. 3) ou des objets faits de planchettes sculptées comme les „solenitsé" (saliéres fig. 2). Ensuite ce sont: 2º) des objets faits de „klipići" (petits bâtons) comme p. e. le noeud du diable (un octaèdre régulier qui se dissout quand on extrait le „klipić" final), les croix et les cadres; 3º) des boites à tabac, à alumettes, à rasoirs (fig. 4 à 9) qui se ferment au moyen de ressorts ou de boutons très spirituellement arrangés. Puis ce sont des cadres d'images (fig. 11), les „kepčije" (les verres à eau des pâtres, fig. 10). Puis des bouts de cigarre, des bâtons pour des occasions sollenelles. Tous ces objets sont sculptés d'une façon trés belle ou bien ils sont ornés d'intarsions du cerisier rouge (cadres et bâtons). 4º) Formes pour des gateaux „paprenjaki" (gateaux poivrés), faites en bois (fig. 12). 5º) En outre, on imite différents objets vus comme la cathédrale de Djakovo, le verre (fig. 13), les cadres à essuimains (fig. 14), et enfin nous avons, les différents objets de dévotion (fig. 15).

Pour la fabrication de ces objets-là on emploie le bois de l'érable, (acer campestre), du mûrier, du frêne (fraxinus excelsior), de l'evonymus europeus, du prunier, du cerisier, et, dans ces derniers temps, aussi le bois du tilleul ou du peuplier. Le bois se sculpte à l'aide d'un couteau spécial („šarač") et se façonne à l'aide de différents ciseaux. On indusait, autrefois, le bois, avant de le sculpter, de brique reduite ou de charbon délié dans l'eau, de sorte que l'objet devenait rouge ou noir avec des ornements du bois respectif. Aujourd'hui on imprégne des objets déja faits d'huile de lin et, après la guerre mondiale, on les colore de couleurs à l'huile.

Les ornements sont ou bien des ornements géométriques (fig. 6, 7, 10) ou bien des objets décoratifs pris dans la nature tels que surtout la feuille de l'ulmus laevis stylisée de façons les plus diverses (fig. 8, 11, 13), ou des ornements fixes qui avaient peut-être, autrefois, un caractère sacral comme la „zubra" (fig. 4, 5, 8, 11, 13, 16) ou la svastika (fig. 13). Ou enfin des objets qui possèdent encore aujourd'hui un caractère sacral comme la croix, le calice, la monstrance. Tous ces ornements s'emploient depuis les temps plus anciens jusqu'à nos jours de sorte qu'on y voit le continuité de l'évolution.

Les objets les plus anciens portent aussi des figures plastiques qui ne s'employaient plus dans la période d'avant la guerre mondiale (excepté sur les formes pour des gateaux), et, après la guerre, on les emploie de nouveau. C'est à cause de cela qu'il n'y a pas de continuité entre les deux sortes de figures. Dans la vieille plastique on employait les figures au sens mythologique: „baba" (vieille femme, voir: la guzla en érable vieille de 80 années sur la fig. 16) ce qui est, probablement, un souvenir du matriarcat, ensuite: „djed" (le vieillard), l'ours, le lion, le poisson, l'oiseau, le serpent, enfin des personnes dignes d'estime: le monsieur et la dame. Dans la plastique d'après la guerre la nature est représentée d'une façon réaliste (fig. 14, 15). Ce qui s'emploie indifféremment dans les deux plastiques, c'est le serpent. Puisque la sculpture populaire disparait visiblement, il faudrait pour la ressusciter créer une classe spéciale d'artisans sculpteurs paysans, comme il existe déjà en Slavonie la profession des brodeuses paysannes.

DR. GREGOR ČREMOŠNIK: ODNOS DUBROVNIKA PREMA MLECIMA DO G. 1358.

Prikazivanje odnosa Dubrovnika prema Mlecima ima svoju zanimljivu prošlost. Iz razumljive osetljivosti, Dubrovčani su taj odnos prikazivali u što ružičastijem svetlu. Dok su najekstremniji među njima tvrdili da Dubrovnik nikada nije bio podložan Mlecima, drugi su stvar prikazivali tako da su Dubrovčani sami želeli da dođu pod vrhovnu vlast Mletaka, da je bila Venecija Dubrovniku samo blagonakloni zaštitnik na koga se u najškakljivijim pitanjima obraća uljudnim molbama, a Venecija ih redovito kavalirski ispunjuje. Ozbiljnih konflikata u takvoj, uljudnošću i blagonaklonošću ispunjenoj atmosferi ne može da bude. Bilo je, naravno, i naučenjaka koji su taj odnos prikazivali u pravome svetlu, ali to nije koristilo. Upravo drastičan primer nalazimo u »Radu jugoslavenske akademije«, u čijoj 5. knjizi (god. 1868) Š. Ljubić na osnovi izvora prikazuje razvoj međusobnih odnosa i vlast kneza u Dubrovniku, dok u 103 knjizi njegovoj (god. 1891) K. Vojnović, govoreći o položaju kneza, prelazi šutke preko dokumentovanih Ljubićevih izlaganja. Taj dualizam u shvaćanju nalazimo sve do danas. Sve do danas, na pr., nalazimo tvrđenje da su obnavljani ugovori između Dubrovnika i Mletaka god. 1232 i 1236 posledica dubrovačkih buna protiv mletačke vrhovne vlasti, dok drugi naučenjaci tvrde da tih buna nije bilo. Radi te kontradiktornosti u pogledu na vrhovnu vlast Mletaka zabavićemo se u ovome članku sa dva pitanja više teoretskog nego istorijskog karaktera, naime o tome na kakav su način Mlečani vršili vrhovnu vlast nad Dubrovnikom, i o tome kako su Dubrovčani podnosili mletačku vrhovnu vlast. Dok po prvome pitanju ne možemo doneti nikakvih novih rezultata, nego samo poznate činjenice staviti u pravo svetlo, dotle ćemo po drugome pitanju navesti i neke nove činjenice.

Po prvome pitanju, sve se svodi na položaj kneza koga imenuju Mlečani kao organ svoje vlasti. Ma da su i do sada bile poznate sve funkcije kneza, ma da se je svako njegovo pravo i do sada spominjalo u literaturi, nikada se pozicija kneza prema ostalim organima uprave nije podvukla dovoljno jasno, nikada se nije isticalo kakav je preponderantan položaj zauzimao knez prema ostalim funkcionerima državne administracije.* Obično, kneza su smatrali samo mletačkim reprezentantom bez realne vlasti. Na klasičan način izražava to dubrovačko mnenje kroničar Rastić sa rečima »dovesse questo conte esser solamente capo della repubblica, ma egli solo non avesse alcuna giurisdizione sopra i cittadini

* Izuzetak od toga čini M. Rešetar koji, u 31 svesku »Narodne Starine« (str. 129), kaže: »Već sada dobro znamo da je njihova glavna zadaća bila da paze da se u Dubrovniku čini sve što mletačka vlada naređuje . . .«

di Ragusa«[1], i na drugome mestu »la repubblica tollerava i conti veneziani ed ostentava di goder la protezione di quella potente repubblica, benche in effetti avesse sperimentato questa esser più d'apparenza che d'essenza«.[2] A u istinu, knez je centralna figura dubrovačke uprave, on je neograničeni gospodar Dubrovnika, ako on to po svojim ličnim sposobnostima ume da bude. U njegovim je rukama sva vlast, i izvršna i zakonodavna. To izgleda na prvi pogled preterano, ali ćemo brzo videti da je to sasvim tačno.

Atribute njegova položaja možemo ostaviti po strani, jer to što mu kao kakvome pravome suverenu pripadaju regalia na sudu, u trgovini, ribolovu itd., što mu kler, kao kakvome suverenome vladaru, iskazuje počasti sa »cantare laudes«[3], sve to su formalnosti bez dubljeg značenja. Važnija je njegova realna vlast. On je vrši lično, a u slučaju da je sprečen, zamenjuje ga — ne vicarius, »ban«, kao što bi, sudeći po imenu, mislili, nego ga zamenjuje »socius (miles) comitis«. Čast vikara po zakonu pripada Dubrovčanima, ali su zato Mlečani ovu funkciju lišili svake istinite ingerencije na vođenje državnih poslova. Koliko se je cenilo zvanje vikara vidi se najbolje po tome što u statutu zakletva vikara dolazi gotovo kao najzadnja, čak posle zakletve državnih blagajnika.[4] Prema statutu, vikarove su dužnosti, u glavnome, dužnosti kneževog komornika, kao što to tačno primećuje K. Vojnović.[5] Iz notarskih knjiga se vidi da je vikar, u izvesnim slučajevima, zamenjivao i kneza, tako na pr. da ispituje bolesnog optuženog u krevetu, ili da uvodi verovnika u posed prezaduženog dužnika i t. d., ali sve ove po pravu kneževske funkcije on obavlja na knežev nalog, kao knežev mandatar, nikada samostalno. Jedini zamenik suverene vlasti kneževe je njegov socius. To se vidi već iz reči njegove zakletve »et si remansero in loco ipsius comitis in regimine communitatis, ero astrictus in omnibus et per omnia cum ipso juramento quod dominus comes juravit, videlicet Veneciis coram domino duce, et hic in concione Ragusii«[6]. Još bolje se vidi to iz notarskih knjiga. Zasedanju nižega suda (curia parva, minor) pretsedava knežev socius-miles kao zamenik kneza[7], tako na pr. Balduinus Barbo u godinama 1282—1284[8], a zamenjuje kneza i na velikom sudu, ako je knez kojim slučajem sprečen. Tako god. 1305 nalazimo da Matheus Inuiciatus, socius domini comitis, daje nalog da se u kancelarijske knjige zavede neki slučaj, što je inače prerogativa kneza.[9] God. 1320—1322 nastupa Johannes de Inuiciatis, socius knežev, na velikom sudu oko deset puta kao »sedens loco domini comitis Bartholomei Gradonigo«[10]. Međutim, dok je knežev vikar poreklom vazda Dubrovčanin,

[1] Chronica ragusina Junii Restii u Mon. spect. hist. Slavorum merid., knj. XXV str. 72.
[2] Isto tamo, str. 96.
[3] sr. Liber statutorum civitatis Ragusii (Mon. hist.-iuridica Slav. mer. knj. IX, Zagreb, Jug. Akad., 1904), u kome je veći deo prve knjige posvećen položaju kneza.
[4] Liber stat. knj. II gl. 2 str. 25. O »drugovima« mletačkih knezova u Dubrovniku sr. članak M. Rešetara u »Narodnoj Starini« (XII, 126., o. g. 1933. sv. 31).
[5] K. Vojnović, Državno ustrojstvo republike dubrovačke. »Rad« Jugoslavenske akademije, knj. 103 (1891) str. 38.
[6] Liber stat. knj. II gl. 2 str. 25.
[7] Liber stat. knj. VIII gl. 1 str. 172.
[8] Rukopis Liber de sentenciis et testamentis u dubr. arhivu, knj. I na više mesta.
[9] Rukopis Diversa cancellariae knj. IV l. 7a pod 8 sept. 1305.
[10] Div. cancell. knj. VI, osobito često od oktobra 1321 do januara 1322.

dotle je knežev socius bez iznimke Mlečanin. Ova činjenica najbolje ilustruje kako su Mlečani ljubomorno pazili da suverena vlast u gradu ostaje u pouzdanim, mletačkim rukama.

Isto tako veliku su pažnju Mlečani poklanjali tome kakve će ličnosti postavljati za knezove, jer je od toga ovisilo hoće li se Dubrovnik upravljati prema intencijama mletačke vlade, ili ne. Radi toga vidimo da mletačka vlada na ovaj delikatni položaj postavlja, bar u prvo doba, samo članove najistaknutijih mletačkih kuća, članove duždevskih porodica, često sinove duždeve. Stoga nalazimo među imenima dubrovačkih knezova većinom poznata imena Dandola, Tiepola, Morosinija i t. d. Jednim delom, vlada mletačka to radi sigurno zbog velikih prihoda koji su vezani uz kneževski položaj. Knez prima godišnje 400 perpera plaće[11], sem toga regalije koje mu Dubrovnik, godine 1328, otkupljuje za paušalnu svotu od 1000 libara novčića[12] (to iznosi 625 perpera), tako da mu sveukupni prihodi iznose više od 1000 perpera godišnje. Kada sa ovim položajem usporedimo na pr. položaj mletačkog konzula u Apuliji — svakako isto tako istaknut položaj — koji prima samo 800 perpera godišnjih prihoda[13], a ima daleko veće izdatke oko posluge i notara, onda se, jednim delom, razume zašto na položaju dubrovačkih knezova nalazimo samo krupna imena. Ali, nema sumnje da je na izbor lica mnogo uplivisalo i to da se na taj tako važan položaj postave lica sa najvećim ugledom, i da bi mletačka vlada radila isto tako sve kada bi položaj kneza bio samo počasna služba bez spomenutih sjajnih prihoda. Na tome položaju, Venecija je morala imati ljude od najvećeg ugleda i sposobnosti, jer je o ličnosti kneza ovisilo za Mletke sve.

Dubrovački je knez imao u svojim rukama svu izvršnu vlast. Prema statutu, on svake godine imenuje, prema svome nahođenju, sudije i članove Maloga veća[14], to znači, članove najviših ustanova državne uprave, najvišu instanciju državne administracije. U zajednici sa ovim, o njegovoj volji ovisnim ljudima, on bira ostalo državno činovništvo Dubrovnika, a to znači da je sva uprava u njegovim rukama. U spretnim rukama takva će uprava funkcionisati tako kako on to hoće. Međutim, ne samo izvršna, nego i zakonodavna vlast ovisi isto tako o njemu. U13-tom i u početku 14-tog veka, naime, knez sa Malim većem bira i članove Velikog veća, najviše zakonodavne vlasti grada[15]; na taj način, i u veliko veće ulazi samo onaj koga knez smatra za to dostojnim. Što znači ovolika prerogativa kneza u upravi grada, o tome ne treba gubiti reči. Svakome ko je upućen u tok državne uprave jasno će biti da će se u državnom organizmu, u kome su sva mesta ovisna o volji jednog čoveka, vršiti volja toga čoveka, ako on i malo ume da se koristi pogodnostima koje mu daje njegov položaj.

I zaista, u konkretnim slučajevima vidimo da se malo ne bez iznimke u Dubrovniku vrši volja kneza. Ako se u veću iznosi po više predloga po kojoj izvesnoj stvari, obično se prima »pars domini comitis«. Ne samo to,

[11] v. ugovor Dubrovnika i Mletaka od 13/I 1232 kod Smičiklasa, Codex diplomaticus knj. III str. 353.
[12] Monumenta spect. hist. Slav. mer. knj. XXIX str. 252 i 265.
[13] L. Luczati, Documenti finanziari della republica di Venezia. Knj. I str. 21 pod 22 sept. 1304.
[14] Liber stat. knj. I gl. 3 str. 4.
[15] Potanje o tome v. članak M. Rešetar, Dubrovačko Veliko Vijeće u reviji Dubrovnik I (1929) str. 3 i 60.

nego volja kneza se stavlja čak iznad zakona. Dne 1. avgusta 1331. zabranjuje se nagomilavanje više plaćenih službi u jednoj ruci, ali »non preiudicando arbitrio domini comitis«. Kneza, dakle, taj zakon ne veže. Mora da se radi već o kojem vanrednom predmetu da Dubrovčani smeju da se izjasne za predlog koji je protivan kneževom. Tako, na pr., u avgustu godine 1331 mletačka vlada traži od Dubrovnika da stavi na raspoloženje korčulanskom knezu Georgiju dubrovački ratni brod. Taj je zahtev iznesen u dubrovačkom veću i knez stavi predlog da se zahtev ispuni. Međutim, većina većnika zaključi da se pošalje u Mletke poslanstvo koje će se »dulcibus et mitibus verbis« opravdati kod mletačke vlade, da se tome zahtevu ne može udovoljiti, jer bi bosanski ban to smatrao kao akt neprijateljstva i radi toga svetio se nad dubrovačkim trgovcima koji imaju u banovoj zemlji robe u vrednosti od 25.000 perpera. Da takve velike kapitale ne izlože opasnosti, Dubrovčani smatraju za manje zlo odupreti se nalogu vlade i izričitom predlogu kneževom.[16] Ali, takvi slučajevi su retki. Po pravilu, dubrovačko se veće vazda priključuje mnenju kneza.

Kao što se iz svega vidi, položaj dubrovačkog kneza je dovoljno fundiran, da na njemu čovek visokog shvaćanja i dovoljne energije može da vrši upravo apsolutnu vlast nad gradom. Jedino je pitanje, hoće li Venecija uvek naći ljude, kao što je bio, na pr., Johannes Georgio (1282—1284) koji je toliko polagao na reprezentaciju, da je sobom u Dubrovnik poveo i svoga paradnoga konja, koga je po isteku svoga službovanja preko nekog posrednika prodao bosanskome banu za 300 perpera[17] (obični tegleći konj u ono doba stoji 10 perpera!), ili, kao što je bio Mihajlo Morosini (1284—1286) koji za neznatno krnjenje njegove prerogative i za jednu malu neposlušnost kažnjava jednog od najuglednijih Dubrovčana, Martola Crevića, sa ogromnom novčanom globom.[18] Dok su takvi ljudi držali kneževsku vlast u svojim rukama, ne može se sumnjati da se je u Dubrovniku, putem kneza, vršila volja Venecije. Drugo je sa ljudima kao što je Filip Horio — i možda on nije ni najgori — koji pri kraju svoje službe od dubrovačke općine uzima 4000 merica soli, da s njome trguje.[19] Prirodno je da će pod slabim knezovima prevagnuti utecaj zakonodavnog tela. K tome valja držati na umu da je tokom XIV stoleća, ne zna se kojim načinom i kojim povodom, prestala ingerencija kneza na sastav Velikog veća. Članovi Velikog veća u XIV stoleću više se ne biraju, odnosno postavljaju od kneza i Maloga veća. nego njihova čast postaje stalna i neovisna o kneževoj volji.[20] Samim time postao je položaj kneza prema veću mnogo teži. Knez vrši svoju vlast samo 2 godine, a ima prema sebi zakonodavno telo koje je trajno i na čiji sastav on nema nikakvog upliva. U takvome položaju, knez je slabiji od veća, upliv stalnog veća mora da postaje jači od upliva kneza sa dvogodišnjom funkcijom. Zato, ako se može govoriti o samoupravi Dubrovčana pod vrhovnom vlašću Mletaka, to se može samo za zadnje doba mletačke ere u Dubrovniku. Upravo simbolično za promenjeni položaj kneza izgleda otkupljivanje regalija za paušalnu godišnju svotu, otkupljivanje atributa suverenosti za jednu, istina, znatnu svotu, ali ipak

[16] Mon. hist. knj. XXIX str. 323 pod 23 avgustom.

[17] O toj trgovini v. Ст. Станојевић, Око једног коња, у књизи »Из наше прошлости« (Београд 1934) str. 97.

[18] T. Smičiklas, Codex dipl. knj VI str. 539.

[19] Mon. hist. knj. XIII str. 46 pod 10 okt. 1348.

[20] M. Rešetar u nav. članku str. 9.

svotu koju će unapred isplaćivati državna blagajna, kao što se isplaćuje svaki drugi honorar. Komercijalizacija vlasti! Velika je šteta što nismo upućeni u proces otcepljenja Velikog veća od upliva kneževog, jer u tome procesu leži početak dubrovačke slobode. Čim se je Veliko veće emancipovalo od upliva kneza, samo po sebi se je uzdiglo i iznad Maloga veća i postalo najvažniji faktor ne samo zakonodavstva nego i administracije Dubrovnika. Ali, kao što rekosmo, ta prevlast Velikog veća nad svima ostalim faktorima državne uprave datira tek iz XIV stoleća. Pre toga, vlast veća ne može se ni usporediti sa neograničenom vlašću kneza.

Pošto smo u gornjem podvukli apsolutistički karakter mletačke vlasti nad Dubrovnikom, preostaje nama da vidimo kako je stanovništvo Dubrovnika podnosilo vrhovnu vlast Mletaka? Jeli se osećalo pod stegom Sv. Marka zadovoljno, ili je podnosilo vlast samo zato, jer se je moralo pokoravati sili? Dubrovačke izvore ne smemo pitati za odgovor na ovo pitanje pošto oni, u smislu napred spomenutog stava prema vrhovnoj vlasti Mletaka, principijelno ispuštaju sve vesti koje bi mogle baciti kakvu senku na njihove odnošaje. Dubrovački kroniste iskoristili su savesno sav materijal i listine koje su se čuvale u Stolnoj crkvi Sv. Marije u Dubrovniku, i svaku listinu citiraju na rubu sa opaskom »ad reliquias«, ali su namerno prešutili listine koje bi svedočile o kakvim sukobima između Dubrovnika i Mletaka (v. na pr. slučaj sa bunom od 1266). Međutim, drugi izvori dozvoljavaju, ako ne tačan uvid u razvoj događaja, ono bar naslućivanje o pravome stanju stvari.

Već obzirom na samu predaju Dubrovnika Mlecima sasvim različito govore mletački i dubrovački izvori. Mletački jednostavno pripovedaju da su Mlečani, pod vodstvom patrijarha Tome Morosinija, zauzeli Dubrovnik[21]. Dubrovački kroničari iskitili su taj događaj sa poznatim pričama o knezu Judi, o zaveri Judinog zeta Petra Benešića protiv svog punca, o pozivu koji je Benešić uputio Mlečanima ispred jednog dela dubrovačkog stanovništva i o lukavom domamljivanju kneza Jude na mletački brod.[22] Koliko su mletački izvori suviše kratki i nijednom reči ne spominju Judu, toliko su dubrovački suviše legendarni. Prava istina o knezu Judi neće se, valjda, nikada ustanoviti, pogotovo se romantično-patriotski motiv o Petru Benešiću neće moći nikada proveriti. Sistematskim ispitivanjem izvora dokazao je M. Medini da knez Juda zaista spada u doba oko god. 1205, u doba zauzeća Dubrovnika po Mlečanima, ali mu nije uspeo dokaz da je Juda iz porodice Zalengo. M. Medini, naime, na osnovi Rastićeve, kako izgleda sasvim izmišljene vesti[23] da je Lukaro, sin kneza Jude, bio gradski sudija god. 1252, postavlja hipotezu da je taj Rastićev sudija dubrovački sudija Dabrana Lampridii, koji se javlja između godina 1240 i 1260, i da je iz porodice Zalengo. To je sasvim tačno. To je opazio već Jireček, koji kaže da su se Zalenge ranije zvali Lompridić.[24] Jirečeka je

[21] Sve vesti o tome v. kod Š. Ljubića, Ob odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom tja do g. 1358 u Radu jugoslavenske akademije knj. V str. 85.

[22] O ovim pričama v. M. Medini, Damjan Juda, u časopisu »Dubrovnik« I str. 138.

[23] Rastić na mestu gde donosi tu vest citira jednu lokrumsku, nama do sada nepoznatu listinu, pa bi mogli stvar tumačiti, za nuždu, tako da je možda Lukaro obnašao javnu čast prokuratora Lokruma i da je kao takav sa svojim svakom Grubišom Gundulićem potpisao listinu, što je moglo Rastića dovesti do krive tvrdnje da je bio te godine sudac.

[24] K. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens, III deo (Denkschr. knj. 49) str. 70 pod Zalengo.

sveo na krivi put dubrovački običaj patronimika. Dabrana Lampridii zvao se je srpskohrvatski Dobrona Lompridić (v. dubrovački ugovor sa kraljem Asenom iz god. 1253!), te je Jireček mislio da je Lompridić gentilno ime, a nije držao na umu da bi se Lampridije po svome ocu Dabrani zvao Lampridije Dabranić, dakle, da su to patronimika, a ne gentilna prezimena. I Dabranić i Lampridić prezivali su se Zalengo, ali se je prezime retko upotrebljavalo, pošto su savremenim licima i lična imena bila dovoljna. Dalje Medini tvrdi da je otac toga Lampridija, imenom isto Dabrana (u Dubrovniku je vanredno česta, može se reći gotovo redovita pojava da sin dobiva dedovo ime, tako da na pr. Sersius Clementis ima sina Clemens Sersii i unuka Serzija Clementis, kao što se je zvao i ded), identičan sa knezom Dobroslavom, odnosno Dobrolijem iz god. 1199 i 1201. To nije isključeno, ali sigurno to nije. Krajem XII i početkom XIII stoleća žive u Dubrovniku dva Dabrane, Dabrana Zalengo i Dabrana Pruglović (Proculi)[25], pa je mogao knez Dobroslav biti i iz porodice Zalengo i iz porodice Pruglović, a i iz koje treće nama nepoznate porodice. Treća tvrdnja Medinijeva, da je taj knez Dabrana-Dobroslav identičan sa knezom Judom, sasvim je pogrešna. To se vidi po deci Jude i po deci spomenutog Dabrane Zalengo.

Za Judu kaže Rastić da je imao tri sina, Trifuna, Gradu i Lukara. Rastićev podatak podudara se u celosti sa izvorima XIII stoleća. Sva tri sina poznati su iz dokumenata, najpoznatiji od njih je Trifun koji je u notarskim knjigama 80-tih godina dobro poznata pojava. Judini sinovi spominju se u izvorima bez iznimke kao Trifonus de Juda (u dubrovačkom ugovoru sa kraljem Asenom »Trifun od kneza Jude«), Grade de Juda i Lucarus de Juda, nikada pod kojim drugim, eventualno gentilnim imenom.

Za Dabranu Zalengo nismo sasvim sigurni koliko je imao sinova. Sigurno je njegov sin već napred spomenuti Lampridije, otac sudije Dabrane iz 40-tih do 60-tih godina XIII stoleća. Dalje ima sigurno još sina Grgura. Dne 25/I 1281, naime, potvrđuje Marinko, sin Trifuna, unuk kneza Jude, da je primio sa ženom Desom, kćerkom Grgura, unukom D a b r a n e d e Z a l e n g o, 400 perpera miraza[26] (ako bi hteli primiti identičnost Jude i Dabrane kao postojeću, taj brak bi bio brak između dva najbliža rođaka, što za srednji vek nije verovatno). Desin otac Grgur je, prema ovome izvoru, nesumnjivo sin istoga Dabrane Zalengo. Da li je poznati Andreas Dabrane, koga u početku XIII stoleća često nalazimo kao sudiju, a god. 1231 čak kao vicecomesa dubrovačkog[27], sin Dabrane de Zalengo, ili sin Dabrane Pruglovića ne može se ustanoviti po ničem. Isto tako se ne može ustanoviti je li Petrus Mathei Dabrane iz god. 1252[28] unuk Dabrane Zalengo, ili unuk Dabrane Pruglovića, ili unuk kakvog trećeg Dabrane. Prema gornjem. Dabrana Zalengo je imao sinove Lampridija, Grgura i, eventualno, Andriju i Petra. Jasno se vidi da su Trifun, Grade i Lukaro nešto sasvim drugo nego Lampridije i Grgur i da o identičnosti Jude sa knezom Dobroslavom Dobrolijem ne može biti govora.

Kao što se obzirom na Judu ne može ustanoviti što je istina, a što priča, tako isto i u daljnjoj istoriji Dubrovnika XIII stoleća ne možemo ući u trag pravoj istini. Sve do god. 1266 ne zna se kako je Dubrovnik podnosio mletačku vlast. Jedan deo istoričara, oslanjajući se na mletačke izvore, tvrdi da se je Dubrovnik, u prvoj polovici XIII stoleća, više puta dizao na bune protiv Mletaka. Najdokumentovanije zastupa ovo mnenje Adolf Schaube.[29] Drugi deo, povodeći se za dubrovačkim nazorima, tvrdi protivno. I naš najveći istoričar, K. Jireček, drži da su mletačke vesti o dubrovačkim bunama naknadne kombinacije, nastale radi toga što si mletački istoričari nisu mogli na drugi način tumačiti obnavljanje ugovora između Mletaka i Dubrovnika god. 1232 i 1236.[30] Po ovome pitanju, na žalost, nema nikakvih potanjih podataka u izvorima, tako da i jedna i druga strana može navoditi kakvih bilo razloga u korist svoje teze.

Na čvršćem smo tlu u drugoj polovini XIII stoleća. U drugoj polovini XIII stoleća dolazi u Dubrovniku češće do većih i manjih pobuna protiv mletačkih vlasti. Poznat je slučaj iz god. 1266, kada su Dubrovčani svome knezu zatvorili gradska vrata i on morao napustiti Dubrovnik i vratiti se u Mletke.[31] Iz oskudnih izvora ne može se tačno dokučiti razlog ove bune, ali po svemu izgleda da se je pobunjena stranka oslanjala na pomoć srpskog kralja Uroša I.

I druga buna, buna đakona Johannesa Prodančića protiv dubrovačkog nadbiskupa, delom je poznata.[32] Da se motivi ove bune mogu razumeti u potankosti, treba držati na umu da je đakon Johannes Prodančić ondašnji notar dubrovački. Držim da ćemo biti na pravome putu, ako ovu bunu pripišemo mržnji na strance. Kakve je forme ta mržnja umela poprimati vidi se najbolje po glasovitoj »Sicilijanskoj večerni« koja se je odigrala protiv Francuza u Južnoj Italiji dve godine pre naše pobune. I naš pop Prodančić imao je dovoljno razloga da prekim okom gleda na strance. Dok su kroz celo XIII stoleće unosnu čast dubrovačkog notara držali u rukama domaći svećenici, namestila je dubrovačka vlada god. 1277 svetovnjaka Tomazina de Sauere iz Severne Italije za notara, i tek kada je Tomazin obnemogao pod težinom posla, dobio je Johannes tu službu.[33] Dve godine pre bune došao je u Dubrovnik novoimenovani biskup, franjevac Bonaventura iz Parme u Italiji.[34] Sobom je doveo ne samo svoju ličnu poslugu i počasne stražare, ma da je toga zacelo mogao naći i u Dubrovniku, nego i svoga ličnog sekretara Antuna de Carletis, »iuratus officialis domini archiepiscopi et imperialis aule publicus auctoritate notarius«[35], kao što se je on zvučno nazivao, dok su se raniji nadbiskupi zadovoljavali notarima iz redova dubrovačkih svećenika.[36] Nije čudo što je, pod takvim prilikama, uzavrela u djakonu Johannesu krv kada su ovi »došlje«, na Uskršnji ponedeljak god. 1284. zametnuli kavgu sa svetom koji je izlazio iz crkve i tom prilikom ranili neke rođake Johannesove. Samo čvr-

[25] v. T. S m i č i k l a s, Codex diplomaticus, knj. III, registar pod imenom Dobronja!
[26] Rukopis D e b i t a n o t a r i a e, knj. I pod 25/I 1281.
[27] S m i č i k l a s, Codex diplomaticus, III registar pod Dobronja.
[28] S m i č i k l a s, Codex diplomaticus, IV. str. 483.

[29] S c h a u b e Adolf, Handelsgeschichte der romanischen Völker des Mittelmeergebiets. München-Berlin, 1906 str. 677 sl.
[30] K. J i r e č e k, Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgesch. d. Mittelalters. Wien, 1899, str. 51.
[31] К. Јиречек, Историја Срба, прев. Ј. Радонић. Кн. I (Београд 1923) стр. 238.
[32] Ст. Станојевић, Два скандала у Дубровнику 1284 год. »Из наше прошлости« стр. 10.
[33] G. Č r e m o š n i k, Dubrovačka kancelarija do god. 1300 u Glasniku Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini 39 (1927) str. 238.
[34] F a r l a t i D., Illyricum sacrum. Knj. VI str. 116.
[35] V. njegove listine kod T. Smičiklasa, Codex diplomaticus. Knj. VI str. 476 sl.
[36] K. J i r e č e k, Die mittealt. Kanzlei der Ragusaner. Arch. f. slaw. Phil. Knj. XXVI str. 186.

stim vratima nadbiskupskog dvorca, nipošto hrabrosti nadbiskupovih stražara ima se zahvaliti da tačno dve godine posle sicilijanske večernje nije došlo do male dubrovačke večernje. Povoda za nju nije nedostajalo.

Do slične bune, koja ujedno mnogo potseća na bunu od god. 1266, došlo je u Dubrovniku meseca oktobra god. 1285. Neki član porodice Binčulića bio je prognan iz Dubrovnika, ali se je kriomice vratio u grad. Ne kaže se zašto je bio prognan, ali nema sumnje da je to bilo iz političkih razloga, pošto se za jednoga običnog zločinca masa ne bi bila zauzela. Kada je potajno boravio u gradu, prepoznali su ga kneževi stražari, uhapsili ga i hteli ga predvesti knezu. Međutim, stražari nisu računali sa raspoloženjem građana. Za čas se okupi masa sveta koja zauzme stav protiv stražara i kneževa namesnika i htede da oslobodi Binčulića. Krajnje zanimljivo jeste da je po ovoj buni preslušano mnoštvo svedoka, čiji iskazi na sudu ispunjuju tri stranice rukopisa, a da ipak ne doznajemo je li masa uspela da oslobodi Binčulića, ili nije, dokaz kako se je umelo prikrivati stvari političke prirode. Kada su stražari videli da neće moći provesti hapšenika kroz svetinu, dozivali su jedan čamac, da ga morem prevezu do kneževe palače, ali je masa dovikivala lađaru: »Pođi s Bogom, u zlo si vreme došao!«, i čamac se je brže bolje udaljio. Na to je jedan stražar kušao da se čamcem približi obali i da preuzme hapšenika i ostale stražare, ali ga je svetina kamenjem sprečila u tome. Isto tako je kamenjem zasipala stražare i namesnika kneževog.[37]

Karakteristično je koja su lica uzimala učešća u toj buni: Dvojica Binčulića, Vid i Palma, sinovi Fuska (otac im u ovim istim godinama često obnaša čast gradskog sudije!), dalje Margarit, sin Andrije Krusića, jedan Budačić i kao jedan od najistaknutijih i najagresivnijih, Barbije, nezakoniti sin Grade, sina kneza Jude. Dok su Binčulići i Krusić vikali: Ne činite to, kneže (t. j. ne hapsite Binčulića), to dovodi zemlju samo u zlo (hoc est in peioramentum terre), dotle je unuk kneza Jude prihvatio kamenje i s njime pošao na stražare. Za Vida i Palmu Binčulića ništa se ne kaže da li su kažnjavani radi ovog ekscesa, Krusić je morao položiti ogromnu kauciju od 300 perpera, a Judin unuk Barbije pobegao je iz grada, možda zajedno sa Binčulićem. Kao što se iz celoga vidi, i ovoga puta je moglo doći do proterivanja kneza, kao što godine 1266, ali ovoga puta sedi na kneževskoj stolici Mihajlo Morosini, a taj ne izgleda kao da bi ga se moglo na tako lak način isterati iz grada.

Sve do sada navedene bune dokazuju prvo, da je u Dubrovniku još pred kraj XIII stoleća bilo mnogo ljudi koji se nisu mogli pomiriti sa vrhovnom vlašću Mletaka, koji su se svaki čas i svakom prilikom dizali na otvorene bune protiv Venecije, drugo da je Venecija drakonskim merama ugušivala te pokušaje, kao što vidimo godine 1266, kada je knez dao jednoga buntovnika smaknuti. A kada držimo na umu ove prilike i događaje ove vrste, onda ćemo vrlo rado verovati mletačkim kroničarima koji nam pripovedaju o dubrovačkim bunama u početku XIII stoleća. Sva je prilika da je mržnja Dubrovčana protiv Mlečana u početku mletačke vrhovne vlasti bila, pod svežim utiskom ranijih vremena, još oštrija nego kasnije,

[37] Saslušanja po ovoj buni zavedena su u Diversa canc. knj. II l. 74b, 75a i 75b. Kao karakteristično treba naglasiti da su svi preslušani kneževi stražari poreklom Talijani (Benvenutus de Forcaria, Trivisanus de Castro franco itd.). Knez se je, dakle, oslanjao na strane stražare i poklik Krusićev »vade plane, puer comitis« (gubi se, kneževslugo!) pokazuje dovoljno obljubljenost toga stranog elementa u Dubrovniku.

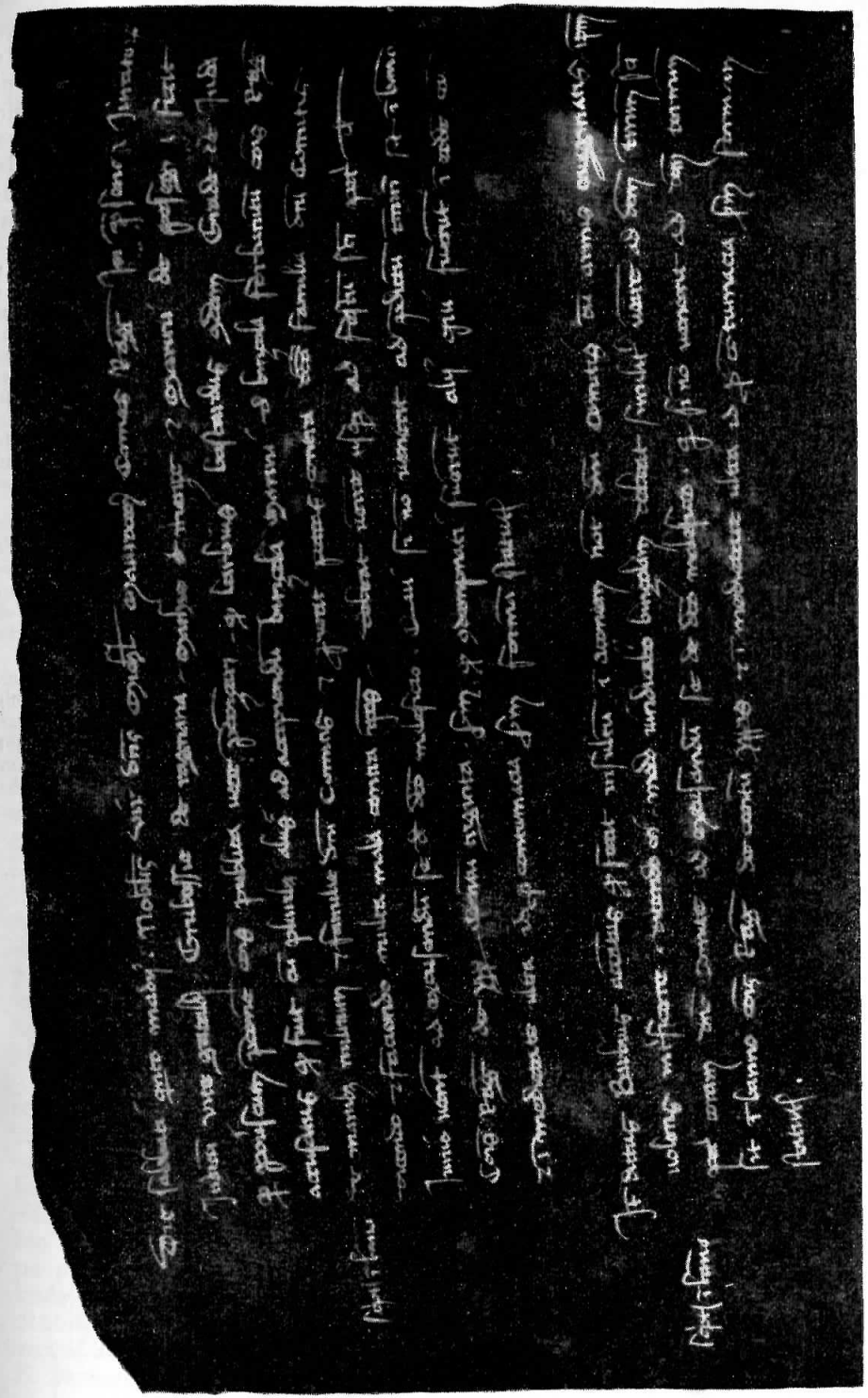

Snimka iz kodeksa Dubrovačkoga Arhiva: Div. Canc. II. l. 75' (presuda protiv Barbija, unuka kneza Jude, bastarda Judinog sina Grade).

i sva je prilika da ugovori od 1232 i 1236 nisu samo formalna obnavljanja starog ugovora, nego da imaju svoj izvor u dubrovačkim bunama protiv strane vrhovne vlasti. Ali, i to nećemo smetnuti s uma da se nikada, ni obzirom na mržnju, ni obzirom na privrženost prema Mlecima, nije radilo o sveukupnom dubrovačkom stanovništvu, da je vazda postojala stranka za i protiv Mlečana. Prirodno je da je protivmletačka stranka nalazila najveću podršku u susednoj Srbiji, sa kojom su bile vezane tolike dubrovačke porodice najužim porodičnim, a još čvršćim materijalnim vezama.

Inhaltsübersicht. Über das Verhältnis von Dubrovnik zu Venedig, unter dessen Oberhoheit es von 1205—1358 stand, herrscht die allgemeine Ansicht, daß sich D. einer weitgehenden Autonomie erfreute. In Wirklichkeit sah es mit der Autonomie nicht gar rosig aus, Venedig hielt die Regierungszügel straff gespannt. Der von Venedig ernannte Stadtgraf war stets ein Venezianer, der Bedeutung von Dubrovnik entsprechend (nicht zuletzt dürften auch die mit der Würde verbundenen glänzenden Bezüge eine Rolle gespielt haben) stets aus den ersten venezianischen Familien. Sein Stellvertreter (»vicarius«) mußte vertragmäßig den Reihen der Aristokratie von Dubrovnik entnommen werden, aber Venedig spielte diese Verpflichtung in der Weise aus, daß es dem Vicarius nur inhaltsleere Ehrenbefugnisse zuwies, während der wahre Stellvertreter des Stadtgrafen dessen »socius«, bzw. »miles« war, welchen Posten auch ausnahmslos ein Venezianer bekleidete.

Der Stadtgraf war der absolute Herrscher der Stadt. Er ernannte die Stadtrichter und den Kleinen Rat, wodurch er die gesammte Exekutive in seiner Hand hielt. Auch auf die Legislative nahm er den denkbar größten Einfluß, da die Mitglieder des gesetzgebenden Großen Rates von ihm und vom Kleinen Rat und den Richtern ernannt wurden. Erst als im Laufe des XIV. Jahrh. der Große Rat nicht mehr durch Ernennung gebildet wurde, erst als diese Ehre jedem Patrizier der Stadt von selbst zukam, war die absolute Macht des Stadtgrafen etwas eingeschränkt.

Auch in Bezug auf die Sympathien der Bevölkerung von Dubrovnik Venedig gegenüber herrschen unrichtige Ansichten. Ein Teil der Bewohner war zwar venezianisch gesinnt, ein großer Teil stand aber der Fremdherrschaft und besonders dem damit verbundenen Zuzug von fremden Beamtenelement feindlich gegenüber, was in drei bisher wenig bzw. gar nicht bekannten Aufständen von 1266, 1284 und 1285 deutlich zum Ausdruck kam. Es ist nur natürlich, daß diese feindlich gesinnten Elemente im benachbarten Serbien eine Stütze und im Notfalle eine Zuflucht fanden.

GJURO SZABO: O JEDNOJ STAROJ KUĆI I STARIM LJUDIMA U ZAGREBU

Neka mi se oprosti, što tu progovaram o jednoj staroj kući, koje eto već deset godina nema. Nije bila ni bogzna kako arhitektonski zanimljiva, ali od najranijega djetinjstva dolazio sam tamo, upoznavao ljude, koji su onamo dolazili i odatle odlazili, tamo živjeli i umirali; slušao sam o prijašnjim gospodarima pripovijesti, o familijama, koje su znatno djelovale kroz generacije u našem starom Zagrebu, da, koje i danas još djeluju, dakako nekako blijedo prema prijašnjim pokoljenjima... Pa da odmah kažem: to je bila kuća u Opatovini broj 9, tamo, gdje je Opatovina zakretala, gdje se uz nju prislonila kuća s apotekom, za onda u rukama ljekarnika Katkića, a s druge strane kuća, gdje je na uglu Skalinske ulice bila od davnine trgovina »K sedam Zvijezda«, kuća, iz koje je potekao Stjepan Miletić. Nu o tome kasnije.

Centar cijeloga ovoga kraja između Skalinske ulice, pa svega uz stari tok Medvešćaka sve do nekadašnjih Kaptolskih vrata, bila je crkva svete Marije, od stoljeća amo župna crkva Kaptola, a nekada crkva cistercita, koji su Zagreb ostavili pred turskom invazijom. Bila je to omanja gotička crkva, — kako se to pokazalo za vrijeme rušenja Dolca — jedva polovinom kao sadašnja, koja je nastala nastojanjem opata Sinnespergera (*1865. u Petrinji, † 12. V. 1755. u Zagrebu). Da, opažali su se u zidovima novosagrađenoga dijela još komadi kasnogotički, upotrebljeni kao materijal. Da li se gdje sačuvao kaki ostatak kakovoga samostana, teško je odrediti, tek se pomišljalo dugo na veliku kuću nalijevo od uzanoga puta do crkve sa Kaptolske strane. (Pristup skalinama sa zapadne strane novijega je datuma). Nu već po načinu gradnje (lukovi na karakterističnim stupićima), pa po materijalu vidjalo se, da je ta velika građevina iz veoma kasnoga vremena, prislonjena uz staru kulu, pa je sigurno ispravno mišljenje E. Laszowskoga, da je to kurija protonotara Plemića, koja je neko vrijeme bila i svojina familije Patačić.

Pomišljalo se i na veliku kuću nasuprot ove Plemićeve kurije, koja je doista činila neki dojam preudešenoga samostana. To je bila kuća, koja je nosila u Opatovini broj 9. Istina je, u toj je kući sav raspored podsjećao na pregrađeni kaki samostan. nu kakova dokaza nije bilo za to, a kad je kuća rušena, nije se pokazalo nigdje staroga materijala, već je i tu sve odavalo građevinu tamo iz XVII. stoljeća. Onaj trakt prema Opatovini bio je očito djelo tridesetih godina XIX. stoljeća, možda i nešto kasnije, pa pokazuje sve karakteristike arhitekture onih dana. Prostor između te kuće i crkve sv. Marije bio je časovito i vrtić, ali je prije tu svakako bilo groblje, ta grobovi su nađeni još prilikom izgradnje Dolca. U svojoj raspravici »Crtice iz staroga Zagreba« u »Jutarnjem Listu« (XXIV. 8.358.) donosi B. Šeringer iz zbirke ugovora i fasionala nekadašnje kaptolske jurisdikcije

Dolac u Zagrebu pred rušenje 1925.—1928.

(iz godina 1815. do 1843.) opis položaja te kuće: s istoka javna cesta i kuća, u kojoj je bila ljekarna i liječnik, prema jugu cesta, koja je vodila do crkve sv. Marije, prema zapadu bilo je nekadašnje groblje crkve sv. Marije, a prema sjeveru bila je kuća pokojnoga Marka Kuzmanovića. Ova kuća još i danas (1935.) stoji, svega je drugoga nestalo, kad se gradila takozvana tržnica, pa je opet nastao u Zagrebu nekakov novi vječni provizorij, kakovih imademo — bogu hvala! — i previše ... Pokazalo se, da se tvrdoglavim načinom ama baš ništa ne rješava, već samo novi teški problemi postavljaju, a sve ostaje fragmenat, pa danas nitko ne zna, kako će da sve to svrši: i pitanje Kaptola i pitanje Dolca! Opet se radilo preko sila u vrijeme, kad se sile precijenile, a sada: bog sam znade, kad će se to uopće moći riješiti.

U toj je ogromnoj kućerini bilo za moje vrijeme silesija stanara, dolazili, odlazili, gdjekoji i dugo, dugo vrijeme ostajali. Tada je kuća bila vlastničtvo knjigoveže Emanuela Mučnjaka, koji je imao svoju radnju prije od godine 1863. u Dugoj ulici 789 (danas br. 29), pa je preselio ovamo i tu povezivao sve gotovo naše starije edicije. Kasnije je u društvu sa Hinkom Senftlebenom osnovao u Dugoj ulici 6 izvrstnu knjižaru, koja je potrajala tamo do g. 1891. Bio je to veoma spretan i vedar čovjek, koji je na žalost već u 49-toj godini, godine 1884. umro tamo gore u Tuškancu u kućici, koju si je listonoša sagradio i gradu ostavio, pa je tu do nedavno bila smještena straža, a kasnije je porušena i ova zgradica ... Kako je bio Mučnjak uvažavan vidi se i iz jedne službene denuncijacije, koju je sastavio savjetnik Mihalić, a ban Levin Rauch poslao komandirenderu Molinariju 19. VII. 1870., gdje se navodi, kako su se tri dana prije sastali u vinogradu šešrdije Šimečkoga Franjo Rački, dr. Makanec, dr. Bedeković, advokat Mrazović, Adolf Matošić, Ivan Kukuljević, advokat dr. Malec, advokat dr. Kopač, veletržac Crnadak, graditelj Jambrišak, knjigoveža Mučnjak i Josip Miškatović, redaktor »Zatočnika«, da se dogovore, kako će u slučaju mobilizacije uzbuniti Krajinu i zapriječiti spremu vojske. Svakako vrlo lijep i instruktivan primjer službene denuncijacije, koja može ovakova, kakova

Zagreb, Opatovina br. 9.
(porušeno g. 1926.)

jest poslužiti i kasnijim vremenima kao uzorformular, a sigurno slabo služi na čast onom banu Rauchu, stvaraču nagodbe! Bolje bi bilo, da nam je ostavio zapise o tom, kakovi su to bili bratski pomagači, koji su pripremali Hrvatima onakovu nagodbu, za koju je magjaron grof Julije Janković kazao, da daje narodu manje prava, no što su davale stare županije ... Ali o tome drugom zgodom. Nu knjigoveža Emanuel Mučnjak može se tim denuncijantskim aktom ponositi: ta našao se u krugu pravih i čistih boraca, da ne kažem uprljanu riječ: »patriota«. Sve sam tamo dobro upamtio u toj njegovoj kući i njegovoj radionici, gdje sam počeo učiti malo knjigoveški zanat. Nisam ga izučio jer je Mučnjak rano umro, ali uz knjigu sam eto ostao prikovan vascijeli život.

Prijašnji vlastnici, od kojih je Mučnjak kuću kupio bili su na jednake dijelove Makso Bresslauer i Fridrik Reiner. Nu ti nas za sada ne zanimaju, već daleko više njihovi predšasnici. U Zbirci ugovora od g. 1813 do 1845. spominje se kao vlasnik te kuće Ivan i Katarina M a l l i n, rođ. Demetrović. Prema popisu od g. 1857. bila je tu udova Katarina Mallin, rođ. 21. XI. 1803. te kći joj Sofija, rođ. 19. X. 1830.

Kako vidimo grana jedne velike familije grčke, koja se pod kraj XVIII. stoljeća doselila u Zagreb i tu još živi u svojoj potomčadi. Ti brojni Grci, koje je sudbina amo zabacila, pokazali su se i te kako vrstni ljudi, te su se zapisali gvozdenom rukom u historiji Zagreba, a i cijele Hrvatske. Na žalost do danas nije život i rad tih ljudi nikako dostatno osvijetljen, jer je već mnogo, mnogo familija pomrlo, pa se njihovi spisi poizgubili, a veoma je teško zaviriti u one rijetke familijarne arkive, koji još postoje. A zapravo su važne hrvatske porodice u najtješnju vezu s tim Grcima došle: ta žena Ivana Mažuranića Aleksandrina bila je rođena sestra Dimitrije

Sofija Mallin rod. Demeter, supruga Ivana Krst. Mallina

Ivan Krst. Mallin, otac Nauma Mallina st.

Demetra. A svi su se ti Grci rado među sobom ženili, tako da je sve to konačno sačinjavalo zapravo jednu familiju, nu rodoslovja su do zla boga isprepletena.

Najbolji je prikaz o tim zagrebačkim Grcima podao do sada pokojni Vladimir Mažuranić u predgovoru k »Teuti« (izdanje »Matice Hrvatske« g. 1891.), gdje je nastojao da istinski prikaže život i rad svojega ujaka Dimitrije Demetra, iskrenoga Ilira, hrvatskoga pjesnika. Nisu se ti ljudi nikada odrodili, oni su svoju novu postojbinu zavolili, za nju radili, nisu nikada zaboravili svoje jadne domovine: ta sam je Dimitrije pjevao novogrčke pjesme, a još se i sada sjećam, da su na starom pravoslavnom groblju tamo na Pantovčaku, koje je pred par decenija napušteno, ležali ti Mallini, Demetri, Poppovići itd. pod kamenjem, na kojemu su bili grčki napisi, većinom zabilježbe, da su spadali u demos Ksatista.*)

Među ove Grke Malline spadali su i gospodari kuće u Opatovini br. 9, gdje su imali — dakako prije uvedenja monopola — tvornicu cigara i duhana, kako to vjerojatnim čini tradicija. Još živu ljudi, koji se sjećaju finoga Grka Pelopide, koji je još dugo godina dobivao neku mirovinu kao odštetu za napušteno duhansko poduzeće. Nu glavna grana Mallina potjecala je od K o n s t a n t i n a, koji je imao dvoje djece: E v u Mallin, udatu za trgovca Marka Kuzmanovića i I v a n a (Johanna), oženjenoga sa Sofijom, sestričnom Dimitrije Demetra, a potrebno je, da se to utvrdi, kako se nebi uvriježili neispravni prikazi, kao onaj g. dra. O. Frangeša u »Kolu« Matice Hrvatske (knj. VIII. str. 385.).

*) Siatista je mjesto, što ga bilježe karte u Grčkoj zapadno od Olimpa, a u južnom smjeru od — danas jugoslavenskog — Ohrida, gdje je svetište sv. Nauma.

Konstantin Mallin umro je g. 1809., a oženjen je bio s Elizabetom Poppović († 1813.). Vjerovatno je on pobjegao iz svoje domovine tamo oko 1770., kad su Turci počeli zatorni rat protiv Grka, a vjerojatno je i on iz grada Ksatista bio, otkuda je i stari Demeter Grigorije bio. Ti su se grčki izbjeglice razasuli po svim našim i susjednim zemljama, bilo ih je u Trstu, Beču, Pešti itd., pa i po manjim mjestima, (tako je familija Mandrović boravila u Slavoniji, u Novoj Gradiški, odakle je bio i nezaboravni glumac zagrebački Mandrović), a bilo ih je i u Karlovcu i drugud. Bilo bi interesantno saznati način njihovoga trgovanja, ta ti su ljudi ne samo kod nas, već i u daleko naprednijim krajevima u kratko vrijeme stekli velike imutke; treba se sjetiti bečkoga veletrgovca Sine.

Konstantin Mallin imao je devetero djece, od kojih nas najviše zanima E v a, * 1788., a † 1811. (udata za »Marcus Kuzmanovich, obchine kaptol. Purgera y tergovtza«, kako se je sam potpisivao), te J o h a n n B. Mallin, također občine Kaptolske Purgar y Tergovecz, koji se rodio 1786., a umro 1854. Oženio se sa Sofijom Demeter, sestričnom Dimitrija Demetra, pa je u društvu sa Demetrom imao trgovinu u Dugoj ulici, u kući, koju su braća Naum i Teodor Demeter kupili za se i svoje žene (Katarinu r. Popović i Affretti Axent, ženu Teodorovu) od gdje Regine Augustich, udove Ladislava Labaša, pa sudac Babočaj izdaje o tom potvrdu 3. februara 1791., gdje se točno opisuju međaši i susjedi, danas Duga ul. 24. Tu su kuću srušili, pa je 1808. sagrađena sadašnja kuća, a na zaglavnom kamenu portala čita se i danas: 1808 A. D. / Renovatum 1887. Predamnom je isprava, kojom magistrat zagrebački 7. februara 1823. potvrđuje, da je »Johann Mallin, Handelsmann ... aus Rücksicht seiner Verdienste, und übrigen guten Eigenschaften in dieser Königl. Frey- und Haupt, Stadt als freyer Bürger aufgenommen«, pa je tako prema čl. 59. zakona iz g. 1563. itd. stekao pravo neplaćanja maltarine u svima slobodnim gradovima, pa je taj spis dao upravniku svoje lađe »Katharine«, koja je nosila do 5000 mtc. žita. Vidi se spretan trgovac, član gradskog vijeća, član upravnog odbora Gospodarskog Društva, za koji se revno zauzimao, pa mu je br. 10./1854. »Gospodarskih Novina« napisao u nekrologu (6. III. 1854.) »da je jednom rěčju bio čověk praktičan, čověk ne mnogih rěčih, već činah«. Portreti nam pokazuju njega, gospodina s vrlo živim očima, a ženu mu Sofiju kao dobro ugojenu damu sa obilnim a opet diskretnim nakitom, pravu Biedermeyerdamu.

To je bila druga generacija Mallina u Zagrebu. Treća daje opet izvanrednoga čovjeka N a u m a M a l l i n a (1816.—1893.) sina Johannovog, koji je osim njega imao još sedmero djece, same kćeri. Nu i od tih su neke veoma spomena vrijedne: K a t a r i n a * 1817., udata za častnika Šupljikca, mati je supruge negdašnjeg načelnika zagrebačkog Mošinskoga; E l i z a b e t a,* 1818, udala se za trgovca Petra Arešića, koji je preuzeo kuću i posao u Dugoj ulici, nu ostao bez potomstva. S o f i j a * 1820., udata Šević, rodila je sina Milana, koji je postao znatan teolog i episkop, te uzeo ime Mitrofan

Naum Mallin bio je vanredno naobražen, veoma ugledan čovjek svoga vremena, gospodin u najboljem značenju riječi, koji je puno svijeta prošao, puno toga doživio, pa i danas, kad od njega valjda nema ni atoma, eno u njegovom vrtu u Sv. Žaveru (taj su nekadašnji isusovački refrigerium kupili Mallini, nu iz druge ruke), stoji ono egzotično drveće, koje je on donio iz Pariza sa izložbe ... 31 godinu bio je potpredsjednik Prve Hrvatske Šte-

Naum Mallin († 1893.)

dionice, bio je jedan od osnivača Hrvatske Komercijalne Banke. Bio je dvaput redaktor »Agramer Zeitung«: od 1843. do 1848., pa sa Josipom Praussom od g. 1864. do 1868. Ali nije samo tu radio, bio je i administrativni podpredsjednik »Matice Hrvatske«, ta bio je ne samo prijatelj Stanka Vraza za života, već njegov oporučni izvršitelj poslije smrti, pa se mnoge relikvije nalaze i danas u obitelji Mallin. A da je bio na tijesno povezan sa Dimitrijom Demetrom, lako je razumljivo. On je glavni pokretač nastojanja, da se banu Jelačiću podigne spomenik: na ugovoru s A. Fernkornom (od g. 1864.) nalaze se uz Mallinov potpis i potpis Neustädtera, Maksa Price, Vukotinovića, Hudovskog, Šupljikca, Anastasa Popovića i načelnika Frigana. Kroz četrdeset je godina bio tajnik i blagajnik pravoslavne crkvene općine, pa je u redu bilo, da ga je poslije samrti opojao sam episkop pakrački Miron Nikolić. Naum je do svoje smrti zadržao nekako starinsko odijelo, ali nikome nije na pamet palo, da i jednom riječju to zapazi. U svom je domu u Sv. Žaveru sabrao krasnih stvari, spremio silu uspomena iz velikoga doba, što ga je proživio. Iz godine 1853. potječe vrlo lijep portret njegov od slikara Zasche-a, lice odaje pronicavoga čovjeka sa jasnim orijentalnim izražajem.

Dakako, da je već lik toga darovitoga Grka pomalo izblijedio u tim dalekim danima. A najbolje što je ostavio iza sebe bilo je troje djece: Ivana (* 7. IV. 1853., † 21. II. 1907.), Teodora (* 1854.), te kćer Sidoniju, koja je dobila ime i vjeru po svojoj materi. I jedan i drugi sin Naumov ostavio je uspomenu vanredno sposobnog i radišnoga čovjeka, a napose se istakao dr. Ivo Mallin i kao upravnik i kao pravnik i kao najjači promicatelj gospodarstva u Hrvatskoj i Slavoniji. Tu su njegove zasluge tako velike i trajne, da još i danas, nakon gotovo trideset godine poslije njegove smrti, sja uspomena na revnoga i radinoga Ivu Mallinna i ono, što je svom narodu privredio. Nu prikaz toga rada nije moja zadaća, već pozvanijih, koji su to velikim dijelom već i učinili. Ali i pokojni već Teodor Mallin zapisao se u knjigu života kao vanredno vrijedan i sposoban čovjek, tek je gorostasni rad dra. Ive Mallina takov, da se je moralo potisnuti nekako bratov rad . . .

Nadovezujući na gospodare eto već nestale kuće čuli smo, ako i ne potpuno rodoslovlje Mallina i saznali opet za vrijednost njihova rada. Ali još će stajati tamo na uglu Skalinske ulice starinska kuća neko vrijeme, gdje je od davne davnine nad dućanom visio cimer sa sedam zvijezda, jer je tu postojala trgovina »K sedam zvijezda«. Rekoh neko vrijeme, jer se jednom mora naći i za ovo nemoguće sadašnje stanje lijeka, tek ne znam

Dr. Ivo Mallin († 1907.)

koja će to generacija doživjeti. Mora se ovoj našoj generaciji priznati, da je znala stvarati more problema, problema nerješivih, a stvarala je to zato, jer si je utvarala, da se sve dade silom, da se ne smije ili bar ne treba obazirati na prirodni razvitak . . . Stoji dakle ta kuća, solidno građena, iznutra malo stisnuta i mračna, kao što su trgovačke kuće onih dana već bile. Ali ipak jaka i čvrsta, stojala i stoji nekadašnja kuća Marka Kuzmanovića, koga smo upoznali kao supruga Eve Mallin, sestre Johanna Bapt. Mallina. Kuzmanovićev pomoćnik bio je Anastas Popović, grčkoga podrijetla, kojemu je dao svoju kćer Kristinu za ženu, a po njoj je okretni Grk dobio lijep imetak, kojeg je velikim radom još umnožio. Anastas je bio jedan od glavnih suosnivača Prve Hrvatske Štedionice, a nije najmanje baš njegova zasluga, da je taj zavod preživio tešku godinu 1848. Anastas je prvi predsjednik Trgovačke Komore od g. 1852. do g. 1866., preko četrnast godina! Bio je i predsjednik pravoslavne općine, pa je on golemo podupro nastojanja, te se je godine 1866. sagradio novi hram. Umro je u visokoj starosti od 86 godina 30. III. ljeta Gospodnjega 1872. Kći mu se Marija udala za majora Stefana Milleticha, koji je 27. V. 1876. umro, pa je ostavio sina, nezaboravnoga intendanta Stjepana Milleticha, kojemu nije bilo suđeno dugo živovati, ali ono četrdeset godina (1868.—1908.) tako je sjanim kazališnim radom ispunjeno, da se mogao u grobu smiriti, gore na Mirogoju, i otpočinuti u društvu djeda Anastasa, oca i matere, i druge svojte, koji su se skupili pod nešto suviše pompoznim grobnim spomenikom intendanta Miletića, koji si je dao napisati na grob, da je hrvatski književnik. Čudno: na početku se brine za razvoj kazališta Grk Dimitrija Demeter, a djelo mu nastavlja Stjepan Miletić, potomak Grka!

Dakako, da su i Poppovići bili srodnici Mallina: brat je Atanasov Andrej bio oženjen jednom Mallinkom, te je imao troje djece: Gjuru, Belizara i Emila, od kojih je prvi vodio poznati dućan na Jelačićevom trgu, predao ga sinu Feodoru, koji je stradao izgradnjom posljednje palače na sjevernoj strani Jelačićeva trga, dovršene g. 1907. Ta se palača baš sada modernizuje, a dućan još postoji, dakako u drugim rukama. Slična je sudbina zadesila drugu grčku porodicu Gavella. Gavelle su već 1888. sagradili novu kuću na Jelačićevom trgu, koja je odavna prešla u tuđe ruke, a baš je sada posve izmijenjena postala svojina Rossija Fonsier . . .

Nekako se smiruje nemirna grčka krv u potomcima tih Grka, o kojima je tako zanimljivo napisao historijat sam potomak Grkinje: Vladimir Mažuranić. Zar je njegovo gigantsko djelo: »Prinosi za hrvatski pravnopovjestni rječnik« (1908.—1922.) rezultanta veze slavensko-grčke, ono

posljednje veliko, što su grčki izbjeglice ostavili hrvatskom narodu, s kojima su se iskreno i na tijesno vezali? Nu o tom, kako je stari Grigorije Demeter bježao iz Ksiatista, postao trgovac u Kaniži, Trstu, Legradu i Zagrebu, a i sinove Nauma i Teodora odredio za trgovce, kako se je Teodor Demeter oženio sa suplemenicom Afratijom Aksenti iz Kozana, pa s njom rodio šestero djece, od koje je Jelisaveta (* 1806.) udata bila za veletrgovca Nikolu Nikolića, sin Dimitrije (* 1811.) bio pobornik Ilirstva i stvaralac hrvatskoga kazališta, a Aleksandrina (* 1815. postala ženom bana Ivana Mažuranića i mati Vladimira), o svemu je tome vrijedno pročitati spomenuti već uvod u Demetrovu »Teutu«, a mnogo će se toga još pojaviti, kad budu obiteljski arkivi pristupačniji...

Nestalo je stare kuće, još posljednja stara grčka kuća čeka, čeka, znajući, da je osuđena na propast. Nestade i novijih kuća, a eto pomalo ponestaje i svih tih grčkih naseljenika, koji su nekada ispunjali gotovo cijelu Dugu ulicu.

Zusamenfassung: Anschliessend an die Schilderung eines uralten Hauses in Zagreb, in der ehemaligen Kapitelstadt, in der Opatovina, das der Spitzhacke zum Opfer gefallen ist, zeigt der Verfasser einen kleinen Abriss aus dem Leben und Treiben der zahlreichen Griechenfamilien, die aus der Türkei im letzten Drittel des XVIII. Jahrhundert hiehergekommen waren. Die Zagreber Griechen bildeten eigentlich eine einzige grosse Familie, alle waren Handelsleute, recht geriebene Kaufleute, die sich namentlich mit dem Fruchthandel befassten. Aber sie haben ihre zweite Heimat keinesfalls als Ausnützungsobjekt betrachtet, sie gaben viel, viel mehr zurück. Sie waren Mitbegründer des bedeutendsten Zagreber Geldinstituts, ein Grieche leitet die Handelskammer von der Gründung durch volle 14 Jahre hindurch. Einer der allerersten »Illyrier« während der kroatischen National-Bewegung im XIX. Jahrhundert war der Grieche Demeter, der Schöpfer des kroatischen Theaters, und ein späterer Abkömmling der bedeutendste Theaterintendant. Die allerbesten Familien wurden zu Verwandten der Griechen und als allerletzte Grosstat kann der gewaltige wirtschaftliche Aufschwung im engeren Kroatien gelten, den man dem Dr. Ivo Mallin, einem Abkömmling dieser Griechen, zu verdanken hat.

DR. JOSIP MATASOVIĆ: KNEZ LENARD, KAPTOLOMA ZAGREBEČKOGA KRAMAR

(Nastavak iz 28. i 29. sv. »Narodne Starine«, knj. XI. str. 99. i 169.)

II

Način poslovanja

Vrste robe. Ponude sa ladanja. Javna nesigurnost koju stvaraju njemački vojnici, nemirni seljaci i razbojnici. Sajmovi. Konkurencija. Odnos Milbacherov prema Ljubljani. Način putovanja vodom i kopnom. »Furmanska« pošta. Oprema i sadržina tovara koje šalju grosisti. Transitne daće i nameti poskupljuju robu. Import iz Kranjske u Hrvatsku. Non ex quovis ligno fit Mercurius. Milbacherove veze s inozemstvom. Inostrani kreditori. Kupci u domovini (u prvom redu sam ban i banica Erdoedy u zaleđu ofenzive protiv Turske). Nizovi narudžbenica. »Gospa grofica Njih ekscelencija zkoro nemaju tak rekuči kaj obleči«. Roba i muštra idu i »na kazanje«. Moda prodire iz Evrope. Šta je sve prodavano i kupovano i kako nastaje te koja je potražnja. Prijazan ton traje permanentno između trgovca i mušterija. Diaki i saboli. Potrošnje bez računa. Gošćenje. Naprezanje gospode. Imitacije u nižim slojevima. Hrvatska »Kleiderordnung« g. 1695. Milbacher snabdjeva potrebe oko krstitaka, svatova i karmina. Veze sa svećenstvom. Uticaj života Crkve na trgovčevo poslovanje. Marijanska thaumaturgija. Pôst i trgovina. Napon života. Kupoprodaja kmetova. Veze s episkopom Isaijom Popovićem (1689.—1699.), vladikom u Marči. Jezici poslovnoga prometa. Knjigovodstvo. Vjeresija (sine qua non). Rokovi plaćanja. Gratifikacije kreditoru. T. zv. »prilike«, »czedulicze« i »quietantiae« te »štacunari«. Nestašica gotova novca uzrokuje zamjenu robe. Još je jaka »naturalna ekonomija« i na pragu visokog kapitalizma. Pokopani Kredit u Evropi. Titulus VII. Verböczyjeva Tripartituma. Cehovski drugovi. Širenje austrijske manufakture i u hrvatski »Vorland« koji je na dohvatu bečke komercijalne politike, Verlagsystema, merkanitilizma i kabinetskih kameralista. Harmice (tridesetnice) i maltarine.

Glavna roba kojom je (knez Lenard) Milpacher trgovao bila je, dašto, tekstilna, tzv. manufaktura, pa zatim specije (začini), prekomorska, kolonijalna roba, južno voće, morske ribe, oštrige, te koža, zapravo više krzno, ali i željezarija. Nego i sve zemaljske plodine[91] kolale su također u prometu ovog i sličnih trgovaca, tako i sijeno, zob, pa med i maslo, ali i blago (stoka). Prodavao je međutim i papir, suđe, bilikume (Willkommen!), kalendare, suviše i pojedino pokućtvo. Na čemu se god dalo zaraditi izravno ili neizravno, ovakav je trgovac uzimao u posao (»iglice, kopče, salaksije, šila, piščali etc. što bi rekao Habdelić), suviše je i divljač transportirao u Beč.

91

†

Generose Domine Amice obseruandissime.

Salutem cum seruitiorum meorum paratissima commendatione. Salmije iako da V M zmanum mistar nezapovedate. Jabi mogal szlusiti polag moguchnoszti moje. Zato proszim da zapovedaju, ako sto uu szenu ali uu zobi y osztalo drugo, moia hisa ieszt obligerana. Proszim takay dragoga

Milpacher, dakle, nije bio specijalista-trgovac kakovih je i tada bilo t. j. samo suknar (čohaš), samo platnar, samo solar i sl., već je on bio trgovac mješovitom robom, t. zv. kramar, ergo štacunar, koji je tržio različnom »kramum« nuz koju je dolazio u obzir i »žitek« (zemaljske plodine), pa »terstuo zgotovum opravum«, šta više i »z-tabakom« i m. o. bila je »artikl« i »tersztika Spanyurszka« (Spanischer Rohr), riječju »Handel alla minuta« sitničarija, stalna »torbarija« (kalfe s bisagama, »bini sacci«) koja je morala zazirati i od kmetske komercijalne umješnosti. Ali M. nije bio obrtnik poput susjednih majstora na Greču koji su također kramarili, nego trgovac u punom smislu riječi. »Kramarsko blago« bilo je i »špecerajsko« blago: uz somot (baršun), svilu, barhet, sukno i vrpce išla je riža, slador, ulje (maslinovo i laneno), muškaplet, sumpor, grožđice, sir, kremen, limun, papar, cimet, klinčac, šafran (i dr. mirodije), oštrige, smokve, papir, čarape, rukavice, gume, mogranj, lule i duhan, burmut, rožnjaci (»korice«), pečatni vosak, suviše i pojasevi, čipke, konac i umjetno cvijeće; nadalje: salitra, živa, mirha, tamjan, vinski kamen, šiške (gallus), bakar, stipsa, staklo, vitriol, kositer, sapun, ustrojene kože, klobuci (gemachte Barette »husarski«), ribe i rakovi, fino slatko desertno talijansko vino, te vosak, pa češljevi. Sve je to još od stoljeća srednjega vijeka, uglavnom dakako, spadalo u »partig«(k) (od parteka) t. j. u kramarsku robu. Ali ima i odvojaka n. pr. stolarije, umjetničke dakako, šta više i misnih kasula, pa zatim i uzdâ i žvalâ, te i samih žrvnjeva za ručne mlinove. No izvjesna roba približna navedenom katalogu kao n. pr. »roba meštrije gumbarske« nije nikako išla u kompetenciju kramarskog trgovanja, i ako su kramari rado i u to zasijecali ili bar posredovali, makar se izvjesna roba ticala i osvještane tradicije specijalnih različnih cehovskih povlastica. Sami trgovci morali su biti organizovani u cehove, te je jasno, da se je i kod njih prvo ograničenje ticalo »numerus clausus«-a kao i među obrtnicima. A u poodmaklije doba novoga vijeka, nema sumnje, da je sesilnim trgovcima prilično smetao i razgranati broj sajmova, koje je svijet vrlo volio. Sajmovne povlastice dijeljene su međutim i u doba Leopolda I. Tako su n. pr. u Reki (pod Malim Kalnikom) na teritoriju barona Orehoczy Stefana 24. XII. 1682. dopušteni godišnji sajmovi na Veliku i Malu Gospu (15. VIII. i 8. IX.) a tjedni sajmovi nedeljom. A 3. IV. 1687. dopušteno je opet u prilog Ivana IV. grofa Draškovića, carskoga generala, da se na trgu sv.

Goszpona Bratta y prijatela da konecz onomu duguvaniu uuchini kojeszem ja praeporucheno imal y napervo dadu, arszu znana V. M. uszaka koiasze primeni zadersavaju. Zakoje ia hochu bitti Gosz. Brattu, y Priatelu zahvalen bilobi moje dusnoszti da V M szamom naszlusbu doyti y obilneie naperuo datti, ali chekati moram Doma neuugodne Nemczeu.* Moia pako hisa hoche bitti uaszdar V M obligerana sto szami nedersite, niti prestimate. I osztaiem Dragomu Gosz: Brattu y Priatelu

Rad uaszdar szlusiti
Petar Petkouich

Datum Ternaue
die 2. Martij 1689
P. S. Ako V M do Nedelije odidete proszim dami na piszmu dadu sto bude.

* Možda se to tiče zimovališta (castra hiberna) njemačkih vojnika koji su »kampirali« osamdesetih i devedesetih godina XVII. stoljeća i u Turopolju. Ova Trnava vjerovatno je u području Sesvetâ. — Isp. i »Vojničko nasilje u Bregima kod Ivanića« (1629.). »Vjesnik Kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva« XII. (1910.) str. 249. Slično se početkom XVIII. stoljeća tuži Helena Marta Patačić. Isp. Dr. Josip Matasović, Iz galantnog stoljeća I. U Zagrebu 1921., str. 60.

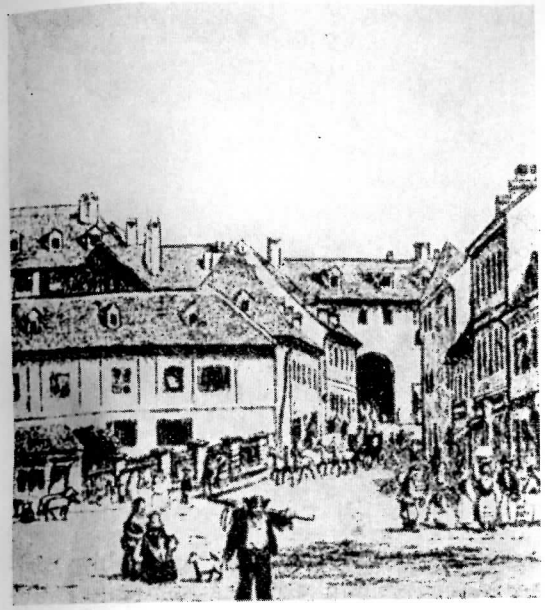

Sjeveroistočni dio trga Harmica (potonjeg Jelačićevog trga) u Zagrebu s južnim vratima Kaptola (snimka iz polovine XIX. stoljeća).

Brcka u Božjakovini održavaju dva godišnja sajma (jedan na dan prije praznika presv. Tijela Isusova, a drugi na dan sv. Mihajla arhangjela 29. IX.)[92] Sajmovi su pak izvan Zagreba apsorbovali trgovčevu energiju iz štacuna; morali su izašiljati bar svoje pomoćnike, a ukoliko su i sami lično hodali od sajma do sajma tada se interes ticao bilo kupovanja naturalija po bagatelnoj cijeni, bilo utjerivanja dugovine. Prave, specijalizovane trgovce mnogo su smetali konkurencijom i grečki obrtnici u Zagrebu, koji su od starina bili navikli da trguju ad hoc, svim i svačim što im je već kada došlo do ruku uz izradu svojih obrtničkih produkata. Konkurentska mržnja nije doduše bila odveć javna, bila je sputana i staleškim raisonom, kanalizovana u mnoge druge partije, no mržnje i nazlobe, tzv. jala u Zagrebu bilo je oduvijek u izobilju te je mnoga energija bila time izjedana i konačno po računu uništavana. Ticalo se to uopće gotovo svih staleža, razumljiva pojava u tijesnim nastambama a sa sve težim uvjetima života, s ponaraslim ambicijama u previranju onih koji su uzlazili i uz tusti otpor dobro smještenih, mrzovoljnih, koji su zazirali od po-

[92] Kukuljević, Poviest porodice Draškovića Trakošćanskih. Zagreb, 1887. str. 37. — M. o. o sajmovnom privilegiju n. pr. gradu Koprivnici u XVII. stoljeću isp. »Vjesnik kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva« XV. U Zagrebu 1913. str. 236. O sajmovima isp. još E. Laszowski, Tri sajamska privilegija XIV. vieka (I, 194); Dva sajamska privilegija XV. vieka za Varaždin (I, 275); Sajamski privilegij za Desinić, Sopot, Sela i Mali Tabor od g. 1590. (III, 267); Prilog za povijest sajmova u Hrvatskoj i Slavoniji (IV, 67); Sajamski privilegij za Moravče (V, 188); Mile Magdić, Tri sajamska privilegija za grad Senj (II, 109): svi ovi prinosi u »Vjesniku kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva«. Od sajmova su crpli dohotke vlastela i općine na osnovi svojih privilegia nundinalia. Iz poštovanja prema prazniku nedelji hrvatski je sabor 1611. i 1629. zabranio sajmove na taj dan, jedino se smjelo iza održana bogoslužja i nedeljom prodavati jestvine.

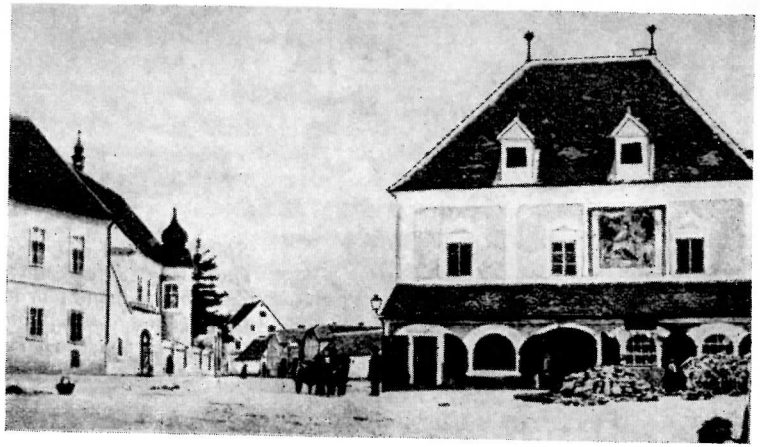

Kaptolska vijećnica u Zagrebu (snimljena s južne strane).

java novajlija. Valjalo je imati mnogo umješnosti kojom se osobito privrednik probijao na pozitivnu površinu. Milpacherov savremenik i mušterija Ritter-Vitezović također se očajno tužio na neizmjernu »bogatu neotesanost« u Zagrebu koja ne voli vrlinu, ni cijenu, ni bilo jednu »tuđu počast«; i jedno i drugo potonje svakom da je i svagdje otimano. Pravo na rad moralo se izvojštiti gdjekad i nejednakom borbom protiv dobro organizovanih t. zv. possidentes.

Samostalno Milpacherovo poslovanje datiraće vjerovatno od početka 1684., smrću Blaža Snedica (18. I. u Ljubljani)[93], ali prisne veze ipak su ostale s patronovim nasljednikom Johann Baptist Schneditzom i dalje. Nego sam prvotni odnos suštoga kapitalista prema Laden-Dieneru (komisionaru), kako uostalom i bezbroj adresa zove Milpachera, smrću Blaža Snedica očito se ugasio, jer je Milpacher i sam sada izigravao prvašnju ulogu svoga bivšega gospodara. Najstariji sačuvani zapis o Milpacherovoj kondiciji datira iz 1676. kada mu Johannes Wagner iz Graca adresira pismo ovom versijom: Herrn Johannes Milpacher, Handlungs Correnten Laybach, bey Herrn Blasii Schnediz abzulegen. U Ljubljani je m. o. poslovno općio i s izvjesnim Jo. Balt. Grosserom.

Urođeničke društvene klase u Hrvatskoj bile su tada prilično inertne za ekonomske transakcije većih dimenzija. Niko nije mislio da izlazi iz naslijeđenih, danih i podržavanih kolotečina. »Patrilo je« strancu trgovanje ili bar purgarima stranoga porijekla i poslije asimilovanima, a napokon je vanjska situacija stegnula međe kraljevstva, tipizirala zanimanja,

[93] Prema podacima Dr. iur. & phil. Jos. Žontara (iz Kranja) djed Blaža Snedica Jakob bio je 1581.—1583. »mestni sodnik« u Kranju, a otac Jurij isto »mestni sodnik« 1612. Blaževa braća Matija, Franc i Andrej živjela su u Kranju, dok se Blaž otselio u Ljubljanu gdje umro u 53. godini. Potomci ove familije žive danas u Austriji kao »Freiherren von Schneditz«, ergo kao baroni. — Već u XVII. stoljeću bila se »vremena promijenila« prema razdoblju, kada je Ruxnerov turnirski kodeks zabranjivao sudjelovanje u turniru onomu plemiću koji bi se bavio trgovinom, jer da nije »Standgemäss«, ili da potječe od predaka trgovaca. Poslije se potomci trgovaca prometahu u barone.

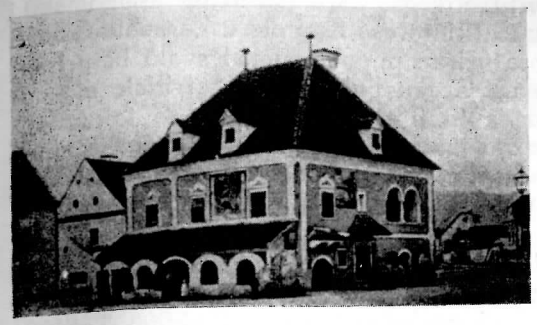

*Kaptolska vijećnica u Zagrebu (snimljena s jugoistočne strane)**

pa su već i po staroj tradiciji od vremena Lombarda i Židova ulogu trgovačkog uljeza produžili Nijemci i »Grci« (Shismatici). I aristokratske ženidbe s tuđinkama i vojničke migracije stranaca navukle su, zatim, prilično novih privrednika upravo u doba Habsburgâ, a napose Leopolda I. To su bili oni koji su i pronosili idiom »majdački, kranjski, solarski i nemški«.[94]

Kaptolsko tržište u Zagrebu bilo je trajni, stoljetni takmac grečkoj trgovini te ju je vremenom zatuklo, a zahvaljuje svoje bujanje u osnovi ipak pogibelji od turskih provala, počevši od kraja XV. stoljeća. Smještavanje građana u samoj nastambi duhovne gospode (dakle ne toliko u nekad italijanskom, biskupskom podgrađu kao što je bila Vlaška vulica nego upravo na trgu, in area nostra capitulari) ide zapravo od onog važnog kaptolskog zaključka 18. VIII. 1477. »quod municio capituli sine populi inhabitacione nulla tenus custodiri et defendi possit . . .« (od Turaka naime, a potreba je i od domaćih nemirnjaka).[95] Bilo je dakako najrentabilnije nastanjivati većinom poslovan, privrednički svijet, koji će

[94] V. Jagić, Nochmals Juraj Habdelić und seine literarische Tätigkeit im XVII. Jahrhundert. (»Archiv für slavische Philologie« Bd. 31. Berlin 1910. S. 53.) Autor je nesiguran, da li se to tiče rudara i dobavljača soli. Isp. ovdje i bilješku br. 142.

[95] I. Tkalčić, Izprave XV. vieka iz »Crvene knjige« zagrebačkoga kaptola (»Starine« XI. U Zagrebu 1879. str. 53.) Nego da Kaptol valjada ne bi izgledao u svojoj srži opet previše »svjetovan« bar što se tiče svećenstva i da se u jeku započetih reformacija u Katoličkoj Crkvi, ne bi davalo prilike ogovaranju, zabranjen je javnom ženskinju polazak tamošnjih krčmi u kanoničkim kućama, i to s prijetnjom vrlo strogih kazni duhovnim licima. 8. VI. 1484. zaključeno je naime:»... quicumque dominorum habuit tabernam in domo sua, quod nequaquam permittat intrare mulieres suspectas et currentes ad vinum bibendum, neque ibidem noctantum, quicumque contra faciat sit privatus omnibus proventibus canonicalibus per integrum annum. Praebendarii vero et alii clerici ecclesie contra facientes ponantur ad turrim per triduum, ubi ieiunent in pane et aqua per eosdem tres dies . . .« (l. c. »Starine« XI, p. 62). — Napokon i ca. 1618. napominje pisac »Historiae Collegii Zagrabiensis« (Jesuitarum): »... Oppidani (Kaptolomci!) enim aut potius ipsi cathedralis ecclesiae sancti Stephani canonici freti opibus cives Zagrabienses paupe-riores vario praetextu despicatui habebant, quibus etiam ius fori et nundinarum adimere sunt conati, cuius rei gratia magna utrinque odia orta, magnae forenses controversiae, quae domestico non contentae foro ad sedem regiam Posonium translatae multis duraverunt annorum curriculis«. (Isp. »Vjesnik Kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva« XV, Zagreb 1913., str. 162.)

* Isp. u »Narodnoj Starini« IV (1925.) str. 27, članak Gj. Szabó, Zagrebačke građevine XVII. stoljeća.

osim dužnosti obrambene na osvitu novoga, kapitalističkog ekonomskog sistema Evrope i pekunijarno promicati interese Kaptola u Zagrebu. Grečki se varoš bio u to, međutim, već saturirao populacijom, i svaki bi prirast ondje značio siromašenje. Odatle na Greču ljubomorno petrificiranje cehovskog života (doduše hrvatskog autohtonog življa), dok se takav cehovski život na Kaptolu sistemizirao istom u polovini XVII. stoljeća, ali s tuđim prirastom. I zato se poradi prvašnje slobode trgovina većeg stila (razmjerno dašto prema opsegu ambijenta) i mogla razviti u Zagrebu jedino na Kaptolu.

Konkurentska zavist izlijevala se preventivnim mjerama i na Židove, koji u južnoslovjenske krajeve u to vrijeme nijesu još mogli nadirati u velikom broju. Biće da se tu po koji prokriumčario pod vidom Talijana ili Nijemca. No u XIII. a možda i u prijašnja stoljeća Židovi su u Ljubljani uvelike trgovali i s Hrvatskom (Krabaten) pa su bili novcem moćni sve do XVI. stoljeća. 1513. Maksimiljan I. dao ih je prognati na molbu zavidnih Ljubljančana te im ni u doba sajmova nije bio dopušten pristup.

Putovanje je u ono vrijeme bilo veoma teško, a dobar dio trgovčeva poslovanja bio je tada upućen upravo na putničko kretanje, bilo da robu kupuje ili da je prodaje. Ako i nijesu više zadružno poslovali trgovci su morali udruženo putovati, uvijek dobro naoružani i sa naoružanim slugama i najamnicima, a i sami hrvatski gradovi čijim su određenim područjem prolazili morali su davati pratnju (isp. pr. bilješku br. 24). Mnogo se pri tom namučio svako, ko nije imao znanaca, ili ko nije mogao u »fanrof« (župni dvor) i u samostan, u koliko su se već nalazili usput, da konači ili da tu se s konjem odmara. Većinom su ljudi putovali na konju, a rijeđe, jer je bilo skuplje, u kočijama, ali i one nijesu mogle u svakom pravcu poradi loših i negdje uopće neizgrađenih puteva, a i nesigurnih ili pak ruševnih mostova. Svratišta su pak bila slaba i malobrojna. Ritter-Vitezović, koji je Hrvatsku prošao uzduž i popreko, primjećuje:

»V celom orsagu oštarije ne najdeš,
Stan i dobru volju, kamo goder zajdeš«.

Prije polaska na put, a i za vrijeme putovanja, plaćane su sv. mise, te su se putnici preporučivali i sv. Nikoli-Putniku u njegov zagovor za dobar svršetak uopće, kad već nije bilo udobnosti.

Kao i po ostaloj Evropi u prvim stoljećima novoga vijeka mrzovoljni svratištari su bili indiferentni prema putničkom komforu, nemarni za čistoću lokala. Svi su se namjernici, uostalom, miješali u zajedničkim prostorijama, te su uređaji onda savremenih karavan-seraja i mnogih »hanova« u susjednoj Turskoj bili kud i kamo na višem stupnju, podesni i za individualne prohtjeve i potrebe pojedinaca. Uz viteza, građanina, meštra, i trgovca u »oštariju« se zaklanjao m. o. i tipični tadašnji trajno vagantni svijet n. pr. Leyrer-Gesindel (s lutkama), ušljiv i stjeničav, mastan i neopran. U Srednjoj Evropi s te je strane međutim bio već dugo poznat njezin cijeli Jugoistok. »Pollen vnd Vngeren würd diss Jar gross Krieg führen mit dem Vngeziffer ironično je proricala m. o. i Fischartova »Aller Praktik Grossmutter« (1572.). Gončini (furmani i tovarnici) trgovačkih karavana i rečeni probisvijet bili su tako reći mjerodavni za ton zabavna razgovora u tim »oštarijama«. Nuz domaći žargon upadali su i tuđi, susjedni idiomi. Tiši i otmjeniji putnici imali su ovdje prilike da zagledaju i na tzv. dno života po kojem su vršljali, kako savremeni njemački publicisti kažu, Huren und Buben (kurve i huncuti) a sa devizama: Fressen, Saufen, Spielen, Raufen, Schlagen. (Versofener Hurenbalck! Galgenvogel, Hurenhengst, Blutherr, der nur Ruten, Maulschellen und Prügelsuppe verdienet. Petschier- und Ringschneider — a u stvari patvarač novca —, Haeftelmacher, Beutelschneider, der das Geld aus dem Beutel voppet!) Takvi su apostrofi odgovarali onim hrvatskim poklicima zbog kojih se u varošima rizikovalo osuđeničko stojanje uz sramotni stup (Stari pes! Kurvin sin! Rufijan! Petlarski štukel!). A uostalom i vaganti su kao i sesilniji muzikanti još od starina svrstavani ka ambijentu prostitucije, »viri meretricum et layhari« s instrumentom zvanim »lira tedesca« (Betlerleier t. j. stari tzv. organistrum).[96] Inače toliko poštovani cehovski meštri miješajući se tu po nevolji konačišta s različnim spadalima, maroderima, kockarima, bludnicama i vucibatinama iz bijela svijeta proširivali su svoj uski horizont tjeskobnim saznavanjima najmračnijih, najradije vještičkih kuriositeta. No jašeći dalje ili ploveći na splavi opet sa sebi ravnima, u intimnijim razgovorima slušali su i renomiranja o boljem policijskom redu izvjesnih varoši u kojima su se klevetnici morali uz molbu za oproštenje sami udarati o svoj »gubec«, o pekarima-varalicama, koje je vlast dala exempli causa po nekoliko puta zagnjurivati u vodu da ih po tom postavi na trgu uza sramotni stup i o vrat objesi primjerak kruha

[96] U Hrvatsku su oduvijek dolazili tokom historije različni strani artisti. Slučaj Matije citariste iz g. 1441. kazuje da mu je i supruga bila doista »lahka roba« (quidam concubinatores ipsius uxoris predicti Mathye citariste circa eandem uxorem ipsius Mathye citariste sub porta domus ipsius et alii per fenetram eiusdem domus ipsius circa ipsam subintraverunt...) Tkalčić, Monumenta lib. reg. civitatis Zagrabiae VI. (1900.) p. 347. — Sa svratištarstvom ni u Njemačkoj nije bilo ništa bolje. 1610. tuži se Hipolyt Guarinonius na münchenske gostionice. Zrak je — veli — kužan u spavaonicama »nit allein von nechst verschienener Nacht die vollen Kachlen so man darinnen läst... Zum andern so komm ich selten in ein Kammer, darinnen nicht das Gemäwer und die Wand neben den Bettstatten mit groszpatzeten Rotzschlegel und Speychel gezeichnet« (isp. Die Grewel der Verwüstung menschlichen Geschlechts... Ingolstadt 1610. III. c 23. p. 511.). — Ritter-Vitezović ima iz g. 1676. reminiscenciju iz iskustva s tadašnjim gostionicama, opisujući svoj slučaj, kad je u prosincu stigao s putnicima u Radeče. Jedini on je dobio zaseban krevet, a to valjada, jer je gostioničar bio otsutan, dok su ostali putnici legli u jedan krevet s gostioničarkom: »Quidam (absente domus patrono) postmodo in uno Advena cum domina concubuere toro; Fors ideo, quia frigus erat, pluribus idem Sufficeret lectus, vel socialis erat« (isp. V. Klaić, Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (1652.—1713.). U Zagrebu, 1914. str. 26.) — Joh. Dan. Herrnschmid u traktatu »Der fromme Wirth und Christlicher Gasthof« (Franckfurt 1713.) kaže, kako gost mora paziti »dass er nit ein lecken oder groben russ, das ist so viel als etwan gute feste Räuden, Geschwör, Schlies, Kolben, Frantzosen und dgl. Feg-Teuflen, wider welche kein Segen, rauchen noch sprengen hilfft. bekomme. Ursach dessen die Grosse Nachlässigkeit der Gastgeber oder Tavernern, welche die Laugen und Seyffen wie auch die Leilacher ersparen und ein par ir vielen underschiedlich beschaffen, gesondten und kranken, krummen und geraden, biss sie gar erschwartzen, unterziehen lassen, meynen, es sey zu viel, wann man jedem Gast insonderheit ein frisch par Leilacher unterlegen solle, da es doch nit zu viel ist, wann der fromme Gast für eine schlimme Mahlzeit oder zum andern und dritten mal von erwärmbte und füngegetzten Speisen für sein Person allein einen halben Gulden, haben Thaler, 45 biss in 54 Kreutzer und an vielen Orten noch darüber bezahlen muss. Und wann es je bissweilen glücket, dass der Gast ohne der vorbenennten Geschankungen eine davon kompt, so entgehet er doch der guten, frischen, lebendigen Müntz nit, es sey der weissen oder der Schwarzen (úši i buhe!), die theils von den frembden dahin gebracht und Zigel halber dahinden lassen, theils aus allerley bissher ernannten Unreinigkeiten in den Schlaffkammern ausgebrüet werden«.

Transport robe u Kranjskoj krajem XVII. stoljeća. Iz Valvasorova djela »Die Ehre des Herzogthums Crain, 1689.« (O Valvasorovoj zbirci isp. članak dr. Hrani lovića u »Prosvjeti« IX. Zagreb 1901. str. 31. i dr. Fr. Stelèta, Valvasorjev krog in njegovo grafično delo; Valvasorjeva Ljubljana (u »Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo« IX, Ljubljana, 1928.).

krive vage. No bilo je prepričavanja i o drugovima kramarima, koji poradi krive vage nijesu stradavali, o trščcu, nadalje, koji je kvasio svilu da bude teže, te o svakojakom krijomčarenju. Takva djela nijesu, doduše, išla na spas duše, ali su bila od pamtivijeka u vezi s tihom predajom o okretnom poslovanju. Konkurencija i gramzivost za dobitkom formirala je neslavni socijalni tip kramara. U XVI. stoljeću mudruje jedna uzrečica da je teško naći trgovce »Krämer die nit liegen (lügen!), Wächsler (Wechsler, mjenjače) die nit betriegen« a »Traw Schaw Wem« natpis je opet jednom bakrorezu iz razdoblja XXX godišnjega rata s ovom pjesmicom:

Wer einem Wolff trawt auf der Heyd,
Einem Juden bey seinem Eyd,
Einem Krämer bey seim Gewissn,
Der wirdt von allen dreyen gebissn.

To je slično kao u starom Dubrovniku s nazivom za kramara »parlabuć«, što je značilo u prenesenom smislu i »varalica« (farabutto; u Cavtatu farlabuć).

Kada udare velike kiše, onda se ne putuje, toliko su putevi bili hrđavi. Naročito je loš put bio na pruzi od Zagreba prema Susedgradu i dalje do austrijskih zemalja. Valjada su intervenirali nezadovoljni strani trgovci n. pr. m. o. i g. 1592. kad je Erzherzog Ernst (marchio s. romani imperii) ukorio gričku općinu, da je obećala popravljati put pomoću svojih težaka, pa nikako nije iskupljivala obećanje. Habsburgovci su, uostalom, morali biti nezadovoljni s hrvatskim i »orszachkim« (državnim) cestama, jer su one bile među inim također zapreke, kad je trebalo brže kretanje vojnih jedinica, koje su išle »šturmati« tuđe zemlje ili opet u sam Turcicum. A povrh svega pomaljale su se već sada u leopoldinsko doba

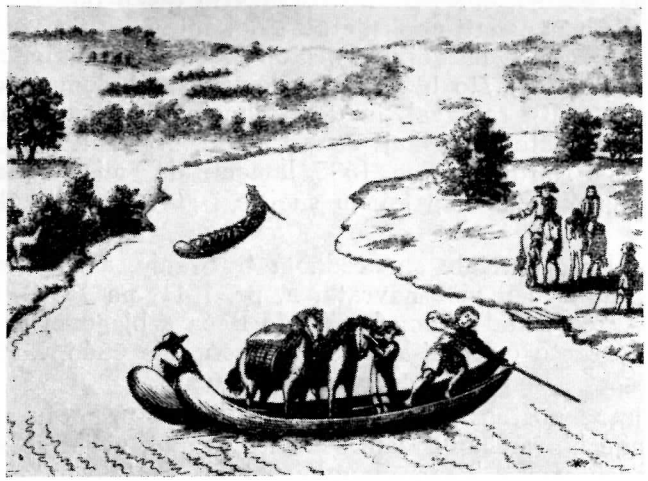

Prevoz robe preko rijeke. Iz Valvasorova djela Die Ehre des Herzogthums Crain, 1689.

habsburške i merkantilističke i ekonomsko-ekspanzivne tendencije kojima je samo smetala inertna autonomija hrvatskih vlastelina i neekspeditivno rješavanje hrvatskoga staleškoga »spravišća« in raparatione viarum & pontium. 12. IV. 1691. piše Hrvoj Janoš iz Jaske Milpacheru: »Bilszam nakanil szada k szaimu u Zagreb dojti ali zaradi zlih putev y velikih uod szamsze u Varasdinu sadersal«. M. o. i 1694. dolazi ponovo do veće tužbe na put i mostove oko Suseda. Zemaljska gospoda se za to nijesu brinula. Istina, nije mnogo bolje bilo ni po ostalom svijetu sve do kraja XVII. stoljeća, dok tehnika sve modernijih ratova i organizam činovničke države nijesu primorali na napredak. U početku novoga vijeka bilo je tako reći zaboravljeno posipanje cesta kamenom i šljunkom i staro nabijanje.[97] Interes stanovništva još nije išao dalje nego od tornja do tornja, kampanilizam najgore vrste, a tjesnogrudnim »vekivečnim gosponima« na dominijima bilo je stalo samo do što veće maltarine zbog prelaza njihovim »suverenim« zemljištima. A i seljaci su češće voljeli prekapati drumove da bi smetali trgovcima koji su išli na sajam (discrimina viarum). Smetali su dakako i razbojnici (praedones & vagabundi). Nerijetko se iz trgovačke karavane razlijegao tipičan zov »pomagaj«, ali tu se nije radilo jedino o slučajevima »vogelfrei« profesionalaca već i o okolišnim seljacima, spremnima na manje i na veće tatbine kao i na zasjede (busije). I Habdeliću bile su poznate te jezovite prilike u tadašnjem saobraćaju, kada se robilo putnike. On zato vrlo plastično ističe rezonovanje grješnika, koji renomiraju: »Onoga sem kramara na nekulikeh dukateh vkanil; onoga sem Kranjca ali Nemca ali Latina na zemlju hitil i peneze ktere sem pri njem našel, vse do novca (t. j. krajcera) vzel. Kranjca na putu skučećega ostavivši...« Nije to, dakle, bilo nimalo bezazleno doba za trgovanje, kad je svijet bio primoran da permanentno ide naoružan

[97] Dr. Alfred Birk, Die Strasse. Ihre verkehrs- und bautechnische Entwicklung im Rahmen der Menschheitsgeschichte. Karlsbad-Drahovitz 1934.

od čega će ga, poslije, činovnička država vrlo teško odučiti. Na putnike-trgovce voljeli su napadati naposljetku i dokoni njemački vojnici iz svojih zimskih konačišta u tadašnjoj Hrvatskoj. Nijesu se, dakle, zadovoljavali zimujući (hybernantes), što bi nerijetko lemali svoje domaćine, ugostitelje (baculo verberarunt), ranjavali ih u sukobu mačem i nožem i što bi im po slučaju i zube istepli, ćuškali žene i djecu, a grabili vino, kokoši, purane, pa i konje. Naročito je ca. 1685. lamentirala »misera plebs« (bijedni puk) u varaždinskoj županiji kojom su išle i glavne trgovačke prometne pruge.

I pošasti kuge smetale su urednom trgovanju, a kuga se javljala u XVI .i XVII. stoljeću u više navrata, n. pr. 1511. pa 1598—1600., 1648.[98] te zatim 1681./1682. kad je doprla sve do Beča a bjegunci se iz Hrvatske zaklanjali u lazarete u Kranjskoj.[99] I napokon, nije čudo, kuga se javila i 1690/1691.

Ni osigurane poštanske veze nije tada bilo u prometu sa Zagrebom. Kako život nije bio mehanizovan, osim na Krajini, svijet se zadovoljavao trgovačkim »prilikama«. To je ona u Srednjoj Evropi poznata »Fuhrmannspost« te se s tim u vezi napominje krajem 1695. upravo »Jacobus mercator (dakle trgovac) postarum magister Zagrabiae«, kada Paul Ritter 20. XII. iz Ljubljane zaklinje Hrvate u listu biškupu S. Seliščeviću, da čuvaju i brane od Štajeraca bansku krajinu, koju će inače izgubiti, kao što im je već izmakla Lika i Krbava.[100] S Krajinom je, međutim, već davno bila uređena uredna državna pošta iz Ljubljane i Graza, dok je u banskom »Provincijalu« zadovoljavala nuz pomenute trgovačke »furmane« spedicije institucija »slobodnjaka«, tekliča i glasonoša ad hoc, a većini je svaka »prilika« bila zgodna veza da prometne svoje poštanske potrebe. Pravi »Post-Tag još će dugo biti pium desiderium Zagrepčana. No konvencijonalne su pruge postojale: u Štajersku preko Brešca, u Kranjsku iz Hrvatske i usput na Metliku i Novo Mesto pa u Ljubljanu, a trgovci su išli i ostalim tradicionalnim putevima, gdje god je nešto bilo za zaradu. Johann Leonhard Milbacher morao je također, istim utrenicima, napunjati i oterećivati svoje zagrebačko trgovačko skladište.

No i u Ljubljani je bilo jedno skladište robe, koje mu je podržavalo kredit. Tako je ostalo još od vremena pokojnog Blaža Šnedica, grosista, čiju je zagrebačku filijalu bio preuzeo J. Leonhardt Milpacher i produžio poslovne veze sa Schneditzovim sinom, boraveći često u samoj Ljubljani i ne napuštajući zbog Zagreba tamošnje svoje prisne veze. Još 16. XI. 1693.

[98] J. Barlé, Nekoliko podataka o kugi. Zagreb 1912. str. 3.

[99] V. Steska, Dolničarieva ljubljanska kronika od l. 1660. do l. 1718. (»Izvestja Muzejskega Društva za Kranjsko« XI. Ljubljana 1901.)

[100] »...Charta autem et copiosior sane et meliori pretio Zagrabiae quam hic reperitur. Haec enim, in qua nunc scribo, tribus fl. et dimidio et nupera quatuor integris venditur, praestantiorem leviori pretio exponit Jacobus mercator postarum magister Zagrabiae. (Isp. R. Lopašić, Spomenici hrvatske Krajine, III. U Zagrebu 1889. str. 24.). Isp. i bilješku br. 82. u ovoj studiji. — Istom u četvrtom deceniju XVIII. stoljeća u »Statusu Familiae Patachich« na karti obiteljskih posjeda vidi se zabilježeno šire uređenje poštanskoga prometa. Pošta je tada išla: Karlstadt Jastrabitz (Jaska); tu se granala na Rakitje, Szuszed, Verbina, Sztubicha, pa na Ptuj; druga pak nova grana išla je iz Jastrebarskoga (Jaske) već u Zagreb, Belovar, 3 Kralja i u Varaždin. Iz Varaždina je išao nastavak u Štajersku i odvojak opet u Ludbreg i Koprivnicu.

Trg pred isusovačkom crkvom u Ljubljani sa zavjetnim kipom zemlje Kranjske Bezgrješnom začeću B. D. Marije 1682. (Karakteristične tada savremene nošnje austro-njemačkog tipa.)

naslovljuje ga »Herzbruder« Joseph Mülpacher iz Luttenberga kao ljubljanskog trgovca, raspitujući se, hoće li biti neke tužbe.

Promet se robe obavljao i Savom izravno, a karavanski, izmjenično kopnenim putem i rijekom. Roba koja je dolazila u Zagreb Savom išla je na osobitim čamcima izdubenim iz jednoga samo duba s plitkim dnom ali širokim. Takva je lađa mogla, već prema veličini, ponijeti i tovare od 30 centi. Ta je roba bila većinom proveniencije iz Trsta, a i Rijeke, koja je prolazila ljubljanski dobavljački i posrednički filter. Druga vrsta riječnog prometala bile su splavi.[101] Promet čamaca uz Savu bio je dašto teži,

[101] Iz godine 1726. postoji tarifa u Zagrebu »za foringu od Szave naimre od brodov blisneh dreva i deszak kraynszkih, ali drugoga dreva po chetiri grosse za vszaku foringu y meczely vina, dum non erit penuria eiusdem. Kao kazna bila je predvidjena za seljake »nolentes huic se accomódari dispositioni sub poena baculorum bonorum, cives vero et alij hospites sub poena 6 fl. hung.« Teško je reći kako je bilo 3—4 decenija prije toga. Samo za g. 1695. zna se da je 100 komada »daščice krajcernice« prodano za 1 for. 2 40 den. (novčića). Isp. J. Barlè, Odredba gradskoga poglavarstva u

mjestimice morali su ih ili životinje »čolnarji« sami vući a robu prenositi na uskim stazama osobito pokraj slapova. Valvasor kaže da je ta rabota bila teža nego galijotima na mletačkim lađama.[102] Iz Hrvatske je ipak i tim putem eksportovano žito[103], vino, krzna i med, a i stoka. Žito iz Hrvatske konkuriralo je i štajerskom žitu, jer je bilo bolje kvalitete i jeftinije.

Tovari što ih je M. prosječno primao od Joh. Bapt. Schneditza iz Ljubljane išli su najviše na konjima, manje na kolima ili splavima Savom. Roba je većinom bila umatana u balle, koje su bile plombirane, boletta je također uračunavana. Balle, barila, škrinje i uopće pojedine pošiljke nosile su Milpacherove inicijale L. M. Uz pošiljke su išle popratne fakture uz ovakovo specificiranje:

n. pr. 20. VI. 1693. iz Ljubljane od Schneditza
1 Stueck schw. Khoppen Tuech
1 „ d. Kheren Tuech
8 Grazer Ellen br. Seiden Flor
4 Paar schw. Frauen Handschu
2 „ „ „ Strümpf
&c. &c.
ili 8. VII. 1693.
9 »klobuka« sladora
4 »risa« (Riesz) papira
1 kutija bijeloga konca
4 svežnja (bundt) crnih kopči (Häfftl)
6 svežnjeva žutih kopči
1600 mjedenih čavala
24½ funte bijelih svijeća
&c. &c.
ili 17 V. 1694.
1 trügl 164 Pfundt kherzen
1 lagl öll 199 funta
6 funta kapper à xr. 20
14¾ Ellen schwarz khleplte Spicz
&c. &c.
ili
28½ funti bibera
Trigl (Truche) a u njima oko 200 funti »Stockfisch« (bakalar)
ili:
Lägl darinnen
500 Pomorantschen
200 Zitronen
16⅞ Pfunt Khuhl Zuhker
9 Dolh
11¼ Grazer Ellen blobe leinbanth
2 Pfunt Fischban
&c. &c.

Dobavljači robe muku su mučili dok im se naplatila, a trajno su tražili isplatu već prigodom primopredaje. Krama je išla na »tovare«. No kako su kramari u stvari sitničari, maloprodavaoci, nijesu ni ovi tovari sadrža-

Zagrebu od g. 1726. glede plaćanja nadnice i nekih drugih radnja. (»Vjesnik kr. hrv. slav.-dalm. zem. arkiva« XV. U Zagrebu 1913. str 155).

[102] I. Vrhovec, Čolnariji in brodniki na Ljubljanici in Savi. (Zabavna Knjižnica Matice Slovenske IX. Ljubljana 1895., str. 126.—127.)

[103] Na pr., m. o. i kukuruz zvan »turščica«! Isprva je kukuruz sijan samo u vrtovima, seljak je zazirao, jer je trebalo više raditi, okapati, a kmet je rabotom bio iscrpljen i nije mario za povećavanje težačtva. Kod nas se kukuruz počeo udomaćivati ístom osamdesetih godina XVII. stoljeća.

M. Greischer, Ljubljana oko 1680. (iz Valvasorove zbirke prema publikaciji »Glasnika Muzejskega Društva za Slovenijo« IX.). Poštar.

vali mnogo jednolične robe. Većinom je to još od srednjega vijeka bila, nasušna, svagdanja roba kućnih i ličnih potreba, konvencijonalno uzeto, pod jednim zbirnim imenom, te je država a ni transitni magistrati upopreko nijesu ni specificirali, već su je tridesetnice i malte kumulativno taksirale: koliko tovara ili kola »krame«. Svojevoljni nameti pobirača daća na zakonski propisane daće naravno da su poskupljivali robu. Tu je orijentalnom bakšišu korespondiralo »Trinkgeld«, konvencijonalni dodaci za maltare i harmičare, a onda svuda i teška »mostovina« (Brückenpfennig), koja je pobirana svagdje usput, od dobavljača u inozemstvu pa redom putem do samoga Zagreba. Kranjski i štajerski gradovi bili su u tom osobito invenciozni, a napose i za transitne trgovce u dalje inozemstvo. Ko je išao iz Hrvatske utrtim trgovačkim prugama u Italiju, Trst i Veneciju, sjevernim putem, svagdje je tako zaustavljan i obratno.[104]

Prohibicioni sistemi u prometu trgovačke robe nijesu, međutim, imali samo kranjski i štajerski gradovi, koji nijesu dopuštali slobodan transit. I u Hrvatskoj se n. pr. Varaždin, pa i ostali bar periferijski zemaljski gradovi koristili svojim starovremenskim specijalitetom još iz doba banovanja Celjskih (made in Austria!) da obnavljaju liste privilegiumske, da naglašavaju pravice i purgersku slobodu, sve, što bi »belo delno vleklo i zvedočilo na hasen i pobolšicu varoša«. A to je 1658./59. n. pr. značilo obnovu »ztanovitoga Articulussa zlouenzkoga Orzaga« (t. j. kraljevine Slavonije) štono je još 12. i d. srpnja 1618. »uu Varassu Zagrebechkom u orzaskom z- Prauischu za gozpodinna Groffa, i Bana zlouenzkoga Orzaga Tersachky (t. j. Frankapana) Miklousa« primljen i potvrđen. Radilo se pak o tomu, da »uszi, i uszakoiachki terschi illiti kramari, koteri chez Varas Varasdinzki, i polie, illitti ambitus kotara Varasdinzkoga insproti Ptuiu u Nemzki Orszag, alli takaise na Wgorzki Orzak iduchiszu polegih iakozti dokonchania rechenoga Articulussa zlouenzkoga Orzaga , naiperuo uu Varassu Varasdinzkom ztauiti sze, i onde zuoiu marhu prodainu uzakoiachku polositi, odpreti, i naprodaiu poztauiti dusniszu, i onde dokonchausi zuoie terstuo potlam, i ne predi...«[105] Ova prohibitivna mjera prekrasno pokazuje kako je tadašnji trgovac već u domovini presretan na putu eksporta isto onako, kao što je prešavši hrvatske državne međe smetan pri importu svoje robe na svakom koraku. U stvari, svaki je t. zv. slobodni grad arogirao sebi pravo prvokupa transitne robe i tako stavljao zapravo u pitanje svaku trgovačku dobavu u inozemstvo, u koliko je po srijedi već bio kakav eventualni ugovor, da se i ne raspravlja navadni »vectigal« koji je morao biti plaćan u gradovima za tobože »zloboden« (u stvari prisilni) Piacz illiti »Niderlogh«. Tržec prije nego se oglasio »Vagmeštru« u gradu nije smio robu »odpreti, prodauati, alli s nium otaicze oditi, pod Birsagh (globu) duanaizt dukat prez niedne milostie na Varas plachania«.[106] I tim transitnim daćama sva je dakle roba očevidno morala i mnogo poskupljivati.

[104] I. Vrhovec, Iz domače zgodovine II. Odklej stoje ljubljanski mostovi. »Ljubljanski Zvon« XV. Ljubljana 1895. str. 295. — Poput zagrebačkog »pisanog mosta« ima Ljubljana »pisana vrata« t. j. šarena t. j. karlovačka vrata kroz koja su izjurivali poštari u Hrvatsku Krajinu.

[105] Julije Janković, Dva cjenika za trg slob. i kralj. grada Varaždina. »Starine« XXVI. U Zagrebu 1893. str. 4.—5.

[106] Ibid. p. 8. — Slična osiguranja datiraju još daleko iz srednjega vijeka širom

Za import u Hrvatsku m. o. je važno i to što su inozemni trgovci mogli o sajmovima kupovati od seljaka usput u Kranjskoj i Štajerskoj (uz veliki zazor domaćih gradskih trgovaca) sukno (Oberkrainer Flanell, Loden), iz okolice Kranja ćebeta (Kotzen), platna (n. pr. belokranjsko) i sita (1686. Siebmacher-i Georg i Martin Keber iz Kranjske produciraju sita s dnom od konjske strune). Sa sjevera su importovane u Hrvatsku i konjske uzde, samokresi, puške, kose i srpovi, ali za kućnu industriju u sjevernim susjednim pokrajinama zna se da je n. pr. »Spitzenklöppelei« rađena »nach dem so genanten croatischen Muster«.[107] Promećurni prednjealpinski ambijent ispoljio je u tim decenijima bliskog ratovanja i profesiju »Fatschenmacher«-a.[108] Svakako stoji da je ljubljanska kramarska sredina imala u posljednjim decenijima XVII. stoljeća tijesan poslovni saobraćaj i da je svojom strukturom od vajkada uticala na slične prilike u Zagrebu.

U Ljubljani su mali kramari (gemeine Krämer) i prodavači voća imali štacune (Laden) s boltama (trijemovima) sprijeda pokraj jednog od dvaju mostova; tu je danju bila izložena roba, a noću se pod te svodove sklanjala gradska straža. Značajno je da se povrh tih dućana nalazile gradske tamnice za proste zločince na najprometnijem mjestu dotično ulici. U gradu se nalazile, nadalje, još m. o. i Waag-Haus, Korn-Haus (Brod-Kammer) pa Salz-Haus (u vezi s privilegijem). Sve je to moglo uticati i na formiranje u Zagrebu, vremenom dakako.

Priliv Kranjaca i Štajeraca u Hrvatsku od početka turskih ratova uopće pa dalje bio je vrlo osjetljiv. Art. 13. hrvatskog sabora 3. VII. 1682. izričito zaključuje: »Dabitur Saluus Passus mercatoribus Provinciae Carniolae necessarius«. Tragom vojski još su i više nadirali kramari i ostali negocijanti nego u srednjemu vijeku, a i dosta prezimena kazuje već kranjsku provenienciju (Kranjec, Kranjčić i dr.). Svaka trgovačka konjunktura uvodila ih je i u poprečno evropsku ulogu Židova, doraslih situacijama, te se upravo n. pr. u godinama koje obrađuje ova studija napominje, kako je m. o. aprila 1689. i ljubljanski trgovac Baltazar Blaznik otišao lađom punom robe iz Kašlja do Beograda i ondje je prodao.[109]

Svakojakih je modaliteta bilo u načinu poslovanja tadašnjega trgovca, domišljao se koje čemu, osobito kad mu nijesu bili nazočni uvijek velevažni faktori Kapital i Kredit. Gdjekad je i raspoloživa roba morala da stoji kao zalog na zajam, koji je upotrebljavan za proširenje posla, u isto vrijeme dok je sam trgovac kao blagorodan vjerovnik morao da čeka patrijarhalne termine otplate na širom razbacanu vjeresiju.

Za Milpachera nije važila starodrevna iz venecijanskog područja i na bližnje strane prenešena »collegantia-commenda-entega-rogadia« ad hoc povremenih trgovačkih udruženja, koja su postojala i u dr. doba, ali bila

Europe (Isp. n. pr. Bologna u Italiji; A. Gaudenzi, Statuti delle Società del popolo di Bologna. Vol. II. Società delle arti. Fonti per la storia d' Italia nro. 4. Roma, 1896. p. 132.). Uostalom tako je bilo i u starom Dubrovniku n. pr. XVI. stoljeća i dalje. 17. § statuta korporacije kožuhara kaže: »Boscnaci i Garzi i ostali, koi pronose robu iz Puglie, da imaiu ovdi ustaviti potach, i conciati ovdi u Kolorigni sa potrebu od grada«. (Isp. Dr. K. k. Vojnović, Bratovštine i obrtne korporacije u Republici Dubrovačkoj od XIII. do konca XVIII. vijeka. II, p. 130. Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium VII, 2. Zagrabiae 1900.)

[107] W. Exner, Die Hausindustrie Oesterreichs. Wien, 1890. p. 31.

[108] Ibidem p. 30.

[109] V. Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika... (Izvestja« XI. s. 71.)

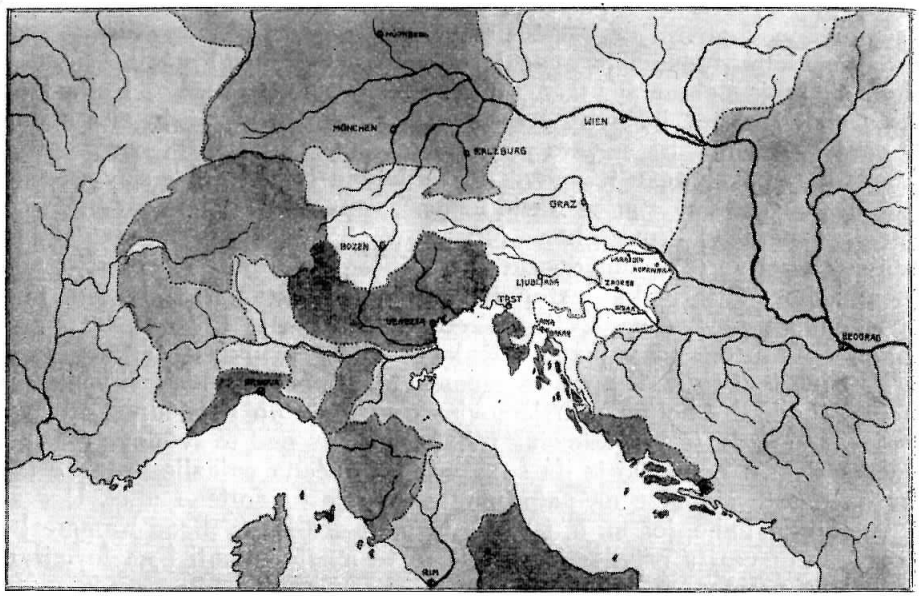

Prostorno rasezanje Milbacherovih trgovačkih veza.

ograničena na vašarske trgovce i naročito inače trgovce blagom (stokom) i robom »ad dammum et periculum« onih koji participiraju. On je međutim više manje bio individualista, koji se probijao na vlastiti risiko.

Iz obilno zaostaloga Milbacherova narudžbeničkog materijala, i ako mu same trgovačke knjige nijesu sačuvane, nego samo mnogobrojni svežnjevi narudžbenicâ, u ovoj studiji nije bilo moguće poradi ograničena prostora monografije obraditi i njegovu kranjsko-štajersku trgovinu pa detaljne veze s inozemstvom. No i domaći je krug poslovanja još uvijek teško rekonstruirati. Podaci se, naime, zasnivaju samo na onom što je pismeno zaostalo, a sav lični promet u štacunu i na sajmovima otpada sam po sebi, jer nije ostao notiran. Ali, uza sve to, još uvijek izlazi prilično plastična kulturnohistorijska slika ambijenta uglednoga kaptolomskog Herr kramara u Zagrebu i njegova razgranatog poslovanja s vlastelinskim i župničkim ladanjem tada još male Hrvatske, kojoj su upravo onda u podrug decenija Milpacherove djelatnosti u Zagrebu širene međe pomoću vlastitog i carevačkog oružja.

Bilo je, dakle, razdoblje podesno za veliko obogaćenje trgovinom, da je u jednu ruku bilo raspoloživa kapitala. Pa i ako ga Milpacher nije imao u velikoj mjeri, iz njegovih dalekih i izravnih veza s inozemstvom razabira se obilje kredita, vjerovatno na osnovi povjerenja u ljubljansko zaleđe i u solidno poslovanje, ali se on, međutim, nije mogao u pravoj mjeri oduživati svojim obvezama, jer je svijet njegovih mušterija bio i skromne platežne mogućnosti i jer je sam trgovac gubio u ono vrijeme rata sve većom skupoćom, na valutarnim diferencijama i na zločestoći novca uopće kao i na kamatama za počekštono su ga nevoljko trpjeli njegovi inozemni

dobavljači. No Johann Leonhardt Milbacher pridržavao se one prokušane devize svojih konnacijonala za negocijante:

Zum Leben frisch und froh,
Zum Sterben auch nicht faul.

Stremio je u krilo Fortuni, svijestan u svom trgovačkom egotizmu i svoje dokumentovane umješnosti snalaženja i prometanja; u naučničkoj svojoj i poslije u pomoćničkoj praksi u Veneciji mogao je na mnogim primjerima iskusiti opravdanost drevne sentencije: Non ex quovis ligno fit Mercurius. A on se u tuđoj, hrvatskoj sredini osjećao i bio sposobniji od domaćih kramara, imao je dalje veze, pokušao je izravno dobavljati iz dalekoga inozemstva. Kao stranac, Nijemac, imponovao je agilnošću. Sama konjunktura nukala ga je da sve šire zahvata. Od Handlungs-Corrent-a, ili vulgarnije Laden-Dienera, prometnuo se ubrzo do gospodina trgovca, koji je počeo, šta više, da i Regnum Croatiae in militaribus ispomaže finansijski i da bude pomoćnik državnoga pagadura. Samo letimičan pogled na priloženu kartu »Prostorno rasezanje Milbaherovih trgovačkih veza« ukazuje na kuražnu poduzetnost kaptolskoga kramara u Zagrebu, koji je za nj bio samo »Agramb«. Austrija, Njemačka i Italija bile su domene s kojima je smiono poslovno općio, a neminovno mu je i Turska ulazila u račune, ako ničim a to diktiranjem cijena za izvjesne sirovine i prerađevine, koje su odande kolale na hrvatskim tržištima. No njega je uglavnom kao i njegove kupce najviše zanimao evropski centar i Jugozapad, austrijska i talijanska eksportna sredina.

Milbacher je uvelike radio s Bolognom i Venecijom.[110] Iz tih je mjesta redovno dobivao i štampane ceduljice o tečaju novca. Uopće su vezu s Italijom činili talijanski doseljenici u habsburškim zemljama, i ako su kao trgovci upravo u XVII. stoljeću ipak najviše bili favorizovani Nijemci (u srednjem vijeku više obrtnički aktivni). No pošto se iz mnogog habsburškog Vorlanda u novom vijeku sve to više u Italiju izvozila stoka i prirodnine, Talijani su također uspjeli da steknu mnoge baze. Prije svega je i u Ljubljani (Lubiana!) bilo prilično Talijana n. pr. Signor Johann Bapt. Alberti,[111] poslovan prijatelj Milbacherov, koji mu je iz tamošnjega skladišta isporučivao Copentuch, pa n. pr. pošiljku »4 Barilli Vini«, pa u Beč slao u Milbacherovo ime za pokriće n. pr. 2 Lagl Moscato, 4 Lagl Refosco; prosječna dobava iznosila je i po 80 Rh. (t. j. forinti), a posredovao M. za Beč (Volandt) i Salzburg (Kaufmann). U Trstu je, dalje, n. pr. 1693. bio Milbacherov transportni posrednik Bischiach Giovanni, ca. 1693. koji se brinuo za barke, fakine i bolette. Italijanski eksporteri slali su izvjesnu robu do njega, pa u Ljubljanu, te bi onda istom išla dalje u Zagreb. Milbacher je i u gradu Udine imao poslovnih prijatelja. U Veneciji je glavni dobavljač bio Signor Antonio Motti, koji je slao m. o. damask (n. pr. damasco nero), pa zatim velike količine u Hrvatskoj mnogo traženog sukna »padovana« (panni Padovani), te uz ostalo i omiljelo »panno scarlatto«. Drugi je dobavljač bio Pietro Pauluzzi. Svi Milbachera znaju kao prvotno ljubljanskog trgovca kojemu je novčarske transakcije vršio Lorenz Wolant

[110] Radeći tako, po običaju vremena, bio je iskorišćavan i u već spomenute poštarske svrhe, dobivao je, naime, poruke za Nikolu Gotala, rektora Ugarsko-Hrvatskog Kolegija (Zondinovog) u Bologni (Collegio Ungarico), pa za Ivana Škvarića, i opet kuratora Hrvatskog Kolegija u Beču.

[111] O familiji Albenti isp. K o b l a r, Ljubljančani 17. stoletja. (»Izvestja Muzejskega Društva za Kranjsko«, X. Ljubljana 1900. str. 180.)

iz Beča. Preračunavao bi se kurs novca, dukati su vagani, mijenjač bi zaradio, dao »auiso« na ispravan »credito« i roba bi onda mogla ići »liberamente«. Wolant bi za Schneditza odnosno Milbachera Talijanima garantovao isplatu, kod njega su oni imali tekući račun a trebalo je za nj namicati pokriće u gotovu, a to je baš u godinama Milbacherove djelatnosti zbog carevačkih ratova išlo vrlo teško. (I Juraj Plemić, protonotar imao je kod Wolandta otvoren račun.) A Schneditz iz Ljubljane posredovao je Milbacheru u Zagreb dopremu talijanske robe (n. pr. 4. XII. 1694. 13 lakata brokata sa zlatnim cvijećem Fl. 22, pa još 6¼ brokata sa zlatnim vezom!). Devedesetih godina XVII. stoljeća nalazili su se u Veneciji i izvjesni Bošnjaci, koji su važili kao trgovački posrednici i imali preporučna pisma; Matteo Bossinese, te Stefano di Pietro ouero Petrouich Bossinese (1695.) koji je prenosio spedicije. I bosanskim je franjevcima posredovao pošiljke novca u Italiju kao i u Beč. Kao i samom Milbacheru u tadašnjoj korespondenciji vrve podaci o »debito« i »avanzo«, ide »Ordre« a dolazi »Notta« (faktura); nadovezuju se »remesse«. Signor Motti uvijek je dobro prolazio (von diesem Amico . . . mnogo je reminiscencija iz Beča o njemu . . bey dem cambio grossen auantaggio geniessete . . .). U Bologni je bio poslovni prijatelj Matteo Conti. Milbacher je često išao u Italiju i lično, bar do Venecije. O tom su kupci vodili računa. Dobavljajući nakit sam ga je sebi često objesio noseći ga putem; to je bio trgovački onovremeni usus i zbog dike i imponovanja »kneza kramara«. U poslovnoj korespondenciji Milbacheru strane firme iza opomenâ za platež čestitaju Novu Godinu i ostale praznike, žele dugo zdravlje i sl. Takva je bila konvencija.[112]

U samom Rimu radio je Milbacher sa tvrtkama Buonacorsi i Frati.[113] S Italijom je 1694. imao ca. 2090 Rh. prometa u novcu i robi, a 1695. ca. 3.486 Rh. Onovremeni hrvatski politički faktori i pored habsburškog obrigkajtsštaata, nešto i po utreniku Petra Zrinjskoga prema Veneciji, nijesu nimalo zazirali od Italije. Poslovnih je veza bilo u izobilju davno i u srednjem vijeku. Suviše, notorni habsburgofil kao što je bio Paul Ritter-Vitezović imao je u tom smislu u antagonizmu prema alpinskim Nijemcima također svoj kompleks. On je n. pr. 1695. posve moderno predlagao biskupu Seliščeviću »da bi bilo najbolje, kad bi (Hrvati) od Republike u Genovi tražili zajam, kojim bi mogli one strane (pounske, koje je gradačka Komora posvojila iza reokupacije!) kupiti i za vremena domovini i našemu pravu utjeloviti« u odbranu od Štajeraca, koji u Pounju grabe vlast i imanja, jer već ima precedens Austrije s Likom i Krbavom, koju nije po-

[112] 6. I. 1694. Vollandt iz Beča Milpacheru: »Ihre Termini sind längst verflossen, für den wohlgemeinten Neu Jahrs wunsch thue mich Herrren bedanken, Gott wolle sollchen auch an denselben erfüllen und wahrmachen, dessen Schuz vns saemptlich . . .« etc. etc.

[113]

†

Szluga szam V. M. moi k: Lenart

Po zapovedi go: Bana nih Exlle', morem V M nasznaniu dati, dabimi obznachili, ieszteli V M, iz Rima dobili Cambialem Sedam (Schedam!). toie tho stoszu go: Ban V M: bili uu Zagrébu dali, dabi bili poszlali stanovitomu Fratiu, ar on pise' go: Banu da nistar ne' iosche priél, a Zato V M: obznanetemi po ouom Csloueku koi V M: oui lizt donesze, imaté li negouu Sedu ali né drugo nistar nego oztaiem V M idem qui supra

Datum Viniczá
Die 24 Junii (1692.)

V M: rad zlusiti do groba moga
Laus Bedékovich.

(Izvana:) † Generoso Dno Leonardo Sznedecz (titulus cum pleno honore) Dno et Amico mihi Obseruandissimo).

vratila Hrvatskoj. I drugih je bilo Talijana s kojima je M. poslovao, osim nabrojenih, a među njima se od 1688. ističe i Giacomo Coffani (pokojnoga Domenica C.).

Paralelno s Italijom tekla je Milbacherova korespondencija s njegovim zavičajem kranjsko-štajerskim. Veliku su partiju činili nekada glasoviti sajmovi u Št. Gracu na koje su išli i Milbacher i Schneditz i svi drugi kao i Lorenz Wolandt iz Beča, koji je donosio uzorke noviteta. U ono vrijeme trajao je put iz Zagreba u Beč poradi loših puteva i poštanskih kola te kalamiteta s konjima i oko 8 dana. No iz samog Št. Graca već je ca. 1660. bila uređena tzv. Ordinari-Post (2 tekliča s pismima i s manjim paketima). To je bar za trgovačku korespondenciju bilo znamenito skraćenje i modernizovanje saobraćaja. Sam promet robe posredovali su grad čki »Landkutscher«-i a djelomice i pošta (to je već pomenuta »Fuhrmannspost«!) u Beč i u Ljubljanu. U Beču im je kvartir bio u gostioni »Zum wilden Mann«.[114] Landkutscher je iz Graca u Beč bio naplaćivan sa 36—40 forinti, iz Linza u Salzburg 58—60, a iz Ljubljane u Grac 48—52 f.[115] To su svote koje su uzimane kao kalkil za poskupljivanje robe računajući po vozu, bez carine i malta i mostarine te napojnica službenicima. U Št. Grac išlo se iz Hrvatske preko Krapine.

Jedan dalji eksporter nalazio se i u Salzburgu, Johann Kaufmann, koji je s Milbacherom korespondirao izravno, ali robu dostavljao ipak posrednički preko Ljubljane uz uobičajene poslovne garancije. Kada kod toga veletršca naraste Milbacherov conto na 154 forinta već se dalje teško odlučivao na nove isporuke. I inače je bilo sporosti u poslovanju, jedno što se promet na tim tada velikim alpinskim rastojanjima teško odvijao, a drugo je i izvršenje specijalnih narudžbi (n. pr. veziva za bogoslužbeni pribor) iziskivalo dosta vremena. Međutim su i u 4 sedmice po labilnom tečaju zlata nastajale velike diferencije prema prvotnom predračunu. Ne samo turski rat nego i ratovanja Louisa XIV. i Leopolda I. izazvaše n. pr. 1692./1693. i u Francuskoj i u Švicarskoj pa i u Centralnoj Evropi neobičnu skupoću, koju se osjetilo ne samo u povišenim cijenama trgovačke robe uopće, nego i u živežu: zlobno dovitljivi pekari već su počeli u krušno brašno miješati mekinje i pepeo! Johann Kaufmann piše 15. VIII. 1693. Milbacheru m. o.: ». . . bey iezigen Zeiten aber da man am Gelt aller orthen viel verliehren mues . . .«, zaziva Božju milost (der Allmächtige vergelten wirth): riječ je o novom zajmu, no zbog narudžbe atlasa ne će opoziva, jer bi štetivao. Nijesu to uvijek bile velike količine robe (n. pr. 11. VII. 1693. Von weissen Atlas ist ein mehreres nit vorhanden, auch allhier in der ganzen Statt nit zu bekhommen — to su posljedice rata!). Iz Salzburga su dobavljane m. o. i zlatne i srebrene žice za vez i gumbariju (n. pr. Zur prob po 1 funtu), a i »knjižice zlatnih listića (1 buch golt, možda i za zamatanje oraha). Kroz Salzburg je išla dalje na jug i različna galanterijska roba iz Augsburga i Nürnberga (»Nürnberger Tand / geht durch alle Land«). A Nürnberg i Augsburg opet posredovali su za dobavu robe iz Holandije i Velike Britanije (n. pr. sukno »falendiš« vjerovatno je koruptela od Holländisch!). Salzburški računi iskazuju međutim i poveće

[114] Fr. Popelka, Die Frächter-Genossenschaft der Premstädter Bauern. »Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark« 26. Graz 1931. S. 240.

[115] Dr. Franz Martin Mayer, Geschichte der Steiermark mit besonderer Rücksicht auf das Culturleben. Graz 1898. S. 358.

svote, jer se radilo o luksusnoj robi (n. pr. u srpnju 1693. Rh. 399 —, a 8. V. 1694. Rh. 213). Dobavljač je iz Salzburga slao kupcu Milbacheru dupla pisma (fakture) različnom poštom za slučaj da se jedno izgubi (to je bila knjigovodstvena praksa). Uvijek se napominje »der jungst abgesandte Bott« (»glasnik« koji je poslan posljednji). Neke manje teške pošiljke nosio je iz Salzburga na konju poštar (ordinarj pothe) u Ljubljanu Schnedizu i u Št. Graz Paueru. I ovi paqueti i balle imali su Milbacherove inicijale H L M (Hanns Leonhardt Milpacher), ali gdjekad u potrebi novca ne bi dospjeli dalje od Graza, jer tu ih je neko za zagrebačkog naručitelja morao iskupiti gotovim novcem, budući da Kaufmann iz Salzburga nije tako daleko, kao što je bila Hrvatska, puštao robu u vrijednosti n. pr. 403 fl. Promet se iz Salzburga odvijao preko Villacha, i direktno potom u Ljubljanu (»durch den Villach Bothen, nacher Laybach«). Nekad je, prema slučaju, izvjestan Handlungs-Bedienter odnosio novac dobavljaču izravno lično, no veći se dio vršio pismeno obračunavanjem i polaganjem gotovine od mjesta do mjesta. Tim je trasakcijama za Milbachera rukovao najviše Vollandt iz Beča. Ali u obzir nijesu dolazili samo Italija, Salzburg i Graz, već je iz Salzburga bilo veza i sa Bozenom, koji je bio na njemačkoj trgovačkoj pruzi iz Italije i obratno. Kaufmann se naročito 1694. tužio na valutarne smetnje, na pretjerane »Costi«: Die Guldiner (sind) vor (für) 60 Xr. publicirt, ali im je u Salzburgu tečaj samo 50 i 45 Xr. Zu B o z e n[116] aber mus man alles in Kay(serlichem) Gelt bezahlen. Zato traži nadopunu i izjednačenje, a onda će istom na posao, jer ne će da prima »schlechtes Geld«.

P t u j je bio glavno izvozničko mjesto za transitnu trgovinu stočnim blagom iz Hrvatske i iz Ugarske. I tu je bilo naseljenih pretrglija Talijana (krajem XVII. stoljeća oko 20 firmi, m. o. i tri nosioca prezimena Moscon). Talijani su bili i zakupnici malte. U Ptuju se trgovalo, osim govedima i konjima, još i svinjama, sušenom slaninom, medom, platnom, »rosalininom« za bojenje, željeznim čavlima itd. Tu se susretao import n. pr. padovana sa eksportom rečene robe, a gravitacija je išla, uglavnom, na Veneciju.

I u C e l j u je, konačno, Milbacher imao poslovnih prijatelja (Baron Gall i Antonio Rabatta), isto u Rainu kao i na brojnim gospoštijama na kojima se bilo kada usput ustavljao zbog pomno vođenoga svoga »Herrschafts-Conto«, a »negocirao« je i s Mariborom. A kadgod je došlo do bilo kakvoga spora uvijek je važila u otsutnosti svjedoka pradavna ponuda prisege. Ni P o ž u n (Bratislava) nije izbjegao iz Milbacherove sfere, za nj fatalni i njemu prezaduženi Vzolin, kao i baron Zigolin (Chiculinj!), bili su uzrok njegovih tamošnjih komercijalnih no više novčarskih transakcija. Da je izravno radio s T u r s k o m, nema doduše podataka, ali naredni cjenik ipak ilustruje tada savremeno stanje o kojemu je i Milbacher zavisio u svomu poslovanju te je svoje račune morao saobraziti cijenama tržišta, koje su postojale.[117]

Jednostavna blazina	Rh. fl. 5.—
Dvostruka	8.—
Bijele svite	4.—
Pokrivači veliki	2.40
mali	2.—

[116] Za Bozen isp. G. B ü c k l i n g, Die Bozener Märkte bis zum Dreissigjährigen Kriege (1907.). O njemačkom pravu koje je važilo u Nürnbergu, Bozenu, Leipzigu i dr. isp. J. J. H e y d i g e r, Eines gewissen Autoris Anleytung zu gründlichem Verstand des Wechsel-Rechts. Frankfurt 1676.

Čizme iz turskog karmasina, kordovana	2.—
Šarene košulje	13.—
Škrletno sukno, varaždinski ref	3.—
Granatno „	

Nijesu, doduše, još eruirani podaci u koliko su i trgovci iz Hrvatske recipročno zalazili u Tursku u kojoj su također postojali tradicionalni sajmovi (panagjuri, vašari)[118] n. pr. prije reokupacije u Osijeku te u Beogradu i kamo su dopirali i dubrovački trgovci. U doba Milbacherova poslovanja 1683. do 1691. (kad su carevci izvojevali bitku kod Slankamena) s Turskom je promet u jeku rata dakako jenjao, no iza toga pa sve do mira u Sremskim Karlovcima 1699. pograničnog je prometa ipak bilo, kako svjedoči i prednja skrižaljka, a i izvještaji carskih povjerenika grofova Turn i Sinzendorf 1696./1697., i ako je ratovanje bilo u tečaju. Ventiliran je, naime, problem novih paralelnih carskih tridesetnica nuz već postojeće ugarsko-hrvatske n. pr. u Jasenovcu, Brkiševini i Sisku.[119] Pohlepni carevački birokratizam nije ovaj puta proračunano i misleno predvidio te je promet zastao.

A kakav je konačni rezultat dao Milpacherov poslovni saobraćaj sa inozemstvom iskazuje pregled njegove dugovine iza smrti g. 1700.:

Sequentia tenetur defunctus Leonardus Milpoher mercator incola Capituli Zagrabiensis uti ex duo libro pateret.

	Fr.	x
1. Joanni Baptistae de Alberti mercatori Labacensi	518	39
2. Dominico Kaffmon Salisburgensi	319	24

[117] E. L a s z o w s k i, Odredbe za Hrvatsku pogledom na odijevanje g. 1695. (Jutarnji List« Zagreb 26. V. 1922.)

[118] Isp. bilješke 71.—73., pa F e r m e n d ž i n, Acta Bosnae (Zagreb 1892.) p. 345. Tako o svojim misijama između 1612. i 1618. izvješćuje isusovac Kašić o Osijeku, naglašujući skrb Turaka za nesmetano kretanje trgovaca: »... Hac igitur die (2. V.) incipiunt dies mercatus, quem ipsi nominant Panaiur octo dierum spatio sine ullo gravamine. Verum tamen sigulis annis in isto mercatu Ossikienses Turcae adhibent ad propulsandas praedonum rapinas et furta armatorum cohortes equitesque, ut tutiores sint eo tempore mercatores in comportandis mercimoniis variarum rerum magno etiam praetio aestimabilium. Construunt autem isti sive christiani sive Turcae domunculas bene munitas tabulatis, retro et ante habentes calles pervios plurimos, quare efformant quasi novam urbem extra moenia Ossiki in planitie; igitur emptores quicumque possunt emere pacifice ad coemendas quicumque generis merces sive palam expositas sive in capsulis conclusas, comparantur venales vestes sericeae, laneae, lineae variorum colorum, imo vero omnis generis pannos ominiaque genera utensilium atque instrumentorum, quare sunt necessaria artificibus sive viris sive feminis eferendas suarum artium factiones. Tandem uno verbo dicam omnia rerum omnium genera, quibus in civitate cives utuntur, in mercatum undique comportantur, consarcinantur, convehuntur in equis, in curruculis, in iumentis, asellis, pro euiusque habitudine et potentia«.

[119] Turn i Sinzendorf izvješćuju cara: »... vnd nit allein zu Jessenovecz die tricesimam einzustellen, sondern auch zu befehlen, das derselbige ganze tractus der Unna bis zu andern zeiten nit beleget werde. Es hat sich zwar der o b e r d r e y s s i g e r in C r o a t h e n von N e d e l i z Joannes A n t o l c h i c h gegen vns beschweret, das der Zemliak, administrator von Požega, a u c h e i n e t r i c e s i m a m a n o r t h e n, w o s y e w o r h e r o von d e r H u n g a r i s c h e n c a m m e r s c h o n i m s c h w u n g i s t, a u f g e r i c h t e t h a b e, w e l c h e s d e n t r a f i c o g ä n z l i c h s t ö r e, bittend, ewer Kay. May. geruehteten sothane newerungen abzustellen, vnd weillen vnter andern ein dergleichen doppelte tricesima ad ripam Colapis, absonderlich zu Berkisevina vnd Sziszek aufgerichtet worden, welche die Transcolapinos auch beschweret, vnd zugleich e w e r M a y. e i n e v n d a n d e r e t r i c e s i m a d a d u r c h z u r u c k h b l e i b e t, i n d e m e k e i n e r d o p p e l t z a h l e n w i l l v n d a l s o n i c h t s e i n g e h e t v n d n u r c o n f u s i o n e s z u b e s o r g e n s e y n d, haben wir solches ewer Kay. May. allerunterthenigst zu hiterbringen erachtet«. (R. L o p a š i ć, Spomenici Hrvatske Krajine III. U Zagrebu 1889. str. 93.—94.)

3. Isaco Aluretti Nirinbergensi	470	59
4. Martino Pek Auspurgensi	242	30
5. Joanni Peno delle' sinoll et compania	57	/
6. Item Dominico Kaffmon Salisburgensi	481	/
7. Eidem Dominico Kaffmon	540	8
8. Idem eidem	86	42
9. Isaco Bureti Nirimbergensi	897	41
10. Martino Pek Auspurgensi	275	9
11. Joanni Bap: Ruffini et compania	352	52
12. Domino Laurentio Volant Viennensi	3 953	/
13. Kisslin unde Sterchlin Nirimbergensi	170	19
14. Georgio Pihelmar Graecensi	70	/
15. Zachariae Krimer Nirimbergensi	240	46
16. Joanni Bogner Graecensi	93	/
17. Andreae Czeuri Viennensi	153	5
18. Christophoro Hoffman Viennensi	41	15
19. Alexandro Sztanaussnik Rakinpurgensi	15	/
20. Laurentio Tumszich Labacensi	254	9
21. Monialibus Ordinis S. Clarae Claustri zagrabiensis	1000	/
Summa Rh. fl.	10.232	38

Milpacher je doista imao odabrani i većinom odličan krug kupaca. Može se reći da je radio s elitom Hrvatske. On je uvelike u prvom redu snabdijevao dugogodišnjega bana onoga vremena Miklouša (Nikolu) grofa Erdoedyja, koji je iza svladane zrinsko-frankapanske urote, nuz krajiške Nijemce, među prvima opljačkao zrinjske posjede m. o. u Zagrebu (gdje je bila i officina mercatoria Zrinjskih u Ilici, za metalurgijske proizvode sa njihovih imanja), u Brezovici, u Šestinama[120] i dr. Erdoedy je otada, poslije katastrofe svojih najvećih dušmanâ, mogao naglo obogaćen da nemilo i silno troši. Već samo po sačuvanim narudžbenicama Milpacheru vidi se opulentan život na banovu dvoru, naročito u Želinu (u Turopolju).[121]

Standard života kod mnogih u gornjem sloju udešavan je visoko na velikašku, i to je iziskivalo mnogo troška, ali održavanja na tom niveau-u trebalo je i poradi političkog oportuniteta i imponovanja zbog onih »gore« izvan Hrvatske. Valjalo je zato i pored imanja i razumno sticati (grabiti) i još razumnije trošiti, biti na čistu s prihodima i rashodima. Uz trošak na domaćem tlu trebali su mnogi taliri u špag izvjesnim dvoranicima u Beču, različna »schmieralia« za antišambriranje. Tražene su »veze« bez kojih i nije išlo »gore« (apud Aulam). Bezbrojni hrvatski i državni i privatni agenti posredovali su u Beču za to. A tako je i razumljivo ono, što Ritter-Vitezović pripovijeda o Martinu pl. Verniću, koji da mu je pokazivao pečat (sigillum seu insignia) bana Erdoedyja, štono ga je sam pl. Vernić dao izrezati g. 1693. te ga očito i zloupotrebljavao, kad je bio iz Hrvatske poslan u Beč na »požurivanje« agenada kod centralističke vlasti.

[120] Erdoedy-ji su bili stari takmaci Zrinjskih a izraziti neprijatelji Frankapana. Upravo na putu u Šestine zasnovali su ponukom jezuita jednu zadužbinu »Czirkva szvetoga Ferencza Kszaveriusha, nedaleko od Zagreba vu jednem lepem, jako vugodnem, y oku radoztnem meztu lesecha, je podignyena leto 1657 z-troskom Presvzetloga y vekivechnoga zpomenka vrednoga Gozpodina Grofa Miklousha Erdödy, koi potlam na doztojanztvo horvatzkoga Bana je bil izvishen« (»Danicza Zagrebechka« 1846. str. 109.). Erdoedy Mikloš senior † 15. VI. 1663., a za Imbriha E. kaže Vitezovićeva »Kronika«: »1690. Vumerl je Erdödi Imbrih pun blaga, y let« (izd. g. 1744., p. 219.).

[121] Dr. Bojničić (Plemstvo i bogatstvo obitelji Erdödy, »Prosvjeta« III. Zagreb 1895. str. 12 i d.) i E. Laszowski (Želin-Čiče, »Prosvjeta« V. 1897. str. 435. i d.) ne donose nikakvih bitnih vijesti za ovo doba potkraj XVII. stoljeća.

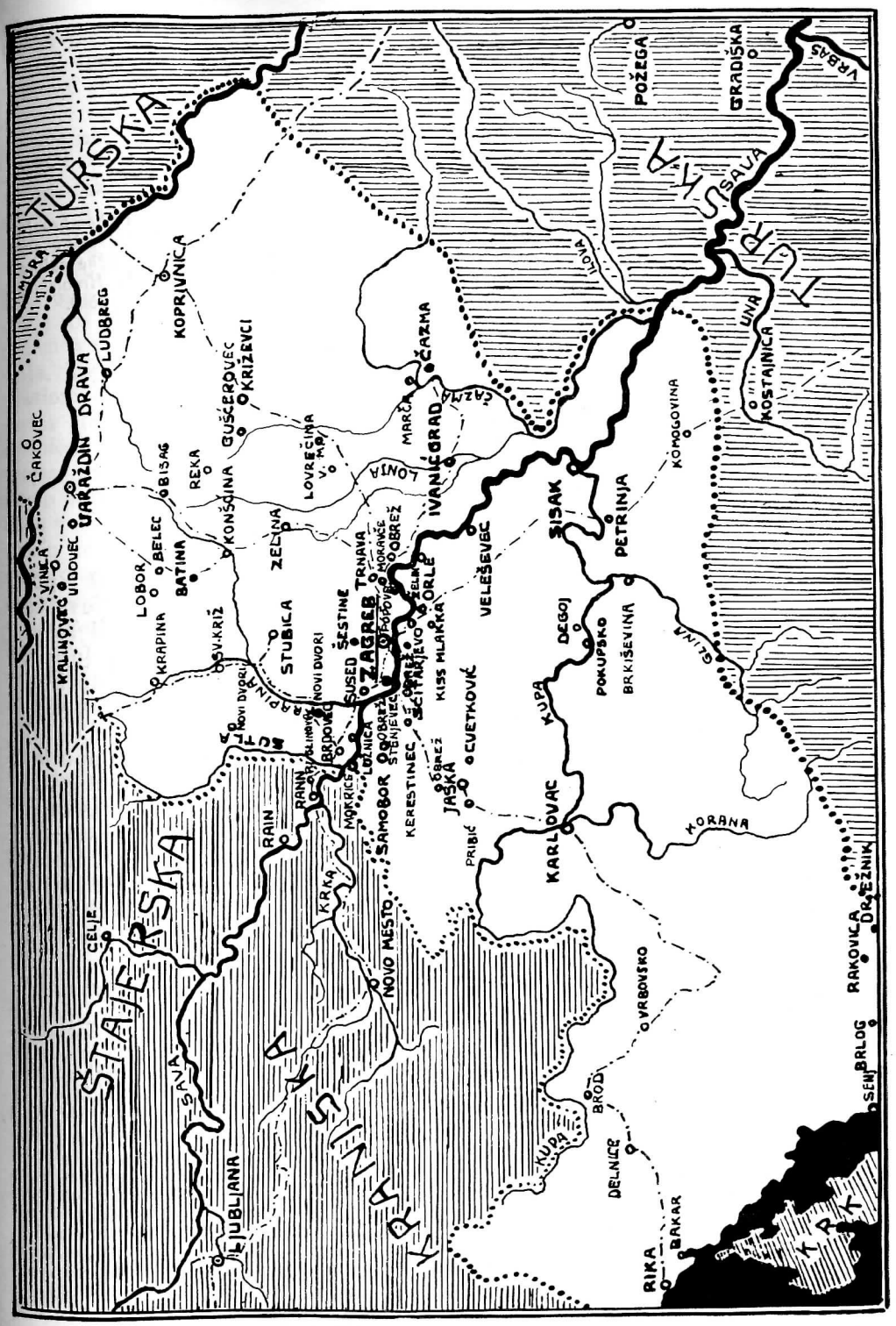

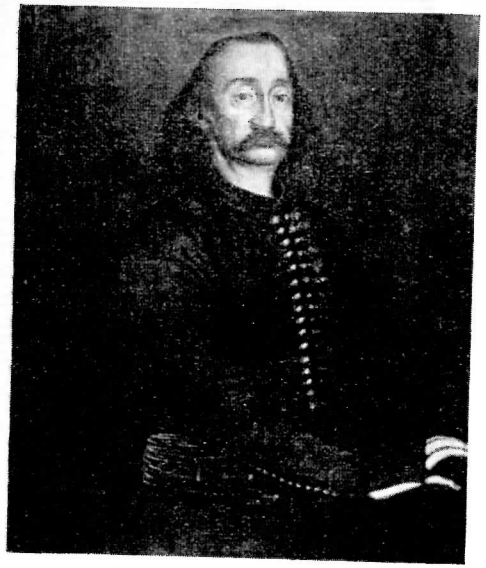

Nikola grof Erdoedy († 1693.) ban hrvatski, zaprisegnut u zagrebačkoj crkvi sv. Marka, 1680.—1693. (Iz grafičke zbirke Arheološko-historijskog odjela Hrvatskog Narodnog Muzeja u Zagrebu).

No banske časti namjesnik (u vrijeme suspendovanog ustava) i poslije ban morao je i četovati, biti spravan s vojnim snagama kraljevstva i na Kupi i prema Dravi, gdje su muke zadavali nelojalni susjedi Turci iz Kaniže, baše turske iz Osijeka, pokušavajući opsadu Koprivnice (n. pr. 1681.).[122] Nestalno stanje iziskivalo je trajnu pripravnost: gdje zaprijeti opasnost ban mobilizira »na tri dni brašna vzemši šetuju vojniki prez vsakoga štentanja i spričavanja«, glasnici jure noseći zapovijedi (ordinantia) s pripisom adresatu »cito, cito, citissime« (a in absentia (adresata) aperiat bilo koji zamjenik). Saborovanje je dosta često »in hoc tumultuoso et gravi revolutionum tempore«, kako piše sam Erdoedy, gravamina se nastavljaju, namiču se materijalna sredstva, a sam ban bio je nestalna boravišta i poradi službe a i zbog privatnih poslova na imanjima (Želin, Obrež, Kerestinec, Radakovo, Mokrice, Zagreb), pa u »taborima«, kad je dulcis patris (pro aris et focis) stradavala od Turčina.[123] Dok je velikašima čast vojevati među cesarovom vojskom, jednodušnosti nije bilo u provinciji među

[122] 1681. kandidovao je Leopold I. m. o. i Erdoedy Mikloša za ugarskog palatina, ali nije izabran.

[123] E. Laszowski, Povjesni spomenici plem., općine Turopolja. IV. u Zagrebu 1908. str. 152.—173. Nekojima se novim vojnicima (baš Turopoljcima) nije dalo šetuvati i ako su primili za to plaću, a ban im iz Želina 5. VII. 1684. poručuje: »nai vszaki pazi, y szeguren vu tom nai bude, koy doma oztane, da che ga suhka (žuhka!) proiti, a mi koygoder dan z bosium volium, hochemo sze ganuti, y za osztalemi setuvati...« Zatim 27. VII. nastavlja »...ako li koi nebudu hoteli illi marili illi szu plemeniti liudi illi neszu, hochemo znati sto s nimi chiniti, potlam nai naz tuse pri czeszarove szvetloztí kuliko nim drago... Viruviticzu hvala bogu nassi vuzese, odkuda kane Posegu robiti do Czernika, za to szoldati nochium i dnevom neka setuiu companiam, ako bi koy ne marili ili ne hoteli, v. m. imenom y pridavkom nam je oznaniti...« Nego slično nejunačko vrijeme i mrzovolja prema ratovanju razabira se i u susjednoj Štajerskoj. »Politische Sittenpredigt an den steirischen Adel (1687)« kaže m. o. »Verbiettet doch die Gesellschafften, zwinget mit Ernst den jungen Adel ins Feld, da mit sye das Gelt vor das Vatterland anwendten, was sye hier so liederlich verthuen..., Last

nižim plemstvom. 1684. morao se obnoviti zakon protiv onih, koji bi se oružanom silom oprli eksekuciji judliuma (plemićkoga suca t. j. judex nobilium). No bilo je i pohvala za lojalno držanje izvan kruga »coniuratores«, a već su stizavale zapovijedi na njemačkom jeziku. Šta više, bilo je i negodovanja, za koje je ban saznao te piše iz Obreža 29. VII. 1684. u Turopolje: »Čujemo nekoje tepce jeziki svojemi nedostojno proti našemu dokonjanju i plemenitoga orsaga resolucije posvoje budalaste pameti klapariti, naj zna inkvisiciju (istragu) skoro hoćemo vučiniti, i na peldu vsem drugem dostojno kaštigati«.[124]

Mada je bila slavna odbrana pod Bečom (1683.) i u kolovozu 1685. kod osječkog mosta, rat je s Turcima bio permanentan i narod i otsad dalje još decenije svejednako spravan u doba velikih carevačkih ofensiva (ad movendum in castra paratus sit!). Tipično je m. o. uznemirivanje ovoga stila, koje prekida život kraljevine: »Generose domine amice observandissime. Moramo v. m. obznaniti, da rauno szada prieli zmo glasz, sztanouit glasz, da Turczi settuiu pod Petriniu. Za to v. m. hochete uszem szuoiem zapovedati, da tamo neka settuiu, y szami s nimj szkupa, ter ne trebe, da bi jeden drugoga pochakuval, nego kai berse to berse, da sze tamo settuje, koy more pusku popazti na rame, dá tamo taky neka settuje, ar to ne na pochake; brasna szi neka uzmu na tri dni ali na 2, kamo y mi szami szad taki odhaiamo. Osztajem generosae dominationis vestrae amicus paratus Comes Nicolaus Erdoedy manu propria. Raptim, Obres, die 11. iulii 1687.... Cito, cito, citius, citissime, quam citissime. Da danaz tamo budu kak naj zagodneie«.[125] No ban je u to obolio pa se i posred ratnih akcija kojima je i sam dijelom upravljao narednih godina češće nije mogao ni potpisivati već iza njegova imena stoji »ob chyragram manu aliena«. A u to par godina ratnog čarkanja jednom prilikom nije bio siguran »mozibitti liudy li prau pianchuiuch hode«,[126] a drugom prilikom mora opominjati u ime »poglavnika« t. j. »czeszarove szuetlosti«, »da koteri imaiu plachu, da pod czeszarszkum zaztavum nauadnu szlusbu obdarsavaiu«,[127] dok će neplaćeni biti pod domaćom (t. j. banskom, hrvatskom). A cesar je iznudio, međutim, u listopadu 1687. te je na požunskom saboru priznato muškoj lozi Habsburga pravo nasljedstva (nije trebalo otad više nikakvih izbornih kapitulacija da ih Ugri i Hrvati priznavaju Habsburzima) i devetogodišnji Josef I. u prosincu je sretno okrunjen za ugarsko-hrvatskog kralja. Šta više i § 31. zlatne bulle Andrijine bude zakonito »protumačen« dotično ukinut, onaj

mitgehen alle präue Laggay, dapffere Studenten, frische Handwerckspursch... De vestra re agitur... Exequiert mit Ernst, was ich geschrieben, zieeht dem Pauern die Haut nit gar ab. Du aber, adelliches Frauenzimmer, animier, animiere die Herren, sprich ihnen zue, reiss ihnen die Kharten auss der Handt, wirff ihnen die Würffel vndter den Tisch, gib ihnen den Degen in die Hand, bitt, dass sie vor (für) Dich fechten... Der nit forth will, den ziechtet aus Euerer Gesellschaft, Ihr aber gehet in die Khirchen. N. B. Diesses ist khein Pasquill, sondern die pure vnd trauherzige Warheit... (Steiermärkische Geschichtsblätter Hrsgb. v. Zahn, VI. Jahrg. Graz, 1885. p. 237.—238.).

[124] Povjesni spomenici Turopolja. Ibidem, p. 174.

[125] Povjesni spomenici plem. općine Turopolja IV., ed. Laszowski, u Zagrebu 1908. str. 182.

[126] Ibidem p. 198.

[127] Ibidem p. 203.—204.

§ na kojemu se zrinjsko-frankapanska urota tako reći zasnivala pravno.[128] Potom se razli val carske milosti: Petar i Nikola Keglević baroni postadoše grofovi, isto Ferenac i Žiga Ratkay, a čislo Hrvata bi uzvišeno među »zlatne vitezove«. Nuz četvoricu pomenutih uđoše u red još i Baltazar Adam Patačić, Stefan Jelačić, Jakob Ilijašić i Paul Ritter-Vitezović, koji se oduživao u bezbroj latinskih pohvalnica komu je god stigao, i doma i vani. On je inkarnacija tadašnjega zanosa i mnogog aktivizma, formirao je tipični hrvatski historizam i unapredio književnu produkciju, u razmjeru potreba (historija, pjesme i kalendar) i u stilu historijske analogije (n. pr. Odiljenje sigetsko, u Beču 1685.). Odjek svega razlijeva se pak u faktima samo kada »Nassi vudrili szu . . .«[129] Eto veselja i potstreka i banovu ratovanju dalje: mlatio je Turke već na proljeće kod Plaškoga i Cazina, dograbio se tvrđava dubičke, kostajničke, novske, Zrinja i Bužima. Već se činilo da će cijela t. zv. Turska Hrvatska (do Vrbasa) u banove ruke. Rujna mjeseca pomože grofa Dünewalda kod Voćina (zemaljski kapetan Ivan grof Drašković bio je na čelu, jer je bana još jednako mučila »chyragra«). A 1688. godina bijaše zatim slavna; Slavonija gotovo reokupirana (i Beograd pade u ruke carevcima 6. IX. 1688.), Lika i Krbava isto. 1690., međutim, cesar je više cijenio svoje njemačke interese, na Rajni, i Turci se sada uzmogoše za čas vratiti do Požege. Istina, 1691. sve je opet popravljeno, trak Save postade carskom Krajinom (a kod Slankamena 19. VIII. 1691. poginuo je i Adam Zrinjski uz odahnuće kuće habsburške). I tako su ratovali cesaru vijerni kršćanski Hrvati uz očekivanje velikaša i bečkog čovjeka Rittera, da će Croatia postati rediviva regnante Leopolda Magno.

U zaleđu pak ratnih operacija tekao je život svagdašnjih tjelesnih potreba pa i u tomu životu nema zaziranja od obilja i ugodnosti, komu su već bile dane. I ban je bio kupac u štacunu Milbacherovu, no kupac koji je pazio na knjigovodstvo.[130] Odlično je trošio, još i više druga njegova

---

[128] Miroslav Vanino, Revizija ugarskoga ustava za Leopolda I. i njegovih nasljednika. (»Vjesnik Kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva« XVII. U Zagrebu 1915. str. 223. i d.). Dok su jedni velikaši pribivali u Beču ovom učvršćenju dinastije za ostale se kaže u carevoj »propoziciji«: » . . . dum reliqui non minus laudabiliter pro patria absentes contra haereditarium hostem (Osmanlije) adhuc in castris agunt« (Vanino, str. 226.), a za rečeni članak zlatne bulle Andrijine kazano je da su »samo opaki buntovnici (per malevolos et seditiosos) dali smisao, da se smije s oružjem ustati na svog zakonitog kralja« (Vanino, str. 232.).

[129] N. pr. u Ritterovoj Kronici, ed. 1744. p. 107. i dr.

[130]
†

Generose Domine Amice observandissime

Salutem, et Seruitiorum meorum commendationem. Po zapovedi moga milosztiuoga Gozpodina, Gozpodina Bana Nih Excellentiae moram V. M. naznanije dati, da saliu do V. M. ouu Divojku po ztanouito duguuanie, sto bude od V. M. iz Staczuna potrebuuala, da joj szlobodno uu ruke daszte, ali tak da V. M. usze na piszmo posztauete kai dazte, i kakuo blago, pod kuliko y pod koiu zemu, ter szimo do mene posaliete, kakti ya budem mogel Nih Excellentiae pokazati, tho posztauiti uu Extractu, da na Liszt Goz: Bana Nih Excellentiae Secretara, po zapovedi Nih Excenllentiae piszanoga dalszem Diuoiki Goz: Banicze ova duguuania. Zathem oztaiem

Dominationis Vestrae

Mokricz 15 7bris 1687

Seruus paratissimus

Joannes Manighay*

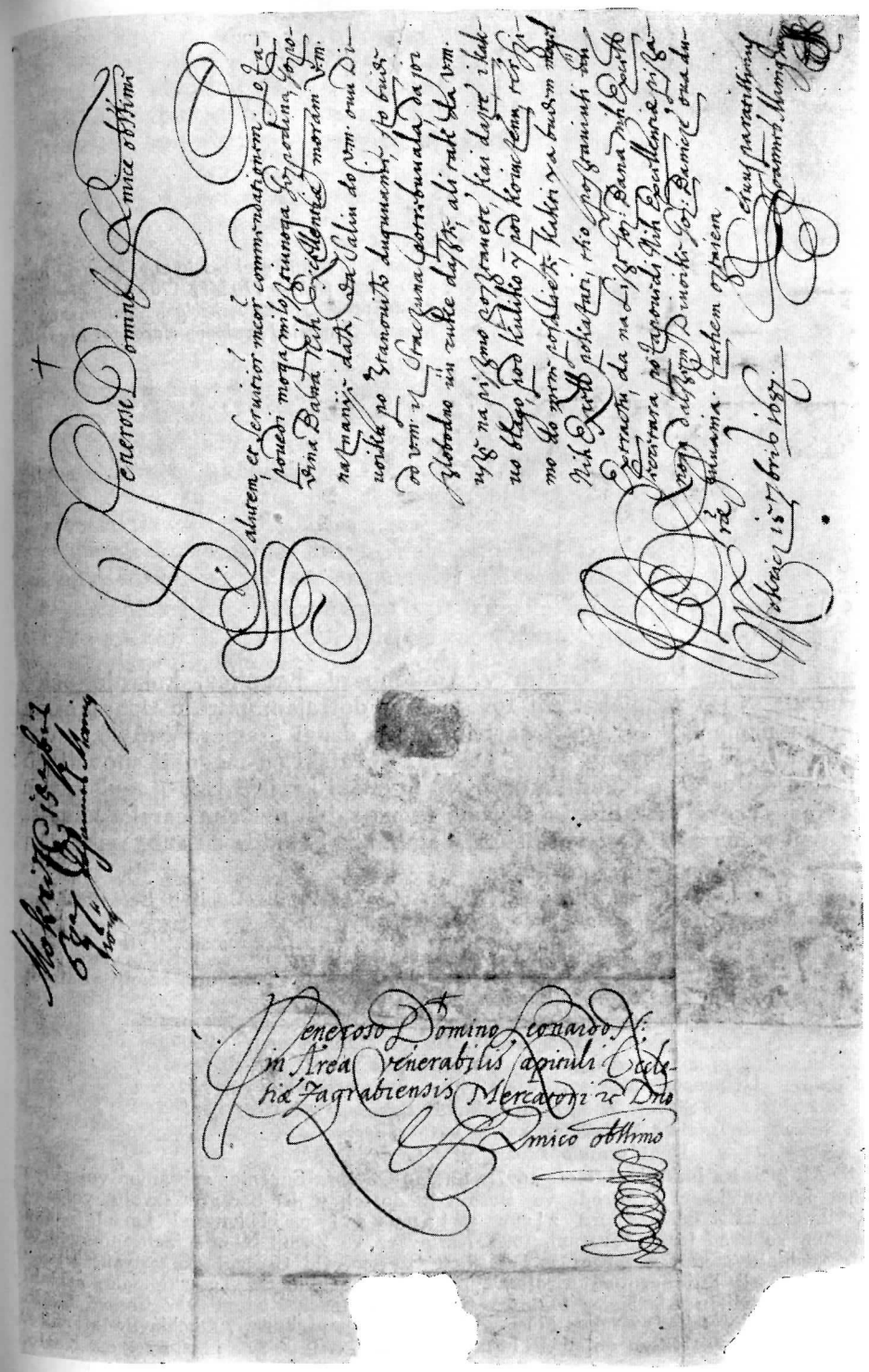

Mokrice 15. IX. 1687. Joannes Manighay Leonardu Milpacheru u Zagreb. (31·5 × 19·5 cm). Gradiva jednog tadašnjeg kancelarijskog individuuma!

Adam graf Batthyany, hrvatski ban 1693.–1703. († 1703.) (Iz grafičke zbirke Arheološko-historijskog odjela Hrvatskog Narodnog Muzeja.

supruga Isabella Rosina Gräfin v. Gallenberg, Kranjica, koja je očito favorizirala svoga zemljaka. Ali 1693. ban je dotrajao, umre u Ugarskoj na svojim imanjima 22. VI: 1693. Za bana dođe drugi Magjar. Već 26. kolovoza instaliraše Batthyany grofa Adama. Hrvatski su magnati snovali da su Slavonija i ostali od Turaka osvojeni hrvatski krajevi Neo-Acquisiticum kraljevine, carevci pak htjedoše, da je to na sablji stečena carska zemlja. Bojna pak sreća nije ni Hrvate služila stalno.[131] Slijedila su suha saborska

(Izvana: † Generoso Domino Leonardo N. in Area Venerabilis Capituli Ecclesiae Zagrabiensis Mercatori et Domino Amico obseruandissimo).

* Znatnu ulogu, koju je vršio jedan velikaški tajnik, cijenio je i Ritter-Vitezović, pa je u slučaju ovoga Manigaja istomu posvetio nekoliko stihova u svojoj ediciji »Fata et vota« (1698./1699.) p. 255.

Joani Manigai, Proregis Secretario.
Programma. *Joanes Manigai*
Anagramma. Iò in magna senia!
Ut precor, insignes tibi sic vitae auguror annos:
Si vati, & fatis sit habenda fides.
In senium te fata vocant, a vate reperta:
Dent senium superi, ut fata dedere, Dii.

[131] Ali ipak iza bitke kod Sente 1697. »12. dan Octobra Eugenius zebranum vojszkum szvojum konyanichkum iz Broda vu Bosniu je dossel, y pri Seragly szvoju vojszku posztavil, alli kaiti onde chez zimu sztanuvati priliku ni imel, nazad z-vojszkum vu Brod jesze povernul. 1698. Karlovacz vu Zirmij bilo je izebrano meszto za mir vuchiniti med Czeszarom, y Turszkem Czarom. Od Czeszarszke sztrani biliszu tam dossli Poszli, iliti Legatussi Groff Ottin, y Groff Schlih. Od Turszke pako sztrani Mehemeth Effendi, u Alexander Maurus Cordatus drugach Rodom, y Zakonom Gerk, kade tulikajsse Polyszkoga Kralya, Muskovichkoga, Anglianszkoga, y Obchin Benetachke, y Batavinszke Poszli biliszu dossli. (Ritter, Kronika... p. 224.). — Isp. i Pez Karlo-

natezanja s kraljem, koji je imao dvogubu teoriju i praksu: teorijsko, papirnato priznavanje Hrvatima i 1698. n. pr. promulgacija »vojvodstva sremskog« (Livio Odeschalchi, rođak Innocentiusa pape XI.) te krajiško-komorna stvarna vlast u »novim« krajevima. Njemački Štajerci opet su zaigrali svoje kolo uz pratnju carskih oficira na Krajini, a Hrvatkinja vila dotle je kod Ritter-Vitezovića spokojno deklamovala:

»Većkrat sam stakala krvave potoke,
Vsa v jedan grob stala, trpeć čudne muke,
Nebo s mučeniki jesam naselila,
Pakal s nazlobniki, tako sam se bila...
Veru držim čvrstu za Boga i kralja,
Kako vsakom krstu (t. j. kršćaninu) učiniti valja...
Podpunoma nisam obladana jošće,
Krunu i bat (t. j. bansko žezlo) imam do Božje milošće —«

A vodeći politički sloj (homines novi) šta je mogao drugo nego se oportunistički snalaziti, nešto malo opirati se austrijskoj Komori i krajiškim generalima zbog Like i Krbave, kočoperili se pomalo po tradiciji pretšasnika, jačih i čistih hrvatskih koljenovića, a u stvari konačno zaveslati prema akciji, koju je dinastija onda i sprovela u svom učvršćivanju. Mali će »orsag« zato biti za nekoliko godina ponosan što će prvi među prvima istrčati i deklarirati se za svjetskohistorijsku toliko epohalnu pragmatičku sankciju. Fatum historiae činio je svoje, pomiješana krv i nije mogla inako, a mali su se povodili za velikima...

Banica Erdoedy (rođena Graff Isabella Rosina v. Gallenberg), a s domicilom najviše u Želinu, bila je niz godina i poslije smrti banove dobra mušterija Milpacherova i čini se da joj je on bio jedan od glavnijih dobavljača. Po narudžbenicama bi se činilo, da je haljine dobrahno iznosila i prije novih nabavki dolazila u priliku da tobože skoro nije imala tako reći ništa obući, kako se figurativno izrazio njen »diak«,[132] no zapravo je ona bila pomodarka u punom smislu riječi. S njene je strane korespondencija išla, dašto, i njemačkim jezikom, a imala je i njemačke »diake« dotično »Schreibere«, ali i »dvorski« su dopisivali prema potrebi.[133]

Bojevi u Bosni i Hercegovini od 1682.—1699. (»Glasnik muzeja u Bosni i Hercegovini« XX., Sarajevo 1908. str. 91. i d.), pa zatim u »Narodnoj Starini« (VI. (1927.) str. 96.) dr. Josip Matasović, Princ Evgenij Savojski u Sarajevu 1697., te konačno u obzir dolazi i meni nepristupačan poem Čikulini Januša »Žalost i javkanje turskih, a radost i veselje kerščanskih duš, koje se leto 1697. na Ivanje pod Bihćem s teli razlučiše«.

[132] †
Szlugazem zauezan Gozponna Lenarda.
Po zapouedi Gozpe Grofficze Nijh Excelleae, U. M.: pissem (koij U. M. Pozdraulijaiu) ij Prosze Nijh Exclia, dabi U. M. onu chernu materiju Gzpe Grofficze poszlati dostoialli, zaradi kotereje kisazonka U M: gouorila, y obilno uputila, kakouaie ta materia. ar zkoro nemaiu tak rekuchi, kay oblechi. Szukno tulikaisse szuilno modro, akoie doslo; duanaizt Riffou ga U. M. doztoiate poszlatti. Nadalie oztaiem. Sellinij die 13 Aprilis 1694.
Gozpona Lenarda
Idem qui supra obligatissimus
Georgius Ztepanich
(Izvana:) Generoso Domino Leonardo Millpoher, Mercatori Zagrabiensi. & c. Dno obssmo.

[133] †
Szlugaszem V M. knez Leonard.
Pozapouedi Gozpe Banicze Nih Excellentiae morem V M. piszati, dabi po ouom chloueku poszlalj Nih Excellentiae Seszth konczeu dobroga papera

Po običaju, sam je trgovac putovao u inozemstvo da lično svake sezone obnovi novim nadopunama svoja skladišta. Raspitivalo se za njegov povratak i potom bi slijedile narudžbe nove robe. Dame su željele i kolekcije uzoraka (tulikay pissemi nih Gptuo [gospa grofica] dabimi vmti poszlali uszakoiachkoga szuilnoga szukna n a m u s t r u). Ili bi se izričito čulo, da je M. bio u Veneciji, a tu se javljahu interesenti i za novčarsko poslovanje.[134] 20. VIII. 1683. piše Gregurić iz Lobora o Milpacheru: ».... znam damuije tho szukno dosslo«. Morao je gdjekad i stabilni trgovac ili njegov pomoćnik izigravati i »Hausierer«-a (pokućarca) te nositi novu robu do samih prebivališta kupaca (portare ad domos), jer su mušterije bili nestrpljivi u unutrašnjosti Hrvatske prema centru.

Nije sačuvan nikakav »Prajskurant« (Cathalogo), ali jesu neki burzovni izvještaji za novčarsko poslovanje. Uostalom, silna korespodencija s inozemnim faktorima, tvrtkama i agentima, puna je oferata i odgovorâ na zanimanje Milpacherovo. Komisionari su ga trajno obaviještavali, a to je sada novum prema starijim stoljećima i njihovim praktikovanjima, kada je baš sve zavisilo o isključivo ličnom kretanju trgovčevu.[135]

U Želin je Milpacher, dabogme, išao češće lično banici a i slao svoje pomoćnike, detiće, štacunare,[136] jer odande su stalno pristizavala pisma

---

na piszanie, M i s z l i n o u* takay dabij poszlali, cherneh pantlekou Reffou duanaiszth, ouak siroke kak ouo saliem mustru V M.
Sztem osztaiem
V M.
Sellinij 12 xbris
1687

Szluga
Juray Pendelin Duorzki
Sellinzki

P. S. Zaradi nekoieh Gumbaczou y nekoieh duguuanih, koieszte V M. nih obechali, takaij prosze V M. za jeden loth szuile cherlene

(Izvana: † Generoso Domino Leonardo Sznedecz etc. Domino & Amico mihi observandissimo. Zagrabiae).

* Masline?

[134]

†

Dazste zdrauo knez Leonard.
Razumelszem da szte u u B e n e t k e (Veneciju, Mletke) hodili, zato proszim dabimi obznanili kakoue usze Materie imate, y Gultstuka imateli kai y kakouoga y tho dabimi kako naiberse po lisztu obznanili, liszt pako m o m u h i s a r u (t. j. u Zagrebu) lisztor bude treba uu ruke datti, onga anda mene donesze alli possalye.
Na dalye osztaie(m)
V M
Mokricz 24. Augusti,
1691.

zuako dobro rad
G: Erdoedy Miklos.

(Izvana:) Knezu Leonardu Kramaru na Kaptolomu sztoiechemu dasze da. — A još iz 1683. ima isto zanimanja banova sina iz Želina (Wolf Thomas Erdoedy, Proregis Croatiae filius!), šta li je Milpacher donio iz Venecije?!

[135] To je ono što J. P. von L u d e w i g kodifikuje (1743.) u Gelehrte Anzeigen (1, 543): »Die Kaufleute durften nicht mehr, nach dem Verschleiss und Preis der Waaren, reisen; sondern die Briefe machten alles dieses auf der Post aus. Dann jetzo bestehet das Geheimnis der Kaufleute und Wechsler darinnen: dass sie alle Posttage zeitig erfahren, sowohl den Preis der Waaren, als auch den Cours und Agio der Wechsel«. (Isp. W. S o m b a r t. Der moderne Kapitalismus II., 1. M. u. L. 1922. p. 412.).

[136]

†

»Po zapovedy Gozpe Grofficze Nih Excellentiae« pa da detić ponese »z ouum pantlikum onakoueh spicz chisztoga szrebra r(efov) 14. item chisztoga zlatha ouakuij sirokeh r. 6. (4 prsta širokih). Ako se ne bi bilo čiste materije, onda miješane. Zatim: pantlekov zeleneh tafutneh, 3 motringi zlata, 8 r(efov) zelena platna, 4 lota zelene svile, 2 refa zelenog svilnog sukna, 20 r. špic etc.

koja odaju hitnju i važan ton štono ga je dobavljač morao respektovati (wan der H(err) etwan ain schwarzen n e u r e f o r m b, g u r t h... als der hier ist, d e n d e r H e r r d i e s e r t a g z u S e l l i n g e h a b t... piše 5. XI. 1694. Andreas Logar). Uostalom, nema sumnje, i već pomenuta Milpacherova saborska promocija 1691. za adlatusa orsačkoga pagadura bila je posljedica ovih tijesnih poslovnih veza s banom Erdoedyjem i njegovom familijom. Banica je, međutim, s Milpacherom bila osobno i u Zagrebu (...kaiszmo peruo za niega (on barson!) gouorili, kadszmo u Zagrebu billi...). Ona je kao i druga gospoštija mijenjala svoje boravište (Mokrice, Obrež i dr.), ali se najstalnije bavila u Želinu odakle je marljivo poručivala »Ins Capitl«[137]. Iz Lovrečine bi opet »Diak lovrečki« (sluga naimanši) javljao Milpacheru: Razumeli su gpa grofica daje Nih gospoctvu iz Ljubljane platno donešeno; pitao za cijenu te pridodao (16. XII. 1694.)»metem thoga VM jednoga zaicza posilam proszechi VM da tak na malom ne zamerete«, sjećajući se valjada osnove distiha: Malo je sala vu komaru / Malo hvale v malom daru.

Kupovano je i posredstvom. Uvijek kupac nije mogao osobno doći, zato i postoje mnoge pismene narudžbe, a dostavljanje robe proponirao je kupac da se šalje »po tom (ili »po mojem«) človeku«, a to je gotovo odreda bio iz reda »slobodnjaka« (»lafari« (Läuffer) s lafarskom palicom medom (mjedom) okovanom), koji su i onako bili dužni svojoj gospoštiji obavljati i poštansku (glasničku) službu. A poručivano je i tzv. »prilikama«, »po ouoi prilike«, (ako doide k(ne)s: Gachanj k vasse' miloztí dabimi poszlalj ono kaiszem poniem poruchila), dok je u isto doba bio u izgledu, dakako, revanš za takvu uslugu. Osobito su za takve prijaznosti i ljubaznosti moljeni razumljivo, zagrebački poznanici.[138] No i trgovac je morao da

---

etc. Tako grofičin »scriba« (diak), no ima i njenih vlastoručnih pisama, njemačkih.

[137]

†

Szlusbu moiu zauvezanu, moiemu dragomu, y uazdar uffanomu Gozponu Lenardu preporucham.
Gozpa Grofficza Nyh Exlea UM: chine pozdrauiti, y prosze UM: dabi t h u c h e r i n u Njin Exleae po kissaszonke obescsanu p o o u o i p r i l i k e poszlali. akoie dossla. ktomu c h e r n e s z a m t e. Reffou 12: chim Sirssa (šira!) bude, tem pouoilneissa, y bolssa bude. Tulikaisse C a p e r l i n o u friskeh funta dua; y l i m o n i c z e v z e l l e n e h ieden b a r i l c h e c z koia, akobi UM: nemali, d o s t o i a i t e o d J a k o p a u z e t i, a l l i k o i e g h a d r u g o g h a, k o i j b i i m a l. Takaisse o u o g h a s z u i l n o g h a z u k n a, s z i m o p o s z l a n o g h a czenu obznanete. Nadalie moiu zauezanu szlusbu UM preporuchaiuch oztaiem. Sellinii die 14 Aprilis Anno Dni 1694. Gozpona Lenarda.

Zauezan Szlugha

Ztepanich Juray

(Izvana:) † Generoso Domino Leonardo Millpocher Mercatori Zagrabiensi etc. Dno mihi obssmo.

[138]

†

Drago pozdraulyenie moij knez Lourencz
Proszim dab mi VM tho priazan uuchinili, dabi dosztoiali poiti do Lenartouoga staczunara, dabimi poszlal za moga Mikiczu knoffouu 4 Tuczete na ouakuu Farbu koibisze prisztoiali, 10 riffou c h e r n o g a M a z a l a n a po 4 grosse gallonouu ali spicz na iedan modarcz o n a k u i h k a k u e i e s z t e VM u u K e r c h k o m s z e b i b i l i k u p i l l i ij 6 loti fisspana uusze z-knez

ide na ruku rečenim tekličima, ako su još bili neokretni, navježe, »ar ou chlovek moi nikamor nezna«.

Traženi su već pomenuti uzorci za ogled (mustram panni), ali se Milpacheru šalju i uzorci sa strane samih kupaca te su nekoji sačuvani među narudžbenicama. Kaže se n. pr. »bolši atlac neg ova muštra«. 1694. Januš Zukor, porkolab (kastelan) želinski, uz svoj teški rukopis obavlja za svoju groficu i ovakovu komisiju te vraća neku zelenu svilu, jer »goszpa groficha« hoće žutu. Iste godine postupio je tako i Češković Peter (iz Szent Illonae) te vraća »gallonicze arszu prevech shiroke« a trebale su mu »bolie (više) vuszke« (500 refov). Atlas i samet (baršun) često je naručivan samo prema uzorcima. No po cijelom tada uobičajenom načinu poslovanja izlazi, da su kupci htjeli većinom ono, što su već vidjeli kod drugih i prema tomu su »novotarije« imale relativan brži ili sporiji tempo; »a la modi« nije išlo redovno sezonski već po tzv. slučaju. Tako, n. pr. dalje, 23. X. 1694. Stepanić Juraj, koji je Milpacheru bio od ožujka dužan neke »nimške peneze« (100), blaži svoga vjerovnika novom narudžbom i neka mu M. reservira 3 reffe tkanine za njegovu potrebućinu te kaže: »... znam da y szada VM imate onoga Paduana, kojegazte Kn. Gallyuff Jurju dauali, od kojega U M mustru saliem«. A sub 23. XI. 1695. šalju se u ime gospe grofice izvjesne »kerpicze« za »mustre« (trebalo je uza to za nenapomenutu svrhu još i refov 5 sukna i lot 1 svile čerlene karmasinske). A 20. XII. 1695. Matthias Diak iz Želina: »Pozapovedi Gozpe grofficze nih gozp. morem piszati V. M. Dabij poszlali V. M. nih Goszp. na kaszanie mustru uszakoiachke felle szuilne materie, y uszakoiachke felle mustru szuilnogha szukna...« Listu je ostao priložen komadić zelene svilene tkanine.[139] Zelena boja bila je tada za ženske oprave najviše a la Modi.

Dame su dakle najviše voljele da pomodne stvari dobiju na ogled, i čini se da je ta praksa vršena često. Izraz je bio »na kazanie«.[140] Iz

---

Lenartom razmemo kaij bude vridno ia pako VM hochu za trud szlusitj ter proszim dabimi po dobroij prilike poslali y oztaiiem

VM sluga brat ij priatell
Petar Meresich

(Izvana:) † Generoso Dno Laurentio Lehnar (tit:) Dno Fratri & amico obssmo.

[139] Tako slično se izražavaju mnoge narudžbenice. »Ihro Gnaden meine gnedige Frau Mutter« (šalje) »die mustier einiger Seyde«, itd. itd.

[140] †

Zdraule li uszako dobro seleiem UM: od Gosz: Boga.

Potrebnobimi lepoga Prokata zlatoga illi zrebernoga, na iednu haliu y na ieden mentenecz. Zato proszim UM: dabimi poszlali akoimate jedno duoiega koiegabi nailepsega imali na kazanie uezda po Gozpodinu Sogoru Orehocziu, da akobi bil zame koi, akoli ne, hochuga taki nazad prez uszakoga quara poszlati, takaise akobi kakoue lepe spicze, y uelike imeli, kaibi ktomu Prokatu mogle biti, da bimi y nije na kazanie poszlali, med tem toga takaise proszim dami chizto zreberneh spicz po tri perzte siroke possalete duanaiszt refcu nije hochu platiti sztanouito, ij akobi chisto zlateh spicz kakouveh lepeh, po iedno chetiri perzte siroke imali, dabimi i nije nakazanie poszlali. Ztem oztaiem

UM: Rada zlusiti
Datum Szueti Kris Elisabeth Keglevich
28 xbris 1689

(P. S. Akobi Gozpa mlada Mushkonka k-UM: dosla proszim UM: Dami to duguuanie ponie possalete).

(Izvana: † Knezu Znedeczu Lenartu Kramaru Kaptolomzkomu dasze da ou lizt ù nih miloszti ruke. Zagrabiae).

probrane materije kod kuće bi se šila u najviše slučajeva i muška i ženska odjeća. Kroj je u Hrvatskoj što se tiče ženskih halja bio još sa dosta renesansnih zaostalih elemenata. Boje su bile tipične (modra i zelena) a na izmjene uticala je već trgovčeva svaka nova dobava, ali se i on morao uglavnom ravnati donekle prema prosječnom lokalnom ukusu i konservativnim potrebama. A i tu su važili još u punom jeku patrijarhalna nastrojenja i mnogi praznovjerički ususi. N. pr. prema astrologijskim nazorima, koje su m. o. (1692.) širili i tada savremeni Ritter-Vitezovićevi kalendari dobro je bilo »u znaku Ovna« novu opravu obleći (a i začimbe kupovati).[141] No i trgovci su, koliko su već bili gnari in astrologia (navodno i tatovi!), mnogo pazili na položaj planeta Merkura, kad je bio »najjači«, samo da bi im posao uspio što bolje. Konservativnost je osnovka a potrebe napretka ogledavale se pak i u starijem Habdelićevu razlaganju o bazi čovječje prirode, koja socijalno biće navodi i u inozemni promet: »Natura človečja donaša, da človek na veliko znanje hlepi i šetuje. Ar zakaj nigdor ne tak tupe glave, kibi ne rad čul, gda se kaj dobroga i vugodnoga pripoveda? Zakaj velika gospoda vučene ljude rado poslušaju? Zakaj tak gusto krat spitavamo za dobre novine? Zakaj radi čtemo knjige, navlastito z novič spravljene, nego da se nešto navčimo, kaj prvo znali nesmo?... Zakaj i velika gospoda decu svoju po stranskih orsageh zvelikemi stroški razpošiljaju, nego da bi znanje kakovo veliko dobili. Dal je onda Bog takvu človeku naturu, da žele vnogo znati i da k tomu, znanju, koliko more šetuje...« Već u uvodu ove studije napomenuto uvažavanje trgovca-putnika valja uskladiti s poštivanjem njegova znanja koje je u mnogim partijama bar što se tiče civilizacije bilo ravno plemićskom poznavanju strana svijeta. Poradi toga razloga nije ni teško bilo prodiranje novih artikala koje je uvozio, samo je neko trebao učiniti prvi korak da otpočme oponašanje i povođenje. S punim povjerenjem poslovano je dakle s dobavljačem koji je raspolagao s toliko domaćemu svijetu dalekoga znanja i iskustva, dalekoga prometa, brojnim znanjem tuđih jezika, pa je razumljivo i kod konsumentkinja pomodne robe i Milbacher bio osoba povjerenja i nehotični mentor novoga ukusa, koji je ostvarivao želje kupaca i posredovao ulasku mode. Tijesne su bile društvene veze i s Kranjskom i sa Štajerskom, a odande su opet gravitirali ne samo prema Beču već i prema Veneciji (n. pr. polazak na gledanje instalacije dužda). U susjednim zemljama već je bilo luksusne arhitekture, predstava, lovova, pirotehnike, zabavnog sanjkanja i barokne društvenosti. Plemčad je odlazila iz Hrvatske u Št. Grac i u Italiju, a kulturne kanale pomalo su posredovale i ženidbene veze.

Ono što je već neko kupio, imao, to je izazivalo izvjedljivost bližnjih, vabilo dalje želju za posjedom. Tuđina je uvijek imponovala prema onoj uzrečici iz tada savremenih romana: peregrinus asinus majori pretio venit quam equus domesticus. U ovo vrijeme gotovo su se svi viši pa i srednji slojevi otimali da nose bar djelomično t. zv. svileno sukno.[142] U srednjem

---

[141] Isp. Vl. Dukat, Iz povijesti hrvatskoga kalendara. »Narodna Starina«, II., Zagreb 1923., str. 27. — O astrologiji up. dr. Josip Matasović. Prilog genealogiji Patačića. »Narodna Starina« X., Zagreb 1930., str. 433.—448.

[142] †

Zdraule y vszako dobro selim VM od Gozpodina Bogha moi k- Lenart.

Proszim VM. dabimi pozlali dua reffa cernoga szuilnoga zukna, pako dabimi VM mustru poszlali akobi imali fioliznoga zuilnoga zukna

vijeku isprva, međutim, svilena tkanina (naročito brokat) bila je reservirana samo za crkvu, kipove, oltare i za svećeničke odjeće. Iza križarskih vojni došla je svila i u profani svijet, a u XVII. stoljeću već i u same bogatije građanske (srednje) društvene slojeve.

Svilu i tkanine živih boja nijesu uzimali samo dame nego i muškarci: »... tulikaj ako imatte granata, y skarlatta, y nijega possaliete ar toga uszakoiachkoga nih Gptuo (grofica) uzmu za Goszpodu...« Ženski svijet pretežno je pak volio već pomenutu zelenu boju i favorizirao svileni atlas.[143] Podjednako Milpachera interpeliraju ne samo za textilia već naročito zbog novčarskih transakcija.[144] A jednako je prodirala i muška evropska moda šešira. Ti strani klobuci bili su poglavito obilježje inozemne, u hrvatskom slučaju njemačke, tuđe nošnje, koja je pomalo prodirala, ovdje ondje,[145] a vjerovatno su je gajili purgarski »nemški«

---

akobi zame bilo bih VM tak peneze poszlal akolibi imali ios onakouoga kakouogaie bil na protuletie Zabhol (krojač!) kupil na mentenecz Gozpe ztrine Gozpe Kapitanize, nego szamo proszim VM damj od (o)uoga zaszada zuilnoga zukna Dua reffa posaliete zakoie taki drugi petak hochu VM peneze poszlati

Jaszke* 27 9bris

VM priatel rad szlusiti
Heruoij Istuan

1687

(Izvana:) † Mene uffanomu Goz. Priatelu K. Lenardu Kramaru Nakaptolomu zstoiechemu unih M. Poglauite Ruke dasze da.

* Jaska (Jastrebarsko) i okolica zvali su se u to doba »Majdaci«. Majdački govor napominje Habdelić, a V. Jagić (vid. bilj. 94) je termin krivo izvodio od »majdan«, što je u kraju izvan turske okupacije bez smisla. Isp. Dr. V. Deželić st. u Laszowskovoj »Povijesti plem. općine Turopolja« III., (Zagreb 1924. str. 116.) i pored ustanovljene negacije Jagićeve hipoteze opet se ni sada ne zna etimologija naziva »Majdaci«, a notirao ga je osim Habdelića i Ritter.

143

†

Zdrauie ij vszako dobro seleiem VM od Gozpodina Boga.
Kakoszem vchera z VM na putu gouorila zaradi Attlacza, da hochu poniega poszlati kako ovo i saliem, zato proszim VM dabi dali ovomu chloueku vu ruke deszet refov szitig grien Attlacza, tulikaisse pokehdob VM poidete vu Latinzku zemliu (t. j. u Italiju) dabimi doneszli na iednu senszku haliu Faigli Forb Tabina. Ztem Bog VM zdravo dersi VM

vszako dobro rada
Elisabeth Keglevich

Datum Lovrechina
die 18 Julij 1691.*

(Izvana:) † Tha liszt dasze ima dati K. Leonardu Snedeczu Kramaru zagrebechkom na Captolomu sztoiechemu vu lasztuuite ruke.

* Vitezović eva »Kronika« bilježi sab 1691. »Potresz veliki na vnogeh meszteh bil je ovo letto. Kobilicze (vjerovatno u Srbiji nazivane, »golubačke mušice«) vu Erdelyszke y Vugerszke zemlye veliku skodu chinile jeszu«.

144

†

Moi knez lenart proszim VM dabi na moiu sztran poltretj ref kartiha k goszpe majke kartihu namerili... uzu u jednom falatu dersi, pak proszim VM dabimi oznanili pochembi czekine zmeniali ii bilimi skude mogli za nie dati ij pochem skude. ar Ja na szkorom morebitj nekuliko Jezer jmela u zlateh dukateh terbi rada skude za nie jmala proszim takai VM oznanetemi pochem zelenoga kopentuha jmate ij modroga septuha ij konecz cherlenoga dobroga marissa, sztem bogh VM zdrauo y szrechno obdersi na unogo szrechneh leth sztem osztaiem

S. Kris 9 februara 1695

VM

priatelicza uszako dobro rada
Johanna Maria Orahoczij

saboli, koji su odvojeno radili pored domaćih hrvatskih sabola (krojača). Dijaki kao i majstori saboli osobito su srdačno općili s Milpacherom n. pr. u početku nove godine: »† Na ovom mladom letu uszem dobrem darui Goszpodin Bog V Mtti. — Moi dragi her Lenard v mlti proszim liubleno posaletemi...« Diak (pl. diaki) bio je pisar u potpunom smislu riječi pisar, često knjigovođa a negdje i »Directeur« imanja, n. pr. »Primarius Aulae Excellentissimi & Illustrissimi Domini comitis«.

»Diak« je bio točno neodređeni tajnički, a i vježbenički vlastelinski organ. Podržavali su ga i plemići, no imao ga je kao svoje vrste sekretara na pr. i harmičar (carinski činovnik) Filipović Mihalj, pa i nemagnatsko plemstvo, primjerice Gozpa Ruchichka u Brdovcu. Gdjekad je »diak« značio i pripravnički stadij budućeg vlastelinskog oficijala (rationistae!). Gospoštija ga hranila, a on je bio u većini vremena dokon, belendovao je, pomalo piskarao, putovao, (ali negdje je ataširan samo jednom imanju). Većinom je diak (scriba, pisar) uzgred brinuo u dokolici tuđu brigu, pomalo spletkario, ali uporedo, u stvari, gledao i tzv. svoga posla, da bi što sebi namaknuo za poznije dane, uostalom: prema uzoru mnogih štetočina iz životinjskoga carstva na imanjima.

145

†

Zdrauie pouoljno ij szrechu uszuh seliem od Bogha V g. moi K. Lenard &c.
Neduoim dabi nesto nebili prieli od moga Goszpodina szada illj oueh dneuj penez kako szte josche u szprauischu Vicze Banszkom hodil'i sto N'h Goszpocztuo y obechalij szu bilj V Gz. poszlati polagh koiega obechanija y zapouedaliszu bili szuomu officzialu da plati na... kulikom. Zato radbi znati kulikoie V Gz. uszega placheno y kulikobi bilo jos pri Nih Goszpod. duga dabimj na piszmu proszim dalj szada... budem mogal. Nistarmainie radi skriliaka* Goszpodinouoga seliem znatj iesztelіga V. Gz. dobilj illi ne y szada sto damj obznanite proszim; vm saliem guldinou koi dersim uszagder idu napunoma u/m naimre krisouachj zbog koieh drago proszim V. Gz. dabimie dosztoialj izmenitj illj z libramj sklebamj illi drugemi dobremj sto ako nebi bili moguchi konchema jedno tri illj chetiri proszim koisze bolsi uidelj budu V Gz. za koju Ljubau Jasz hochu zkoiem (parom?)... szira V Gz zahualen naszkorom bitj, paper... za gros ied... da bimj szimo poszlalj proszim koi osztaiem...

szlusitj rad uazdar
Valentekouich Matthias
Illmi. D. Dnj Comitis Stephanj
Orahoczj Bonorum Rationista

Datum Szella 26 Junij
1696

(Izvana: † Generoso Domino Leonardo N. Venerabilis Capitulj Zagrabien(sis) Mercatorj &c. &c. Domino † Amico mihi obseruand(issmo) — Zagrabiae)

* Postojao je na Griču ceh klobučara, a moguće i na Kaptolu. Ovdje se radi možda o dobavi i iz inozemstva, kao što je, uostalom, notoran import klobuka još i u Zagreb XVI. stoljeća. Tada bi to bio naručen »krilak« (nimški), onakav, što ga F. K. Frankapan smatra kao notorni stigmat njemačke nošnje, pišući 8. III. 1670. kapetanu Čolniću (»... a tako mi boga, da krilaki budu frkati po zraku...« A u XVII. stoljeću Nijemci importirajući stranu modu i sami su padali pod udar svojih kritičara, koji su zazirali od romanske invazije ukusa »... also ist est nun zu eweren zeiten gerathen, dass der Hut ist ein Zeichen der Dienstbarkeit. Dann warlich, mit solchen newen Trachten halten die Wälsche ewre Hertzen gefangen vnd gebunden vnd lencken sie, wohien sie wollen:

Du trägst ein Wälschen Hut,
Die Wälsche deiner lachen
Und zwacken dir dein Gut
Vnd dich zum Narren machen.
Drumb, wer hat Teutschen Muth,
Hab Sorg zu seinen Sachen.

(Moscherosch, Die wunderlichen und wahrhaftigen Gesichte Philanders von Sittewalt (1640.) A la Mode Kehrauss).

Uz diake (pisare) i upravitelje imanja među gospoštijskim faktotumima prvo su mjesto zapremali pretstavnici krojačkoga umjeća (ars sartorea), saboli (magj. termin) i švelje. Ovi se faktori javljaju mnogo i u području Milpacherova poslovanja. Krojači su sami često išli s pismenom narudžbom mušterija po robu (»Proszem VM da ouomu sabolu hochete datj cernoga kerentuha, kuliko bude potrebuual sto mene bude na oprauu y Gozpe Maike. Ja pako V M hochu dobar bitj platnik naitesze V M nikaj difficulteratj uutom stoszam dusan. Drugo nistar nego V M Bog sdrauo dersi . . .«)[146] A o krojačima Habdelić tada savremeni kritik društvenih prilika nije imao najbolji pojam, smatrao ih je oholicama, jer kaže: »Znal sem krojača pred četerdeset i petmi letmi, drugo ni znal šivati nego darovec (halje reči, kakve je u mladosti svoje dosta okrpane nosil). K tomu, gda bi bil djačić neki školu ostavivši meštrije se vučit prišel, rekal je (krojač): srecen si, moj sinko, vezda (sada) ti je spodobo pamet pravdeno otperta, gda si vu ovu meštriju se podal, ar znaj, da naša krojačka meštrija tulike je vrednosti i preštimanja, da gda se je zvučiš, ako samoga kralja ali cesara kčere u sveto hištvo (brak:) potrebuval budeš, slobodno ti bude, niti ti nigdo žalne reči za to ne bu smel reči«.

Navodno je već polovinom XV. stoljeća postojao u Zagrebu na Greču ceh krojača, kojemu je m. o. kralj Matijaš 1447. podijelio monopol izrade i trgovanja odijelima.[147] Otada pa sve do ukinuća cehova dijelili su se krojači u Hrvatskoj u tri grupe. Prvo su bili »horvacki« saboli (t. j. krojači za seljake), šili su većinom od darovca bijelog sukna, surine, kabanice za seljake (surinari, poslije čohaši); drugo su bili »nemški« krojači koji su radili varošku odjeću za građane, a treći su radili za žene, tzv. ženski saboli (švelje nijesu bile u cehu). Pitanje je sada, u kakvom su snošaju prema cehovima bili oni krojački majstori, koji su radili na gospoštijama i za gospodu jednako kao i za ženskinje gospodsko: jesu li to bili vlasteoski familijari ili su samo povremeno boravili na imanjima, što je, čini mi se, manje vjerovatno. Kasnije je bilo tzv. Landmeistera, vanjskih članova pojedinih cehova. Biće da su to bili dijelom i putujući »detići« koji zbog cehovske klausure u XVII. stoljeću svi nijesu mogli naći smještaj u gradovima. Iz arhivalnog materijala izlazi, da je Milbacher morao zbog svojih kupaca konsultovati i zagrebačke sabole.[148]

[146] Veleševec 15. XII. 1697. Vojvodić Krištof.

[147] G. dr. Rudolf Horvat (Kako su nekada živjeli hrvatski obrtnici? Zagreb 1929. str. 82) ističe da je krojački ceh na zagrebačkom Kaptolu (pribrojivši tu i Novu Ves i Vlašku vulicu) postojao od g. 1676., ali ne navodi dokumente. Međutim za vrijeme postanja cehovske organizacije može poslužiti parba šoštarskog sa špoljarskim i sedlarskim cehom zbog počasnog mjesta u procesijama iz g. 1653. (Horvat l. c., p. 5.—7.), gdje se kaže da je potonji osnovan ca 1650., a za sebe tvrdi šoštarski ceh, da »ova ceha jest sebe i ostalem ceham vu imanju vašega gospoctva (t. j. na Kaptolu) učinila pervi fundamentum i put... (uz prosvjed grečkih cehova i trošak više nego 300 dukata) kako to Vaše Gospoctvo (t. j. zagrebački Kaptol) sami znati morete«.

[148]
†

Szlugaszem VM Moj Knez Leonard.

Pouedaljszumi Gozpa Vernichka daszte dalj VM. on falat zelenoga kopentuha kaie bilo osztalo, takosza(m) y ja Dal on falat kogaszem bil wzel od VM zame, takoga nistar naite VM na moiu sztran zarachunat, allj Gozpa vele, daszu VM platili obo dua falata, Nego ouome Knez Mirko prosze, dabimy na moiu Instantiu dalj VM kopentuha, on falat na haliu kogasem mustru wzel,

Domestici gospodskih imanja sami su također bili u poslovnima vezama, kupovali i zalagali vrednote pa ih opet iskupljivali.[149] Ili su posredovanjem M. opravljali dragocjenosti uz izvjesne međusobne punomoći. Savremene Habdelićeve ilustracije toga svijeta ne prikazuje ga u najboljem etičkom svjetlu. To su oni koji zajedno s gospodarima hrđavo gospodare, dok kmeti ispaštaju lakomislenost i neracionalnost. Isusovac Habdelić (»Pervi otcza nassega Adama greh« 1674. str. 1054.—1055.) crtao je u tančine i društveni sistem svoga vremena u Hrvatskoj a tu sliku valja baš uporedo gledati i s trgovačkom korespondencijom Milpacherovom.[150] On

y ouoia VM saliem, a na hlache pako ako jmate VM Marissa duplo, Iglauera, szuetlomodroga, akobj nebilo duplo marisa, tako VM posalite, on ieden falat koteri dober bude y pristaialosze na hlache kopintuha kako doszta bude moglo bitj Decsalku 12 Lett sztaromu. V M szabola opitaite kulikobj doszta akobi marisa daualj akoli kopentuha tako on koterij goder falat ki more za hlache biti. a ouoga polag mustre za haliu, ij posaljtemi VM. Czegleg kuljko bude csinilo vsze, da ia budem znal pako kuliko zarachunat k-Mirku allj imam vech vzkupa zniega miloztiu(m), dasze oprauj kako dobro bude, tako ouo szuoiega chloueka k-Mirko saliu, poto szukno, ij budete VM na krieh zaznamenuualj da nebj kadj na smetine Mas wzelj ga. Drugo nistar vezda nego da budem za vffn w VM zato y da na moiu Instantiu bude, sztem VM seliuch Dobro zdraule y szrechu, y szluga osztaiuchj uazdar

Datum Die 3
9 bris 1683

VM na szlusbu ij Dobro rad vszako
Mihalj Filipouich Harmicze
Berdouachke Diak m. p.

(Adresa: † Tha Liszt Dasze jma Dattj knezu Giorgjo Leonardo Wilpacheru (Titulus plenus) etc. Momu vazdar vffanomu Priatelu w Nijh Miloszti Lasztouite Ruke. Zagrabiam.

[149]
†

Zdraule ij uszako dobro saliem V:M
Bilaszem piszala kliucharu morauechkom dabi on k-VM uu Zagreb bil issel ter moi szreberni lancz od VM uzel pakmiga zsimo bil poszlal, pakomi pise gore, damuga V:M neszte van dali, nitimuga nedaszte doklam goder moiega liszta neprimete, ali da zalog tuliko urednoszti osztaui, zato ovo uuchjinim V:M po oue prilike piszati damuga szlobodno daszte, VM ie znan chlouek szlobodno bi na niega ij vekse duguvanie zauffali onga pako mene po sztanovitom chloveku szimo posalie. Ztem osztaiem V: M priatelicza uszako dobro radela

Eleonore Maria Rosalia Jaronin

Datum
Moniorokerek
Die 14 Septem:
An 1691

P: s: bilabi V: M szama piszala nego neszem chasza imala pred goszpockem poszlom negosze ovo z-moium rukusze podpiszala ij z-moium pechatium liszt zapechatila akobi neveruuali.

(Izvana:) † Ova liszt dasze ima dati K. Honspergu Groffu uu Zagrebechkom Kaptolomu sztoiechemu, Kramarszkomu detichu mene uffanommu priatelu lastouite Ruke uu Zagrebu pri Snediczu.

[150]
†

Szlusbu moju u-m- preporucham
Oui liudi poglauiti, Gdina Groffa Erdödy Sandora nih G(osz)op(otcz)ua, szluge, radibi dabijm u:m od szuilnoga uszakoiachkoga szukna musztre ij od Skarlatina poszlali, arszu razumeli, daszte u:m iz liublane oporedno szatena dopeliali, Ztem osztaiem

V M

szluga zauezani
Lucas Sztopa

»domaču peldu« (primjer) svodi na iskonsku lijenost povlaštenih slojeva koji toga radi moraju onda na stramputice, a proces je ovaj: »Jesu negda neki ladavci orsački, varaški, gospodski, budi špani budi dvorski, budi šenatori, budi sudci, ki hote obilno stati, cifrasto se opravljati, povse gostiti, a domači dohotki tuliko ne donašaju; vegja im se delati, k polju, k vinogradom etc. prigledati, meštrije se držati ke su se negda vučili, a podpunoma hote gospoda biti, hote da im se govori: Generose domine, gospodine milostivni, vaše plemenito gospoctvo etc. Tem cifram, tem gospodckem titulišem, tak obilnom goščenju vnogo je treba, doma tuliko ne, delati se grusti, strajati je špot, kaj je adda treba činiti? Vušesa visoko nadignuti, oči široko odpreti, na vse strane paziti, ne bi li odkud kakov biršag (globa, namet) mogel dojti i praznu mošnju zaslepiti. Nema li gde ktera udovica kakove pravde? ne bi li kakove zemljice, hižice, vinogradci, vrteci, ložice i t. d. na fiškuša mogle opasti, ktere bi takov oficialk sebe privlekel? Čudil sem se negda, niti prez čuda ne, da su neki ali občinski ali gospodcki oficiali postali, ki su malo prvo siromahi bili, okrpano hodili, zločesto se hranili, malo potlam bogati su postali, v škarlatu, v granatu ako ne i v svile hodili«. A dalji proces u kojem uporedo idu i vlastelin i njegov oficijal na štetu kmeta i malog čovjeka sastoji se u ovom (str. 348, 344):

»Krivica se vnogem čini po velikeh goščenje, navlastito ako gušče krat bivaju. Duge čini, ki tak obilno gosti. Ako ga prijatel opomene, da se ne zadužava, otresne se na njega rekuči: kaj je koga za moje duge skrb? vem ih on ne bude plačal. Opomene ga ključar, šafar, dvorski: vina, žitka, sena, zobi etc. nestaje. Reče mu: skrbete kak znate, tomu je biti. Ako nestane sena, ako zobi, ako vina etc. — vem ga, veli, kmeti imaju, naj se od kmetov vzeme, ali na kvartere naj sluge s konji i domači i siromaški idu. Tot siromahi kmeti plačati moraju, i negda tak da onem katanicam vgoditi ne mogu, ki kot kebri v protuletju gingavo po drevju listje vse hote pojesti i potrošiti. A megjtentoga dojdu krajači, mesari, kovači, špoljari etc., duga potrebuju, kaj im se odgovori? Ne sada vreme tomu, potlam pridete... Tuliko je vina potrošeno, tuliko kruha, tuliko mesa, tuliko začini, tuliko penez. Vnogo je potrošeno. Adda moji sluge, moja družina, i vi ubogi petljari, potanje budete stali, ja vam ne znam kaj. Mošnja je jako zpražnjena, v pivnice i šafarnice veliko je pomannjkanje, adda i mošnju i šafarnicu i pivnicu bolje bude zapirati. Ključar na menše falate meso od te dobe davaj na kuhinju, vina pomanje slugam i družine, petljarom nikaj, mogu se oni vode napiti. Ako bi gdo stranski došal, i njemu kruto ošpotal. Ako bi onda došal, gda mene ne v gradu ili na dvoru, nikaj ne pripravljaj, spričaj se, da ne gospodina onde, ali kam drugam, megjtem toga otidi, doklam i takov gost nezvani otide. Ar ti drugač nečini, ar s tvojem nadomestiš, ako kaj potrošiš, družine je kelešica dosti, po svetke se more čigera ali zavrelice dati. Zato ako hote bolje stati, naj v lugu, lozah, na polju paze, natepu se na čije marše. Toga ... ja — kaže Habdelić[151] — ne zmišljam, nego znam stanovito da se tak

Jaszkae 19 Jan. 1694
(Izvana:) † Momu priatelu k: Lenardu kramaru dasze ima dati.
(Pripis izvana:) Posaletemi u m szopuna funtou 6. platim u: m, kada tamo doidem.

[151] Ovo su vrlo vjerovatno Habdelićeve originalne refleksije na socijalni život u

pripečuje, psari, katančići, lovasiči, tot gda su v dvoreh, tot gda su s konji na trave, tu meštriju preveć znaju. Znaju negda i njihovi gospodari te ne mare. Ne mare, kaj siromah muž (kmet) zdihava, vraguje, preklinja, gde krmče, živinče etc. te gospodske kobilice ražaju, seku, peku, žeru. Ne maraju gda vboga vdovica javče, narekuje, kad da bi je dete vmrlo, gda jedino krmče zgubi i s krmčetom svoju tanku hranicu. Čul sem ja takova narekuvanja z velikum srca mojega žalostjum, gda nevoljnem pomoči nesem mogel... Sluge imaš, imaš lovase, kočiše, feletare (Vorreiter!), katančiče: hrani je, plačaj je iz tvojega...«[152]

»Dvorjaniki ali oficijali« u tom su opisu, dakle, preplastično naslikani. A i samo plemstvo većinom je slično svojim porijeklom, tako reći, onom »Hammer-Adel«, kako se to zvalo pravim imenom u Austriji XVII. stoljeća. I kad se uporedi iz netom priopćenog pisma Luke Stope (bilj. br. 150.), kako »ljudi poglaviti«, a u stvari »gospodina grofa Erdödy Šandora sluge« traže uzorke svakakvog svilenog sukna g. 1694. u doba općeg osiromašenja onda postaje sasvim razumljiv zaključak hrvatskoga sabora, da se obrazuje povjerenstvo za živež i robu, koje je onda u Zagrebu 21. I. 1695. uz taj posao normiralo i ovu odredbu po stilu starih talijanskih i srednjeevropskih »Kleiderordnunga«:

»Ustanoviše gospoda kraljevstva, da je poradi poprimljenog raskošnog odijela, osobito u nižim slojevima ljudi, naročito po varošima, a i izvan varoši, poskupila roba i da je porasao izlaz novca iz kraljevine. I da se tomu doskoči ovim se određuje, da u varošima muškarci i žene, koji ne spadaju magistratu (potonjima se ostavlja na volju odijevanje prema preimućstvu stališa!) i to, da ostali prisežnici općine, a izvan grada neplemići, nose odijelo od engleskoga sukna sa svilenim čipkama, mentene s postavom od lisičjeg ili janjećeg krzna. Žene pako suknje od istoga sukna ili sukna raznog »Koronras«, isto sa svilenim čipkama i pucetima, te cipele po starom kroju od kordovana. Niži pak i obični gradani te plemeniti slobodnjaci izvan grada imadu se odijevati u obično sukno. »Kopentuh«, mariš«, septuh: sa postavom od janjećeg krzna optoćenim lisičjim krznom. Ženske imadu nositi odjeću od sukna »koronras«, »rasseta« isl.; mentene od istog sukna, a cipele jake, zvane »vudušva«. Dozvoljeni su na mentenima i jednostavni gajtani i puceta gumbarske radnje. Za služavke određuje se ruho od »mazalana« ili »ke-

Hrvatskoj, dok je inače Vj. Jakušić (Izvori Habdelićevu djelu »Prvi oca našega Adama greh«, Izvještaj gimnazije u Senju 1911.). dokazao kompilatorsko spisateljstvo autorovo, kao što je opet za već citiranog Magdalenića dr. Stj. Tropsch analizirao uticaj njem. pjesnika Angelus Silesiusa (pseudonim) na Matijaša Magdalenića (Utjecaj Johannesa Schefflera na Matiju Magdalenića. »Nastavni Vjesnik« XI. U Zagrebu 1903. str. 146.—147). Kad se uvaži Habdelićevu kritiku rastrošnosti onda postaje razumljivije Magdalenićevo versifikovanje priče o rasipnom sinu (Memorare novissima tua et in aeternum non peccabis): Zvonhacz, iliti Premislyanya zverhu chetirih poszlednyih (t. j. stvari) chloveka. Graz, 1670.

[152] Gospoštija je imala ovakve službenike: dvorski, valput, špan, ključar, grabant, lugar, ovčar, biruš (volar), biruš marovski, pod-biruš, kučiš gospocki, lovas, sluga štalski, pastir biruški, pod-ovčar, svinjar, sokač (kuhar), vrtlar, kuhtić, vrtlarić, pintar gospocki, majerica, dekla majeričina, dekla kuhinska, pasterica, pasterica s živadjum, te sluga gospocki. Isp. Vj. Noršić, Plaće službinčadi i nadničara u županiji varaždinskoj g. 1774. (»Vjesnik kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva« XV., Zagreb 1913. str. 313.).

rentuha«, proste cipele, menteni od sukna »mariš« ili od prostijeg sukna, kako hoće. Takovima i jednostavnim građankama odrješito se zabranjuje nositi perjanice pod prijetnjom kazne da im se one oduzmu na ulici ili na trgu. Za točno izvršenje jamčiće podžupani i gradska poglavarstva pod prijetnjom kazne da izgube svoju čast«.[153] Raskošnost u odijevanju tadašnjeg hrvatskog gospodskog sloja utoliko je dakle zarazila i šire slojeve te se morala umiješati i državna vlast protiv ulaska onda već poznate i tako nazivane Mode. U komisiji su m. o. sjedili i Milpacherovi kupci i potonji dužnici m. o. podžupan Završki, te gradski senator G. Porta i N. Trebinjac kao tajnik, križevački podžupan I. Izačić, kanonik Lezkovary, i dr.

Te policijske mjere Hrvatskoga Sabora svakako nijesu mogle u načelu konvenirati trgovcu Milbacheru, ali uglavnom su ipak njegovi kupci bili iz viših i povlaštenih slojeva. Iz sačuvanoga arhivalnog materijala odjek se rečene zabrane baš nikako ne razabira. Milpacher je, kao i prije, produžio svoje poslovanje, uvijek spravan svojim kupcima, samo da je mogao sam dospjeti na udovoljenje obveza svojim kreditorima, koji su ga pritješnjavali.

Kad su predstojali kakvi svatovi[154] familijarno se Milpacheru javljalo uzrok i povod nove poslovne veze, i M. je bio kadar da izvrši kompletnu svatovsku narudžbu, šaljući i dukate i materijal za oprave[155] kao što i za

[153] Isp. E. Laszowski, Odredbe za Hrvatsku s pogledom na odijevanje g. 1695. (»Jutarnji List«, Zagreb 26. VI. 1922).

[154]
†
Zdraule y uzako dobro seliem. V M: od Goszpodina Bogha.
Pokehdobmeie uezda zkerb nasla, buduchi da moiu kscer uudaiem, za ona kojaszumi potrebna hotelaszem V: M: prosziti. I naiperuo proszim V M: moj herr Kramar dabimj poszlalj po ouom chlouveku tri Stiklecze Slata, dua koi budu uzaki po dua dukata, a jeden da bude za Raniska dua tulikaisse posalietemj V M.: szedem reffou platna, koiega uszaki reff bude po szedem Ranisky, ktomu jeden funt Perpra, y ieden funt Giumbera, funt Riskasse, Saffrana iednu Quinticzu, Suabis Kersin funt ieden, jeden reff cherlenoga kopentua, y ieden fertail, kuhinzkoga czukora ieden funt, a dua funta konffekta, uzakoga szuoie fele, thoieto czukora, alli na mandala, alli na zlatkih koriczah, alliti na... Jeden motring zlata, a drugi szrebra. Szuile cherlene karmaszinske, y szelene, y modre, y lay(b) farbe, uszake za pol Raniske kak uuchinj dua Raniska, stosze budu rubczi siuali, pol reffa Tabina farbe karmaszinske, pol reffa szuilnoga szukna, breskuenoga czuita y zata usza, y za perua, possalitemj V: M: Extract, hochu taki ios ouoga fasenka doity uu Zagreb, y usza V: M: naplatiti, a szada zbogh unogeh mojeh poszlou thamo itti nemorem. Ztem Goszpodin Bogh V M: zdrauo dersi. Datum Praeszeka die 20 Januar(ii) 1689
V M:
Szlusbenicza rada szlusiti
Magdalena Kuskoczi
Relicta Antolchichiana
(Izvana, s crnim uništenim pečatom:) † Tha liszt da sze ima datti Knezu Lenardu Kramaru, na Kaptolomu ztoiechemu uu lastouite ruke, a moiemu nayraisse uffanomu Priatelu.

[155]
†
Zdrauie u uzako Dobro seliem V M: od Gozpodina Bogha.
Neduoim da polagh obechania zuoiega, jezte VM: pripravilj, Sezt Reffou Vissnieuatoga Barsuna, y chetiri Reffe, hatlacza cherlenoga karmasinzke farbe. Zato ouo saliem do VM: ouoga moiega Rogiaka, damu V: M: rechenu Parteku doztoiate uu ruke dattj, a Jaz szama na

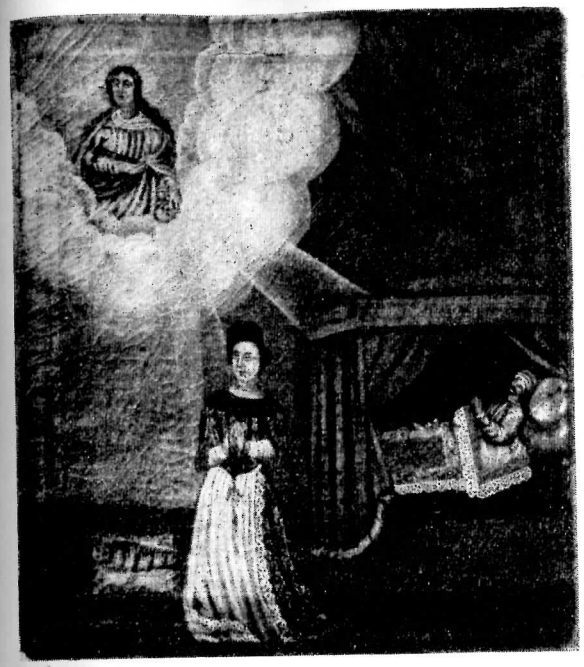

*Slika jednoga zavjeta i poroda sign. god. 1696. iz Kapele kod Bjelovara***

kuhinju.[156] Jednako je to važilo za druge obiteljske važne datume kao što su, dalje, porod i krstitke. A kada na pr. u Varaždinu nije bilo podesne robe, kupci, koji su onamo gravitirali, na razmeđi između dva rajona, obraćali se i u Zagreb.

zkorom do V: M: z Domu hochu doitj, y posteno usze platiti, liztormi VM: extract po ouom Junaku*, alle kade potlam z Prilikum possaliete, nechu moje Parole dugho zadersauati, I ktomu akobi koiu czitronu, alle narangiu imalj dabi zame zachuualj, tham chez iedno petnaizt dan possaliem po nie. Ztem Gozpodin Bogh VM: zdrauo daste: Datu(m) Praeszekae die 24 men(sis) Aprilis 1691.
V M:
Rada szlusiti
Magdalena Kuskoczy
Oztauliena Vdova pokoinoga
Mestra Antolchicha
(Izvana:) † Tha liszt dasze ima datti Lenardu uu Zagre'bu na Captolomu Kramaru momu Priatelu uffanom.

* t. j. momku, mlađem, od junost, junoša, junak, sekundarno znači junak isto što i vojnik, i opet onda momak, sluga.

** Ovaj neobično dragocjeni domaći kulturnohistorijski raritet pronašao je g. muzejski upravnik Vladimir Tkalčić u župnoj crkvi sv. Magdalene u Kapeli kod Bjelovara (vel. 0.64×0.55 m) pa ovako opisuje predočenu uljenu sliku: »Jedna žena sklopljenih ruku prebirući čislo (krunicu) kleči na jastuku a odjevena je u tipičnu gradjansku (civilnu) nošnju iz kraja XVII. stoljeća. Pokraj nje leži na jastuku povijeno dijete. Straga na desno u natkrivenoj postelji iza odgurnutih zastora leži pod tipično bogato urešenim pokrivačem (možda ista žena kao porodilja?) moleći sklopljenih ruku. Gore, u lijevom kutu lik sv. Magdalene kojoj se porodilja, očito, zavjetovala za sretan porođaj. Dolje, u lijevom kutu crvene brojke: 1696. Ispod toga vidi se ostatak natpisa, koji je započeo sa Ex voto... Daljnji donji dio slike nedostaje. Slika je vjerojatno rad prosječnog slikarskog majstora«.

[156]
†
Zdrauie y vzako dobro seliem V M: moi herr Lenard.
Prielazem chetiri Reffe hatlacza, koiegaztemi VM: pozlalj, y izkalazem oude

Nego i žalosni slučajevi, smrt, obilne karmine iziskivale bi također Milpacherovu pomoć (Pouedaussi Gozpe Grofficze Nvh Excellentiae zaradi chernine). Iz narudžaba Mikulić Januša[157] i Franc Kristofa Delischimonouitscha[158] iz Ratkovca 4. XII. 1693. razabira se tadašnji trošak u vezi s mrtvačkim kultom. »Sein Diener Mein Herr Leonhardt« piše germanofilski Franc Kristof Jelačić aliter Delišimunović Milpacheru povodom smrti svoje majke (heutigen Abendt Meiner Frau Mutter durch den griemigen Todt bin beraubt worden). Naručitelj traži potrepštine za karmine šaljući nešto novca (drugo će on ili brat obračunati):

schwarzen Kerentuh 67 Ellen
schwarzer Pelz Futter 5 „
Zehen so dikhe O (20 funtil) weisse Wax kerzen
Sibenzig so dikhe O weisse Waxkerzen
Ein klein Hutt zukher
2 Pfundt Pfeffer
Saffran ein lott
Zimet würze zwey lott
Mandl ein Pfundt
Zwewen „ „
Reiss „ „
Weinperl „ „
Schwawisch Gerste zwey Pfundt
Zweyerley Confect
Zukher von jedem ein Pfundt

A vjerovatno je, da je Milpacher bio dobavljač i za pogrebne svečanosti i karmine koje su 16. VI. 1693. održane u Zagrebu u počast umrlog

---

Barsuna Fiolichne Farbe, allega nigder neszem mogla naity, nego proszim, VM: dabimi onoga cherlene Farbe karmasinzke Barsuna sezt Reffou pozlalj, po ouom moiem chloueku, y ktomu jeden klobuk czukora, finoga, Pakmi VM: Extrat possaliete, z peruum prilikum hochu VM: Peneze donezti, y z uelikum zahvalnostiu(m) platitj. Ztem Gozpodin Bogh VM: zdrauo dersj. Datum Varasdini die prima maij 1691.

V Mt: Slusbenicza rada szlusiti
Magdalena Kuskoczy
oztavliena Vdova Pokoinoga
G: Mestra Antolchicha.

(Izvana s pečatom:) † Tha lizt daze ima dattj, Gozponu Leonardu, Kramaru Kaptolomzkomu ùù niega milozti laztouite ruke kakoti moiemu Priatelu uffanomu.

157 †

Zdrauie Bogh Daij UM moj knez Lenard.
Lepo proszim UM posalietemi Na moiu Parolu stoie na ouom Memorialu Zachini Duplerou ij Platna, pako UM konomu Peruomu Dugu pripisete, za Herentuh szem piszal Goz: Biskuppu Tak akoga Gozpod neposaliu UM ij negami posaliete Refou 16 armigaie tuliko treba kaitiszem piszal Goz: za 14. ali nebi dozta bilo. Ztem bog Daij UM uezelie Vuzma szprouoditj kojega ja tusan zprouaia(m). Damije danas Goz: Bogh o 10 uure moiu Dragu Senu iz ouoga szueta uuzel.

UM Priatel selechi zlusitj
Lourechan 6. Aprilis. (1)692. Mikulich Janus

(Izvana:) † Gozponu Lenardu Pagaduru Horuaczkoga Orzaga imasze Datj na Ruke.

† Memoriale — Na ? platna Refou 5
Papra funt — 1 — beloga Papera konecz 1
Muskapleta — Lota — 2 — chernoga ? za 2 gr.
Klincheczeu — Lota — 2 — Pakomi U M posaliete...
Orescza — Lot — 1 — Rishatle funt — 1
Duplerou beleh zrednieh 100 — Giumbera funta 2

158 Jedan od potonjih acteura hrvatske pragmatičke sankcije i poslije zapovjednik na Krajini i tvrđe kostajničke.

bana Erdoedyja,[159] kojima je pribivao i njegov šurjak mladi grof v. Gallenberg, a koji je naročito za to doputovao u Hrvatsku.[160]

Mnogi seoski župnici (između kojih neki imaju i »apparatum equorum saecularem«), kao i mnogi vlastelinski provizori htjeli su s kramarom srdačne odnose, kao što se je, uostalom, cijeli društveni život izvjesnih povlaštenih društvenih klasa odvijao po propisu u nekom hinjenom dobronamjernom tonu. Svak je znao svoje i tuđe omeđene regione. To je onaj socijalno-etički relikt koji se spustio i u šire slojeve, »če je praf, praf«, »kako je pravo«, »neka je samo pravo«, namještena etika pravdaša i puntara, purgera i seljaka. No i veća religioznost i opsežnija patrijarhalnost normirale su tada takovu atmosferu.[161] M. je radio i poslovao i sa samostanima u Zagrebu, Ivaniću, Samoboru, S. Lenardu, Krapini, Varaždinu,[162] a možda i još s kojim te uopće s franjevačkim redom, posredovao mu za mnoge pošiljke, koje su bile proste od malte i harmice.

Ljubljanski je gvardijan, fra Vincentius Lampretiz, molio posebnim njemački pisanim popratnim pismom 1695., da maltarinski i harmičarski činovnici propuste za zagrebačku franjevačku provinciju »2 Ballen Tuch«, a za uzvrat, kaže se u pismu, moliće se za to Bogu i preporučiti ih sv. Franji. I upravo za ovu je pošiljku posredovao Milpacher, jer je išla zajedno s njegovom trgovačkom robom.[163] Da li je M. bio i confrater franjevačkoga reda nije se moglo ustanoviti, ali ga 26. II. 1697. Fr. Paulus Jahich i 13. IX. 1696. pater Antonio Soffich oslovljuju kao dragog g. oca sindikuša i zatim »Sindico Apostolico«. »Flosari« iz Ljubljane dovozili su u Zagreb nadgrobne ploče za grobnice u franjevačkoj crkvi, dok je sama klesarska izradba vršena u Zagrebu. »Pilthauer« (klesar, kipar, vajar) rezao je na pr. u te ploče grbove po 10 Rh. (t. j. za tzv. rajnskih forinti). Iz Kranjske je, kao i iz Štajerske, uostalom, i prije i poslije radilo dosta majstora upravo za crkvene potrebe u Zagrebu. 1633. je Johann Albertal, zidar i klesar iz Trebnjega na Kranjskem, gradio novi zvonik prvostolne crkve. 1645. je Hans Maler (možda Hans Jcrg Gaiger-Felder iz Novega Mesta?) pozlatio križ i gumb i kip sv. Marka na Griču. Zidar Joannes Mongino iz Ptuja 1676. proširivao je sakristiju zagrebačke katedrale. 1689.

---

159 O tim svečanostima isp. Funebris apparatus Nicolai comitis Erdoedi Illyriorum proregis, 1693. (meni, nažalost, nepristupačnu publikaciju).

160 V. Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika... (»Izvestja...« XI, str. 79.). Možda se radilo i o polugodišnjem nekom spomenu u počast pokojnika mjeseca studenoga 1693. O Gallenbergu isp. kod Lopašića, Spomenici Hrvatske Krajine III (vid. regist.).

161 †

Szlugaszam V. M. moj dragi K. lenard.
Proszim V. M. dabimi poszlali ona obodua pasza akozte onoga donezli z liublane kak ijeszem proszil V. M. i szuile modre quintu iednu koije zkupa zprauiu, ia taki doidem potih szuetkih i doneszem V: M peneze i hochemosze obilnete szpoznati, da budete znali V. M. za moiu hisu, ija za uasu, ztem V. M. G. Bog zdrauo dersi oue szuete prisasztne dneue vazmene, in Schitaro 4. Aprilis 1692.

V M
Szluga, ij Priatel
Petrus Vician Parochus
in Schitaro m. pria

(Izvana:) † Plemenitom knezu Lenardu N. kramaru na Kaptolomu ztojechemu ufanomu Prijatelu dasze da uu niega miloszt plemenite ruke.

162 1693. frater Aleander Lipisch piše mu, njemački, zbog neke dugovine.

163 Zakonski članak 55 : 1548. pa čl. 6 : 1575. dosta kažu, da se tridesetina ne uzima »neque a Presbyteris, Monachis, & Nobilibus...«

popravljao je orgulje Johann Faller iz Ljubljane,[164] itd. No začudo, i sve gotovo vrijednije stolarske radnje u tadašnjem su Zagrebu zgotavljali i opet Kranjci, na pr. 1688. umjetnički izrađeno klecalo (cohrstuell) pred oltarom sv. Barbare u stolnoj crkvi.[165] Tu se uz ljubljanskog stolarskog meštra i građanina Abrahama Huebera napominju još i kipar Johannes Khummerstainer i slikar Johannes Eisenhordt, obojica Kranjci, dakako njemačke narodnosti. [166] Ovaj proces njemačke majstorske naplave ima svoj sociološko-historijski analogon na pr. u Štajerskoj s Talijanima kojih se, doduše, tokom stoljeća natiskivalo i u Hrvatsku no u mnogo manjoj mjeri.[167]

Bilo je i redovnika, koji su tražili robu za sv. mise. Tako je, naime, i fratar Žiga Papiga iz franjevačkog samostana u samom Zagrebu zatražio, da mu Milpacher daruje 2 lakta sukna mariša, a za uzvrat će se on siromah redovnik sjetiti kramara intencijom u nekoliko sv. misa. Cedulju je trgovac uvrstio među ostale narudžbenice.[168] Svećenici, a osobito redovnici, bili su u korespondenciji prema njemu veoma devotni (iz respekta ga titulirali Goszpon Otecz), nadajući se uz to da će što cijenje ili uopće badava prolaziti prema ususu u potraživanju izvjesne robe za svoje samostane,[169] ali je taj apostrof ujedno i znak poodmaklijih Milbacherovih godina.

---

[164] I. K. Tkalčić, Prvostolna crkva zagrebačka nekoć i danas. Zagreb 1885.

[165] Emil Laszowski, Izradba jednog klecala ... u zborniku Braće Hrvatskog Zmaja sv. XXXIX. »Stari i novi Zagreb« sv. I. (Zagreb 1925. str. 248. i d.). U računima se spominje i neki »Lionard« možda sam Milpacher kao transaktor.

[166] U XVI. stoljeću isto su njemački obrtnici sa strane bili djelatni u Zagrebu, koji i u gradskoj ciglani (czyglenicza) zaposluje strance: Hanns czygler (1557.), Magister Andreas czygler iz Novega Mesta (1558.). Monumenta historica l. r. c. Zagrabiae XIII. u Zagrebu 1931. p. 52. I »Maibaum« (mayka) očito njemačke proveniencije bio je tada u Zagrebu udomaćen. Postavljane su jele (arbores pineae).

[167] Isp. Joseph v. Zahn, Styriaca (Graz, 1894.) članak »Wälsche Gäste« str. 158. i d.

[168]

†

Generose Domine Patrone mi Gratiosissime.

Dabi V M: nezbantuual szmoiu(m) poniznu(m) prosniu(m), hotel szamsze V: M: po ouom moyem priproztom piszmu, ponizno, moliti, prositi, i preporuchiti, dabisztesze VM: doztoiali, iz szuoie uelike dobrote ij miloszerdnozti, mene sziromahu Redouniku, iednu miloschu uuchiniti, dabimi VM: dali úú ime Bose, dua lakta szukna Marissa, koiegamije za uezda kruto iako potrebno, iaz pako, za tako ueliko dobro ij Patronustuo, hochu V M: zahualen biti, úúmoije szueteh massa, ij molitua, ij na V M: intentiu hochu ztanouite Massa' pouedati. Obertoga hoche V M: Gozpodin Bog to dobro uuchinienie ieszero krat vernuti, ij platiti, a iaz dotla(m) budem siu. za VM: vazdar hochu uerno Boga moliti.

Datum in Conuentu Zagrabiensi, 4 Decembris 1693.

Fo ouom, koji je VM: liszt doneszel,
budem chakal ponizno od VM: dobroga
odgouora, ij odluchka.

Fr. Sigismundus Papiga
Franciscanus

(Izvana:) †† Tha lizt dasze ima dati Gozponu: Gozponu N. Lenardu Kramaru (titulus cum pleno honore) uu niega Milozti laztouite, y poglauite ruke.

[169]

†

Szlugaszam zauezan dragoga Gozpona otcza

Krutomie sal da nizam mogal onomadne VMti szluziti, kakobi bilo potribno, iaszam sze nadial Gozpona otcza iz Gracza nazad iduchi uu Zagreb, dabisze bili Vmtj kmeni nauernuli uu sziromaski Kloster, zada znam ii spoznauam daszamsze zameril Vmtj u úú nemilloschu dosal, nistar manie iaszamsze zegurno pouffal uu Gozpona otcza miloschu da pisem y preporuchimsze Vmtj Goszpoczke szuoie ruke dareszliuozti, arsze nadeiem nazkorom zimo kmoiemu ziromatsuu Patra Prouinciala zato hotelszem ponizno p(ro)ziti dragoga Gozpona otcza troiega szuetoga almusstua, naimre jedno malo giumbera, safrana, y arkuseu biloga papira, ia pako zmuiemi Patri, y

Belostenec notira u svom rječniku skromnost redovničke ishrane u samostanu:

Bob, luk, y korenye
Kalugyerszko je jedenye.

U stvari, u XVII. stoljeću katolički su se redovnici u Hrvatskoj vrlo umnožili, stekli usrdnu naklonost naroda[170] i obogatili se darovima vijernika i njihovim oporukama[171] (ad pias causas) tako te su bili prvi kapitalisti u državi pa mogli ubirati i povoljne kamate na pozajmljivani novac iz svojih zaklada i dobivenih zadužbina. Tako su, uostalom, postupale i »fare« (župe) s misnim fondovima. Novac je trebao da bude plodonosno no uz to i sigurno uložen (Ritter-Vitezoviću su na pr. 1712. opatice sv. Klare poradi duga dale kuću prodati u Zagrebu, a još i sam Milpacher 1700. umro je zadužen kod njih sa 1000 Rh. fl.) Samo se po sebi nadalo te je i Milbacher došao u dodir s kaptolom i sa samostanima, pa i s ostalim institucijama kojima su ravnali svećenici.

Nebrojene transakcije provodio je Milbacher u korist hrvatskih teoloških instituta u Bologni Sign. Niccolo Gotthal, Rettore), isto i u Beču (Joannes Skuarich Curator Collegij Croatici Viennae, i dr.).[172]

I inače je uopće bilo uobičajeno darivati crkve, graditi oltare, šta više i kapelice, nabavljati crkveno ruho i posuđe, naručivati rezbarene klupe, slikane prozore, zastave, krstove, kipove, kandila, slike itd. itd., mnogo i zato, što se od česti željelo biti pokopan u izvjesnoj crkvi ili bar pokraj nje. Razumljiva je prema tome sva revna skrb, a trgovci su bili posrednici potrebnih narudžbina.

Kakav je pak usrdni ton i saobraćaj bio između franjevaca i Milpachera dosta se razabira i iz ovdje priopćenih pisama.[173]

Fratri hochu Gozpona otcza Bogu, Marie, y Szuetomu Antonu preporuchiti, y selimo Gozponu Otczu uszi dobro szdrauie, szrechu y od Boga blagozlou, a ia oztaiem Gozpona otcza

Vmtj
Sub dato Crap: 14 Aprilis
1697

neuridan szluga y Capelllan
Fr. Paulus Jahich
Guardianus Crapinensis

(Izvana:) † Nobili se Generoso Domino Dno Leonardo N. N. Venerabilis Capli Zagreb. Merchatori munificentissimo ac Patrum Franciscanorum zagrabiensium Syndico Apostolico, etc. Dno Patrono mihi Colendissimo. Zagrabiam.

[170] Svaki seljak (múž) i sva njegova ženska svojta u to je doba znala ne samo za različna redovnička svetišta kojima je hodočastiti bilo vrlo spasonosno već su seljaci u opasnosti od vještica umjeli i nabavljati korisni »sveti prah« patrov kapucinov, ,pa se njime napajati i kaditi. Što se dalje tiče redovnika, teško je danas u oskudici kulturno-historijske građe okarakterizirati onaj »eremitorium« što ga je 1. IX. 1660. u vrtu Petra Keglevića na Loboru počeo graditi kapucin laik fra Sebastijan: da li je to već rani modni tip potonjih »Eremitage« barokne kulture vrtova ili pak samo sušto zdanje za akte pobožnosti, svoje vrste kapelica.

[171] Isp. na pr. m. o. samo oporuke Zakmardija, Ručića, Makara i dr.

[172] Collegium Croaticum (Viennense) utemeljio je zagrebački kanonik i prepošt Baltazar Dvorničić Napulijski oko 1624. (zaklada 45.000 Rh.), no isprva je zavod bio u Štajerskom Gracu.

[173]

†

Szdrauie, dobru szrechu, y Boga blagozlou dragomu Gozponu otczu selim, na unogeh dobrih, zrechnih lett.

Prez uzake zameri moramsze vtechi kmilosche y k-Patronustuu dragoga Gozpona otcza, dasze nimam komu drugomu tak zauffanom, kak k-Vmtj, naimre vu ovom tusnom Varassu, meztu, y orzagu (magj. drzava, u srednjem vijeku glasi termin »rusag«),

Plemstvo je prema Crkvi izigravalo notornu ulogu kolatora župskih crkava na svojem (v)ladanju, pak je, pored zadužbinske revnosti, bila razumljiva i dnevna skrb za pristojno uzdržavanje crkava. No u tu brigu spadalo je i ekvipiranje još i kućnih, dvorskih kapelica, nabavka devocionalija, a dobar ton, osim toga, zahtijevao je u ono doba da i ručni rad plemkinje, njeno vezilačko umještvo, bude od česti i u sferi bogougodnih pobožnih zavjeta. Tako je i dobar dio baroknog našeg crkvenog ruha produkt domaćega rada, donekle i aristokratskih prstiju.[174] Uobičajilo se vremenom i zavjetovanje i darivanje dragocjenih ženskih haljina na crkvene oltare i korove. kao i testamentarno zavještanje zaklada redovima i pojedinim crkvama.[175]

Krapine, dobro znam daszamsze y pred bosichem dragomu Gozponu otczu zameril, za ono szueto almustvo, kotero zte mi Vmti pozlali, ij uze szem z velikem vezeliem, y radoztium priel, Bogh dragomu Gozponu otczu zto krat hoche nadomeztiti, y Szvetoga Antona Paduanzkoga pri Boghu prosnia, y ia za zmoiemi, y moieh Patrou molitvami pri Bogu zegurnoga chiniti hochemo, zboga daresliuosti szuetoga almustua, da Gozpodin Bogh da dragomu Otczu na ovoi zemli dobro szdravie, szrechu y blagoslov, â na drugom Szvetu Dusse vekovichno blasenztvo. y tho seli vez szveti red Seraphinzki, zinov zvoieh dobrochinitelov. I zato imaiuch veliko uffanie pri Boghu, y pri dragom Gozponu otczu Syndikussu, daszam sze ouak zegurno po uffal dragomu gozponu otczu pizati, ponizno prozech, dami Vmtj neschete zameriti, akzam vnogo vnogo krat zpoznal buduchi úú Zagrebu pri dragom Gozponu otczu veliku miloschu, y gratiu, tak zato i reku y vezda, dasze morem utechi, y preporuchiti dragomu Gozponu otczu, y mojega ziromaskoga klostra krapinzkoga velikomu Patronussu prozech ponizno, dabime Vmti pomogli za ov zveti poszt, ziednem funtom olia, za gorenie lampusa moie szvete Czirkve, nebi dragoga Gozpona otcza bantuval, ali stotiga nima nass kramar Jagussich, takosze moram kmtj, kadesze morem uffati, da dobim szveto almustvo, pri dragom Gozponu otczu, almi to szveta regula zapoveda, da Franciskani moraiu od vrat do vrat mendikuvatj, y almustva proziti, mi siromahi ovde po ziromaski ztoimo, y govore latini poko bevere, poko manjare pacienza per forcza, ouo pako saliem dragomu Gozponu otczu za olie chetiri polserticze, ni maiuch ni novchecza pri Syndikussu moiem, zato nekak zmenum dragi Gozpon otecz miloschu úúchinete, y dasze ziromah preporucham za iedno pet arkusseu baiz (weiss!) papir, stosze y uffam úú daresliyozt y miloschu dragoga gozpona otcza vazdar uffanoga, y kay... dazte Vmti szvetoga almustva, kuliko dabi da li Vmtj na spital ia pako za szveto almustvo hochu zmoiemi Patri preporuchiti Vmtj Boghu, Marie, y Szvetomu Antonu Paduanzkomu, a ia oztaiem Vmtj naklaniauiuch szrechan, szdrau y uezel pochetek szvete korizme. Vmti oztaiem neuridan szlusicza y do zmerti Capellan

Datum Crapinae
die 26. Febr. 1697

Fr. Paulus Jahich Conuentus
Crapinensis Guardianus

(Izvana:) † Nobili ac Generoso Domino Domino Leonardo, Venerabilis Capituli zagrabiensis merchatori munificentissimo ac Patrum Franciscanorum Conuentus zagrabiensis syndico apostolico & Domino, Domino Patrono nobis colendissimo obseruandissimo. Zagrabiae in Capitulo.)

[174] Elisabeth Keglević iz Kalinovca: »...proszim tulikaisse V: M: dabimi poszlali modroga platna jeden konecz chim sze budu mogle kasule podsztauliatj, i ako nebude modroga dabi mi cerlenoga poszlalj.« — O nekojim velikaškim darovima i investicijama isusovačkim crkvama u drugoj polovini XVII. stoljeća isp. dr. R. Rorvat, Kako su nekoć živjeli hrvatski obrtnici? (Zagreb 1929. str. 113.—116.). Tu se napominju malar Kanz Jörg Gaiger-Felder iz Novega Mesta u Kranjskoj i pildhauer Honz Jakop Oltenpoher iz Varaždina.

[175] Usus je uopće vrlo star i općenit a zadržao se daleko i u potonje doba. Iz susjedne Štajerske još za 1750. bilježi »Chronik des Stiftes Göss«: »...Auch hat die Gräffin Salm wegen ihrer Frau Schwester Aloisia Mechtildis Gräffin von Scherffenberg, dem Stift zwey kostbahre reiche Kleyder verehret; eines war grien, das andere gelb, von dem ersteren liesse die gnädige Frau ein Mess Kleid, Antipendium und Kelchdiechl machen, dass zweyte wurde gleich dem vorigen im Frauen Chor appliciret...« (»Steiermärkirche Geschichtsblätter« V, Graz, 1884. p. 147.). Isp. u ovoj studiji bilješku br. 59. za ca. 80 godina ranije razdoblje. No valja uvažiti kako je proti rečenom ususu još ca. 1670. bilo reakcije, koja je zazirala od te vrste devocionalija. Na pr. Matthias Abele rezonuje u »Künstliche Unordung« ovako: »Es ist zwar schon vor wenig verflossenen Jahren die Ungestuemmigkeit der rasenden Liebspossen so hoch und so weit gestiegen, dass sie auch der andauechtigen Gemaehl der Heiligen Gottes nicht verschonet haben. Wie mancher Beerenschneider hat der H. Barbarae, der H. Catharinae, der H. Agnes, der H. Christinae oder der H. Caeciliae bey der Orgel einen Alamodischen Rock oder Brust-Stuck anmahlen lassen? darein er allererst, vor wenig Tagen, seine Liebste, zu einem Neuen Jahr, oder zu einem froelichen Oster-Ey, hat einkleiden lassen, und ist nur der Unterschied, dass hierzu der Mahler die Farb, der Kramer oder der Kauffmann den Zeug, oder wie man es anjetzo zu nennen pfleget, die Modi, und hierzu der Schneider die Scheer gegeben hat, gleichwol ists kein Suend, wann die ueberbliebene Fleckel, und sonderlich von denen Gold- oder Silberstucken zu Einfassung auch der Heiligen Sachen gebraucht werden« (p. 105—106.).

U takvoj atmosferi razumljivo je i ono Habdelićevo revnovanje kao apel ženskinju: »Otpri vre vezda (sada) oči ti gospica ktera si goder, ali (ili) purgarica, ali plemenita, ali gradovna, ali mlada, ali stara, ali gospodična, ali vdovica, ka se izabranem vinom napajaš, ka se tak cifrasto opravljaš, ka več (više) laset voje ravnajuč nego Boga moleči trošiš, ka tuliko mehkeh blazin na postelju tvoju kladeš, ka se tak mehko v đoldž i svilne poplune zavijaš, ka toliko z pižmum smrdiš, otpri, reku, oči, i vidi pristoji li se, da ti v tulike ničemurnosti vreme i žitek tvoj tak oholo trošiš?« Prema tomu mondena žena nije bila ništa drugo nego očivesta hotnica od samog vraga vupućena da nosi s čalarnostima svijeta nakinčene oprave no toga radi i podobna da bude fruštana. A na ustuk toga vala biće da je u Zagrebu još 1643. schola pro puellis erecta da se uči čitanje, pisanje te muliebres artes (skromne valjada) unaque bonis moribus.[176]

Bdilo se nad religioznošću puka i ostale publike u ono vrijeme preobilno.[177] Trajno je istican problem »pitanog (sudnjeg) dana«. I Milpacher je, očito, bio pobožan i devotan, kako dokazuju franjevačke zamolbe njemu upravljane. Potreba intenzivnije religioznosti i formalnog vršenja vjerskih dužnosti za onovremenog trgovca bila je velika stvar, ako ne iz straha pred klevetom coprije a to u obilnoj mjeri poradi odijoznosti kojom je Crkva više manje još uvijek taksirala trgovanje gledajući na grijeh nepravedna dobitka nablizu gotovo novčarskoj lihvi. A od davnina je »uzuraš« i u Zagrebu bio pogrdan apostrof. I zato je među purgarima još od starina na korporacijsku vršen i plus vjerskog manifestiranja time što su omogućivali postojanje posebnih kongregacija (confraternitates). Tako je za zagrebačke purgare postojala »Bratovština Bl. Device Marie Svečne vu Zagrebu« i onda »Bratovština Muke i Smrti Kristuševe«, pa Kongregacija Sv. Anuncijate. Bilo je građana koji su se začlanjivali i u kongregacije seoskih župa (n. pr. Bratovština Sv. Barbare u Brdovcu osnovana je 1675.). Redovite pak propovijedi i obligatno polaženje crkve i službe Božje dakako da je (u protureformacijsko vrijeme osobito) formiralo tadašnje

---

[176] »Starine« XXXVII, p. 62.

[177] Šimunić, Prodeke nedelyne p. 410. O moi Hervatzki Orszag, jaj, jaj tebe, arszi pun blaznozti. Chudisze ti Gozpodar (seljak, ekonom, gazda, bez obzira što je u kmetskom stališu!), zakaj nemas blagoszlova, zato kajti drusinu imas, koja blazni. Chudisze Hisni tovarus, zakaj nemas blgoszlova z-tvojum tovarussiczum? kajti sena blazni. Chudisze, da z tvojeh szinov nikaj dobra nemas? znas zakaj? kajtiszu blazniki. O moj kerscheniche! kada chujes blaznika, dajmu toplovusku (ćušku) dasze

Kip Blažene Djevice Marije u vlastelinskom dvorcu Sv. Helena kod Donje Zeline (obitelj Mixich) iz g. 1689. (sada u Hrvatskom Narodnom Muzeju u Zagrebu, odio za umjetnost i umjetnički obrt).

normalno naziranje životnih problema.[178] Jednako je posebna partija vršenja vjerskih dužnosti bila za sve društvene slojeve polazak uobičajenih prošteništa. O takvom hodočašću pišu i Milpacheru 26. IX. 1691. »ar sada budu (gospodarice Mlake) odhajale na Bistricu divici Marije« te se šalje 1 cekin za halbice. »Romari« (hodočasnici) išli su međutim i u Italiju (baš u Rim, odatle i termin romar) još od Danteova vremena u hodočasničke svrhe pa i u Kranjsku i Štajersku; to je također, dakako, bila prilika za upoznavanje strane civilizacije i mogućnost širenja kulturnoga hori-

popikne, et consecrabis manum tuam. Ja velim, dajmu palichje (batine), i poszveti se paliczum tvojum. Ali reches ti: kaj imam ja z-drugoga blaznostium? to ztanovito znaj, da imas, ako chujes. Pazi kaj veli Allozza, i Navarrus: Qui audit blasphemantem, tenetur corripere eum de praecepto (Allozza et Navar). Chti Piszmo Turszko, kak propoveda blazniti szuproti Christussu nasemu, i szuprot Majke nyegove Devitcze Marie. A ti koi zpoznavaš nyega za Boga, vendar blaznis, koj neverujes, dabi Bog bil. Z-jednum rechjum jeszi zpodoben Vragu, koteri ima to oszebujno szvoje, da vszigdar blazni. Naj ja szem vu vszem kaiszemdo szeh dob govoril, kako v Rimu jedno dete pet let ztaro je od Vraga vzeto zarad blaznosti...

[178] Isp. E. Laszowski, Vijesti o kongregaciji »Navještenja B. D. M.« u Zagrebu

zonta, ali i utvrđivanja uvriježene vjere n. pr. i u čudesa pojedinih prošteništa. Uostalom, starijemu Nikoli grofu Erdödyju posvetio je Habdelić (1662.) svoje »Zerczalo Marianszko« i zato što je grof hodočastio u Maria Zell u Štajersku.

Još od započete intenzivne protureformacije u Hrvatskoj naročito je isusovačkim nastojanjem naglo učestao taj posebni marijanski kult, ono dakle štovanje od kojega su zazirali upravo protestanti. S tim se u vezi, onda, osobitim naporima pavlina i isusovaca, a i ostalih redova, započelo javljati uz bujan barokni dekor naročito kultiviranje mnogih čudotvornih kipova B. D. Marije. Formirala su se tako postepeno na više mjesta thaumaturška zborišta čija je historija bilježena napose revnosno, a popularitet pojedinih prošteništa međusobno su se nečujno takmičili. Pored tzv. »servitus Mariana« upućivani su vjernici na posebno štovanje sv. Josipa, Jakoba, sv. Antuna Padovanskog, sv. Vida, sv. Ane, Marije Magdalene, Margarete i Lucije, a osobito pak, to se razumije, sv. Ignacija i sv. Franje Zaverskoga. U »tesnim ostankima orsaga« pogodovalo je to i napomenutom prometu i niveliranju znanja jednoga kraja o drugomu. Napose se seljak, kmet, nevoljni muž uticao bilo kojem čudotvornom kipu. On je u tadašnjoj krutoj društvenoj nejednakopravnosti, prodavan poput stoke i robe, napokon još samo u krilu Crkve nalazio utjehu, ma da ni odavde nije moglo biti aktuelna glasa za ukidanje stanja, ali je bilo blaženja (u doba kad su i zločinci mogli naći pravni asil u crkvi i samostanu). Utjeha s prekogrobnim životom vječne pravde i drastično žigosanje života povlaštenih bilo je odahnuće u vremenu, kad su za isti delikt seljaku na pr. išle batine a purgaru samo globa, dok je delikt plemića rijetko kažnjavan. Samo kroz Crkvu mogao se onaj sa dna nepovlašteni društveno-kulturno

iz g. 1661./2. i 1732. u Zborniku Braće Hrvatskog Zmaja sv. XXXIX. Stari i novi Zagreb I. (Zagreb 1925. str. 250.) Kongregaciju su osnovali isusovci 1614. Zagrepčani su tada osim toga, bili ponosni što im je riznica stolne crkve pohranjivala relikvije kao što su: glava sv. Stefana kralja ugarskoga, ručni palac, po nekima opet kažiprst sv. Ivana Krstitelja, zub sv. Apolonije, te rame sv. Ladislava, kralja ugarskoga i napokon jedno nevino djetešce Herodovo. — Isp. Dr. Janko Borković, Prilog k povijesti biskupa Martina Borkovića i zagrebačke biskupije u drugoj polovini XVII. vijeka. (Starine« XXXV. U Zagrebu, 1916. str. 385.)

[179] Pučkoga školstva je u to vrijeme vrlo malo; pučki školnik je zapravo u prvom redu službenik župnika kojemu se nije dalo obučavati djecu. Učitelj i ministrira, zvonar je a o svečanostima orguljaš. Na sinodi zagrebačke biskupije 1669. zaključeno je, da se župnici trebaju brinuti za namještanje pučkih učitelja, no u mnogim su župama, u koliko su nastojali sami, nailazili na otpor župljana poradi siromaštine, ali i zbog barbarstva. Zagrebački su jezuiti tražili od hrvatskog sabora za poboljšanje svoga školstva da se od svakog dimnjaka na imanjima plaća po 20 den. (m. o. 1628. i 1629.), ali da tu daću ne plaćaju koloni (kmetovi) već plemići. Iz izvještaja o kanonskim vizitacijama izlazi, da je u gradovima, naravno, bilo bolje već poradi organizovane općine i zbog redovničkih institucija, ali svjetovni mnogi školnik bio je i isluženi vojnik. U Krapini je župnik učitelja ishranjivao, no zato je župnik imao općinski mlin. Vlastelini su instiktivno bili posve indiferentni prema prosvjetnom nastojanju Crkve. Izvještaji kanonika zaredom gotovo iskazuju o pojedinim župama: »Magister scholae non datur«, negdje: »... ob duritiem populi, nolentis illum solvere«. Ima slučajeva da župnik-učitelj poučava nekog malog Turčina vjeronauku (Tuhelj 1687., a 1692. kapelan »tres pueros studiosos habet, quos alphabetum docet«, no 1696. već nema nijednog učenika, jer je populus durus). Učiteljski su stanovi bili jadne, zapuštene potleušice sa mrsavim i neujednačenim prihodom naturalija od seljaka. Glavno je pak u njihovoj službi bilo: cantare commode, vocem bonam habere & cantare libenter i da bude sedulus. Gdje je bilo fundacija nekako je išlo. U šipačkoj fari (župi) 1687. zadužbina je ustanovila modalitete: »... A skolnik koi god bude, da bude Boga boiech, et ad maiorem Dei gloriam, Beatissimae Virginis Mariae et sancti Georgii in Sipak intra et extra Eccle-

§. 8. *Captivus è Turcia liberatur.*

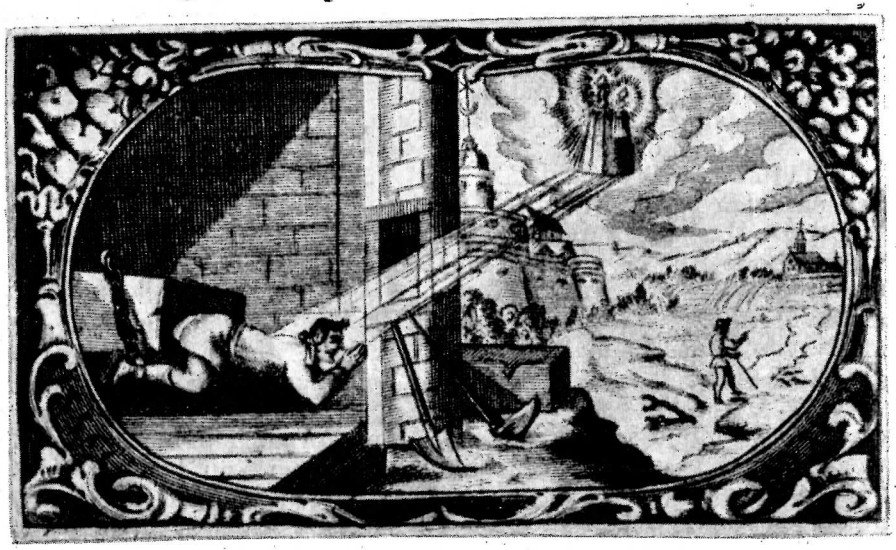

Iz Eggererove »Pharmacopaea Coelestis« (Graecii 1672. p. 27.). Sužanj se iz turskoga ropstva oslobađa g. 1636. pomoću čuda Gospe Remetske. (§ 8. Captivus e Turcia liberatur).

oslobađati i uzvisiti.[179] Pojedini samostani nijesu tada školovali samo svoj redovnički podmladak nego je mnogi seljačić uzet u samostan odilazio i u svjetovni kler, te se zatim zahvalno sjećao svojih dobročinitelja (n. pr. m. o. otaca kapučinera i dr.).

Laičko uporište marijanskoga, protureformacijskog kulta u Hrvatskoj, zasnivalo se u XVII. stoljeću na jednom već tada legendarnom historijskom zanosu, na izričaju, koji se pripisivao banu Tomi Erdödyju, koji da je 1609. kao hrvatski ablegat in diaetalibus Hungariae comitiis ... publice evaginato gladio (javno izvukavši mač) zagrmio: »Hoc ferro, si aliter fieri non poterit, pestem istam (t. j. hereziju protestantsku) a nobis (t. j. od Hrvata) eliminabimus; tres etiam nobis fluvii sunt: Dravus, Savus & Colapis, ex quibus unum novis istis hospitibus sorbendum dabimus«, ad quae verba attoniti haeretici obmutuere«.[180] Notorna je pak stvar, da u Hrvatskoj za razliku od Ugarske ni protestanti, ni kalvini, ni Židovi nijesu bili tolerirani sve do XVIII. stoljeća. Iz predusretljivosti prema ovakvom ekskluzivnom katoličkom stavu Hrvatske Leopold I. potvrdio je 1687. više zaključaka hrvatskog sabora, koji su stvoreni između 1643. i 1684. pa i same te 1687. godine protiv egzistencije protestanata u Hrvatskoj.

siam et omnium sanctorum honorem sufficiens et exemplaris, non violentus et turbolentus, sed pius, morigerus, dilligens in docendo pueros, frequens in canendo, quietus cum Parocho et communitate. Ako bi sze sto skolnik na oueh punkteh kriuach nahajal dusni budemo ... po goz. Plebanusu skolnika opomenuti ... Skolniku pako uszaki hisnik iz Sipachke fare bude dusan chesz leto dati jedan pint hersi, ali psenicze, uina nistar ... (Isp. Janko Barlè, Povjesni pabirci ... cit. Antun Cuvai u svojoj Građi za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije I. Zagreb 1910 II. izd.)

[180] N. Benger, Regina Martyrum ... (1730. p. 7.)

Iz Eggererove »Pharmacopaea Coelestis« (Graecii 1672. p. 37.). Čudo Gospe Remetske § 23. Lethaliter saucius sanatur anno Domini 1659.

Tih Marijinih čudotvornih kipova bilo je u to doba mnogo n. pr. u Remetama[181] kraj Zagreba kod pavlina, zatim kraj Varaždina u Biškupcu (Virgo Biskupicensis multis etiam beneficiis a pervetusta memoria illustris), onda u Koprivnici (Mater de Moesila appellata), u karlovačkoj Krajini Virgo Szveticensis bijelih fratara t. j. pavlina[182], u Zagorju Caelica Pandora: omnigenis gratiarum & prodigiorum donis clarissima, admirabilis, Mater Bisztricensis, pa konačno na Loboru, u Volavju, Vukovini, Glogovnici, Remetincu i pokraj Križevaca pored potoka Koruške[183] innumeris gratiis Dei

[181] O Remetama isp. monografiju J. Barlè, Remete. Povjesni podaci o samostanu, crkvi i župi (Zagreb, 1914). — Godine 1644., u vrijeme pavlinskoga generala, poznijega biskupa Martina Borkovića, remetski je samostan bio gotovo ruševan, a iza toga slijedi postepena restauracija i sve glasovitija thaumaturgija čudotvornoga kipa B. D. M., osobito o proštenjima. No pavlinski samostanci su se istaknuli i u kasnijim godinama ratova a na poziv hrvatskoga sabora koji je i od samostana tražio učešće u ratu: 1664. n. pr. poveli su svoje kmetove osobno u turski rat priori lepoglavski o. N. Nagy, remetski o. J. Jurišević i svetički o. F. Grabantović. Toga radi pohvalio ih je nadbiskup u zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru (isp. Barlè p. 18.—19.)— O samim čudesima već je 1672. u Št. Gracu izišla latinski pisana monografija pavlina o. Andrije Eggerera »Pharmacopaea coelestis seu Maria Remetensis, in Sclavoniae Regno sub cura ff. ordinis sancti Pauli primi eremitae, fama miraculis clara ...« (posvećena biskupu Borkoviću). Njen je sadržaj hrvatski opisao Vj. Noršić u »Prosvjeti« u Zagrebu 1911. str. 220.—222., a L. Rusan je u svetojeronimskim izdanjima također izdao knjigu »Gospa Remetska, najvjernija majka hrvatskog kraljevstva« II. izd. (s. a.)

[182] Samostan Svetice sa crkvom strašno je oštetio veliki potres 2. II. 1699. (O oporuci Sidonije Barbare grofinje Delišimunović-Peranske, kćeri Ivana Šubića Peranskoga, zapovjednika hrvatske garde na saskom dvoru, 6. i 27. VIII. 1712. u korist Crkve isp. Lopašić, Oko Kupe i Korane. Zagreb 1895. str. 301)

[183] De ortu Statuae Coruscae Crisiensis. Quis primus eam fieri curaverit, et qui iteratis vicibus collapsam, erexère? Aeternitati se commendari posse pèr statuas quidam aestimantes, eas ardenter affectabant.

Mater Dolorosa, na Trškom Vrhu kraj Krapine Maria Jeruszalemska[184], Majka Božja Čučerska, itd. itd. Mnoga oporuka[185] sjećala se crkavâ s čudotvornim kipovima Bl. Djevice Marije, a neizbrojivi su zavjetni darovi. I sam Zagreb imao je u tadašnjoj isusovačkoj crkvi Sv. Katarine od 1618. proslavljeni Marijin kip (Mati Milosti, Gnaden Mutter, Mater Gratiarum).

ut veteribus Romanis scribit Amnianus lib. 16. Similem affectum habuisse videtur è Matronis Crisiensibus Nobilis ac Generosa Domina Maria Jurhin, Conthoaralis quondam Perillustris Domini Nicolai Makar, S. Caesareae Regiaeq: fisp. njegovu oporuku 1671. u »Vjesniku kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva« XV. Zagreb 1913. str. 203. i d.] Majestatis Praesidii Consiliiq; Crisiensis Vice-Colonelli, in hoc tamen meliorem, laudabilioremq; affectum: quòd non ex statua sui, ut vanitati addicta Romanorum ambitio in more habebat; sed ex statua Mariana aeternum sibi meritò nomen et ut piè ominari licet, aeternitatis beatae praemium promeruerit, ex statua inquam Divae nostrae Virginis Coruscae: Nam postquam annô ab intermeratae Virginis partu 1666. praefatus Dominus Nicolas Makar, non minùs pietate, quàm Sagô et bellicae virtutis gloriâ Illustris, in Parochiali Crisiensi Sanctissimae Crucis Ecclesia, erexisset altare speciosum Virginis Deiparae, Filium suum Unigenitum in praesepio adorantis, quod hodie dum extat; interjectis paucis post annis ipsô ad aeternitatem translatô, supra memorata Domina Conjunx ejusdem, et pietatis, plus quàm opum haeres, trans fluvium Corusca in occurrente primùm bivio secùs viam regalem Zagrabiam versùs, excitavit è Saxo Statuam Virginis Beatissimae, Filium è Cruce depositum dolenter sustinentis. Ipsa porro Statua adeò affabrè facta est, ut manu Praxitelis eleboratam, Appellis penicillo depictam diceres. Sublevatis leniter in caelum oculis, moderatis genas irrorat lacrymis; in vultu et fronte, dolor, et Majestas mirabili quodam temperamentô ita consident, ut neuter neutrius deroget proprietati; verùm & Dolor ad compassionem, & Maiestas reverentiam, intuentium oculos & animos vehementer excitat. Caeruleum quò tegitur paludamentum Dolori purpurea verò vestis, apprimè convenit Majestati. Filium quoq, quem genibus sustinet, vix dum è Cruce depositum affirmares nisi Crucem abesse adverteres. Mirabilis admodum Deus in operibus suis, jure praedicatur: cùm opera manuum hominum adeo sint mirabilia. Sic exhibita Statua nostra, vulgari colebatur devotione; et quia nullo operta erat tectô, cedente vinculo ferreo, quô erat constricta columna, cui Statua innitebatur, unà cum illa corruit intra decennium. Hoc modo collapsa jacebat in sua ruina longiusculô temporis spatiô sine honore; jam enim decesserat è vivis pia Domina, quae illam erexerat; et post illam non est inventa manus pietatis aemula, quae colapsam elevâsset, donec Deus honori suae Matris prospiciens succursu miraculoso providit, ut elevaretur, hâc videlicèt ut sequitur viâ. Tumultuosâ etenim illâ tempestate, piissimo Caesare Leopoldô I. Imperante, cùm Turca Capitalis Christiani Nominis inimicus in visceribus Hungariae grassaretur, et à nostris Eszekino celebri Sclavoniae praesidio polleretur; generosus Dominus Martinus Hurdrey, tunc fortasse rei domesticae sollicitus, cum aliis quibusdam Crisiensibus vaenum ducebat de vino suo ad militiam nostram, atq; in itinere constitutus, visionem nocturnam habuit hujusmodi: videbatur sibi immersus vado, ex quo eluctari non poterat; positô et in hoc submersionis secundum speciem periculô, exhibuit se praesentum Statua nostra diruta, promittens ei, quod si pristino honori se restituere, è ruina levare, ac tegere velit liber ab instanti periculo, salvum sit exitum habiturus; cujus verbis dum annuit, porrigit ipsa manum, et vado haerentem extrahit. Visionem hanc non fuisse frivolam, comprobavit eventus: postero namque die impegit in periculosum profundendi sanguinis vadum, in Turcas videlicet hostiliter excurrentes; et diffugientibus comitibus, ut dissectis vasorum suorum circulis, vitam ipsi servent integram, Dominus praefatus mansit constans è regione currûs, cum uno solùm comite: quô quidem lethaliter vulneratô ipse Virginis Dolorosae fretus ope, quam votò facto invocâret, ta se dextrè gessit, ut sauciatis tribus in se succedenter insilientibus Turcis, recedere coacti sint illassô ipso, et uno ipsius vase, quod sat caro mercatus est, et demùm salvus, ac gratulabundus ad propria redivit. Redux ergò domum, et memor non solùm beneficii accepti, sed etiam voti facti. erexit, texitque adjecta unâ columna auxiliatricem Statuam Anno Dni 1684. concurrente ad impensas G. D. Michaele Berkovich, qui ex vulnere accento paulo post etiam obierat. Et hoc primum est miraculum, quo Dolorosam hanc Statuam effulsisse comperimus. Quia verò antiquus ille serpens jam inde ab origine mundi doctu insidias struere mulieri (quae et genesis contrivit caput ejus, dum Mater Dei effecta est) conjecturando forsitan praevidit, eâ quâ posset naturali subtilitate intellectûs, quantis in hoc loco, et simulacro honoribus esset

Kulturnohistorijski važna su upravo za dva posljednja decenija XVII. stoljeća uvelike i napose remetska čudesa kraj Zagreba, jer su i markantno opisana a opis je povrh toga snabdjeven i brojnim ilustracijama, koje ipak donekle, i ako šablonski pa možda i izvan Hrvatske crtanima slikama, dočaravaju dah sredine u kojoj je živjelo glavno trgovačko lice ove studije kao i njegovi mnogi kupci a ujedno poklonici rečenoga svetišta. S druge

extollenda, quantumque salutis impertitura corporibus et animabus mortalium. Ideo fortassis effecit, quòd evolutô paucorum annorum curriculô, Statua nostra ventô impellente fortissimô unà cum tecto denuò corruerit. Verùm in hac ruina, quae ultra trimestre non stetit, breve malignus ille serpens (si quod habere potest) gaudium habuit: Imò verò cùm ei dolor prae gaudio conveniat, dolore potuit plurimùm, quòd è ruina surrexerit gloriosior; quemadmodùm olim Romanorum hostium quidam indoluisse fertur de iteratis Romae incendiis, qòd post illa semper illustrior apparuerit. Rursus enim Divinissimus Filius suae Matris Sanctissimae prospexit honori, cum strenuo Marco Loncharich Senatorii Ordinis viro in gravissima infirmitate decumbenti, objecit in visu Statuam collapsam, spondentem ei desideratam sanitatem, si procurare velit, ut erigatur; quod cum ille lubenti et paratissimô animô se velle facere vovisset, praeter opinionem omnium celerrimè convaluit. Interea autem hoc memorabile accidit,quod missi à Iudici Civitatis viri circiterduodecim, eâ intentione, ut S. Statuam levarent eamq; ne amplius ejusmodi casibus exposita maneat, ad Ecclesiam Parochialem Sanstissimae Crucis transferrent, irrio prorsus conatu laboraverint: Neque enim loco moveri se multùm sinebat, vi quadâdam occultâ motoribus resistente, et efficiente demùm quod in eo loco, in quo etiamnum stat, quemq; sibi specialiter delegisse credenda est, immota permanserit. At verò cum suprafatus Marcus ab aegritudine ope D. Virginis liberatus, eò postea cum sex aliis accessisset; et Statuam, et columnam facili negotiô levavit, erexit, et in eodem loco firmavit, adjunctisque duabus columnis tectum imposuit. Tunc demùm caepit crebrioribus coruscare miraculis, et sanitatum gratias copiosè impertiri, his qui languoribus variis pressi ad eam confugiebant. Unde et famâ gratiarum ejus longè, lateq; percrebrescente, vicinos, dissitosq; locô populos »in odorem ungue utorum suorum currere fecit«. (Cant. I.). — N. Begner. Regina martyrum innumeris gratiis Corusca, Die mater dolorosa Maria. Crisiensis Urbis Urbs refugii, afflictorum locus Asyli & solatii sive Historica expositio ortus, progressus, miraculorum Thaumaturgae Statuae B. V. Dolorosae, Crisii ad fluvium Corusca erectae. (1730 s. l).

[194] Kip ov illiti Statua okolo letta 1669. (kak iz liszta Passus zvanoga izpeliuiesze), Laicus Franciscan, Provincie Sz. Ladislava Kralya, vu redu ovom Sz. Ferencza Imenom Joachimus, drugach Steffan vu Stalissu Szveczkom zvan; Mikule Ballagovich. drugach Mateich Purgara Krapinszkoga Brat praudeni iz Jeruzalema doneszelie: ar ov poklambibil vnoge sztrane zemlije nemske prehodil, vu novu Pragu Varass Pemszke zemlye dossel, y onde D. Marie Sznesne vu red Franciskanszki szebe podal, z-dopuschenyem, y odpuschenyem Poglavarov szvoieh vu Provinzciu horvaczku nazad dossel, potlam v-Rim, y odovud v-Jeruzalem odissel, y zadnich v-domovinu szvoju v-Krapinu povernulsze. Kade doiduchi, y hotejuchi Brattu szebi lyublienomu lyubav zkazati, u neimayuchi drugo, kak ov kip, niega za dar niemu prikazal ie buduch sziromah Frater y Franciscan, nit imajuchi drugo, kai tebi bi prikazal, y dal, primi ov kip, y Statuu B. D. M. za dar koiu iz Jeruzalema od sztanoviteh Redovnikov na prikasz dobil ieszem, zverhu groba Christussevoga, kak z-ochmi moiemi videl ieszem, doteknienu, y blagoszlovlienu, y nyu po vszeh mesztah Jeruzalema Varassa, vu koiem Jesus y Maria siveli ieszu, y mertvo tello Zvelichitela pokopanoie, z-menum noszil jeszem, y proti niemu pobosen z-uffanyem tverdnem budi, hoches zpoznati Marie Devicze vu vszeh potrebochah tvoieh obrambu, y zavetie, kak y ia z-paidassi moiemi vu morszkeh na putu szlapeh, pogibeliah, y teskochah spoznal ieszem pomoch. Ovu Statuu, y kip z-veszeliem pryemssi Brat niegov Mikula, na sztenu hise szvoie prilosil, y kruto pobosen proti nye, kak Israelita Obededon proti Arke Mira vu hise szvoie sztanuyuche bil, doklam po prepuschenyu Boga vszamoguchenoga pobosnoszt ova v-hise zaperta, pri lucztvu y puku razglaszilaszeie, y chudo ochiveszto, zmosnost, y odichenoszt kipa potverdiloie, ar kada bibila vsza hisa, y imetek vesz niegov z-pogorom, y z-ognyem na prah y pepel obernien, szam kip ov nit z-izkrum iednum doteknien vesz czel y zdrav osztal. Pogubivssi ov hisu, y vesz Imetek szvoi, niemu szamo osztaiuchi ov kip Jeruzalemszki Marie, y videchi chudo pripecheno, kay ie vchinil? ne drugach kak z-nadehnienyem Bosanszkem, ar neimayuchi hisu, kip ov Marianszki polek obchinszkoga puta nise hise zgorele szvoie niega vu drevo oreha, meszto y grunt szvoi Terski Verh zvan posztavil, kade prehaiajuchi lyudi vnoge milosche

Vrag napastuje ženu koju spasava B. D. Marija (Gospa Remetska). Spectra abacta 1662. Iz Eggerrerove »Pharmacopaea Coelestis« (Graecii 1672. p. 44).

strane tih se pojava i kulta tiče uvelike i sama povijest trgovanja oko prošteništa. Eggererova monografija »Pharmacopaea coelestis« koja je također uz ostale edicije historizirala taj kult dokument je žive religioznosti tadašnjih Hrvata tik pred zrinsko-frankapansku katastrofu i dokaz triumfa dokrajčene protureformacije. Tu se nižu i ilustrovana miracula Remetske Gospe od 1600. dalje, jer za prijašnje razdoblje historije su

po kipu ovom zadobivati, y pomochi spoznavati poklamkam bibili pocheli nekoi chlovek pobosen iz fare Taborszke, y tulike milosche zkazane vnogem ochiveszto znajuchi, vusgan z-lyubavium proti kipu ovomu, nyega otainem nachinom iz dreva, y meszta ovoga vu faru szvoiu preneszel, y polek puta vu odregyeno vre po szebe meszto posztavil, kade pobosni lyudi k-nyemu bi vteklisze: ali ovdi akoprem poldrugo letto kip ov Marianszki bibil prebival, Milosche vedanr, y pomochi nikakve, lucztvo, y puk nebibil spoznaval, nehotech Bog dobri ovo meszto za Marie, y kipa nienoga diku, y szlavu imati, nego zebrano po nyem meszto Terski Verh, kade pervich polosen bibil imati. Pol drugo adda letto radi prenessenya kipa ovoga tusen ov purgar zdihajuchi kada bi bil za kip Marianszki iz sztanovitoga priatela szvoga uffanoga razmel, kade y kam prenes bi bil, taki niega izpitavajuchi, izkaiuchi, zadnich doneszel, y nasztanil na pervo gore recheno meszto Terski Verh zvano, polek obchinszkoga puta zverhu Krapine k-izhodu szuncza lesechega, napravivssi niemu dosztoino meszto, kade nyemu postenye y hvala od lyudih bisze davala. Nameschen adda ov kip Marianszki na pervo ovde meszto, Milosche prevnogem Bog vszamoguchi po nyem, y prosnyah Devicze Marie podeluval ie, nekoy od betegov oszlobogyeni, nekoy od pogibelih telovnih y duhovneh preobchuvani, nekoy vu marhe, Imetku, blagoszlovlieni, ochiveszto povszud poklamkam bisze bili videli, y od vzeh chuli veliki zagovori k-ovomu kipu od vnogeh Sztran lyudih vu vszakoiachkeh teskochah zasgano vchinieni: Velika, y sztalna pobosnoszt jesze bila proti ovomu kipu Marianszkomu razglaszila ... (Zercalo Marianszko kipa jerusalemszkoga vu Krapine Pod Bratovschinum Sz. Skapulara Podignyenoga. Vu Zagrebu, 1768. p. 23,—28.).

[185] Srebrna korunica da se načini i pozlati ... a potom sjećanje kongregacije B. Device Anuncijate i kongregacije Muke Kristuševe, da bi se cum populo die festo za dušu oporučitelja molile Bogu, pa zatim za compulsationem campanarum. Isp. oporuku brdovačkog župnika Kobeta iz g. 1681.: Matasović, Die Briefe des Grafen Sermage, Zagreb 1923. p. 267. — Joannes et Georgius Kobekouich aliter Kobe nobilitirani su 1674.

1665. Gospa Remetska spasava čudom Matiju Prigorca od učinaka vještice i vraga. Iz Eggererove »Pharmacopaea Coelestis« (Graecii 1672. p. 62.).

izginule (ea Vulcanus una cum Monasterio absumpsit). Čudesa su se po bilješkama kronike sastojala u zazivanju, uticanju i zavjetu potrebnih. Uvijek bi im se tada ukazala spodoba remetskoga Marijina kipa i čudo se zbivalo: mrtvi su oživljavani, nečisti su dusi gonjeni, slijepci bi progledavali a bogalji i bolesnici svake vrste ozdravljali su. Sužnjevi su mogli osloboditi se, nijemi progovoriti, padavičavi lišiti se svoga zla. A i porodilje su se često spašavale zajedno s novorođenčadi od komplikacija, dok su posebnu partiju čudesâ činile odbrane od vraga i od vještica. Pojave, uostalom, koje su već bile tipične za sva mjesta marijanske thaumaturgije.[186]

[186] Na primjer ka priopćenim ilustracijama: § 50. Spectra abacta (p. 43—44): 1662. Maritalis lecti rivalem aliquanto tempore, noctibus fere singulis, experta est Barbara Horvaticziana; Asmodaeus (demon iz knjige Tobijine; Eheteufel zvan) forte erat castatus mentium infestator, qui misellam concubitu secum nefando, ad flagitium stimulavit, utque similis simili gauderet, monstrosam quoque fecit, ita ut inverso ore, longo tempore vix hominem referret: Sic tamen deturpata corpore, nihil turpe in animo admisit, aperta professa, nolle se daboli consuetudine delectari, cujus amplexus sunt vincula, qui cum amat, hamat, dum ridet stridet, dum lingit, stringit, dum obsequitur, persequitur, abiret a se, & aliam sibi, nempe e tribus inferni furijs, unam quaereret Terpsichorem, simul ore licet inverso, ad Mariam Remetensem tamen converso, nomen ejus ingeminat, singultus ciet, peregrinationem spondet, si liberaret se a lecne rugiente, qui circumeundo quaerit, quem devoret. Audijt haec Virgo, & mox in fraude circumvenientium adfuit illi, & custodivit eam ab inimicis & a seductoribus tutavit illam; hircum enim lascivientem, daemonem inquam, impurum, ad faetidam Acherontis caulam abegit. Richardum a S. Lau. 1. 2. de laud. nunquam legit Barbara nostra, ejus tamen consilium secuta est, ait enim, sicut puerulus quispiam timens canem fugit, & clamat ad Matrem, sic quicunque vehementer tentatur, timetque morsum diaboli, per orationem confugere debet ad Mariam, tunc secure dicere potest, pone me Domina juxta te, & cujusvis manus pugnet contra me — § 80. Contracta maleficio manus sanatur (p. 61—62). 1665. Quanta nequitia sit in sagis quis rectius dixerit, quam qui se ab ijsdem praestigiatum deprehendit. Matthiam Prigorecz nocte quadam, Medusa infernalis, in suo lecto adoritur, ac manui dormientis maleficium cum dolere

No u Bistrici napose su se počela također pomoću čudotvornog kipa Blažene Djevice Marije zbivati i notirati čudesa (miracula) od 16. VII. 1684. te njihov historičar već za prve godine bilježi, da »vnogi szpodobnoga prestimanya, y fale vredni Dobrochiniteli Czrikve Bisztrichke, navlastito pako, y vekssinum perssone iz pobosnoga szpola Senszkoga, zmegy kojeh nekoje szvoi schmuk (njem. nakit) iliti Senszki Kinch, nekoje szvoje lepe oprave szimo jeszu alduvale, za nakinchiti prebivalische ovo Kralyicze Neba ...«[187] Riječ Habdelićeva za ca. poldrug decenija pretvorila se dakle u djelo.

Među ostalim takvim zahvalnim darovateljicama »szveczkoga blaga« u odricanju »szveczke hvale« moguće da se može ubrojiti i slučaj one velikašice, koja se je 1685. zavjetovala i utekla pomoći Majke Božje Bistričke i tako »od vrasje napaszti oszlobodyena«. »Bilaje Goszpa roda Poglavitoga, koje ime, y pridavek (t. j. prezime pa i predikat) sze ovdi neposztavlya, zbog toga, kaiti buduch iz blisnyeh sztranih, nehotela szama szebe lyudem na zube dati; ova vendar proszilaje Zpovednika szvojega, dabi pripechenye (događaj) z szobom vchiyeno zamuchanem imenom lyucztvu obznanil na povekssanye chaszti, y postenya premilosztivne Pomochnicze Marie Bisztrichke, koje ovak je bilo: na sam Bosich dosselje bil k szpomenuti Goszpi Duh nechiszti vu szpodobe pokoinoga nyeninoga tovarussa, hotejuchi nye szilu vuchiniti, kojemu kadabisze bila marlyivo branila, y znamenyem Sz. Krisa pobosnosze nekuliko puti znamenuvala, obernesze ov pokoinoga tovarussa kip na szpodobu szteklogа, y szerditoga czuczka, koji zachelje proti nye zaszkakuvati, y hotel nyu vgriszti, koja premda vre vsza kakti zvun szebe, zmiszlisze vendar na veliko moguchnu proti vszem Duhom peklenszkem braniteliczu Mariu Bisztrichku, i k-nye vu ove sztiszke posztavlyena sze zagovori, koja taki kakti milosztivna pomochnicza, zkazalaszeje nye vu chudnovitom kipu Bisztrichkom, y obatrivssi nyu, duha nechisztoga od nye je pretirala, kojega taki za osztavlyenem onde velikem szmradom, y sztrahovitoga ruchanya (rikanja!) glaszom, je nesztalo«.[188] Pomoć su, uostalom, zadobivale u to doba i tu slijepe i neplodne žene, teške porodilje, uzeti ljudi, požari su brzo gašeni, sužnjevi čudesno oslobađani, utopljenici oživljavani, izgubljena se djeca vraćala kući, dok su »strašila pobegla« (nečisti dusi u Ivaniću), a nečistim duhom opsjednuta i trapljena Magdalena Čunčić od Vukovine iz Mraclina 1690. bila je također oslobođena. Stekla živina i ljudi bjesomučni zdravi su postajali kao i mnoga žena od najrazličnijih betega (bolesti): zubobolja, guša, uho itd. kada nijesu pomogla »vsza vrachtva naturalszka«. Gluhi su

non immodico inprimit, ille experrectus brachium conatur extendere, sed a constrictione nervorum omnium prohibitus, quid sibi faciendum, consilium in animo cogit. hoc denique e re sibi successurum existimat, si Mariam Remetensem doloris, & maleficij sui invocaret Aesculapiam; non dedignata est hominem conditionem rusticum, fortuna miserrimum, abstulit maleficium. & stupentis universis, qui hominis infaustum casum noverant, manus vigori pristino restituta est. Nemini, ait Anonymus, quantumcunque vili, quantumcunque despecto, sinus Mariae denegatur. Porta coeli est Maria, cunctis eam pulsantibus, sine personarum directione aperitur. (Eggerer, Pharmacopaea coelestis...)

Peter Berke, Kinch oszebuini szlavnoga Orszaga Horvatczkoga To jeszt: chudnovita pripechenya, y oszebuine Milosche, kotere pri chudnovitom kipu Marie Bisztrichke visse vre let sve szkasuju, z-kratkum od Kipa ovoga Historium, y Hasznovitem navukom pobosnem Putnikom Marianszkem na veksse nyihovo razveszelenye, po nevrednom negda Meszta ovoga Kapellanu... na pervo posztavlena. Graecii, 1775. p. 23.

[188] Ibidem p. 97.

Svećenik izgoni duha nečistoga iz bolesnika (očito zavjetna slika zahvalnica iz rashodovanih crkvenih starina u Samoboru, sada u Hrvatskom Narodnom Muzeju u Zagrebu, odio za umjetnost i umjetnički obrt).

pročuli, grješnice i grješnici se upokorili, ali u najviše su slučajeva ipak »vragi pretirani«, koji su na. pr. m. o. 1691. i jedan bračni par napastovali, dok je noću bio u postelji (»... dossliszu chetiri duhi nechiszti vu oprave Redovnichke k nym, koji nye jeszu plassili, y szobum odpelyati szilum hoteli ...«)

Da se »zli duhovi« mogu i stvarno javljati učio je i profani učenjak u susjednoj Štajerskoj, dr. Adam v. Lebenwaldt (1652.—1696.), akademik,[189] koji je bio uvjeren i o egzistenciji vještica kao instrumentu djavolovu. Vjerovao je da i kuga nastaje sa »zlobnih zvijezda«, i ako je ismijavao astrologe i alkemičare, no dopuštao je mogućnost fiziognomike (physika-

[189] Ima za to dosta dokaza, veli dr. Lebenwaldt, »bey unseren Zeiten auf den Friedhöfen, Gräbern, auf Örtern, wo Scharfrecht gehalten worden oder Schlachten geschafen, in alten Schlössern und Gebäuden, ja in bewohnten Häusern abscheuliche Gesichte und Gespenster gesehen worden sind. Es dürfte auch selten einer gefunden werden, der sagen könne, er habe in seiner Lebenszeit nicht etwas erschrekliches oder unmenschliches gesehen oder gehört«. Peinlich, Doctor Adam von Lebenwaldt. (»Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark«, Bd. 28.)

lische Gesichtskunst), ali se zgražao nad industrijom obješenjačkih čovuljaka iz Atropa Mandragora-biljke, koju su skitnice raspačavale u svrhu čaranja (Alraun-, Galgen-Männlein). Naši narodni nazivi glase: pokrik, bunovina, mandrak, Adamova glava, škočec, tusti korjen i dr.

U to doba bilo je rašireno i popularno praznovjerje o opasnim danima: 1. ponedeljak u travnju bio je dan Kainova ubistva brata Abela, 1. ponedeljak u kolovozu razorena je Sodoma i Gomorrha, 1. ponedeljak u prosincu bio je dan Jure Iškarijota. Zeblo se pred nesrećom u takove dane, a koliko je bilo drugih »označenih« dana, kada je primitivac strahovao, zaražen od koljena u koljeno, moren anonimnim tradicionalnim psihičkim epidemijama! Zato je nevoljnom seljaku hodočašće značilo odušak od more nesnosnog praznovjerja, kad je željkovao pravi putokaz svećenikov koji ga je izvlačio iz tame i odvraćao od »coprija« (primjerice kao Šimunić).

Nije jedino priprosti svijet hodočastio ili se pak uticao, nego i mnogi nobiles, pa šta više sub anno 1684. zabilježen je u Mariji Bistrici i Perillustris et Generosus Dominus Franciscus Chernkoczy testimonio Dominae novercae Helenae Gotall D. Adami Pettheö, 1687. Egregius Stephanus Balogouich Ztubiczensis, 1690. Perill. ac G. D. Ladislaus Patachich itd. U tadašnjoj Hrvatskoj bilo je neko 9 marijanskih čudotvornih kipova.[190]

Ako ni u čemu drugom pri ovim pobožnim poslovanjima trgovci su participirali dobavom i prodajom boljih dupliera iz inozemstva, dobavom nekih zavjetnih darova, a poznato je da su o većim skupovima hodočasnika ponešto i tržili. Neki »štacunar« t. j. pomoćnik već je morao da se vagirajući kreće od sajmova i na ovakve zborove. Ali, do njegovih ušiju dopirala je romarska pjesma

Christe! Kinč zabrani, ti nas od vraga verno brani, Marija!
Eleison.

Iza održana blagoslova međutim on je ipak postajao gospodarom situacije. Samo, uza sve crkveno učenje (prema već prije napomenutoj tezi Chrysostomosa), da čovjek trgovac jedva ili nikako može služiti Bogu, i prema dodavanoj konsekvenciji »& ideo nullus Christianus debet esse mercator«, trgovci su ipak i te koliko darovima prianjali uz Crkvu i smjerno vršili svoje vjerske dužnosti samo da ne bi odveć stršili. Karakterističan su primjer Talijani na Greču u Zagrebu, za koje su jedno vrijeme (prije 1620.) držane posebne talijanske propovijedi.[191] (1645. klesar Andrea Pozza pravio je boltu »nad oltarem Tela Kristuševa« u crkvi sv. Marka, a i drugih je Talijana mnogo.)

Revna religioznost u tadašnjim trgovačkim krugovima, trajna pomisao na Boga i na vječnost kao i na Crkvu, kojoj je trgovac pripadao, razumljiva je i iz uvjeta i prilika trgovčeva života. Na dnevnom su redu bili negativni elementi prirode, povodnji i požari, brodolomi, razbojničke busije, pronevjerenja, ratne pogibli, različne devalvacije i koje šta drugo iz trajnih opasnosti. U to ime za račun izbavljenja trgovac se uticao zavjetima i općom pobožnošću. S druge strane, u novom vijeku nije više bilo onog nekompromisnog osuđivanja novčarstva s crkvene strane kao u prijašnja stoljeća, jer su već i župe i samostani primorani i duhom vremena i novim

[190] Szentiványi S. J., Dissertatio paralipomenica rerum memorabilium Hungariae 1649. (Tyrnaviae). U Ugarskoj je bilo 105, a u Erdelju 5 takvih kipova.

[191] Dr. Franjo Fancev, Građa za povijest školskog i književnog rada isusovačkoga kolegija u Zagrebu (1606.—1772.) »Starine« XXXVII, p. 37.

ekonomskim sistemom i sami davali novac na priplod, uzimali kamate, te vršili i trgovačke transakcije. Takve operacije približile su i trgovački stalež Crkvi još i više, pa je participirao uvelike u religioznim manifestacijama i očito napose pri pomenutom marijanskom kultu, što no je bio toliko popularan baš u Hrvatskoj XVII. stoljeća.

Pored citirane domaće specijalne literature ističe se i već poznati Šimunić još i posebnim jednim dielcem o marijanskom kultu. To je njegova »Szlusba Marialszka. Toje to Oszem prodekih na oszem szvetkov B. D. Marie. Napravlene, i povedane od postuvanoga gozpona Mihalya Simunicha Jasprista Gorichkoga, i Kanonika Zagrebechkoga. Polek toga Szedem kratkih opomenkov k-vszakomu szvetku B. D. Marie prikladneh. Na szlusbu Marie alduvane po jedne oszebuine Szlusbenicze J. B. V. P. v Zagrebu, Letta M.DC.XCVII.« (1697.) U toj knjižici, štampanoj kod Rittera u Zagrebu, dokumentira on štovanje B. D. M. kada m. o. kaže: »Danasz, hvala milomu Bogu, vu Mesnyaku meszeczu, kadaje mozibiti Horvatzki Orszag, szam ogeny poseleya i pogane lyubavi kakti vu vruche zimlicze i opade velika vnosina sznega, koteri poznamlya meszto jedne Czirke Marie Sznesne, kotera je vszegdar jedno razhlagyenye szerditozti Bosje« (p. 58.).

Na predlog biskupa Borkovića (1597.—1687.), koji je kao mladić bosonog hodočastio u Marija Bistricu, hrvatski je sabor 1687. zaključio, da se u Hrvatskoj prizna post uoči blagdana Bezgrješnog začeća B. D. M. Partija općeno i strogo držanih tadašnjih postova u neku je ruku u vlasteoskim i građanskim krugovima dosta uticala i na potrošak tzv. kolonijalne robe, sušene ribe, ulja i ostalih »posnih artikala« n. pr. konfekta. Tako je i opseg i sistem trgovačkog prometa bio i tu prilično usko vezan s crkvenim životom, jer je Crkva pretežno normirala društveni život. Prema svemu tome, izložene kulturnohistorijske partije zahvataju zato i temat ove studije i u tančine.

Vjerske dužnosti moralo se tada vršiti, bar na formalan način svakako; ići u crkvu, ispovijedati se i pričešćivati, moliti. Tu nije smjelo ni moglo biti iznimke, jer je i međusobna kontrola vjernika bila razgranjena, i neki je prijatelj uvijek bdio da pripazi. Uostalom, duhovna je vlast skrbila da omogući zaposlenima javno vršenje vjerskih funkcija. Kanonik pojac Buza utemeljio je naime još oko 1270. u zagrebačkoj stolnoj crkvi zakladu da se ondje svaki dan a u slavu Bl. Djevice Marije u zoru pjeva sv. misa za duhovnu korist trgovaca i nadničara, koji bi u kasnije doba dana bili sprečeni dolaziti.[192] I u Milpacherovo doba još je bio običaj mnogu od ispovjednikâ naloženu pokoru vršiti javno (n. pr. ići u Zagreb i u prvostolnoj crkvi javno se pokajati zbog tuče roditelja, poradi nekog sablažnjivog ponašanja u crkvi, razbijači i sl.). Kršćenik i kršćenica (sc. seljaci, múži, kmetovi) kao farnik i farnica (njem. termin) svojega gospona plebanuša vezani međusobno stališem zakonskim (sv. hižnem) kao tovaruš i tovarušica u društvenom su elementu bili u familiji i zadruzi. Oni su sa respektom samo periodički prebivali u socijalnom sistemu, koji ih je tištio, dok su brojne seljačke bune prije kraja XVII. stoljeća pun dokaz o trajnom previranju koje se vršilo, i koje još uvijek u hrvatskim historijama nije dovoljno naglašeno, jer, uostalom, ni detalji još nijesu dostatno pred-

[192] I. Tkalčić, Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba I. U Zagrebu 1889. str. CXXXV.

ispitani.[193] No val misijâ i modernizovanje države po bečkomu receptu nivelirao je zatim otpore sve više i više. Nije bila nestašica svećenika, mnoštvo je bilo napose redovnika; kao povlaštena zanimanja vabila su velik priliv, a i pobožnost je bila općenita, te je državni i društveni poredak mogao biti i time uravnotežavan protiv anarhičkih pokušaja.

Elementi barokne kulture, njena socijalna psiha naročito, nailazili su odjeka u gospodskom i u svećeničkom sloju i u Hrvatskoj. I ako pod tuđinskim rukovodstvom, od tridesetgodišnjeg rata pa do u leopoldinske ratove, ima prosječno dostatno ljudi jake akcije, aktivista sa jakim »jastvom«. Silnici i paralelno uobraženi renomiste (Maulhelden!), koji su voljeli tražiti blještave efekte i resonancu kod jednako dinamičke mase, osobito u vojskama! Inače — kako Gryphius kaže (Cardenio und Celinde V, 231, Cit. W. Flemming, Die Auffassung des Menschen im 17. Jahrhundert. »Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte« (1928.) p. 414. — mit Lastern scheitelab bis auf den Fuss bedeckt«. A kada mine ekstaza eksplozivnog »mučeništva«, onda »vale«, i ako ne u pustinjake a to ovi tipovi idu u zatišje resignacije. A na očigled njihov u širokim masama još je onda razumljivija zaufanost i predanost u vjeru, zatim u čudesa. I dalje pored svih praznovjeričkih snovidjenja utvara i vještičâ u okušavanju svoje volje kod svijeta je bila sve jača čežnja i za svetim znamenjima i za utvrđenjem, za mnogo i mnogo »exempla«, ali to nikako još nije bio pasivan fatalizam unatoč bijednog kmetskog stanja. Kod viših pak svagdje se još probijala ratobornost i sensualnost, raskoš se i uživanja svake vrste razlijevala, dok su »kramari« trljali ruke od radosti, što poslovi nijesu zastajali uza sve kalamitete.

Iz dopisa koji su upravljani Milpacheru mnogo se, nadalje, zrcali i ostala tadašnja socijalna struktura u Hrvatskoj, kao na primjer kmetsko stanje. Tu se može vidjeti kako su kmetove njihovi zemljišni gospodari mogli pravomoćno prodavati isto kao i nekretninu. Sve tamo do polovine drugog decenija vlade Marije Terezije kmet nije smio prelaziti drugomu vlastelinu nego je bio, tako reći, prikovan o zemlju (kako i stručni termin kaže »glebae adnexus«). O kupoprodaj kmetova ima sijaset historijskih spomenika i prije Milpacherova razdoblja[194], a iz lista brdovačkog pisara gospe Ručićke također se vidi primjer jedne takve transakcije i sva ekonomska pozadina, kako se iz prodaje meda, štono su ga privredili kmetovi, kupuju novi kmetovi, i time proširuje imanje, dok je Milpacher sam med eskportovao u inozemstvo.[195] Pauperizacija tadašnjih hrvatskih

[193] Kay goszpoda obechuju,
Podlosniki izplachuju. — Paul Ritter-Vitezović.

[194] Na pr. m. o. Dr. R. Horvat, »Kako je vlastelin g. 1632. prodao kmeta svoga« (»Vjesnik kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva« XV. Zagreb 1913. str. 156.). I m. dr. — U oporuci Nikole Makara od g. 1671. (isp. »Vjesnik... arkiva« XV., 213) razabira se, koliko su plemići običavali »davati peneze« (posuđivati) »kmetom diversorum dominorum (kako se vu legištromu najde). Generosan je gest, kada oporučitelj na samrti kaže: »...vsakomu njemu, ko je kuliko dužen, polovicu prikažujem ipso facto po moje smrti. A drugu polovicu da imaju na kloštar Remetinec dati ili od polovice gornicu davati, doklam peneze povernu na rečeni klošter, ali kako se s fratri toga kloštra pogode«.

[195]
†
Generose Dne Vjcine, et Amice mihi obs(erva)n(dissim)e. Salutem et seruitiorum meorum demissam oblationem.

Gozpa Ruchichka* V M lepo pozdrauliaiu, y szuoju szlusbu preporuchaju. Zkupa V M saliu czedulu, koju szu prieli od K. Zparnika zuerhu Meda; kuliko Vase.

seljaka vidi se i u onoj stavci Ritterova pisma biskupu Seliščeviću, kada 1695. kaže: »Ako vidiš kojega bijednika, smatraj ga Slovincem« (et He-

hochete iz nje V M razumeti. Zato V M Gozpina Matt lepo proszi dabiijm po ouom chloveku peneze zata Med poszlali, buduchj daszu-im iako szada potrebni. Arbirad nekoje kmete kupovati. Lit. V. G. diu, feliciterque ualeo, cupio et maneo.

Eiusdem G. D. V. Seruus et amicus
Berdocz die 4 Aprilis Georg. Ztepanich Scriba
Dnae Ruchichianae

(Izvana:) † Generoso Dno Leonardo Snedecz et Domino Amico, et Vicino obs (eruandissi)mo. Zagrabiae.

* To je Helena, kći Stefana II. Patačića i Barbare Beković (* 1628.) koja se 19. II. 1651. udala za mnogo starijega podžupana Ručić Januša (zagrebačke gratcke meje vicešpana). Familija Ručić potječe vjerovatno iz Primorske Hrvatske, s juga, a kao plemićska obitelj spominje se 1595. Helena se udala za Ručića kao ca. 22 godišnja udovica. Imala je maćehu, Katarinu Orechoczy, koja je bila kći Franje i Elizabete Ratkay. Ta se Helenina maćeha preudala, kao udovica 1654., za Török Stefana, ili kako kaže neka tada savremena oporuka jednoga muža, ona je kao hižna tovarušica »po smerti za drugoga pošla i postelju (moju) premenila«. A za samu Helenu veli loborski ljetopisac Petar Keglević da je »bila prvlje za Druškocijem« (isp. Šišić, Dva ljetopisa »Starine« XXXVI. U Zagrebu 1918. str. 380.). U mojoj još neizdanoj zbirci historijskih spomenika nalazi se i jedno pismo Joannes Ruchicha datirano u Zagrebu 30. III. 1626. iz kojega se razabira njegova humanost prema siromasima, napose kmetovima, a vidi se da je državnim poslom išao i »gore« t. j. u Beč za koji kaže »Nouin unoge ieszu od zgor« te ih specificira. Bio je u to vrijeme, navodno, zagrebački varaški sudec (1626.—1630?). 22. III. 1629. podario mu je Ferdinand II. plemstvo, koje je priznato na hrvatskom saboru 1633. Za Ručićevu se daljnju karijeru znade još, da se 19. VII. 1638. zahvalio na službi kraljevinskog poreznika (regni exactor), jer je postao podžupan županije varaždinske (isp. Horvat pl. Karlo dr., Ivan Zakmardi, protonotar kraljevstva hrvatskoga. »Rad« knj. 160. U Zagrebu 1905. str. 68.). Još prije toga, valjada, ali iste godine, davana je kod zagrebačkih Isusovaca »Comedia de Crispo« za koju njihov ljetopisac kaže »praemia largiente G. D. Joanne Ruchich, tacito tamen nomine ob illius modestiam« (isp. dr. Franjo Fancev, Gradja za povijest školskog i književnog rada isusovačkoga kolegija u Zagrebu 1606.—1772. »Starine« knj. XXXVII. p. 59.) Ručićevim troškom izdan je 1640. priručnik Krajačevića Sartoriusa Mikule, patra iz reda ježovitanskoga, glasovitog prodekatora: Molitvena knjižica vsem Krištuševem vernem slovenskoga jezika ,pristojne i hasnovite z dopuščenjem gorneh drugač obilne pisane i štampane vu Požone t. j. Požunu na MDCXL 1640. Izdana po jednom popu iz reda ježuvitanskoga. Autor kaže, da ih je (ove male knjižice) čisto slovenskem jezikom spravil štampati včinil, (Plemenitoga i vučenoga kneza Januša Ručića zagrebačke španske medje orsaškoga Vicešpana stroškom i pobožnum darežljivostjum), vu to ime, da se š njih vuče obojega spola »parvuli«, majehni i nevučeni vu Bogomolje, najme oni, ki i dijačkoga (latinskoga) jezika nerazmeju, ali dijačkeh molitveneh knjig nemaju... (isp. Kukuljević, Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živivši u prvoj polovini XVII. vieka. »Arkiv za povjestnicu jugoslavensku« IX. U Zagrebu, 1868. str. 156.). Ručić je sagradio i kapelu u čast Matere Božje pa ga Habdelić u »Zrcalu Marianskom« slavi uvelike (isp. Vl. Dukat, Prilozi za biografiju Jurja Habdelića. »Gradja za povijest hrvatske književnosti« 7. U Zagrebu 1912. str. 100.). Na južnoj strani samostanske crkve u Remetama 1645. je Ručić — od 1643. zagrebački podžupan — dao podignuti kapelu B. D. Marije Remetske, koju je osobito štovao, a kapelu je dao još i urediti o svom trošku. Povrh toga oporučno je ostavio tomu samostanu i 6000 Rh., da se u toj kapeli za nj svakog tjedna čitaju 3 mrtvačke mise i svečana misa obljetnica na dan njegove smrti. Želio je biti i sahranjen u toj pavlinskoj kapelici, ali su zagrebački Isusovci, kojima je također bio dobrotvor, drukčije uredili, a udovica je 1665. odredila posebnu zakladu da pred kipom B. D. M. u toj remetskoj kapelici gori vječno svjetlo. 1680. je udovica dala tu kapelicu, u kojoj su se zbivala i tih godina mnoga čudesa, temeljito obnoviti, osobito da puk može (na koljenima) obilaziti oltar. Osim toga 1693. dala je kapelicu uresiti još i gipsanom stukaturom (isp. J. Barlè, Remete-Zagreb 1914. str. 43.—45.). Sačuvano je i šest pisama koja je Nikola (Mikloš) grof Zrinjski († 1664.) pisao Janušu Ručiću, m. o. i onu klasičnu izjavu o svojoj narodnosti »...etenim non degenerem me Croatam et quidem Zrinium esse scio« (isp. Kukuljević, Arkiv... X. Zagreb, 1869. str. 98.). Ljetopis zagrebačkih Isusovaca napominje (»Starine« XXXVII. p. 86) povodom Ručićeve smrti 9. II. 1660. a umro je kao zagrebački podžupan, koji je išao i na zajednički sabor u Ugarsku kao

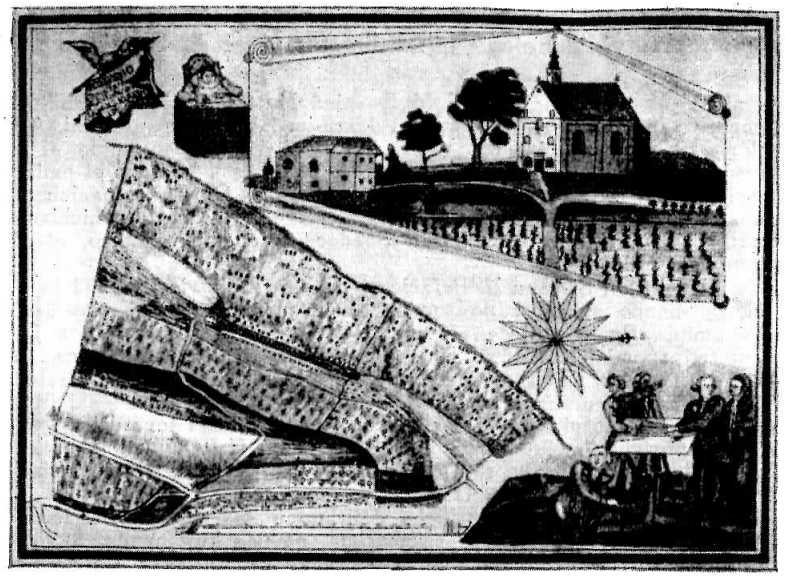

Tlocrt negdašnjeg isusovačkog posjeda na Josipovcu u Zagrebu sa slikom kapele sv. Josipa koju je 1671. dala sagraditi Helena Patačić, udova Ručić Januša. (Crtež iz g. 1787. iz doba josefinske katastralne izmjere zemlje).

ablegat, m. o. ovo: »Ut post mortem etiam beneficus esset, praeter amplam aureorum summam, quam ipsemet in ultima aegritudine in viduas et inopes nec non in diversas sodalitates elargitus fuerat, novem milia flor. in pias causas distribuenda consignavit, quae ab eiusdem vidua insigni heroina Ga Dna Helena Patachich fidelissime, quo designata fuerant, sunt distributa. Ecclesiae nostrae pro fundaione arae cesserunt flor. 500, quibus eadem Ga Dna relicta statim post funebria addidit aureos centum. Collegio vero iugera terae 6, pretii facile flor. 400, eo commodiora quo civitati viciniora in plaga templi Scti Spiritus subjacente sita. Obiit vir optimus die 9 Februarii in manibus nostrorum, sacramentis in trium mensium languore, saepius expiatus, cuius virtutem vel inde colligere licet, quod moriens constituerit, ut lapidi sepulchrali inscriberetur: »Hic iacet Joannes Ruchich peccator expectans Dei misericordiam«. (Pokopan je u zagrebačkoj isusovačkoj crkvi sv. Katarine!) Vetuerat etiam omnem pompam funebrem, sacerdotum vero copiam, quae fieri poterat maximam expetijt. Sed et consors vidua dignum notatu amoris signum praestitit, toto enim anno duos candidos cereos supra tumulum ardere fecit«. I udovica Ručićeva nije u nabožnom darivanju zaostala ni poslije, m. o. poklonila je tako crkvi u Vukovini 100 rajnskih forinti kao zakladu za vječno svjetlo (isp. J. Barlè u E. Laszowskoga Povijesti plemenite općine Turopolja II. U Zagrebu 1911. str. 263.). God. 1664. spominje je protonotar Zakmardi, da mu je bila poklonila pozlaćenu vitešku bojnu spremu koju on ostavlja Gjuri Baniću (isp. Horvat pl. Karlo dr., l. c. »Rad« 160. p. 111.). Za vrijeme isusovačkih sporova materijalne prirode sa Petrom Zrinjskim, zapravo sa Katarinom Zrinjskom, a pogotovo u doba urote i smaknuća urotnika, Ručićka je bila na strani Isusovaca pomažući ih i 1670. što njihov ljetopis notira ovim riječima (»Starine« XXXVII. p. 194.) »Durante tumultu quem antea retulimus, generosa Domina Helena Patačić, relicta generosi quondam viri Joannis Ručić vice comitis Zagrabiensis, quos prioribus annis ob multiplicia in nos beneficia albo calculo saepius notavimus, inaudierat S. Josephum verbi incarnati nutritium et sponsum Matris Virginis, in periculis singularem esse periclitantium auxiliatorem, huic voverat se erecturam sacellum in loco opportuno, si intercessione sua ingruenti patriae ruinae finem imponeret, assecuta finem intentum, votique rea, quod promiserat, fideliter praestitit, et in fundo Seminarij nostri in secundo a moenibus colle (to je današnji Josipovac u Zagrebu i odatle mu i ime) erexit intra anni dimidium elegantem Capellam, quam speciosa

cubae apud Senecam dictum de Slavna gente interpretetur sonare: Si quem miserum videris, Slavonem puta!).[196]

Nego nije samo rimokatolička crkvena sredina zadirala u M. trgovačko poslovanje, on je stekao veza i sa grkokatolicima u Hrvatskoj koji su upravo u ono vrijeme preživljavali teške krize. Radio je napose s episkopom Isaijom Popovićem (1684.—1699.), većinom novčane transakcije. Za provizione (subvencije) »vlaškog biskupa« t. j. unijatskog vladiku[197]

ara omnibusque ad Divinum cultum rite peragendum abunde instructam anno sequenti mensis Julij die 26 in honorem eiusdem Sancti Ordinarium; cura Capellae commisa Patri Regenti seminarij pro tempore existenti«. U rečeno doba kad je 1670. očekivana eksplozija zrinjsko-frankopanske urote jedan čas se bili pobojali i sami isusovci u Zagrebu. Već su patri iz zagrebačkog kolegija spremili sebe za bijeg i svoje dragocjenosti, kad ih je spasio Josef Graf von Herberstein (oberster Hauptmann der Meer-Gränze vom Zengger Capitanat), rastjeravši urotnike iz Zagreba (isp. Dr. F. von Krones. Zur Geschichte des Jesuitenordens in Ungarn ... »Archiv für österreichische Geschichte« 79. Bd. Wien 1893. p. 322). Ujedno je gradačka jezuitska Missio Illyrica revno radila i u Turskoj i u Hrvatskoj na obraćenju protestanata i kalvina a napose na »uniji« s pravoslavnima. A i ostali Zagrepčani su se 1670. pribojavali, kada ih je Krsto Frankapan u ime Petra Zrinjskoga pozivao na ustanak protiv Habsburga. I u toj tjeskobi i strahu, da se sukob Hrvata-ustaša i carevačke vojske ne zbije možda blizu Zagreba (Zrinjski je posjedovao sela pod Medvednicom, kuću i dućan u Zagrebu, preko Save pak Brezovicu), gospa Ručićka se zavjetovala, da će podići jednu kapelicu, ako sv. Josip otkloni tu eventualnu nesreću od Zagreba. I kako se to zbilja dogodilo, jer je wienerneustadtska tragedija 1671. završila bez boja, Ručićka je dala na imanju isusovačkog sjemeništa odmah (kad je sudbina Zrinjskog i Frankapana bila u Beču zapečaćena) 1671. podići kapelu na drugom zapadnom brežuljku od Greča (gdje je danas posjed zaklade barona Eduarda Jelačića). Po kapelici koju je 26. VII. 1671. posvetio biskup Martin Borković (iza kako je građena ca 6 mjeseci) onaj kraj je nazvan Josipovcem (kao što se zove i danas). Pored toga Ručićka je (prema podacima presv. g. J. Barlè-a) učinila još posebnu zakladu seminariju sv. Josipa: unum capellanum sacerdotem in dicto seminario interteneri. On je imao hranu u seminaru, 40 Rh. fl. i odjeću. Morao je svakog tjedna služiti u crkvi sv. Katarine pet misa na nakanu zakladateljice. Šest svijećnjaka koji se nalaze i danas na velikom oltaru iste crkve ona je darovala, kako piše na samim svijećnjacima. U genealogijskoj tabli obitelji Patačić ne nalazi se »filia Stephani Patachich« (isp. Matasović, Prilog genealogiji Patačića, »Narodna Starina« X. U Zagrebu 1930. str. 420.—421.) Ima i druga Helena Patačić (ud. za vicebana Stefana Jelačića, koji je umro 1712., a njezinu sam sliku priopćio u pomenutom »Prilogu«, »N. S.« X. str. 421.) i bila je kći Nikole III. Patačića i Marte baronese Oršić. Ova se druga Helena nalazi dakle na genealoškom stablu iz g. 1728. te je bila također u poslovnom saobraćaju s Milpacherom. No »gospa Ručićka« (rođ. Helena Patačić) izostavljena na genealoškom stablu, ipak je ušla u tekst spomenice »Status familiae Patachich« gdje je genealog memorira ovim riječima: »Haec Matrona (t. j. Ruchichiana) erat valde memorabilis et in Viduitate per qvemdam Comitem a Zrinio in Thori Sociam qvaesita«. Ostavila je — tu se kaže — mnoge pobožne zadužbine, na pr. m. o. 1000 zlatnika duvnama Sv. Klare u Zagrebu »pro Vestiario, Biennale nempe Interusurium ab hoc Capitali congregandum, eoque convertendum computans, at hoc facto Parentis fratres et alij etiam Consangvinei liberantur deinceps, a molestia dandi Subsidij, sed proh dolor! huic Piae Intentioni non videtur satisfieri« (negoduje pisac »Statusa«). Gospa Ručićka umrla je bez potomaka g. 1701., alj joj je kralj 1697. dopustio da slobodno raspoloži svojim imanjem. Njene zadužbine bilo bi kulturnohistorijski važno obraditi i u posebnoj monografiji.

[196] R. Lopašić, Spomenici Hrvatske Krajine III. U Zagrebu 1889. str. 24.

[197] 1696. Ritter je izdao III. knjigu svojih Anagrammaton (zapravo je to »Illyricum laureatum« od 1689. iz II. knj.) te je te pohvalnice posvetio ex Musaeo suo Graecomontij upravo: Reverendissimo ac Illustrissimo Domino, Domino Isaiae Popovich, ordinis fratrum divi Basilii Magni praelato, Svidnicensis et Plateensis ecclesiarum episcopo, illustriss. ac reverendiss. Domini antistis zagrabiensis vicario, pa mu veli da »proprio gentis decorat sermone Jeovam atque ornat« (da slavi dakle Boga materinskim jezikom)! Sub Serbia vulgo Servia (p. 35) kaže:

Quam durum servire! Tamen servire Tyranno,
Captivamque, nequit durius esse jugum.

(Ballachischer Bischoff) koje je primao u Beču posredovao je u Ljubljani Johann Bapt. Schnediz, kada mu Milpacher nije sam isplaćivao. No vladika se i sam kretao do Ljubljane pa i Beča, prema potrebi. Inače je između manastira Marče (sijela vladičina i unije grkokatoličke) i trgovca Milpachera bilo dosta živo poslovanje, kako se razabire iz nekojih listova. Pater (zapravo kaluđer, graeci ritus, ordinis S. Basilii Magni) Gregorius Jugovich iz Marče (vikar) žalio se što mu Milpacher ne odgovara na narudžbe a »većkrat je davao i nije ništa izgubio« (»svoja hoćete prijeti« — kaže kaluđer — ali ništa neka se iz tih narudžaba ne piše na račun »našega g. Biškupa«) pa zatim slijedi specifikacija željene robe:

platna tankog 22 refi
koron rase modre farbe 3 lakta
tonfuta modre farbe pol lakta
svile za švelo ½ lakta
jedne stunfe za zimu kakove budete imali.

Zabrana se neovlaštenog naručivanja i kupovanja sa strane mlađih u Marči jasno vidi iz episkopova pisma od 19. kolovoza 1693.[198] i biće da je u vezi s prijašnjim Jugovićevim negodovanjem. Jezuitski izvještaji XVII. stoljeća opisuju »grčke« kaluđere u Hrvatskoj kao lijenštine i polupismenjake (jer im je navodno bilo potrebno samo umještvo čitanja) i za ugled da im je skrbila duga brada i »ugarske vlasi« (t. j. duge). Ovi kaluđeri, veli se, nikad nijesu skidali šešira nego samo na službi Božjoj. Donja im je haljina bila modra, a iduć u crkvu navlačili su povrh nje još i jednu crnu. Klobuk su nosili »ugarski« a preko njega traku sukna ili platna. Kuhara posebnog nijesu imali, nego su se svi izmijenjivali u kuhinji, mjesečno. Nikada, navodno, nijesu jeli mesa, a maslaca samo dva puta u sedmici.[199]

198 †

Zdrauie y vszako dobro selim od gosz Boga V M

Posilam kuietancziu naono chaie osztalo v Liublanj moga prouisiona terga V M hochete szebi pobratj, a oude v Zagrebu hochete V M mene naplatitj, y szadami posalete dua koncza Marisa po Patru Gregoriu pako naite niednomu Patru, nitj komu drugomu nikai dauatj nitj posilatj, menj koteri kai bude szmoie stranke proszil brez moiega piszma alitj liszta. Sztem Bog dai V M dobro zdrauie dobro rad selim

Marchae 19 Augustj 1693 — Isaias Popouich Eppus Vallachorum

(Izvana:) † Oui Liszt Dasze ima datj Lenardu Kramaru sztoiechemu u Zagrebu momu vazdar ufanomu priatelu.

Јован Н. Томић, Десет година из историје српског народа и цркве под Турцима (1683—1693) Београд 1902.; Dr. А. Ивић, Угарски Срби од друге опсаде Беча до сеобе под Чарнојевићем (1683—1690). u »Vjesniku kr. hrv. slav. dalm. zem. arhiva« XV. (1913.) str. 275; Dr. Радослав М. Грујић, Пакрачка епархија. Историјско-статистички преглед. Отисак из Споменик пакрачког епископа Мирона. Нови Сад 1931. стр. 70. etc. — Isp. i Dr. Janko Šimrak, Sjedinjeni biskupi u Marči, Opova i Pakraca i Arsenije Crnojević. (Spomenica grkokatolika križevačke biskupije za 1934. Zagreb 1934. str. 288.). O savremenom trgovanju Srba-trgovaca u Ugarskoj isp. I. Витковић, Споменици из будимског и пештанског архива (»Гласник Српског ученог друштва. 2-ги одељак, грађа за новију српску историју. III, у Београду 1873.)

199 Fiedler, Beiträge zur Union der Valachen (Vlachen) in Slavonien und Syrmien (Archiv für österreichische Geschichte Bd. 27. Wien, 1867. p. 107.) — Krones, Zur Geschichte des Jesuitenordens in Ungarn seit dem Linzer Frieden bis zum Ergebnisse der ungarischen Magnatenverschwörung 1645.—1671. (Archiv für österreichische Geschichte, Bd. 79. Wien 1893. p. 324.) — Opširnije isp. savremene opise pravoslavnog, uskočkog stanovništva kod Valvasora.

Na svakoj narudžbenici izvana običavao je Milpacher goticom zapisati mjesto, datum te ime naručitelja. Narudžbenice bi ostajale u formatu uskoga smotka 7.7×21 cm, u svežnjevima vezanima svilenom plavom vrpcom ili pak kanafom. Njegov poslovni jezik u knjigama i računima bio je njemački, pa ga Januš Hrvoj iz Jaske 5. V. 1696. naročito moli, urgirajući svoja »speczificatiu od vina i sukna« »nego prossim VM damy Horvaczkj popisete«. Njemštinom je plemstvo međutim sve više zasićeno, ali većinom prednjače ženske, magjarština je iščezla, a latinština je već rijeđa. Talijanski se jezik veže više uz Primorje, no ima i u Zagorju iznimki koje se služe tim jezikom, a francuski prodire polagano, ponajprije istom na adresama pisama.[201]

Stručna terminologija inozemnih Milpacherovih poslovnih prijatelja bila je pretežno talijanska, košto je i dobar dio dobavljača bio iz Italije. To je, uostalom, i razumljivo, jer su Talijani srednjega vijeka u Evropi tako reći nametnuli svoj sistem trgovačkoga knjigovodstva (kao što su, uzgred budi rečeno, u vojničkom svijetu novoga vijeka Francuzi prodrli svojim terminima). Iza Milpachera nije ostalo poslovnih knjiga, nego samo nešto izvoda, ali tu se vidi temelj knjigovodstva u primjerku, koji se zvao »Strazza«. Harsdörfferov »Teutscher Secretarius« kaže: »Ein jeder Kaufmann hält unterschiedliche Bücher: 1) das Straza — oder Glitterbuch, darein man sudelt, was man 2) in das Journal oder tägliche Handbuch tragen will; von solchen bringt man es 3) in das Haupt- oder Schuldbuch, in welchem man Credit und Debit führet, und daraus machet man die Conto oder Rechnung, Bilancien und Schlussrechnungen. 4) hat er ein Cassabuch... 5) hält er ein geheim Buch und darein schreibet er den jährlichen Verlust oder Gewinn seiner Handlung. Etliche haben auch Verkauffbücher und halten über die Wahren ordentliche Register«.[202] Nego od tih svih tako reći propisanih, potrebnih knjiga iza Milbachera ništa nije sačuvano; sve se mora rekonstruirati iz ostavinskoga materijala, te iz izvodâ knjigâ, koje su dijelom postojale i pod prednje citiranim naslovima.

U leopoldinsko doba još se nije moglo pomišljati na ozbiljnije pokušaje germanizacije, ali je nijemština centralističke vlasti i njenog glavnog delegata, krajiške vojske, našla živ oslonac u purgarima hrvatskih gradova i u višem plemstvu kojemu je tuđ idiom već bio poslastica devocije. U gradovima se voljelo radije govoriti »rihtar« nego »sudec«, sam jezik purgara bio je u stvari hrvatski prevod njemačkih konstrukcija suviše i »Tonfall« i ritam tuđeg jezika zatalasao se u žargon širih slojeva. G. 1692.

200 Ritter (Anagrammaton III, 2, p. 255. u Fata et vota ed. 1699.) zove Hervoj Januša »capitaneus« (očito banske vojske).

201 1. II. 1697. adresira Gereczy Adam iz Bisaga: »† A Monsieur Leonardo Milpoher à trés fréré presentament à Zagabria«. — Tako čine iste godine i iz Varaždina, a i iz Austrije: Monsieur / Monsieur Jean Leonard Milbocher presentament à Agram. — Milbacher je, dakako, znao talijanski, primao mnogo talijanske korespondencije i tako i odgovarao. U Hrvatskoj su tada u tom smislu interesantni conte Steffano kao i Pietro Orahoczy (zapravo Orehovachky, Orahoczy im je zvučilo nešto ljepše), koji su voljeli talijanski jezik i tako dopisivali u Hrvatskoj s Milbacherom i njegovim pomoćnicima (štacunarima), na pr. 1683. iz Lovrečine i Kušćerovca, † Bon Giorno Signor Giacomo, Prego etc.... alla mio parola... S. Croce je Sv. Križ. No i od Rittera ima talijanski pisanih narudžbenica Milbacheru.

202 G. Steinhausen, Der Kaufmann in der deutschen Vergangenheit. Leipzig 1899. p. 119.

piše ivanički gvardijan Milpacheru njemački (možda i sam Nijemac, a moguće iz susretljivosti prema Nijemcu adresatu). Iz gospoštije Mokrice dopisivano je, dakako, njemački, no Johannes Galliuff završava list formulom: »Meines geehrten Herren Dienst wülliger s z l u g a . . .«. Njemački se dopisuju s Milpacherom i velikašice, šalju mu narudžbenice »In's Capitl«. Ali dijak, koji nije umio njemački, pisao je hrvatski, a grof bi se potpisao njemački s njemačkim post-scriptumom, n. pr. 8. XII. 1683. iz Obreža »Priatel uszako dobro seluiuchi d i e n s b e r e i t h e n d W o l f g a n g G r a f E r d o e d y i c h m u e ß d e m H. h a l d t a u f t e u t s c h s c h r e i b(en)«, kao da bi to Milpacheru bilo teško razumjeti. Stil njemačke korespondencije već je M. bio kod kuće naučio a i sve bolje usvajao iz obilja dopisâ koji su mu pristizali. Otmjeni ton zahtijevao je međusobno oslovljavanje konsekvetno u 3. licu, apostrofi se nižu kao Edler, Edl Vester, Voll Edler, Voll Edl Gestrenger, Wohl-Ehrenvester, Großachtbarer, Hochbenahmter, Hoch und Wohl-Mannhafter, Hoch-Ehren-Wohlgeachter und Hocherbarer Herr, td., itd. I u ovim finim nijansama više društvene hierarhije valjalo se pomno snalaziti i čovjeku trgovcu naprama plemićkoj osjetljivosti. Ali i međusobno su trgovci podržavali ton usrdne prijaznosti u dopisima, pa i onda, kada se radilo o nemilim opomenama zbog davno dospjelih obveza. Osobito pri kraju pisma u formuli salutacije: Salutirt Gott, wohl befohlen verbleibenter; Sie wollen die Gnadt erweisen; Dem Herren seye Mein Dienst bereyt; Gute Ordre gestellet, interim gegrüst Gott, wohl befohlen verbleibe; Damit verbleibe zu fernern Commandi & Protection-Diener . . . (koji zapravo čeka isplatu horrendne svote Rh. fl. 7.902, kao što je bio slučaj n. pr. 1695.). Nego nije bila uz njemačko obilje još iščeznula ni domaća latinština. Mnogi kupac sam ili njegov secretarius (dijak) služili su se njom; to i je »dijački jezik«. Grof se udostojava da kramara apostrofira: Generosae Dominationis Vestrae Benevolus; Generose domine mihi obseruandissime, i sl. Pa i ženskinje je bilo versirano u latinskom: In reliquo Vestram Dominationem felicissime ualere exoptans maneo. Egregie, Dominationis Vestrae Amica ad servuitionem paratissima Elisabeth Kegleuich (Belec, 1691.). Na zamotnim stranama redaju se pak pečati s grbovima, pečati crne i crvene boje, kako je već ko imao pravo na koju boju prema plemenitaškom Dienstrangu u historijskom razdoblju usiljene susretljivosti i napete osjetljivosti, kad se i zagrebačka purgarija osjeća uvriježenom i uniženom, što joj biskup u jednom listu nije upotrebio riječ »molim«, nego »očinski opominjem« . . .[203]

Milpacher je revnosno dobavljao kupcima robu, starao se o njihovu raspoloženju i usluženju, no zatim je valjalo voditi računa i o realizaciji kupoprodaje. Trgovac se morao podmirivati također na vrijeme (»kontenterati« glasi termin), i to je sve isto tako bilo spojeno sa mnogo obzira i udvornosti i naslijeđenih običaja u kojima se odvijalo trgovanje. Povrh svega je međutim lebdila narodna poslovica (Proverbium Illyricum, u Belostenca):

Beži od zla dužnika,
I kozu prez mlika.

[203] Pošto ni biskup naknadno nije mogao uzmaknuti, nađeno je rješenje spora u formuli »Biskup vas najuljudnije poziva«. Isp. E. L a s z o w s k i, Ponos zagrebačke općine g. 1645. (u zborniku Braće Hrvatskog Zmaja sv. XXXIX. Stari i novi Zagreb I. (1925. str. 305.)

Ćiril M. I v e k o v i ć rodio se 1. juna 1864 u Klanjcu, u Hrvatskom Zagorju. Osnovnu školu izučio je u svom rodnom mjestu, a zatim srednju školu u Varaždinu. Njegov ga je rođak, zagrebački kanonik, Franjo Iveković pomogao da može u Beču dvije godine pohađati višu obrtnu školu. Povrativši se u Zagreb počeo je Ć. M. Iveković da odmah praktično radi kao tehnički asistent arhitekta Bollé-a pri gradnji stolne crkve i kod novogradnje grčko-katoličke crkve.

Mladi Iveković imao je većih ambicija. G. 1886 on se vraća u Beč te se upisuje u akademiju likovnih umjetnosti. Tražio je i popunjenje i usavršavanje svoga znanja u atelijeru arhitekta Hasenauera. Boravak u Beču bio mu je moguć samo tako da je u isto vrijeme praktično radio kod poznate graditeljske firme Helmer & Fellner. Trogodišnji kurs na akademiji svršio je s uspjehom i nagradom koja mu je omogućila naučno putovanje po Sjevernoj Italiji.

Time je Iveković svoju teoretsko-praktičku izobrazbu u glavnome dovršio. Njegova je glavna težnja bila da sebi pribavi što više znanja i sposobnosti za rad praktična arhitekta. To ne smijemo zaboraviti pri prosuđivanju druge grane Ivekovićeve djelatnosti, njegovih naime naučno-historijskih istraživanja i literarnih prikaza. Kao praktični arhitekt Iveković opet radi kratko vrijeme u Beču kod Hasenauera, a od g. 1890.—1896. samostalno u Sarajevu kao arhitekt kod bosansko-hercegovačke vlade. Dao je nekoliko osnova za javne zgrade u Sarajevu, Banjaluci, Brčkom, Travniku, a osobito za vijećnicu u Sarajevu koja je izgrađena pod njegovim nadzorom u t. zv. bosansko-muslimanskom stilu.

Godine 1896. bio je pozvan na c. kr. Namjesništvo u Zadar da kao građevni savjetnik preuzme graditeljstvo za crkvene građevine. U Dalmaciji je Iveković ostao sve do g. 1920. I na novom položaju Iveković djeluje po dužnosti svoje službe stvaralački kao praktični arhitekt, izgrađujući mnogo katoličkih i pravoslavnih crkava ponajviše po zvanično utvrđenoj osnovi, tako u Pakoštanima, u Ivoševcima, u Kominu, u Novalji, Dolu na Hvaru itd.; gradio je također i školu u Trogiru, oponašajuć gotički stil XV stoljeća. Imao je i prigode da dokumentira svoje graditeljske sposobnosti i izvan službenog uskog okvira na pr. pri izgradnji Nardelliieve ville kod Dubrovnika. Na ovom mjestu nije nam namjera da analiziramo — ocjenjujemo karakter Ivekovićevih građevnih tvorevina, samo ćemo naglasiti toliko, da je malone uvijek stajao pod upljivom prvih impresija koje je bio dobio u školi

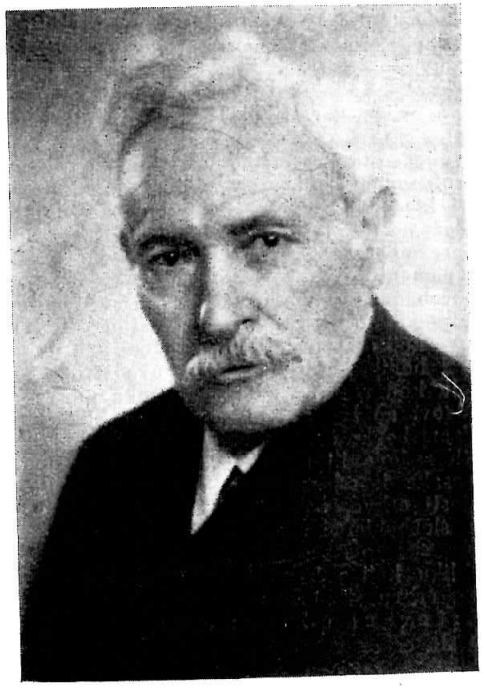

Ć. M. Iveković

Hasenauera t. j. da se je u glavnom držao — kako je to već tada bilo uobičajeno — t. zv. historijskog stila, bosansko-muslimanskog u Bosni, a gotike u Dalmaciji, odricajući se svake osobne note koju danas smatramo najkarakterističnijom za svaki individualitet. No onako je u ono doba bio i po ostaloj Evropi poprečan ukus i mišljenje da se može i smije graditi.

Ali klasična zemlja Dalmacija, bogata spomenicima iz antičkoga vijeka, a osobito iz srednjega vijeka, otvorila je i pružila je Iveković u i drugo polje rada.

Reorganizovana c. kr. Centralna Komisija za čuvanje i istraživanje historijskih spomenika u Beču počela je po načelima i pod vodstvom A. Riegla, a osobito zatim M. Dvořaka novu aktivnost. Popravak oštećenih crkvenih spomenika u Dalmaciji povjerilo je središnje povjerenstvo službenim organima kod zadarskog namjesništva. Tako je Ivekovića zapala zadaća da restaurira u Zadru romansku crkvu Sv. Krševana, a djelomice i Stolnu Crkvu istog stila, te katedralu u Kotoru, da osigura temelje zvonika glavne crkve u Trogiru itd. Iveković je izveo sve ove povjerene mu zadatke tehnički odlično, postupajući prema strogim propisima Centralne Komisije. Po ovim načelima nije bilo dozvoljeno da se obnovi ili oponaša ma i najsitniji čisto dekorativni detalj kao na pr. jedan profil, jedan okvir ili vijenac. Po našem današnjem mišljenju takav je obzir prema historijskoj arhitekturi a napose prema prostoj dekoraciji bio i suviše pretjeran. Ako je na pr. na profilovanom »soklu« iz vanjske dekoracije jedne crkve (Sv. Krševana u Zadru) ispao balvan, nama mora da bude slobodno i dozvoljeno da umetnemo novi kamen s istom profilacijom koju je na originalu izradio prosti klesarski majstor a nikako umjetnik. Slažemo se u tom pogledu da treba biti opreznijim čak i kod dekorativne proste ornamentike, ako se ova odlikuje kojom posebnom osobinom, na pr. primitivnošću, a pogotovo kod onih arhitektonskih dijelova koji nisu po šabloni izrađeni kao na pr. kod boljih kapitela. Ali za ova stroga načela kod restauriranja spomenika nije tada odgovarao Iveković, već su ona bila katehizam bečke škole. Svoja opažanja kod sličnih radova ili slučajna otkrića, na primjer fresaka ispod moderne ožbuke u unutrašnjosti crkve, publicirao je Iveković obično u službenim izvještajima Centralne Komisije, rijetko u posebnim studijama ili čak u obliku knjige kako je to naknadno učinio za crkvu Sv. Krševana (»Crkva Sv. Krševana u Zadru«. Knjiga XXX. Djela Jugoslav. Akademije u Zagrebu, 1931.).

Kao arhitekt na centralnoj upravi c. kr. pokrajine Dalmacije Iveković nije izvađao samo popravke na monumentalnim historijskim crkvama, već je morao u uskoj vezi s ovom dužnošću uzeti na sebe i drugu, t. j. iskopavanje starinskih ostataka okolo odnosnog objekta, koji se upravo restaurirao. Godine 1897 prigodom proširenja i nekih adaptacija crkvice Sv. Duha u Podgrađu kod Benkovca otkrili su se neki veliki arhitravi s natpisom i dekoracijom. Bilo je odmah jasno da se radi o velebnim monumentalnim ostacima stare Asserije, čije je impozantne bedeme malo prije otkopao M. Glavinić i snimio G. Niemann. Arheološki institut u Beču povjerio je iskopine Ivekoviću i kustosu zadarskog muzeja Josipu Bersi. Prvu naučnu publikaciju ovih istraživanja dali su Liebl i arhitekt Wilberg u Jahresheftе des österreichischen archäologischen Institutes XI, Beiblatt 17—88. Wilberg je pokušao i rekonstrukciju monumentalnih, u počast cara Trajana podignutih vrata. Naravno da su se jedan i drugi autor poslužili dobrim dijelom Ivekovićevim snimcima. Okolo Sv. Spasa nad ruševinama stare Asserije bili su već prije otkriveni neki starohrvatski spomenici; razumljivo da je to probudilo kod Ivekovića prvo zanimanje za naše narodne starine. Ovaj interes bio je sve to više pojačan i produbljen prijateljstvom s ocem Vj. Marunom koji je već tada svuda po Sjevernoj Dalmaciji neumorno tragao za našim starinama.

Drugo mjesto gdje je Iveković godine 1902. sudjelovao kod iskopina s arheologom Sticotti i s historikom Jelićem jeste stara Doclea, kod Podgorice u Crnoj Gori. U publikaciji ovih istraživanja: Die römische Stadt Doclea in Montenegro (Schriften der Balkankommission der kais. Akademie in Wien, Ant. Abt. VI) dao je Iveković odličnih tlorisa staroga grada i pojedinih arhitektonskih objekata te nekoliko vrlo uspjelih rekonstrukcija.

Od godine 1910. do početka svjetskoga rata počela je življa akcija Arheološkoga Zavoda u Beču na polju istraživanja klasičnih starina u Sjevernoj Dalmaciji (Aenona-Nin, okolica Obrovca, zatim Asseria, Burnum i Aequum). Opet se moglo računati na tehničku pomoć arhitekta Ivekovića, koji u Asseriji istražuje poglavito nekropolu zajedno s Abramićem i Bersom a zatim započinja u saradnji s istima iskopavanje važnog tabora XI. legije u Burnumu (Šupljaja kod Kistanja). Nažalost je rat spriječio daljnji rad a istraženi objekti su samo djelomično objelodanjeni. Svakako je saređivanje Ivekovića na svakom polju antičke arheologije u staroj provinciji Dalmaciji bilo korisno i dragocjeno, a njegove rekonstrukcije klasičnih i starokršćanskih građevina lijep doprinos odnosnoj naučnoj publikaciji.

Dalmacija ima svoje još vidljive spomenike iz antičkih vremena (glavni objekt ovog perioda bio je uvijek i ostat će Dioklecijanova Palača u Splitu, bedemi raznih gradova kao na pr. Asserije, Nedinuma, Varvarije, vodovodi u Solinu i blizu Zadra, lukovi na Šupljaji-Burnum itd.), a ima i one tek u novije doba iskopane objekte, nadalje svoje vanredno interesantne crkvice

iz dobe hrvatskih narodnih vladara, veličanstvene katedrale i zvonike iz romanskog, za dalmatinsku arhitekturu zlatnog doba, crkve i palače iz vremena bujno razvijene gotike, te biserje rane renesanse (u Trogiru i Dubrovniku), utvrde svojih gradova protiv navala gusara i Turaka itd. itd. Sve je to moralo i kod Ivekovića, koji je imao otvoreno oko također i za arhitekturu prošlosti, probuditi neobičan interes i mukati ga da se zabavi problemima postanka i razvitka ovako karakteristične arhitekture. I doista je Iveković počeo da se bavi proučavanjem monumentalnog bogatstva Dalmacije. Već činjenica da je on prvi među hrvatskim arhitektima naših vremena koji se latio tog posla, zaslužuje naše priznanje, i ako uspjeh nije uvijek odgovarao dobroj njegovoj namjeri. Tako je prigodom VIII. internacionalnog kongresa arhitekata u Beču održao predavanje o razvitku srednjovječne arhitekture u Dalmaciji i ovu studiju publicirao 1910 kao posebnu knjigu na njemačkom jeziku: »Die Entwicklung der mittelalterlichen Baukunst in Dalmatien« (sa 28 tablica i 22 strane teksta). Ova studija pokazala je Ivekovićevo poznavanja dalmatinskih građevnih spomenika i bila je dokazom njegova nastojanja da ih prikaže u njihovoj važnosti i većemu stručnom forumu i širim slojevima; ali je već prvi pokušaj obrađivanja ove teme otkrio da historijsko znanje i naučna kritična metoda autorova ne odgovaraju ipak u onoj mjeri koju danas zahtijeva strogost znanosti. Spomenuli smo gore da je Iveković bio čitavu svoju stručnu naobrazbu udesio jedino prema cilju da postane dobar praktičan arhitekt. To je i postigao. Drugih namjera početka nije imao. Ali čim se počeo baviti teoretskim naučnim studijama pojavio se rečeni nedostatak. Iveković je bio toliko iskren prema sebi te je ovo osjetio i korektno odustao od zadataka koji su pretpostavljali i zahtijevali dubliju stručnu, naučnu spremu. To se je napokon pokazalo kod Ivekovićeva najvećeg djela, kod njegove monumentalne publikacije dalmatinskih spomenika: Arhitektura i plastika Dalmacije (Dalmatiens Architektur und Plastik). Iveković je pridobio za svoj veliki plan izdavanja dalmatinskih spomenika nakladnu kuću A. Schroll & Co u Beču. Velike, u heliotipiji krasno izvedene table sređene su u monumentalan atlas dalmatinskih umjetnina, skulpture i arhitekture. Legende (na žalost ne uvijek ispravne) na tablama su na tri jezika srpskohrvatski, njemački i talijanski. Ovaj ilustrativni korpus imao je biti snabdjeven također informativnim tekstom u tri jezika. Do početka rata izdato je u pet fascikula 200 tabli, a poslije rata jedan jači svezak sa fasc. 6—8 i sa tablama 201—320. 28 stranica teksta izdato je samo za Trogir i to kao prilog drugomu fascikulu.

Ovaj prikaz i već spomenuto predavanje o razvitku srednjovječne arhitekture u Dalmaciji bili su predmetom oštre, odveć žučljive kritike sa strane L. Jelića u posebnoj recenziji štampanoj kao prilog XXXV (1912) godišnjaku časopisa: Bullettino Dalmato: Contributo alla storia d'arte in Dalmazia. Mnogo toga što je Jelić u toj recenziji žigosao kao manjkavo ili pogrješno, doista je mana, i valja žaliti što umanjuje vrijednost publikacije; druge neke sitne pogrješke stavio je Jelić bez potrebe na veliko zvono. Glavni nedostatak ovog teksta prouzrokovan je — kako smo već spomenuli — nekritičnom upotrebom historijskih vrela.

U predmetu ovakve kritike neka mi sada iza Jelićeve i Ivekovićeve smrti bude dozvoljena jedna kratka opaska. Jelić je bezdvojbeno imao kao svaki drugi historik ili arheolog pravo da piše kritiku o Ivekovićevu predavanju i o njegovu tekstu za citirano monumentalno djelo. Ali Jelić, raniji intimni prijatelj Ivekovićev i njegov saradnik, mogao je svojoj kritici dati mirniji ton. Nepristran čitalac pitat će se: zašto taj agresivni karakter kritike? Tražit će valjda uzrok toj neobičnoj polemici izvan naučnog okvira. I doista taj je ležao u privatnim ličnim razmiricama između Jelića i Ivekovića. Pogotovo morao je Jelić biti obzirniji, on koji se je višekrat ogriješio o naučnu akribiju ili nedovoljnim opažanjem ili prenaglim, smionim zaključivanjem pomoću svoje neobuzdane fantazije. Slična stvar mogla bi se i danas mutatis nominibus opetovati.

Spomenut ću ovdje nešto naročito za naše naučne prilike. Naša narodna historijska nauka, pogotovo arheološka, kao i povijest umjetnosti, još je vrlo mlada nauka, i dužnost je svih nas da što bolje radimo i sami, a katkada u prijateljskoj saradnji sa svojim kolegama e da bi ta nauka napredovala a mi postali u svakoj disciplini po mogućnosti samostalni. Pa ako tko od naših naučenjaka i istraživača ima da nešto primjeti o radu drugoga, razložno je da ga najprije prijateljski na nedostatke upozori ili neka ih iznese u potpuno objektivnoj kritici mirno i dostojno, sine ira et studio; a ako to ne može, bolje da šuti nego da svoga protivnika na nelijep način i zlonamjenro dovede pred forum javnosti ponizujući često zbog takva postupka i sama sebe. To je memento koji sam smatrao dužnošću iznijeti upravo ovom zgodom. Inače, naši kolege iz inozemstva, vješti našem jeziku čitajući odnosne recenzije i polemike gledaju na nas ili sa samilosnom ironijom ili čak s prezirom!

Poslije rata objelodanio je Iveković svršetak svoga djela (fasc. 6—8) sa tablama

Splita, Dubrovnika, Kotora i otočja. Istovremeno je nakladnik dao čitavom djelu drukčiji raspored podijelivši table na 6 svezaka: Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Dubrovnik, otočje. Ova čitava serija je popraćena kratkim zbijenim preglednim tekstom i popisom najvažnije literature. Društvo »Jadranska Straža« u Beogradu priredila je kod istog nakladnika posebno izdanje ovog djela na našem jeziku (originalni njemački tekst preveo je žalibože nestručnjak). Iveković je stekao ovom publikacijom nedvojbeno velikih zasluga, otkrivši i stručnjacima i široj publici dobrim reprodukcijama bogatstvo dalmatinskih spomenika. Ovaj slikovni album doprinio je također u turističkom pogledu upoznavanju ljepota i umjetnina Dalmacije. Da je Iveković u izboru reprodukcija i u sastavu tabli postupio kritičnije, po nekom utvrđenom sistemu, i da je uzeo za saradnika historičara umjetnosti, njegovo djelo bi bilo nerazmjerno mnogo dobilo na važnosti i koristi. Ako nastupe bolja vremena za knjige, nije isključeno da će nakladnik prirediti i drugo prošireno izdanje; ime prvog autora bit će međutim uvijek časno spomenuto.

Već od prvih dana od kada je Iveković došao u Dalmaciju zanimali su ga uz ostale osobito narodni, starohrvatski spomenici, toliko oni što su ostali uvijek slobodni i vidljivi nad zemljom, kao Sv. Križ i Sv. Nikola u Ninu, Sv. Petar u Priku, koliko drugi, koje smo dobili iskopavanjem. Godine 1897 snimio je iskopine društva »Bihaća« kod Sv. Petra od Klobuka i pokušao rekonstrukciju starohrvatskog krunskog dvora (»Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva«, n. s. III. Zagreb 1898, str. 222). I Iveković i Jelić — da ne kažem čitava uprava »Bihaća« — bili su uvjereni da iskopani zidovi pripadaju IX. stoljeću i da su temelji, odnosno sačuvano zidovlje sastavni dio dvorova hrvatskih knezova. Danas drukčije sudimo; dovoljan je pogled na tloris pa da se osvjedočimo, da se tu radi o ostacima rimske villae rusticae. Stoga i Ivekovićeva inače lijepa rekonstrukcija tih dvorova, koja se često reproducira (tako na pr. i kod Šišića u njegovoj »Povijesti Hrvata« na str. 385) ne može nam poslužiti kao primjer starohrvatskoga graditeljstva.

Iveković je snimio također neke iskopine Hrvatskog starinarskog društva u Kninu, kao one na Kaptolu i Biskupiji kod Knina, u Piramatovcima, a i sam je u zadnje doba iskapao u Biogradu na moru. (Izvještaj o istraživanju spomenika u Biogradu na moru. Ljetopis Jugoslavenske akademije za g. 1932). Nažalost nije sve obielodanio (Isp. »Starohrvatska Prosvjeta«, nova serija II., 1928, str. 175), od nekih objekata pokušao rekonstrukciju (Kapitul kraj Knina — rekonstrukcija u Starohrvatskoj Prosvjeti n. s. I. 1927. 252—271.) Svoja načela o našim narodnim spomenicima, osobito o graditeljstvu u doba narodnih hrvatskih vladara izložio je Iveković u »Hrvatskoj Seljačkoj Prosvjeti« u broju 11. godine 1927. posvećenu ocu Marunu: Građevna umjetnost kod starih Hrvata.

U području svoga istraživanja, ispitivanja i proučavanja uzeo je Iveković i neke druge spomenike kao na pr. seljačke poljske građevine koje stavlja u relaciju sa ranosredovječnim crkvenim zgradama: Bunje, čemeri i poljanice u Zborniku kralja Tomislava (posebna Djela Jugoslavenske Akademije u Zagrebu, knjiga XVII 413-429) ili samostane: Najstariji samostani na dalmatinskim otocima (Rad Jugoslavenske Akademije 242, 1931. str. 216 do 226). Dao je i nekoliko arheološko-historičko-topografskih prikaza na pr.: Dugi Otok i Kornat isto u »Radu« knj. 235. str. 248—279, ili: Otok Žirje u »Starohrvatskoj Prosvjeti« n. s. I. str. 45—59. A i ovaj časopis, »Narodna Starina« donijela je (1922. kni. I.) Ivekovićev članak: »Značajke graditeljstva srednjeg vijeka u Dalmaciji«, nadalje referat o prvom jugoslavenskom arheološkom kongresu u Beogradu (1922. knj. I. sv. 2.) te članak: Grobovi otaca (1924. knj. III. sv. 7.), a u ovom svesku »Narodne Starine«, nažalost zajedno s ovim nekrologom, izlazi njegov članak koji je kao posljednji dao »Narodnoj Starini«: »Crkva sv. Andrije na otoku Vrgadi ispod Biograda na moru«.

U Godišnjaku sveučilišta kraljevine Jugoslavije u Zagrebu (1924—1929.) Iveković je obielodanio članak »O modernoj arhitekturi«, kojom je studijom htio dati svoje mišljenje kao stari iskusni arhitekt koji se zanima za probleme najnovijih vremena.

Malo prije smrti dovršio je Iveković za »Rad« Jugoslavske Akademije svoju studiju »Krstionica i crkva sv. Donata u Zadru«; te za Jubilarni Zbornik Matice Hrvatske raspravu »Građevno umijeće u Dalmaciji od X—XVII vijeka«; obje su radnje još neštampane.

God. 1920. Iveković je izabran za redovnog profesora za arhitekturu srednjega vijeka na tehničkom fakultetu u Zagrebu. Ovdje je nastojao svojim predavanjima, a osobito praktičnim vježbama u svojem seminaru da uspješno odgoji novu generaciju mladih arhitekata i da im ulijeva smisao i ljubav za spomenike prošlosti, osobito za one iz starohrvatskih vremena.

U Zagrebu je postao i pravim članom Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti; bio je član i odbornik društva »Bihać«, te potpredsjednik Hrvatskog starinarskog društva u Kninu. Centralna Komisija za čuvanje spomenika u Beču i Arheološki Institut istoga grada bili su ga imenovali svojim članom dopisnikom.

Iz ovoga prikaza Ivekovićeva života i rada proizlazi da je on od mladih godina sve do zadnjih dana bio vanredno marljiv i radišan. Smrt ga je zatekla upravo, kada se spremao na put za Biograd na moru da nastavi iskopine starohrvatske bazilike iz XI stoljeća. Prvi i do sada jedini od naših arhitekata on je uvidio važnost naših spomenika, osobito arhitekture, i bio je prožet vrućom željom da ove umjetnine učini pristupačnima što većoj javnosti i izvan naše domovine. Ova njegova odanost prema spomenicima naše prošlosti zaslužuje naše iskreno priznanje. Zadužio je nauku uopće time, što će njegov atlas spomenika ostati još nadugo podloga za daljnja istraživanja. Kao pionir otvorio je put kojim treba da hodaju njegovi nasljednici. Istina, put još nije utrt, izravnan kako treba, ali smjer je tu. Nažalost, još se nije nitko od naših arhitekata javio koji bi imao spremu, ljubav i volju da nastavi ono što je Iveković bio započeo i da nam ostavi još ljepše plodove svoga rada. Polje rada je široko, ima na njemu mjesta za veliki broj onih koji bi ga htjeli i znali obrađivati. Bolno je što ne vidimo nikoga od mlađih arhitekata sa barem nešto idealizma i domoljublja koji bi se posvetio našim starohrvatskim spomenicima. Zahvalni moramo stoga biti tuđincu, arhitektu Ejnaru Dyggve, koji je s velikim zanimanjem i nesebičnom ljubavi pristupio snimanju i proučavanju hrvatskih historijskih spomenika.

Pri kraju još nekoliko riječi o Iveković kao čovjeku. Bio je blage naravi, ali čvrst i konsekventan u svojem karakteru. Nikada nije tražio uspjeha i priznanja svoje djelatnosti, već mu je sam rad bio najveće zadovoljstvo i najbolja nagrada. Rad je volio nada sve. O njegovu nastojanju da neprestano proširi svoje znanje svjedoči i velika krasna biblioteka koju je sebi postepeno nabavio te onda njegova velika zbirka fotografija, nacrta i skica. Ovaj naučni aparat leži zasad još neiskorišćen kod obitelji pokojnika, a trebalo bi da svakako spasiti za koji institut.

Iveković se je protivio u svojoj literarnoj djelatnosti svakoj polemici, šuteći je prelazio preko nepovoljne kritike čvrstom odlukom da će dalje raditi i novim stvaranjem dati bolji rezultat, a također popraviti ono gdje ranije nije potpuno dotjerao. Tvrdokorno se držao toga principa kako je istovremeno bio nepopustljiv u vlastitom ocjenjivanju nekih historijskih događaja i činjenica. Prema svojim saradnicima i kolegama bio je uvijek otvoren, iskren, spreman da im pruži svoju pomoć, kad su ga trebali, svakomu zahvalan za svaku sugestiju, savjet ili uslugu. Svojim prijateljima ostao je trajno vjeran kao svome radu.

Mihovil Abramić.

CRKVA SV. ANDRIJE NA OTOKU VRGADI ISPOD BIOGRADA N/M.

Množina bogoštovnih zgrada iz suštog srednjega vijeka koje se nalaze diljem naše Dalmacije slabo je poznata a još manje istražena. Samo gdjekada, i to nekako nuzgredice, spominje se ovdje ili ondje po koja takova zgrada a dotičnik je sigurno u neprilici, kamo i kako da smjesti dotičnu zgradu. Jedino je dr. Ljubo Karaman u svojoj knjizi »Iz kolijevke hrvatske prošlosti«, Historijsko-umjetničke crtice o starohrvatskim spomenicima (Zagreb 1930.) što ju je izdala Matica Hrvatska nešto opširnije pisao o takovim spomenicima, ali ih je sve sveo na upliv iz vana, te ih je toga radi samo površno ocijenio i opisao a da se nije potrudio dublje ulaziti u ovo pitanje.

Pisac je ovoga članka u svojoj studiji »Bunje, čemeri i poljarice« u Zborniku kralja Tomislava, što ga je izdala Jugoslavenska Akademija u Zagrebu, pokušao rastumačiti postanak nekih, osobito centralnih bogoštovnih zgrada na temelju udomaćenih načina gradnje iz sitnog, neobrađenog, tek samo naslaganog kamenja, kao što je to na pr. kapela sv. Nikole kraj Nina, sv. Krševana na Glavotoku i sv. Donata kraj Košljuna obje na otoku Krku, a da se nije nigdje strukovno kritiziralo piščevo ovo mnijenje. Na istoj podlozi je pisac i u svojoj knjizi: »Crkva i Samostan Sv. Krševana u Zadru« potaknuo pitanje o postanku t. zv. romanskog sloga u Francuskoj, te je na str. 6. napomenuo također i kapelu u Molléges-u, kao začetnu vrstu gradnje i posljedice istoga načina pod zgodnim prilikama, naglasivši da se iz toga načina razvio sam po sebi francuski način gradnje romanskog sloga. Kraj ove kapele u Molléges-u pisac je napomenuo i objavio i snimke crkvice sv. Andrije na otoku Vrgadi ispod Biograda

* Hrvatska zadužbina iz X. stoljeća. »Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti« knjiga XXX. U Zagrebu 1931.

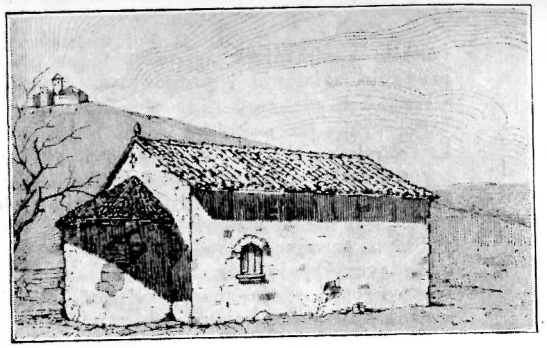

Crkva Sv. Andrije na Vrgadi. Pogled na vanjštinu.

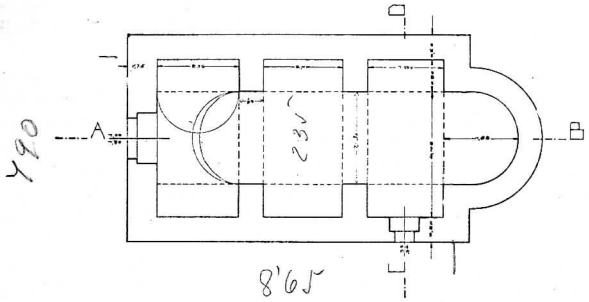

Tloris crkve Sv. Andrije na Vrgadi.

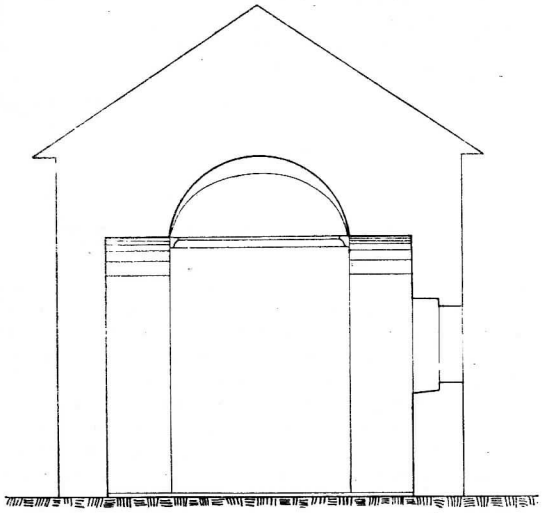

Prosjek crkve Sv. Andrije na Vrgadi.

na/m, koje se u strukturi i u načinu gradnje oslanjaju na jur napomenutu kapelu, te je doveo do zaključka: »... Kako se vidi, isti uzroci imali su iste posljedice kako u Francuskoj, tako i kod nas, samo što se u Francuskoj taj princip pod veoma povoljnim uvjetima i dalje razvijao, a kod nas radi prilika, koje su vladale koncem XI. i početkom XII. stoljeća, nije moglo doći do daljeg razvoja, već je u početku sve zahirilo«.

Ova crkva, citirana u naslovu članka, zapravo je samo crkvica veoma malenih i skromnih dimenzija, ona sadržaje u sebi, dotično u načinu i u suštini same kompozicije, sve sadržine na temelju kojih bi se

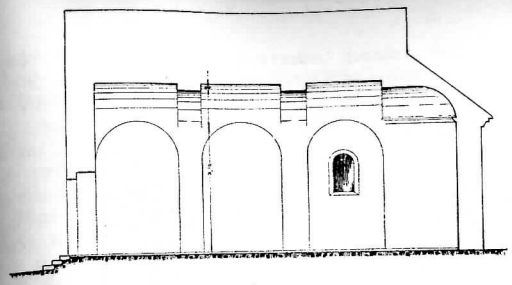

Rasjek crkve Sv. Andrije na Vrgadi.

moglo i kod nas tijekom vremena razviti nešto potpuno samostalno i originalno u načinu gradnje. Radi toga neće biti na odmet, da se ova crkvica ovdje i još bolje objelodani i opiše.

Ova crkvica sv. Andrije leži na južnom obronku visokog i pustog brežuljka, na kojemu se razpoznavaju ostanci negdašnje utvrde bizantinske, u kojoj su kasnije eremiti podignuli i svoje utočište ili samostan, što se samo iz površnog gledanja ovih ostataka ne može točno ustanoviti. Kako Bianchi, u svojoj knjizi »Zara cristiana« piše, ovaj samostan sa crkvom sv. Gjurgja bijaše g. 1411. dokinut.

Otok Vrgada poznat je već i caru Konstantinu Porfirogenitu kao Lumbrikada; to da je bio jedini napučeni otok u sjevernodalmatinskom arhipelagu. Ostanci utvrde na napomenutom brežuljku jasno pokazuju na ovo naselenje, jer inače na čitavome otoku ne nalaze se tragovi kakove nastambe.

Crkva Sv. Andrije bijaše župnom crkvom sve dok se nije sagradila današnja nova, koja leži u samome mjestu. Veoma je malenih dimenzija, kako se to može razabrati iz priležećih snimaka. (Sl. 1. do 5.). U duljini mjeri bez apside 8'65. m. u širini ukupno 4'90. m. dok joj unutarnja visina do vrha bačvastog svoda mjeri 3'15. m. Čista nutarnja širina iznaša 2'35. m. a pobočni glavni zidovi mjere debljinu od 80 i 50 cm. dakle sve ukupno 1'30. m. U ove prostrane i debele zidove ispuštene su po tri udubine od 80. cm. dubljine i oko 2. m. čiste širine, koje su prama gori zaokružene sa jednim potpunim svodom, tako da ove udubine izgledaju više kao otvori u zidu prama pobočnim brodovima. Čitava ova nutarnja širina presvođena je sa punim bačvastim svodom, koji se nastavlja u duljini sa polukružnom apsidom, koja je na kraju presvođena sa polukupolom, te mjeri unutarnje šupljine samo 1'55. m. Ovaj je bačvasti svod razdijeljen sa dva čemera po duljini u tri nejednaka polja, koja se ali čine na prvi pogled, da su jednaki. Ovi su čemeri za 20 cm. niži od ostaloga svoda, ali imadu istu širinu tako, da su zapravo samo nastavci donjih pilova, što dijele pojedine udubine i imadu istu debljinu, 60 cm. naime. Na zapadnom pročelju nalazi se 1'00 m. široki a 1'90. m. visoki ulaz, dok svjetlo dobiva kroz jedan prozor desno ispred apside, koji je zatvoren jednom kamenom tranzenom (Sl. 5.).

Čitava je ta crkvica došla do nas potpuno u onome stanju, u kojime se nalazila i kroz

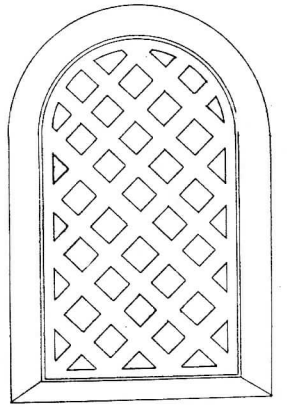

Crkva Sv. Andrije na Vrgadi. Transena.

sva stoljeća. Tek sada, početkom ovoga stoljeća, izmijenila se vanjština ove crkve, kako je pokazuje sadašnja fotografija (Sl. 6.) a isto je tako i unutarnjost donekle izmijenjena, jer su pilovi između udubina odstranjeni tako, da više nijesu udubine onako značajne, kako to bijahu prije, jer se čitava širina za ove udubine povećala, a svod iznad toga visi sada iznad polukružnih postranih svodova, kao na konsolima. Isto je tako izmijenjena i tranzena i nadomještena sa okvirom iz mekoga drva.

Materijal iz kojega je čitava ova gradnja sagrađena samo je običan kraški kamen vapnenac te su pojedini komadi naslagani onako, kako je to običajno kod bunja, a isto je tako i čitavi svod ovako presvođen, a iznad

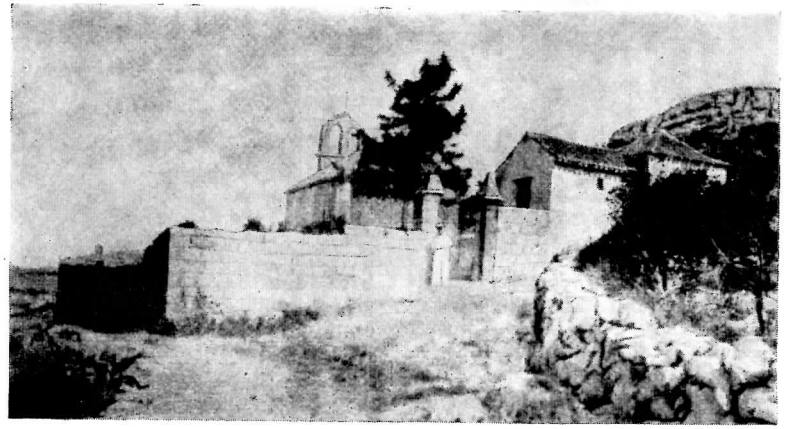

Crkva Sv. Andrije na otoku Vrgadi. (Snimka iz g. 1930.)

svoda pako položene su tanke kamene krovne ploče u debelu žbuku, koja je samo mjestimice izmijenjena, osobito pako na glavnom pročelju, gdje su sada postavili također i novi zvonik na preslicu. Čitava je zgrada bila izvana i iznutra ožbukana sa dobrom žbukom, koja je još i dan danas mjestimice ostala u dobrome stanju.

Način gradnje, kao što i sama koncepcija približuje se sasvijem udomaćenom načinu gradnja, kako se to osobito lijepo ističe na našim bunjama, od kojih se nalaze u okolišnoj blizini vanredno lijepih i zanimljivih primjeraka. Razlika je ovdje samo ta, da je crkvica naslagana u dobroj i čvrstoj žbuci, ali da je inače potpuno identična sa ostalim primjerima bunja iliti čemera.

Kako nema inače nikakovih autentičnih podataka o samoj gradnji, to je veoma teško označiti barem i samo približno dobu građenja. Ali prispodabljanjem ostalih takovih i sličnih spomenika, moglo bi se zaključiti, da je ova crkva bila sagrađena u ono doba, kada su se ovakove i slične gradnje izvađale, a to nas upućuje u rani srednji vijek. I ne bi se pogriješilo, kada bi se uzelo, da je ova crkvica bila sagrađena, da se njome služi posada i stanovništvo nekadanje Lumbrokade, jer samostanska crkva eremita Pavlina, izričito se spominje kao crkva Sv. Gjurgja, dočim ova crkvica od starine naziva se crkvom Sv. Andrije i koja i sada služi, dakako u izmijenjenom obliku, kao crkva seoskoga grobišta.

Kako je jur gori napomenuto, ova crkvica imade veliku sličnost u načinu gradnje, kao što i u suštini, sa onim sličnim gradnjama, koje su se izvađale u južnoj Francuskoj, a napose pako u Provenci, Languedocu i u susjednoj Auvergni, od kojih sam jedan primier iznio u svojoj radnji o bunjama, čemerima i poljanicama.

Ćiril M. Ivekoviđ.

O CENAMA U SREDNJEVEKOVNIM SRPSKIM ZEMLJAMA

O cenama u srpskim zemljama Srednjega Veka ima dosta beležaka, ali u mnogo slučajeva cene nisu jasno i direktno naznačene.

Kao i u čitavoj Evropi, tako i u srednjevekovnim srpskim zemljama, novac i operacija novcem kao kupovnom snagom, javlja se relativno dockan. Tek od kraja XIII stoleća jače se razvio i utvrdio monetarni sistem i ekonomsko-finansiski život stavljen je na novčanu osnovu.[1])

Ocenjivanje prave vrednosti pojedinih produkata i artikala onemogućavaju različne monete, koje su cirkulisale i u srpskim zemljama i na tržištima, na koja su Srbi bili upućeni u to vreme. U opticaju su bili: dubrovački i mletački dukati, dubrovački, mletački i kotorski groševi, srpski perperi, dinari i groševi, zatim aspre. Postojala je u novčanom sistemu dalje: livra zlata i srebra, funta itd. Najzad, ni kurs nije bio stalan.

nego se, s vremena na vreme, menjao, bilo zbog spekulativnih operacija, bilo zbog falsifikata.[2] U poznije doba novac se kovao lakši, s manje zlata ili srebra, pravio se lažan time je bila njegova vrednost ubijena. Sve to zajedno povlačilo je promenu cene i vrednosti robe.

Može se naslućivati da je bilo kupo-prodaje na poček[3]), a ima pomena o isplaćivanju u obrocima.[4])

K o n j i u Srednjem Veku svuda, pa i kod nas, bili su omiljeni i jako cenjeni. Na vladarskim i crkvenim imanjima bilo je uvek velikih ergela konja. U veku viteštva, lova, i boja nije se mogao zamisliti vlastelin bez konja. U to doba konja jaši i vlastelin i vojnik i vladar, pa i episkop. Rat je zahtevao takođe dobru konjicu. Saobraćajne prilike bile su takve, da je narod bio upućen na konja kao najizdržljivije, najpogodnije i jedino tovarno i podvozno sredstvo.

Naročito se jako cenio vranac. Brskovski i nevesinjski konji imali su dobru proću na dubrovačkoj pijaci.[5]) Oko 1280 godine kupio je neki Dubrovčanin konja za 15 lakata nekakve materije.[6]) God. 1297 platila je dubrovačka opština konja 16 perpera.[7]) Velika je cena koja se platila u Dubrovniku 1284. Tada je kupljen konj za bosanskog bana za 300 perpera.[8])

U Dubrovniku u XIV stoleću cena konja kretala se između 12 i 18 perpera,[9]) a u Srbiji sredinom XIV stoleća dobar ždrebac cenio se 12—13 perpera.[10]) Malo lošiji i mladi ždrepci cenili su se 5 perpera.[11]) Godine 1372 kupljena je u Dubrovniku za konja robinja.[12])

R o g a t e m a r v e, volova i krava, bilo je vrlo mnogo i ona je činila važan kapital u Srbiji. Zemljoradnička zemlja, Srbija je već i zbog obrađivanja zemlje gajila stoku. Masa kazni u staroj srpskoj državi izricana je u stoci. Ogromna količina sirove, nepreradjene, volovske kože izvozila se iz Srbije. Pa, ipak, o ceni volova i krava ima vrlo malo beležaka. Jedne noći 1348 razbojnici iz Popova ukrali su iz Brgata devet krava i malo sitne stoke. Jedan lopov bio je uhvaćen i dubrovački sud procenio je da lopov za ukradenu stoku treba da plati 298 perpera.[13]) Pred kraj XIV stoljeća prodata je u Dubrovniku krava za mač i izvesnu sumu groševa.[14]) Jedna magarica kupljena je (1378) za 5 perpera i 2 dinara.[14a])

---

[1] Vrlo lep primer o trgovini između Srbije i Dubrovnika nalazi se u pismu Dubrovčana despotu Stevanu Lazareviću od 15 juna 1417. Nije istina, pisali su Dubrovčani despotu, da su ranije Dubrovčani iznosili samo kože, vosak i sir, a da sada nose srebro i zlato. Istina, i pre i sad, na male trgove nosi se i prodaje svila i mrčarija, a na »slavnim i velikim trgovima«, kao u Novom Brdu i drugim velikim mestima, a naročito u »slavnom i mnogopočtenom dvoru« despotovom, prodaju se »mnogocenne velike čiste svite, aksamati, panduri, hamuhe, hazdeji, čisti svileni postavci, velikočiste postave i biser«. Na takvim trgovima ne može se plaćati kožom, voskom i sirom, nego srebrom, zlatom i dragim kamenjem. Isp. Jъуб. Стојановић, Старе српске повеље и писма, 1929, I1, 220.

[2] O vrednosti mletačkog zlatnog dukata u XIII stoljeću, isp. Јиречек, Историја Срба III, 237. God. 1320 tražio je kralj Milutin od Dubrovčana svetodimitarski dohodak, pa im piše: »... дайте ми добре динаре, а немоите зле динаре дават, јер ми злем динарем не хте Грци, где их давамо на које годе потребе, а они их не узме«. Стојановић, Повеље и писма I1, 39.

[3] O isplaćivanju »всех у дукатех готовех« i »за готове динаре« v.: Стојановић, op. cit. 89 i Jъуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи IV, br. 6112.

[4] 10 febr. 1408 braća Milišići obavezala su se da plate dubrovačkom krojaču Ivanu Gojiću 40 perpera u osam godišnjih rata. Јиречек III, 160.

[5] Ibid. 179.

[6] K. Jireček, Die Handelsstrassen und Bergwerken von Serbien und Bosnien während des Mittelalters. Prag, 1916, 60.

[7] Др. Грегор Чремошник, Историски споменици дубровачког архива (серија III sv. I) Београд, 1932, 169.

[8] Ibid. 118, 121.

[9] Јиречек III, 235. O novcima i njihovoj vrednosti najpriručnija obaveštenja pruža Јиречек III, 236—43.

[10] Dušanova Svetoarhanđelovska povelja predviđa: »И када приходи митрополит на празник (8 нов.) да се дарује дванаест перпер воља ждребац.« — Стојан Новаковић, Законски споменици српских држава средњега века, 1912, 697 br. CLXII. Pastiri na imanju Sv. Arhanđela daju, pored ostalog, »коњ, воља тридесети перпер«. Ibid. 700-I br. CCII. Ali mi izgleda da je verovatnije trinaest perpera.

[11] »А кобиле да пасу власи Добрушинци, а да им се даје белег на Митров дан на два ждребица, воља десет перпер« (Новаковић, Законски споменици 699 br. CLXXX.) Treba otkloniti Mijatovićevo mišljenje (Гласник XXXVII, 1873, 212), da je najniža cena konja ona s kojom se srećemo u doba kralja Milutina: konj 30, a kobila 20 perpera. Pre svega mi imamo, kao što se vidi, druge cene, a zatim, cenu za konja Miklošić je pogrešno pročitao (Monumenta Serbica, 1858, 61) i Novaković je pročitao (Законски споменици 395): 10 perpera. Jedan put je jedan konj založen za 7 perpera i 6 dinara (Стојановић, Повеље и писма I1, 547).

[12] Јиречек III, 234.

[13] Ibid. IV, 47.

Silna stada o v a c a pasla su na vladarskim i manastirskim planinama. Ali o ceni ovaca nema jasnih podataka. Samo po jednoj vesti može se naslućivati da je ovan vredeo jednu perperu (god. 1355).[15]) O ceni s v i n j a nema podataka. God 1379 svinja i tri praseta vredeli su 3½ dukata.[15a]) Kilogram mesa čini se da je u vreme cara Dušana stajao 2 dinara. Naime, u 63 čl. Dušanova Zakonika predvidja se: da se žito, vino i meso prodaju ćefalijama po gradovima za dinar, ako se drugima daje za dva.[16])

U Srednjem Veku lov je bio najomiljenija zabava za vladara i vlastelu, a uz to i vrlo važna privredna grana. Za lov upotrebljavane su naročito izučene tice-lovice, kragujci i sokolovi. Iz savremenih beležaka vidi se da su kragujci i sokolovi prodavani po 1 do 2½ zlatnika.[17]) God. 1280 kupljena su u Kotoru tri sokola za 10 perpera i 4 dinara.[18])

U Srbiji Srednjega Veka mnogo se trošila so. Ona se upotrebljava i za ljudsku i za stočnu hranu. Dubrovčani su vazda budnim okom pratili da se na so, krenutu sa njihovih solila, plati dužna carina. Kod nas ima malo podataka za cenu soli. Izgleda da je jedan kabao soli stajao pola perpera.[19]) Pred kraj XIII stoleća kentenar apuljske soli plaćao se 55 perpera, a kentenar po meri u Sv. Srđu 17 perpera.[20]) Sredinom XIV stoleća kentar soli po meri u Valoni bio je 8 dukata, a po zadarskoj meri 9—10 dukata.[21]) God. 1406 dubrovački kentar soli prodavan je po 44 perpera, a drevski kentar stajao je 66 perpera, odnosno 23 dukata.[22])

Po Dušanovom Zakoniku kabao ž i t a cenio se 2 perpera.[23]) Pred kraj XIV. stoleća prodao je vlastelin Sanko, sin župana Miltena Draživojevića, tovar žita za deset perpera.[24]) Cena žita u Srbiji u XIV stoleću kretala se od 7½ do 18 perpera, ili ¾ do 1½ dukata, a u XV stoleću dubrovačka opština plaćala je star žita 20 dinara.[25]) God. 1359 Dubrovčani su plaćali za star apuljskog žita 1 dukat.[25a])

Vino se trošilo u velikoj količini. U Dubrovniku u XIII. i XIV. s. moglo se dobiti za 1 perperu 3—6 vedra vina.[25b])

Nema mnogo pomena o cenama tkanina i nakita. A Srednji Vek voleo je i cenio je raskoš. Nikad i nigde ne dodiruju se i ne žive naporedo dve krajnosti: asketizam, skrušenost, mučenje tela i raskoš i sjaj. Na eksterier se trošilo, i materija je bila vrlo skupa. Često je Dubrovačka Republika davala na poklon fina sukna susednim vladarima, pa i Baoši i Tvrtku.[26]) Tvrtko je jednom imao da plati za svitu 500 perpera.[27]) Po sebi se razume da je bilo i jevtine materije i sukna koji je stajao samo 8 perpera.[28])

Svila se mnogo trošila u Srednjem Veku svuda. U Srbiji u XIV stoleću hiljadu svilenih čaura vredelo je jedan perper.[29])

Pojas je smatran kao neophodan ukras. Pojaseva je bilo vrlo skupih i skupom materijom divno izrađenih. God. 1313 prodat je pojas Mužbrata Slavomirovića, kneza u Popovu, ispleten od srebrne žice, s pozlaćenim pločicama, za 113 perpera, a zlatan pojas poznate dubrovačke porodice Bunića procenjen je bio (1376) 425 dukata.[30]) Ali, naravno, bilo je i jevtinijih pojaseva koji su stajala 10 perpera.[31])

Kadifa i krzno od hermelina bili su znak bogastva i luksuza. Dubrovačko veće rešilo je (1446) da poruči u Mlecima za Jelenu, nevestu despota Lazara Đ. Brankovića 20 lakata crvene kadife i hermelinskih koža u vrednosti od 300 dukata.[32]) Zečje kože bile su jevtine. Pred kraj XIII stoleća jedna zečja koža stajala je 7½ groša.[33]) Sredinom XV stoleća komad svite plaćao se 15 dukata.[34]) Koliko se pazilo na lepo, raskošno i sjajno odelo, najbolji je dokaz što je herceg Hrvoje Vukčić, polazeći na ugarski dvor, pozajmio od svoje žene 6000 dukata, da bi se mogao samo što bolje i sjajnije obući.[35])

Ima nešto podataka o ceni oružja i vojničke spreme. Marko, agent kneza Nelipića, po dozvoli Mletačke Republike, izvezao je iz Mletaka za 300 dukata ove stvari: 33 oklopa za prsa, 12 ovratnika, 12 pari gvozdenih narukvica, 5 pari lukova za strele, 7 tuceta kopljenih bodila, 8 mačeva i 13 mašina za bacanje kamena pri opsadi.[36]) 9 februara rešilo je dubrovačko Veliko Veće da pošalje Stevanu Musiću »unum par armorum pro sua persona« u vrednosti oko 50 dukata.[37])

Ulje se donosilo iz Dubrovnika do duboko u unutrašnjost Srbije. Godine 1441 žalili su se neki dubrovački trgovci da im je opljačkana bačva ulja koja vredi 140 perpera.[38])

Ima dva-tri pomena pošto su zakupnici, većinom Dubrovčani, uzimali od srpskih vladara carine. Carina na so u Dubrovniku bila je 1341 god. 450 perpera godišnje, a dvadeset godina docnije bila je tačno dvostruka.[39]) Oko 1380 Dubrovčani su želeli da uzmu pod zakup kotorsku carinu za tri godine. Obaveza je bila da vlasi kralja Tvrtka izvezu godišnje najmanje 10.000 tovara soli, a zakupnici da plaćaju 500 perpera godišnje.[40]) Godine 1389 zakupili su neki Dubrovčani od Tvrtka srebrničku carinu za 425 litara fina srebra godišnje.[41]) Rudničku carinu dao je despot Stevan Lazarević Dubrovčanima za 600 litara srebra.[42]) God. 1416 skadarska gradska blagajna primila je blizu 4000 perpera godišnje za ribolov i od carine na ribu.[43]) Sandalj Hranić dobijao je za drevsku carinu 600 dukata,[44]) a toliko isto tražio je i za solila u Kotoru.[45])

Ima više beležaka o ceni zemlje. Po prepisu iz XIV stoleća Sava Nemanjić platio je za selište, koje je hteo da zasadi vinogradom, 300 perpera.[46]) Mesto zvano Skorpija, Sava je kupio od svetogorskog prota i sabora za 600 velikih perpera, a car Dušan platio je (1347) za mesto zvano Livada i crkvu sv. Nikole Paleokometicu 1660 zlatica.[47] U popisu imanja manastira Htetova ima nekoliko podataka o ceni njiva. Tako je zabeleženo da su njive kupovane za: kobilu (20 perpera), konja (10 perpera); vola i 5 parpera; svinju, pola meha sira i ovna; 80 perpera i 9 runa vune, a jednom za 20 kabala žita, ali se izrično pominje da je to bilo »u gladno vreme«,[48] te u tome i treba gledati uzrok niskoj ceni. Pred kraj XIV s. plaćane su gradine 2—5 mletačkih perpera.[49] God. 1411 kupljen je vinograd za šest litara srebra,[50] a 1455 jedan vinograd od pet motika plaćen je 135 aspri.[51] Kralj Stevan Dečanski kupio je planinu Ujezdnu, darovanu Dečanima, za sto ovaca s jaganjcima.[52] God. 1421 nudili su Dubrovčani Sandalju za polovinu grada Sokola »koji na onom kamene bez župe malo je vredan«, 3000 perpera.[53] Preko Sandalja nudili su Dubrovčani vojvodi Radoslavu za polovinu Konavala 8000 dukata, palatu u Dubrovniku i baštinu od 3000 perpera u dubrovačkoj župi i 500 perpera godišnje, a Sandalju 2000 dukata provizije.[54] Za polovinu Konavala platili su Dubrovčani Sandalju 30.000 perpera, dali neke baštine u dubrovačkoj župi, palatu u Dubrovniku i

---

[14] Ibid. IV, 47. God. 1289 cenjena je krava 3 perpera (Чремошник, op. cit. 134) a 1375 krava s teletom 9 perpera (Др Јорјо Тадић, Писма и упутства дубровачке републике (Извори за историју Јужних Словена серија III) XXXI, 4, 2).

[14a] Тадић, op. cit. XXXI n. 2.

[15] U potvrdi Dušanove hrisovulje manastiru sv. Nikole u Dobrušti: »Кто ли начне силом пасти, да плати господину настојаштему пет сат перпер, или пет сат овнов« (Новаковић, Законски споменици 720 br. XII.) Onome ko bi pasao stado na hilandarskom zemljištu ćefalija je imao prava da uzme 300 ovnova (Ibid. 430 br. II), a za popašu odredjena je Arhanđelovskom i Htetovskom hrisovuljom kazna od 300 perpera (Ibid. 694 br. CXXIX, 660 br. XXX).

[15a] Тадић, op. cit. XXXI. n. 2.

[16] Стојан Новаковић, Законик Стефана Душана,[2] 1898. 184.

[17] Јиречек IV, 50 n. 3.

[18] Чремошник, Историски споменици 33.

[19] Car Uroš, potvrđujući Preljubovoj udovici Irini i njenom sinu baštinu, napominje: »... да им се дава на всако годиште по пет сат перпер бенетачких, воле тисушту кабал соли« (Новаковић, Законски споменици 313.)

[20] Чремошник, op. cit. 107, 170. O cenama soli u 13 i 14 v. u Evropi V.: Мијатовић, Гласник XXXVIII, 1873, 93-5.

[21] Д-р Јорјо Тадић, Писма и упутства Дубровачке републике 145, 154-5.

[22] Стојановић, Повеље и писма I₁, 270.

[23] Новаковић, Законик čl. 63, str. 184.

[24] Стојановић, Повеље и писма I₁, 104; dubrovački star žita 15 groša (Тадић, Писма и упутства 16).

[25] Мијатовић, Студије за историју српске трговине XIII і XIV века (Гласник XXXVII, 230-I.)

[25a] Тадић, Писма и упутства 15.

[25b] Dr Gregor Čremošnik, Vinogradarstvo i vino (Glasnik zemaljskog muzeja XLV, 27-8). Ta je cena, uglavnom, bila i u poslednjoj četvrti 14 v. — Тадић, Писма и упутства I, XXXVI.

[26] Гласник XXXVIII. 101. O cenama u Evropi upor.: 103-4.

[27] Стојановић, Повеље и писма I₁, 75.

[28] Чремошник, Историски споменици 164.

[29] »А у Дољем Пилоте да дају цркви свиле сто тисуђ, воља сто перпер« (Новаковић, Законски споменици 692 br. XCII.)

[30] Јиречек III, 289.

[31] Чремошник, Историски споменици 155.

[32] Јиречек III, 288. Ne zna se koliko je trebalo koža. Papa Kliment VI upotrebio je za svoju toaletu 1080 hermelinskih koža (G. Mollat, Les papes d'Avignon[6] Paris, 1930, 350.)

[33] Чремошник, Историски споменици 131.

[34] Споменик XI, 1892, 87.

[35] Стојановић, Повеље и писма I₁, 550.

[36] Sime Ljubić, Listine II, 42.

[37] Јиречек IV, 156 n. 5.

[38] Ibid. 172.

[39] Ibid. III, 255—6.

[40] Стојановић, Повеље и писма I₁, 643.

[41] Ал. В. Соловјев, Одабрани споменици. Београд, 1926, 179. Litra fina srebra stajala je 8 dukata (Гласник XXXVII, 246).

[42] Стојановић, Повеље и писма I₁, 231.

[43] Јиречек III, 179.

[44] Стојановић, Повеље и писма I₁, 332.

[45] Ibid. 330.

[46] Владимир Ћоровић, Списи Св. Саве, 1928, 193.

[47] Новаковић, Законски споменици 416—7 br. I i II.

[48] Споменик III, 1891, 37—9.

[49] Новаковић, Законски споменици 766 br. III—IV, XI.

[50] Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи IV, 1923, 6112.

[51] Ibid. br. 6144.

[52] Новаковић, Законски споменици 647 br. IV.

[53] Стојановић, Повеље и писма I₁, 320.

[54] Ibid. 319.

500 perpera godišnje. Dubrovčani, istina, kažu da to nisu platili zato što to zbilja toliko vredi, »koliko za veliku ljubov«.[55] Baštine koje su Dubrovčani dali Sandalju u dubrovačkoj župi vredele su 3000 perpera.[56] Sačuvano je i nekoliko podataka o cenama objekata. God. 1300 kupio je kralj Milutin u Skoplju jednu kuću za 10, o drugu za 20 perpera.[57] Jedna kuća u Prizrenu prodata je za 8 litara srebra.[58] U prvoj četvrti XV s. kupio je despot Stevan kuću za pet litara srebra.[59] Pred kraj XIV s. kupljena je jedna vodenica za 20, a druga za 30 mletačkih perpera.[60] Za dug od 4000 dukata, koje je herceg Hrvoje pozajmio od svoje žene, dao je Hrvoje ženi svoje kuće u Dubrovniku »sa vsem onem što k tem kućam rečenem pristoi«.[61]

Osobito mnogo materijala za cenu vinograda iz poslednje četvrti XIII i prve četvrti XIV veka u Dubrovačkoj župi, Rijeci, Lopudu i dr. prikupio je Dr Gregor Čremošnik.[61a]) Jedna zlatica vinograda (oko 1600 m²) stajala je 20 do 98 perpera.

Ima pomena o kiriji ili zakupnini. Oni koji napasaju svoja stada na planinama manastira Dečana plaćaju od stada »2 ovna, i dva jagnjeta i sir i dinar«.[62] U XIII v. u Dubrovniku zakupnina se plaćala novcem. »Ali pored nje, bilo je različitih poklona: kolača i živine o mesojedjama, kod crkava par voštanih sveća, funta čista voska, ili unča tamjana.«[63] Godišnji zakup za vinograd na ostrvu Šipanju bio je obično 4 perpera.[63a]). God. 1378 drvena kuća u Dubrovniku »in Corodigna uliça« plaćena je 40½ perpera.[63b]) Oko 1330 u Kotoru zakupnik imanja na crkvenim dobrima plaćao je crkvi 10—20 groša, »kašto s malom merom žita«.[64] U Grbaljskoj župi u XV v. plaćala se za godišnji zakup »izvesna mera dobrog i čistog žita i godišnji poklon, na pr., jedno jare o Božiću«.[65] Za tri adrfata (pravo na ishranu) platio je kralj Milutin 1800 perpera,[66] što znači da se računalo godišnje po 600 perpera za hranu jednoga lica.

Poslednjeg dana avgusta 1403 odlučila je dubrovačka opština da se isplati 30 perpera kirije za kuću u kojoj stanuje već godinu dana Stevan Musić s majkom.[67] Ima vrlo mnogo podataka iz sredine XV s. iz kojih se vidi koliko su plaćali dubrovački zlatari za svoje dućane. Cene su bile određene prema ulicama. U življim, važnijim i bliže centru ulicama kirije su, po sebi se razume, bile veće. Cene su se kretale od 7 perpera pa do 20. Jednom je plaćeno 26, jednom 35, a jednom čak 61 perper.[68] Podatke o kiriji u Dubrovniku s kraja XIII s. možemo saznati iz »Liber de introitibus stacionum et territoriorum communis«.[68a]) Cena se kretala od 4 perpera pa do 30 perpera.

God. 1278 bila je kirija za tovarnog konja od Dubrovnika do Brskova 28 groša.[69] Osam godina docnije za isti taj put plaćalo se za četiri konja 9 perpera.[70] Za poslugu volom za oranje bila je kirija 15 kabala dobrog i čistog žita.[71] Mesečna kirija za brod bila je 3 perpera i 5 groša.[72] Za navodnjavanje njive vodom, koja je izvirala na imanju Sv. Đorđa Gorga na Seravi u Skoplju, plaćalo se od pluga kabao (verovatno žita), a za navodnjavanje bašte 2 dinara.[73]

Podaci o ceni roblja[74] i knjiga[75] prikupljeni su i posebno objavljeni.

Sačuvano je nešto beležaka o plati i veličini plate. Zbog oskudice u novcu, plata je često bila u naturi. Pastiri, na primer, na velikim crkvenim vlastelinstvima dobijali su platu u stoci, t. zv. »beleg«. Čobani manastira Dečana dobijali su svake godine o Đurđjev danu od sto ovaca ovcu s jagnjetom, pored mesečne plate (»mesečina«).[76] Pastiri koji su pasli kobile nisu dobijali »beleg«, nego samo platu. Brođani, čobani na imanju Sv. Arhanđela kod Prizrena, imali su takođe mesečnu platu i nije im se uzimala travnina (taksa za upotrebu planinskih pašnjaka). Vlasi Dobrušinci, koji su pasli svetoarhanđelovske kobile, dobijali su mesečnu platu, a o Mitrov danu po dva ždrepca ili deset perpera i par odela (gunjac i čakšire).[77]

Plata posluge nije bila baš mnogo velika, ali je bilo obavezno dati posluzi hranu, odelo i obuću. Dubrovačka vlastela davala je svojim sluškinjama i miraz.[78] Šegrt kad izuči kod gazde zanat, dobijao je od gazde sav alat.[79]

Dubrovački »comes mercatorum« u Srbiji imao je 400 perpera godišnje.[80] Imamo jedan podatak i o honoraru logotetu i pisaru. Kad car nekom zapiše baštinu, plaća se logotetu 30 perpera od svakog sela, a dijaku »za pisanije« 6 perpera.[81] Veliki broj beležaka o plati dubrovačkih kancelara posebno je prikupljen. [82] Neki Pobrat glasonoša dobijao je: odelo, hranu, 4 perpera i konja »pro sua equitacione«.[83] Dva trubača dobila su od despota Stevana čohe u vrednosti od 60 perpera.[84] Najmljenom vojniku Dubrovčani su plaćali 5 perpera.[85] Ima jedan podatak koji se odnosi na plaćanje rânâ. Braća Milšići iz župe Vrm pod Klobukom, obavezala se da plate nekom dubrovačkom krojaču zbog rana i pohare 40 perpera i još doživotno da mu daju svake godine dve krave, jagnje, tovar brašna i »dve dobre kokoši«.[86]

Ima nekoliko vesti o tome koliko su lekari naplaćivali svojim pacijentima. Izvesni magister Ostezanije pogodio se (1305) da izleči za 30 perpera nekog Bosanca od fistule na kolenu.[87] Drugi magister za tu istu bolest tražio je jednom Korčulaninu u pola manje.[88]) Neki magister Vartolomej tražio je jednom Kotoraninu 30 perpera da mu za tri meseca izleči desnu ruku.[89] Drugi jedan magister bio je mnogo jevtiniji. On je imao u roku od četiri meseca da izleči svoga pacienta rana koje je imao na nozi i cevanici i to samo za 10 perpera.[90] Jedan se lekar obavezao da za 20 perpera izleči bolesnika od kamena. Izvesni Oborko sklopio je (1382) u Dubrovniku ugovor s Vlahom Popovićem, da operiše Vlaha od kile za 60 perpera. Ugovor je predvidjao da niko od pacientove rodbine ne učini ništa »operatoru«, ako bi pacient podlegao. Ali obe strane odustale su od ugovora.[91] Magister Danilo de Pasinis, dubrovački gradski lekar, dobio je (u oktobru 1408) odsustvo, da dođe despotu Stevanu. On je imao, po ugovoru, da prima mesečno 80 zlatnih dukata, ili 11 funti »boni argenti mercadenteschi«.[92] Vrlo veliku platu imao je magister Hristifor, otac poznatog dubrovačkog kancelara Ruska. On je (1385) imao 700 perpera plate i stan.[93]

Ima nekoliko beležaka o tome koliko se plaćalo zanatlijama »za ruke«, kako se to obično kaže. God. 1281, starac David, sin kneza Vukana Nemanjića, sklopio je ugovor s jednim majstorom, da mu ovaj sazida crkvu u Brodarevu, u Ljubovićkoj župi za 150 perpera.[94] God. 1313 pogodio je Tripe Buća u Dubrovniku jednog Mlečanina zlatara, da radi kralju Milutinu. Zlatar je imao da radi savesno, a kralj da mu plaća godišnje osam libri mletačkih groševa i pristojnu hranu, ali je ugovor raskinut.[95] God. 1324 obavezao se Mihailo iz Bolonje, slikar, da izmala za 60 perpera crkvu Sv. Stefana u Dubrovniku sa trideset ifgura« de talibus coloribus«.[96] Vlastelin Obrad Voihnić pogodio je za zidanje crkve u Trebinju majstora za 40 perpera godišnje, pored hrane i putnog troška, a jednom Zadraninu pogodio se da plaća 45 perpera godišnje.[97] Gospodja Jela Sandaljevica platila je majstorima za rad 30 dukata.[98] Za zidanje kuće plaćalo se prema veličini. Za Dubrovnik ima podataka da se plaćalo 42 perpera, a i 100 perpera.[99] Za bušenje bunara plaćeno je 65 perpera.[100]

Miodrag Al. Purković.

---

[55] Ibid. 317.
[56] Ibid. 295, 299, 307, 311.
[57] Новаковић, Законски споменици 611 br. XVI.
[58] Соловјев, op. cit. 148.
[59] Стојановић, Повеље и писма I₁, 221.
[60] Новаковић, Законски споменици 766 br. V i VI.
[61] Стојановић, Повеље и писма I₁, 550.
[61a] Vinogradarstvo i vino u Dalmaciji srednjega veka (Glasnik zem. muzeja XLV, 1933), 16—19.
[62] Новаковић, Законски споменици 647 br. VI. Po starim turskim zakonima u stado računalo se 300 ovaca (Новаковић, Законик 265).
[63] Јиречек III, 198.
[63a] Čremošnik, Vinogradarstvo 19.
[63b] Тадић, Писма и упуства I, XXIX n. 1.
[64] Јиречек III., 197.
[65] Ibid. 197—8.
[66] Новаковић, Законски споменици 485 br. III.
[67] Јиречек IV, 156 n. 5.
[68] Vid Vuletić Vukasović, Imena i prezimena zlatara u Dubrovniku u XV v. (Rešetarov Zbornik, 69—70).
[68a] Д-р Грегор Чремошник, Дубровачки »Liber de introritibus stacionum et territoriorum communis«, Гласник зем. музеја XLVI, 1934, 48—63.
[69] Јиречек III, 224.
[70] Чремошник, Истриски споменици 156.
[71] Јиречек III, 183—4.
[72] Чремошник, op. cit. 51.
[73] Новаковић, Законски споменици 618 br. LIV.
[74] Миодраг Ал. Пурковић, Робље и трговина робљем у средњевековним српским земљама, Гласник проф. друштва XIII₁, 1932, 38—9.
[75] Ст. Станојевић, Књиге у старим српским записима (Летопис Матице Српске 233, 1905, 88—91).
[76] Новаковић, Законски споменици 650-1. br. XXXV.
[77] Ibid. 699 br. CLXXX.
[78] Јиречек III, 177—8.
[79] Ibid. 202.
[80] Ibid. 213.
[81] Новаковић, Законик čl. 134, str. 226.
[82] Ст. Станојевић, Студије о српској дипломатици, Глас CVI, 1923, 53 n. 3.
[83] Јиречек III, 131 n. 1.
[84] Ibid. IV, 57—8.
[85] Стојановић, Повеље и писма I₁, 487.
[86] Јиречек III, 160.
[87] Dr. Gregor Čremošnik, Nekoliko ljekarskih ugovora iz Dubrovnika, Rešetarov Zbornik, 1931, 43.
[88] Ibid. 44.
[89] Ibidem.
[90] Ibid. 44—5.
[91] Јиречек IV, 79.
[92] Ibid. 80.
[93] Ст. Станојевић, Студије о српској дипломатици, Глас CVI, 59 n. 2.
[94] Чремошник, Историски споменици 65.
[95] Јиречек IV, 72.
[96] Ibid. III, 263 n. 2.
[97] Ibid. 264.
[98] Стојановић, Повеље и писма I₁, 396.
[99] Тадић, Писма и упуства XX n. 3, 175.
[100] Ibid. XX n. 3.

MANASTIR BEZDIN

Jedan od poslednjih naših manastira u Velikoj Rumuniji, na severo-zapadnom uglu rumunskog Banata, gde nas je sve manje i manje. Još koja godina, pa će nestati i zadnji potomci graničara, nekada snažnih i mnogobrojnih duž obale Moriša. Bilo ih je čak do podnožja erdeljskih brda, danas rumunske »Podgorie«. Male crkve posejane u dolini Moriša sa staroslovenskim natpisima i ikonama nam svedoče da se u njima ne služi od uvek rumunska liturgija, a imena mesta Lipove, Glogovca ili Gaja potsećaju nas da su ovde nekada stanovali Sloveni.

Manastir Bezdin je zadužbina braće Jakšića, građen u prvoj polovini XVI. stoleća, verovatno 1539. godine. Zidali su ga majstori sa Balkana u t. zv. srpsko-vizantijskom stilu. Međutim restauracije, koje su izvršene 1783 i 1886 godine mnogo naškodiše vizantijskom karakteru spoljašne arhitek-

Osnova crkve Manastira Bezdina

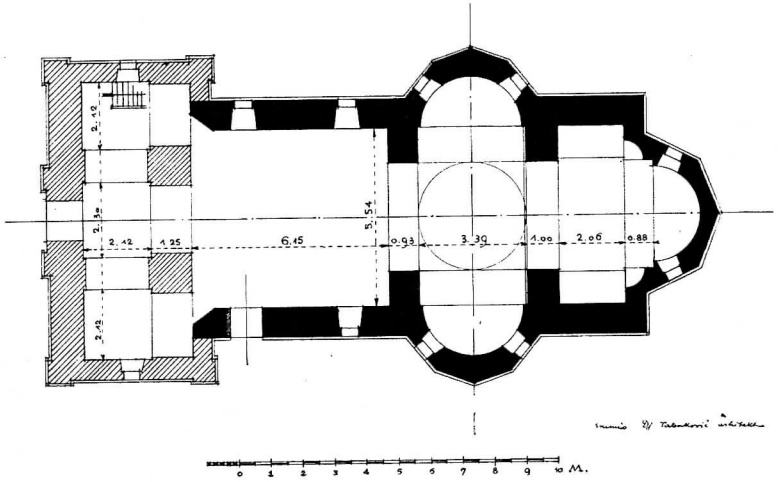

ture. 1783. dozidana je priprata sa horom i jednim tornjem, u duhu tadašnjeg baroka. 1886 obnovljeni su krovovi i izmenjen profil glavnog venca. Nagib krova bio je mnogo jači, vidi se po tome što se donji deo prozora kubeta završuje kosom linijom, koja se penje paralelno sa nekadanjim krovom. Pored svih izmena, kube koje se diže u sredini krova, bočne i istočna apsida jasno govore o poreklu naše crkve.

Unutrašnja je arhitektura ostala stara. Jednobrodna, te zasvođena još poluobličastim svodom, sa kubetom iznad krsta i završuje se sa tri apside. Rešenje osnove pokazuje tipične osobine srpske moravske škole, koja stoji pod uplivom istočne arhitekture. Pada u oči sličnost rasporeda sa starom crkvom na smederevskom groblju. Oblik krsta je i ovde nerazgovetan, jedino severna i južna apsida daju impresiju transepta.

Tako zvana ženska crkva, koja je docnije dozidana, jasno se odvaja od prvobitnog hrama, a da ne škodi harmoniji interieura. Plastičnih dekoracija, stubova, lezena ili cenaca nema, arhitektura je prosta, elegantna, bez ikakvih pretenzija na raskoš i bogatstvo. Svodovi se produžuju u glatkim zidovima, nikakav ispad ne prekida prelaz. Prozori su u novije doba prošireni, po svoj prilici 1785, ne završuju se polukružno već u segmentu. Iznad neprofilisanih arhivolta, preko četiri pandantifa, četvorougaonik se neprimetno pretvara u okrugli tambour krunisan calotte-om. Luk arhivolte i svod njega veka. — Slike proroka, scene iz svelika je u širini.

Otmena i skromna je arhitektura, ali ono što daje najviše draži ovom malom hramu, to su stari živopisi, koji pokrivaju sve zidove.

Taman kolorit drevnih freska, plavičast dim izmirne i srebrni snopovi sunčeve svetlosti što padaju koso na kamene ploče patosa; intimna lepota koja se toliko razlikuje od raskoši veličanstvenih hramova renaissance. Zatvorena modra pozadina pojedinih slika, crvena, plava, zelena odela, nežne ruke, nežni i bolni izgledi bledih lica, velike istočne oči Majke Božje, zlatni oreoli iznad glave svetaca, mrki od tamjana, podređenost tela duši, asketsko hristijanstvo srednjega veka. — Slike proroka, scene iz svetoga pisma, život svetaca, Djeve Marije, dela Isusa Hrista, njegovo stradanje i vaskrsenje. Pantokrator na svodu kupole okružen heruvimima, serafimima i anđelima, četiri evangjelista na pendentifima, Mati Božja s malim Isusom na hemispheri istočne apside, — sve je to raspoređeno po uobičajenoj dispoziciji svetogorske slikarske škole.

Naročitu pažnju zaslužuje ikonostas, izrađen verovatno u Beču prilikom dograđivanja 1783 godine. Pravo remekdelo u stilu Louis XVI. svojom lepotom daleko otskače od ostalih ikonostasa bivše Ugarske. Proporcije otmene, a rezbarije neobično bogate i graciozne. Isto se može reći i o pevnicama, samo što su dekoracije mnogo skromnije.

Sjajni ikonostas, po svojim formama stran element, nije uspeo da poremeti jedinstven utisak male crkve. Majstori zidari, napustivši svoju otadžbinu posle pada Smedereva, preneli su u svojoj duši komad Stare Srbije na beskrajne ravnice širokog Banata.

Gjorgje Tabaković.

JEDNA PESMA MATA BUNIĆA O DUBROVAČKOM POTRESU GODINE 1667.

Priopćio Petar Kolendić

Veliki potres od 6 aprila 1667, koji je u makroseizmičnom smislu uzdrmao golemu prostoriju od Mletaka do Moreje, pretvorio je u nepunih deset sekunada Dubrovnik u gomilu ruševina sa preko pet hiljada mrtvaca, pa je taj događaj smesta izazvao brojne izveštaje gotovo u svim evropskim jezicima (H. Giessberger, Das ragusanische Erdbeben

von 1667, Münchener geographische Studien XXVIII, München 1913). Razume se, da su ga se i naši pesnici dugo sećali. Najpre ga je opevao Peraštanin Andrija Zmajević, a onda tri Dubrovčana: Bano Beterić, Nikolica Bunić i Petar Kanavelović, koji su odmah 1667 dali jedan zajednički zbornik pesama o tom predmetu, koji ni posle zadugo, naročito Bunić i Kanavelović, nisu napuštali, kao što ga nije napuštao ni Jaketa Palmotić.

Nego takovih pesama biće, verovatno, i još gde zabačenih. U jednom rukopisu Jugoslavenske akademije, pod signaturom I. b. 112, nalazi se, na primer, u prepisu XVIII. stoleća jedna taka pesma vlastelina Mata Marova Bunića, inače nepoznatog pesnika, za koga sam mogao konstatirati da je rođen 1637 i da je umro 1709, pa evo te njegove pesme u modernoj grafici:

PJESAN GOSPARA MATA MARA BUNIĆA, VLASTELINA DUBROVAČKOGA, U TREŠNJU.

O umrli ki na sviti
taštom slavom se oholite,
grad Dubrovnik svijem čestiti
hod'te sada da vidite!
Crkve svete, sveti dvori,
kojijem ne bi nigdi slike,
snažna trešnja sve obori
i ostavi bez prilike.
Uzrok djela svega ovega
grijeh je bio nas grešnika,
ki rasrči zgar Višnjega,
da nam dođe šteta prika.
U dan koji sve milosti
Bog pravednijem svojijem dava,
nami poda nemilosti,
grijesim našijem plata prava.
Sprva zemlja zatrese se
i sve ostavi oboreno,
zatijem nebo pak vidje se
s tamnijem mracim pokriveno
Da će pasti, svak cijenjaše
nebo, a zemlju ostaviti,
tad tko može, svak bježaše
za isprid Božije ruke skriti.
Bježi skrit se u koj strani
tužni čovjek, a ne znaje,
jaoh, zaludu i zamani
isprid Boga bježat da je.
Bježi, a svrh njega pada
nemilosno odsvud stijenje,
sad živ, mrtav leži sada,
da se Božije vrši htijenje.
Ah kolici umirahu
prije od straha neg ubijeni,
ah kolici vapijahu,
da bi bili pomoženi!
Nu zaludu, er svak preda
gledajući smrt na očima,
svakomu je srce od leda,
teške od smrti svak strah ima.
Ondi vidiš hćercu milu
svu u krvi uzdisati,
gdi svoj majci mre u krilu,
a ne može joj pomoć dati.
Ondi draga roditelja
s svojijem sinkom na tle strena,
s prijateljom prijatelja,
braca s bracom zagrljena,
Žena od muža, muž od žene,
sin od oca, majka od sina
bježi i ostavlja sve rođenje
zakopano posred stina.
Pleše jedan po drugomu,
na ništo se ne obzire,
pod stupaju vidi svomu,
prijatelj i brat gdi mu umire.
Svaki vika u sve glase,
da mu grijehe Bog oprosti,
vrhu njega smiluje da se,
da mu udijeli sve milosti.
Ah u koji čas se upazi
mnoštvo mrtvijeh od tjelesa,
ah u koji čas porazi
smrt nemila i sve splesa!
U ki jedan grad u goru
i u pustoš stani sve se,
nu za trešnjom štetu goru
silni oganj pak donese!
Kolicijeh plam gorući
koji od trešnje živi ostaše
i nadvoru i u kući
nemilosno izgaraše!
Koje zlato, blago koje
u nemilom ognju zgori,
svak izgubi bitje svoje,
u pepeo sve se stvori!
Nigdi drugo ne bi čuti
neg plač grozni po sve strane,
svud se uzmnaža jad priljuti,
svak se ugleda bez obrane.
Ah ke srce tvrđe od stijene,
da se ne bi raspuknulo,
kad zgode ove nesmiljene
vidjelo bi i začulo!
Svega od puka stoti dio
živ ne osta s te nesreće,
kojijeh Višnji blag i mio
pogubiti ne htje veće.
Ostavi ih jedno, neka
pokaju se i sahrane,
drugo po sve vijeke vijeka
svu slobodu neka brane.
grad Dubrovnik neka opeta
svoje u miru dni boravi,
i po svakoj strani od svijeta
njegovo se ime slavi.
Skrovna ti je, višnji Bože,
tvoja miso, tvoje znanje,
nitko umrlo doć ne može
tvojijem mislim na spoznanje!
Tužni čovjek jedno odredi
i utvrđeno začne u sebi,
nu trebuje da pak slijedi,
ko ti hoćeš, kralju od nebi!
I Dubrovnik da će pasti,
nitko ne zna tega udesa,
nu moguistvo tvoje vlasti
u malahan čas ga splesa!
Nu bit može, da njegova
ovo bude čes i sreća,
i procapti sad iznova
voćka iz njega ljepša i veća.
Voćka vele ljepša i draža
porezana pak ishodi,
voće svoje tak uzmnaža
i plodnije vele plodi.
I Bog tako blag i mili
kad pokara sve grešnike,
sve milosti pak im dili,
pomaga ih paka u vike.
Od Noje je pravednoga
sama izišo vas svijet ovi,
koji od suda vodenoga
opeta se pak ponovi.
Tim Božija ako odluka
bi Dubrovnik pokarati,
Božija će ista ruka
opeta ga uzmnažati,
čim za ufanje veće naše
mire od grada sve kolike
cijele ostavi i najdraže
od svetoga Vlaha slike.
Ostavi nam moći svete,
koje ujedno svetijem Vlasi
braniće nas svake štete
po sve vijeke mili i blazi.
A mi, sinci moji mili,
unaprijeda sveđ služimo
sa svijem srcem, a svijem dili
slavna Boga i molimo!
Tako će nas uzmožiti
i dobra nam dat podpuna,
i Dubrovnik opet biti
Dalmacije lijepa kruna.
Rasti, slavni Dubrovniče,
rasti u srećnom svomu mjesti,
tebi pjesna ma nariče
dobre sreće, srećne česti!

Svrha.

NEKOLIKO PISAMA DRAGUTINA ILIJĆA CRNOGORSKOM KNJAZU NIKOLI

(Svršetak)

Priopćio **Vido Latković**

5.

Ulcinj 20 okt. 1899

Vaše Veličanstvo,

Kako je divan ovaj Ulcinj! Zaista, ja sam prešao jadranske obale i sredozemna pribrežja do Pirineja, ali se ovakva lepota vrlo retko nalazi. Rasklapa se pred očima kao kitnjasta kutija prepuna adiđara sve lepših i lepših. Šteta samo što niko od pozvanih ne ume da ceni ovu lepotu te da koliko toliko i svojim delanjem uveliča, ili bolje reći proslavi, lepotu Božju. Bog je Ulcinju darovao sve a ljudi ništa.

Bar je uistini lep, ali ni izdaleka kao Ulcinj sa svojim čarobnim raznolikostima. Samo onaj obronak, na kome se oseća »Ratislava«[13]) ne bih dao za ceo Bar i sve maslinike njegove. Pa onda, ko iole poznaje prošlost ovoga grada još od onoga doba, kad ga naseliše saracenski[14]) gusari, pa do plemenite i lepe gospođe Jele Balšićke,[15]) tome se otvara bogata mašta. A kako je slatko sanjati nije potrebno da govorim Vama, koji ste prosanjali »Pjesnika i Vilu« i »B. Caricu«.[16])

Eto, ovdje bih vrlo rado stajao svake godine po četiri mjeseca, i ne bih nimalo zažalio za samoću. Šum morskih talasa, što udara o razvaline Balšićevih dvorova[17]) i

[13]) Malo poluostrvo Suka danas se zove i Ratislava. O postanku tog imena postoji predanje: Kada je kralj Nikola prvi put došao u Ulcinj, posle oslobođenja 1878 g. primio je narod na Suki, koju je tada otkupio od njenog ranijeg vlasnika Paruce. Između ostalog rekao je da je poslednji rat svršen sa slavom. Vojvoda Simo Popović, prvi crnogorski guverner Ulcinja, dao je poluostrvu Suki ime Ratislava (rat i slava), prema rečima knjaževim. Knjaz je kasnije ovde podigao mali letnjikovac.

[14]) Ulcinj je vrlo star grad. Legenda kaže da su ga osnovali Kolhi, koji su se bavili gusarenjem (v. Lj. Bulatović: Ulcinjski gusari »Zapisi« Cetinje, X, 1932).

[15]) Đurađ Stracimirović Balšić, gospodar Zete (vladao od 1385 do 1403), imao je za ženu Jelenu, kćer kneza Lazara. Posle Gjurgjeve smrti ona je neko vreme ostala uz svog sina Balšu III, čija je prestonica bila u Ulcinju, pa se oko 1411 udala za Sandalja Hranića.

[16]) »Pjesnik i vila« i »Balkanska carica« su pesnička dela knjaza Nikole.

[17]) U Ulcinju se i danas vide ostaci starog grada, za koji se ne zna ko ga je upravo zidao. Gjuragj Str. Balšić i njegov sin Balša III imali su prestonicu u Ulcinju, te su svakako tu imali i dvorove.

čarobna mašta koja mi na mesečini prikazuje gorostasnu i vitu priliku lepe Balšićke, kako kao senka hoda po opustelim dvorovima, razgovaraju me divno. I da mi još u Nikšiću ne obećaste Ulcinj, ja bih Vas zamolio da mi sad obećate.

Kad sam Vas ono pre molio, da me pustite u Ulcinj ranije, Vi mi rekoste: »Da mi daš žut velik dukat, pa te ipak ne bih pustio pre Mitrova dne«. Kao da ste znali da ja uistini imam žut veliki dukat, Napoleon (od 47.60). I eto onaj veliki dukat žrtvovao bih za ovu razvaljenu kuću, što je nad Argiropulovom.[18]) Šteta da propada i da se ruši. Da ja imam nabavio bih za godinu 3000 for. pa bih od nje načinio divnu palatu.

Ako ste se Vi u Nikšiću šalili, onda i ovo neka bude šala. Inače je vrlo ozbiljno.

Stan još̌te nisam našao, ali ga moram iz oka iz boka naći. Upotrebiću svu veštinu, da uđem u stan u trošnoj retkoj zgradi, koja je u stanju da primi u se dve skromne duše sa jednim koferom najpotrebnijih stvari.

Sa svima sam se ovde poznao, izuzimajući sa lekarem. Daleko mu lepa kuća. Vele, od kako je on ovde došao, da opština već ne može da nađe praznih placeva za groblje. Tako mu je obilna praksa.

Molim V. V. itd.

Dragutin Ilijć.

P. S. Kad čovek preuhitri sa nečim što nije video dobro, mora da trza reč natrag. Jutros sam se sasvim razočarao kad sam video one zidove nad Argiropulovom kućom. Nema pedi avlije, a od placa za baštu ni spomena. Ono što mišljah da pripada onoj kući to je zagrabio Argiropulo. Sebični i grabljivi Rusi! Malo im je Evropska Rusija i Ruska Azija, nego došli čak na Ulcinj da i ovde zgrabe moj plac.

Pa sad da budem Slavenofil! Uzimam reč natrag, neću tu kuću. D. I.

6.

Ulcinj 25 okt. 1899

Vaše Veličanstvo,

Ovoga časa primih depešu sa potpisom g. M. Cerovića.[19])

Mora biti da sam nezgodno stilizovao moja dva pisma, kad je V. V. shvatilo, da se ja žalim na ulcinjsko **podneblje**. Naprotiv! Ne samo da se ni kastel-novsko podneblje ne može meriti sa ulcinjskim, nego se sa ulcinjskom okolinom ne može meriti ni jedno primorsko mesto odavde pa do Pirineja (a te sam obale sve prošao). I po lepoti i klimatskim prilikama Ulcinju je namenjeno, da se nadmeće sa Nicom i Bijaricom,[20]) pa najzad da postane banjom najvišega stila.

Tako ja cenim ovo mesto, koje je mati priroda ukrasila lepotom i zdravljem, a ljudi ne učinili ništa da se tim darom koriste.

Ja ni malo ne preterujem, kad kažem, da Ulcinj, samo kad bi imao 10—20 suhih stanova, već prima prve posetioce, koji bi u ovome gradu, za vreme sezone, ostavili po tri do četiri hiljade for. Zar zbilja nema na Cetinju i drugim mestima nekolicina poduzetnih ljudi, koji bi ocenili korist od ovakvog poduzeća. Evo samo lanjske godine, dobio je Dr. Petković[21]) na 15 pisama, gde ga pojedine familije pitaju, da li bi mogli naći stan, za sezonu. Na žalost on im je odgovorio, da je teško naći podesan stan i za **jednu** familiju a kamo li za 15.

Ovde se mahom izgovaraju sirotinjom i nemaštinom. Međutim, nije istina, da siromaštvo smeta uspehu u ovoj stvari. Ko ima ovako pogodan položaj taj nije siromah! I mnoga siromašnija mesta podigla su se svojom **sopstvenom** snagom, kad se u mestu nađe samo **nekoliko** pregaoca, koji nisu kod prvoga neuspeha podlegli. Deset do petnaest građana iz Ulcinja, sa Cetinja, Podgorice itd., koji bi bili u stanju da u roku od **pet** godina unesu kapitala, svaki po tri hiljade for., mogli bi uz olakšice opštinskih i drugih dacija podići desetak kuća, u kojima bi rahat stanovalo trideset porodica.

Samo toliko za početak, i svi bi se ubrzo uverili šta znači to i Ulcinj bi za kratko vreme privukao i ostale, a naročito same imućne Ulcinjane, koje je turska nemarnost bacila u toliku čamotinju, da se jole življi duh mora užasnuti, kad samo pogleda, u kakvim jazbinama žive, kako su neosetljivi prema vremenu, koje ih preleće. Stoje kao večite razvaline, što ih vreme kamen po kamen ruši; dremljivi duh obuhvatila je suva mahovina, kiše i vetrovi kupaju ih sa sviju strana, lupaju, odronjaju, zasipaju, dokle ih sa zemljom ne sravne.

Tako mi Boga, Gospodaru, čovek se mora od čuda kameniti, kad pogleda ovu orijentalnu apatičnost kod ovih ljudi ovde. Nebo, more, kitnjasta priroda, blaga klima, sve se to osmejkuje, čisto nuka svoju »najsavršeniju« dečicu, da je upotrebe, da se što bolje koriste njome, ali »deca« ni mukajet! Blenu u nju nesvesno, pa ne razumu ni nju ni sebe.

Žao mi je i krivo bi mi bilo da pre marta meseca napustim ovaj čarobni kraj, ali ako uzmoradnem to učiniti, učiniću s teškim srcem. Nije to lako napustiti ovoliku lepotu, pa otići tamo gde je takvu nikada neću naći.

Baš toga radi i telegrafirao sam Tomanoviću,[22]) ne bi li mogao u g. Gubastova[23]) onaj stan, jer je on suh. Ali Laza[22]) mi odgovori, da je to »vrlo delikatna stvar«, nego me uputi na Gubastovljeva »punomoćnika« (koga u ostalom u Ulcinju niko i ne poznaje).

No svakako, sad su još vrlo lepi junski dani, pa sam više na terasi hotela nego li u njemu, te ću ostati dok ne nastanu vlage. A i inače moram ostati ovde bar tri četiri nedelje, jer mi valja potpuno srediti sav moj materijal i misli, što sam ga za ovo vreme bavljenja i posmatranja u C. Gori stekao. Materijal je prilično veliki, te ga ne mogu za nekoliko dana savladati; a opet rad bih bio da ga što pre započnem obrađivati.

No ja još ne gubim nade, da ću ipak pronaći stan. Čekam g. Marka,[24]) te ću s njime lakše ući u trag ovome skrovištu. A uspem li, da ga pronađem, budite uvereni, da ću za ovu zimu sklopiti društvo među Ulcinjanima o podizanju stanova. To sam stavio sebi u zadatak i u tome moram uspeti.

Ovde je vreme tako lepo, da se bez štita od sunca ne može na polje. Sunce rasulo zrake, a vazduh nad morskom pučinom treperi od topline. Ovde nije potreba u loženju kamina, što vi na Cetinju još od pre 20 dana morate.

Pozdravljajući V. V. molim itd.

Dragutin Ilijć.

7.

Ulcinj, 30. novembra 1899.

V. V. Gospodaru!

Bez sumnje ste već doznali i iz novina, da je J. G.[25]) dao ostavku na pretsedništvo op. novske, dakle, nije usvojio moje savete, da nipošto ne ustupi. Možda će Vas interesovati razlozi što je tako učinio, te Vam zato i šaljem njegovo pismo u kome mi razlaže. Pismo je njegovo i inače interesantno za tamošnje prilike.

Očekivao sam odgovor radi formata knjige, ali kako mi ne iskazaste još svoje mišljenje, držim, da ste ostavili potpunu slobodu, te sam rešio, da se zadržim na formatu Zmajeve »Pevanije«. Taj format je i elegantan i raskošan i vrlo će lepo dolikovati knjizi, koja bi bila kao ukras na stolu.

Da spoljašnja elegancija knjige bude što lepša pisaću Urošu Prediću, da mi izradi šare za korice, a u te šare da uplete nekoliko momenata iz »Pjesnika i Vile«. To će Predić umetnički izraditi.

Eto, to je moj ukus, sa kojim ćete se, bez sumnje, složiti.

Ovde na Ulcinju, sve je mirno i krasno. Čuvam Vam krajinu i od Turaka i od Latina; pa i od vatre spasavam hareme. Onomad mi se dade zgodna prilika, da spasavam jedan harem od vatre. Zapali se kuća nekom sirotom Turčinu, te omalo ne dohvati plamen jednu oveću kuću. Eto, pomislih, zgodne prilike, te podviknem domaćine kuće, i s njim uzletim gore da gasimo. Usput saznam da se ćebad i pokrovci nalaze u haremu, te brzo njemu da donese ćebad, da ih vlažne mećemo sa one strane od koje preti opasnost. Čovekoljublje nagoni me za ćebeta u harem! On iz harema dobacuje ćebad, a ja drugome da ih vlaži, a oko nas vriska i piska bula, koje u zabuni zaboraviše na duvak i kapote, te ih lepo uočih. Paja Jovanović[26]) nije ni malo preterao slikajući ih onako lepe. One su uistinu vrlo lepe, pravi biser jadranskoga mora.

Kuću smo spasli i svi smo bili blagodarni. Onaj Turčin meni što mu pomogoh da gasi, a ja vatri što mi pomože da vidim i ono, što nije lako uvek videti ni suncu ni mesecu.

Ovom prilikom stekao sam i jedno iskustvo: da žene ne poznavaju humanost, i ne samo to, nego, da humanost ljudsku smatraju kao jedan od sedam grehova. Kad je moja žena saznala za moje samopožrtvovanje, dočekala me je tako ljubezno, da se neću setiti skoro da gasim hareme. Kažem Vam, ona vatra nije ni iz daleka pekla tako, kao ova koju zatekoh kod kuće. Trebalo mi je tri puna dana da je ugasim.

Ovdašnji Turci proglasili su me za mudra čoveka, i gde god me sretnu pozdravljaju me i pozivaju. Arslan beg[27]) drži da sam bio

---

[18]) K. M. Argiropulo bio je dugo godina ruski ministar rezident na Cetinju. U Ulcinju je podigao ljetnikovac.

[19]) Proto Milutin Cerović, sin čuvenoga Novice Cerovića, koji je posekao Smail-agu Čengića.

[20]) Bijaric (Bidard) francusko morsko kupalište u Biskajskom Zalivu. Tu je duže vremena živela srpska kraljica Natalija, u vili »Sašino« (po Saši, Aleksandru!)

[21]) Dr. Gjoko Petković, ondašnji ljekar u Ulcinju.

[22]) Dr. Lazo Tomanović, vidi ranije.

[23]) Gubastov je ruski poslanik na Cetinju, koji je na to mesto došao posle Argiropulo.

[24]) Marko Petrović (* 1858 na Njegušima u Crnoj Gori) bio je 1899 guverner Primorske nahije sa sedištem u Ulcinju.

[25]) Jefto Gojković, vidi raniju napomenu!

[26]) Paja Jovanović (rod. u Vršcu 1859) slikar. Pored ostalih poznate su mu slike iz narodnog života arnautskog i crnogorskog, slike toga žanra radio je za Frentch-galeriju u Londonu, gde se najveći deo tih slika i danas nalazi. (Npr. Guslar, Mačevanje, Mirenje krvi itd.).

[27]) Arslan-beg je iz poznate trebinjske begovske porodice Resulbegovića. Arslanov

hodža, a drugi ne mogu ni malo da shvate, odkuda ja znam sav Koran u prste i istoriju Muhamedovu.[28]) Gde god me sretnu pozovu me na kafu, iskupe se oko mangala, i ja im pričam o Arabiji do Muhameda, o Muhamedovim precima i pradedu Kosaju, koji je na 400 godine pre Muhameda ovladao Kabom, pa onda redom o Hašemovićima i tako redom sve do najmanjih sitnica o delanju Muhameda i prvih Kalifa, Abu Bekira, Omara, Osmana i Alije. — Time ih toliko oduševljavam, da su rekli doktoru i g. Marku: »Ovaj Gospodarev gost zna Koran i našu istoriju bolje od samog Muftije«. Još malo, pa će me proglasiti za odžu. — Alahu ekber!

Počeo sam da hvalim samoga sebe, a najzad nije ni čudo! Živeti u blizini ulcinjskoga sudije,[29]) a ne zaraziti se ovom »vrlinom« nije moguće.

Želim da o Sv. Nikoli dođem na Cetinje, te da Vam usmeno čestitam Imen dan, sa željom da ga dogodine proslavljamo u kosovskom vilajetu, pa makar i tamo bio zle sudbine da spasavam od vatre.

Molim V. V. itd.

Dragutin Ilijć.

---

praded prebegao je, zbog »krvi«, iz Trebinja prvo u primorsko pleme Paštroviće pa onda u Ulcinj. Njegovi potomci su vrlo ugledni među ulcinjskim muslimanima. Arslan-beg se rodio oko 1830 god., u mladosti je bio buljukbaša hercegovačkih pandura. 1856 zarobili su ga Crnogorci (v. »Zapisi«, Cetinje, mart 1932, str. 170) pa ga pustili za otkup od 400 talijera, dve »male puške« i dva konja »sedlanika«. Verovatno da se tom prilikom nastanio u Ulcinju ponova. Za vreme rata 1876—78 borio se protivu Crnogoraca u primorju, oko Bara i Ulcinja. 1878 on je predao grad Ulcinj crnogorskom vojvodi Iliji Plamencu. Kada je krajem 1880 Ulcinj ustupljen Crnoj Gori, u zamenu za Plav i Gusinje, Arslan-beg je postavljen za pretsednika okružnog suda, dobivši titulu vojvode. Knjaz Nikola je uspeo da otkupi one dve njegove »male puške« i da mu ih vrati. Umro je 1909 i sahranjen u porodičnom tulbetu, koje je podigao predak mu Jahja-beg.

[28]) Dragutin Ilijć je zaista poznavao »sav Koran u prste i istoriju Muhamedovu«. 1896 objavio je on spis »Posljednji prorok« u kome iznosi život i delovanje Muhamedovo.

[29]) Pored pomenutog Arslan-bega u Ulcinju je 1899 i 1900 bio sudija kapetan Krcun Vojvodić, a sekretar suda i zamenik sudije Marko Dragović, poznati istoričar Crne Gore. Nije jasno na koga se odnosi ova Ilijćeva šala.

8.

Ulcinj, 7. januara 1900.

V. Veličanstvo!

Svoj študiju na Vaša pesnička dela dovršio sam, i mogu Vam reći da sam njome mnogo zadovoljniji, nego li što sam se nadao.

U njoj nema mnogo sličnoga sa ocenama dosadašnjim, a smem reći, da ni jedna dosadašnja ocena nije tako opsežno raspravljala o Vašim pesmama kao ova. Što god sam tvrdio ja sam pokušao i da dokažem psihološkim, umetničkim i psihološko-filozofskim razlozima. Uostalom, kad Vam budem čitao, držim da ćete se i sami zadovoljiti njenim tonom i ozbiljnošću.

Što sam ovako sporo radio to je razlog, što sam težio, da študiji dam što je moguće objektivniji izraz, jer bi me vrlo neprijatno dirnulo, kada bi mi se (s razlogom ili bez) kazalo, da su mu rukovodile moje lične simpatije. Kod ovako akademske rasprave študije to mi ne sme reći ni moj najveći neprijatelj.

I eto, zašto sam ja lično vrlo zadovoljan.

Sad pošto sam pišući ovu študiju, morao pročitavati sva Vaša dela, mogli bi odmah pristupiti i komentarisanju, te da ih što pre damo u štampu. Jer, ko zna, docnije, kad nastanu drugi poslovi, da li ćete uopšte imati vremena da se i o ovome poslu brinete.

Ako, dakle, želite, da počnemo sa komentarisanjem, a ujedno i da Vam svoju študiju pročitam, a Vi izvolite narediti mi, da se krenem na put Cetinja, što mogu učiniti prvoga vapora[30]) posle Vašega poziva.

Za krajinu nemojte brinuti, i kad je privremeno ostavim, moj će duh lebdeti nad njom, te čuvati stražu bez izmene.

Molim V. V.

D. I.

9.

Ulcinj, 19. januara 1900.

V. Veličanstvo!

Tek posle dvodnevne očajne borbe sa Neptunom, mogli smo pristati do Valdenosa.[31]) Mislim da ni Kolumbo* nije sa većim oduševljenjem otpevao »Te Deum«, kad se dotakao tvrde zemlje, nego li što sam ja to učinio ugledavši svoju Itaku.

Doduše, ja nisam pronašao novu zemlju, ali mi je trud ipak isplaćen jednim trudom više, koji sam i u svoj dnevnik zabeležio, a to je, da je obala Valdenosa mnogo tvrđa

[30]) Vapor = parobrod.

[31]) Ulcinj nema podesno pristanište od vetrova i bure. Valdenos je malo pristanište blizu Ulcinja, danas se zove Vladimir, po Jovanu Vladimiru, zetskom kralju.

* Valjada Odisej, ali Odisej bez »tedeuma!«

od moga nosa, pomoću koga sam se sretno dočepao zemlje, kad sa nemirnoga čamca iskočio na obalu. Malo neprijatno iskustvo, ali ipak drago, jer mi od sada niko ne sme reći, da nisam prolio svoju krv za ovaj pedalj srpske zemlje, a najmanje to, da ne ljubim svoju otadžbinu, jer sam uistini poljubio »majku zemlju« u istome času kada sam je svojom plemenitom krvlju zalio.

Od ovoga časa ja ne dugujem više ništa ni moru ni zemlji, jer sam obojima svoj danak obilno platio. Vratio sam se danas umoran i isprebijan, mnogo gore nego li i sam Odisej svojoj Penelopi.

Ja sam g. Marku isporučio poruku V. V. da potražim u Ulcinju dvoje arapčadi, te da Vam ih pošalje na Cetinje. On misli, da će s tim ići vrlo teško, jer su, veli, ulcinjski crnci[32]) tvrdoglavi, i za živu glavu neće nikuda van Ulcinja. Tek ja sam svoju dužnost izvršio, o njemu Vam izveštavam.

Što se tiče komentara, meni se pak čini, da on ni malo neće smetati, da delo počnemo štampati. To se može komotno raditi pri korekturama i reviziji štamparskoj. Ja mislim, čim nam Predić pošalje sliku, da odmah započnemo sa štampanjem, jer da se delo štampa trebaće nam bar tri meseca posla. Uostalom gledaću (ako nađem na Cetinju stan) da se i Marta[33]) doseli tamo, što će biti uostalom potrebno radi bržega posla.

Molim V. V.

Drag. Ilijć.

10.

Ulcinj, 17. febr. 1900.

V. Veličanstvo!

Jučer mi je Predić poslao sliku za korice. Nju ću poslati po prilici, jer se bojim da se poštom ne izlomije, te se tako ne bi mogla za preradu upotrebiti.

Sa ovom slikom bićete, b e z s u m n j e zadovoljni, jer je puna duha i potpuno obuhvata karakteristiku Vašega pesništva. Eto Vam šaljem i njegovo pismo, u kome je tačno opisana ova slika, a osim toga u njemu se nalazi i jedna skromna želja, ili molba, koju Vam on podnosi.

---

[32]) G. Ljub. Bulatović u svom članku U l c i n j s k i g u s a r i (»Z a p i s i«, Cetinje, januar 1932, str. 26 i dalje) tvrdi da je »Uluči Alija, kralj Alžira, kao saveznik sultana Selima II u njegovu ratu s Mlečićima 1570—1573« doveo vojsku iz Afrike, pa je posle rata rasputio te se neki od njegovih vojnika Afrikanaca nastane u opustošenom Ulcinju i počeše da se bave gusarenjem. Verovatno potomci tih vojnika su nekolike crnačke porodice u Ulcinju koje su nedavno izumrle.

[33]) Marta je supruga Drag. Ilijća.

Osim toga poslao mi je i Paja Marković Adamov,[34]) urednik »Brankova Kola« proračun patrijarhove štamparije, šta će knjiga po tabaku koštati, što ću takođe podneti V. V. čim dobavim i s drugih strana cene.

Molim itd.

Drag. Ilijć.

11.

Ulcinj 2. maja 1900.

V. Veličanstvo,

Danas sam dovršio sa dopunama u studiji o Vašem pesništvu, a i Prediću sam pisao Vašu poruku.

Mislim, da ne bi trebalo više otezati oko prireĎivanja pesama za štampu; jer samo taj posao odneće nam desetak dana, bez sumnje. A osim toga, ja bih lično želeo da delo predam u štampu još u toku ovoga meseca, kako bi ono bilo gotovo do 15 avgusta t. g.

RaĎovao bih se, a držim da bi i Vama ugodno bilo, da Vam na sam dan osvećenja nikšićke crkve predam prvi primerak toga izdanja. Neka se izdanje celokupno Vaših pesama skopča sa proslavom duhovnog Vam mezimčeta crkve nikšićke.

Ne nalazite li da je ova zamisao na svome mestu, u toliko pre što bi mogli darovati nekoliko primeraka najodličnijim gostima sa strane.

Ako, dakle, nađete, Gospodaru, da je ova misao umesna, onda mi naredite da dođem. Ipak da Vam pošaljem rukopis.

I još nešto!

Na prvome mestu valja mi doneti Vašu fotografiju sa faksimilom; pa, s Vašim dopuštenjem, i sliku Njezina Visočanstva gde Kneginje.

To ima svoga razloga, što tražim i sliku Njezina Visočanstva, jer ma kolko da je Pesnik samostalan u svome delu, ipak je žena onaj duh, koji odlučno utiče kako na razvoj tako i na karakter i ton pesnikova delanja. Nervoznost i ona često frivolna žica u Hajneovim pesmama potiče od žene, sladoslasna i nežna lirika Šen-ea odblesak je duha onih žena, koje su na nj uticale; pa, bez sumnje, što je svaka Vaša pesma protkana, tako reći epska ozbiljnost, tome je u mnogome uzrok onaj uticaj ženina duha, koji je nepredmetan, neopažljiv, ali u toliko silniji i pouzdaniji. Nisu uzalud Francuzi stvorili onu duhovitu poslovicu »cherchez la femme«.

Obe fotografije kao i sliku za korice valjalo bi poslati u Beč što je moguće pre, te da se na cinku izrežu.

Očekujem, dakle, Vašu konačnu odluku.

---

[34]) Paja Marković-Adamov (1855—1907), književnik, poznat po seoskim pripovetkama iz Srema i kao urednik časopisa B r a n k o v o k o l o (1895—1907).

I naš Ulcinj posetila je influenca, ili kako je ovde seljaci nazivaju »florencija«. Ali ja sam zdrav, ne sme na mene.

Molim V. V. D. Ilijć.

12.

Ulcinj 17. maja 1900.

Vaše Veličanstvo,

Veliki nar. kalendar »Srbobran«, koji se već sprema u štampu za iduću 1901 god. biće sav posvećen 40-godišnjoj vladavini V. V.

Da bi se, što je moguće bolje odgovorilo zadatku ovome, umoljen sam da nabavim slike svih činova crnogorske vojske, od vojvoda do redova. Redakcija hoće iz tih slika da reprodukuje grupu.

Ali, pre svega, potrebna je za kalendar jedna Vaša slika od ove godine i jedna iz 1860. god.

Za ove dve Vaše slike, ja Vas molim, Gospodaru, da izvolite narediti te da mi se pošalju, i to ako je moguće što pre, da bi oni imali vremena to poslati u Beč radi reprodukcije.

Za druge slike ja ću zamoliti već g. Min. vojenog da mi ih on nabavi. Inače ne znam kome bih se obratio.

S dubokim poštovanjem V. V.

Drag. Ilijć.

13.

Ulcinj 24 maja 1900.

V. Veličanstvo,

Biće skoro godinu dana, odkako mi je V. V. ukazalo gostoprimstvo. Uzeli ste me u zaštitu od neprilika u koje sam mogao lako zapasti, s jedne strane od potajnog gonjenja Milanove policije,[35] a s druge strane od netrpeljivosti austro-ugarskih vlasti, koje su me, u svoje vreme, kao pretsednika patriotske lige »V. Srbija« uzele bile na oko.[36]

Ja znam, Gospodaru, koliko imam da zahvalim Vašem pozivu, da se privremeno nastanim ovde; ali, pored svega toga što je moja lična sigurnost bila u pitanju van Crne Gore, ipak bih se od srca zahvalio, niti bih zloupotrebljavao Vašu dobrotu, da nisam verovao, e me Vi pozivate na ma koji posao, kojim bih se, koliko toliko, mogao odužiti Vašoj visokoj pažnji i potpori, koju ovde uživam.

Na žalost, ja sam se prevario, i to mi je teško. To me upravo baca u brigu: otkuda dolazi, da primam ovu potporu i da sedim skrštenih ruku? Reći ćete možda: pa to je pojmljivo, da srpski vladalac, pomaže jednog srpskog književnika!

I to bi, zacelo, bilo pojmljivo u svakoj drugoj prilici, ali u ovoj, u kojoj se nalazim ja, nikako ne. Jer ja nisam napustio Srbiju kao književnik, niti je kralju Milanu potrebno da goni mirne književnike, ja sam napustio otadžbinu kao lice, sa kojim bi Milan vrlo rado i na vrlo kratak način raspravio mnoge svoje račune, počev od 1887.[37] g. pa do danas. Pa kad me je V. V. preko Ranka[38] pozvalo amo, ja sam samo kao takav i došao ovamo, u nadi da ću moći sa ostalima što uraditi za moju otadžbinu, koja je i Vama isto toliko draga, kao i svakom čestitom patrioti srpskom.

I ja, Gospodaru, nisam ništa uspeo, sem toliko, da obezbedim svoju ličnu sigurnost, i da samoga sebe optužujem pred svojom savešću, a uz to, da primam od svojih prijatelja ovakve prekore, koji me opominju na dužnost što ih zanemarujem:

Grujić[39] šeta po bulevarima pariskim, Milovanović[40] po bečkim.

Prota Aleksa Ilijć kupa se u Adrijatiku, a Dragutin Ilijć u Ulcinju peva pesme i piše drame, dok njihova hrabra braća trunu po tamnicama i kazamatima! Jesu li to potomci onih junaka, koji su pevajući išli na kolac za oslobođenje? Eno ih, traže kako će ugodnije živeti. Milan ubija najbolje Srbe i spravlja okupaciju, a ti, Tajsić,[38] srpski oficiri i ostali begunci šta radite?«

Ne znam, Gospodaru, da li ću biti kadar da rečima obrazložim svoje misli u onakvoj punoći, kako mi jednako pred očima lebde, ali ako i ne budem, tome će biti uzrok samo ovo kobno osećanje što me goni, kad god pomislim na sve ono što se u mojoj otadžbini radi, i sve ono što mi ne radimo.

Međutim, da li smo mi sami odgovorni za ovaj nerad?

Ja vrlo dobro, Gospodaru, poznajem Vaše misli u pogledu našeg pitanja. Znam kako ste Vi, primajući srbijanske emigrante u Svoju zaštitu otvoreno kazali, da nećete trpeti i da ćete najstrožije kazniti svakog onoga, koji bi politički radio ma šta protiv Srbije iz Crne Gore.

Znam, Gospodaru, isto tako da ste Vi kazali pred nekima iz Srbije: »Neću da znam za vaše partije, ja znam samo Srbiju i moga brata srpskoga kralja, kome ću ostati uz rame«. Ali znam i to, da Vi, kao istinski pretstavnik velike ideje, kao pravi pobornik srpskog patriotizma, za celo niste voljni ostati uz rame onakvoga »brata«, koji očigledno ide na to, da unakazi jedan ceo narod, da upropasti i materijalno i moralno sve što je Srbinu sveto i drago, pa najzad, da nas i žive preda u ruke tuđinaca. Vi niste voljni i ne možete stajati uz rame jedne takve izdajničke vladavine, prosto zato, što bi protivu Vas zavapile senke Vaših predaka, što Vam to ne bi dopustio onaj sveti grob u Manastiru,[41] ni Vaša patriotska svest ni Vaša prošlost.

Pa ipak, Gospodaru, to je ono što me kao Srbina, kao patriotu dan iz dan muči. Pitam se, je li moguće i dalje izdržati ovaj užas; i nismo li svi mi, ma i negativno, postali pomagači jednog izdajnika i Austrije.

Ja ne mogu da podnesem to, a moram, jer mi ne dozvoljava Vaše gostoprimstvo da ga zloupotrebim, pa da mimo Vašega saznanja ma šta učinim.

Međutim sve legalne puteve, kojima bi se mogao narod boriti protiv nezakonitog stanja u zemlji on je uništio. A što je to vrlo pojmljivo, on danas, pošto je smirio Srbiju, neće mirovati da sve ne pokuša ispod ruke, da i protivu Vaše ličnosti započne. Njegove spletke i podvale nisu u stanju da nam nahude, ali...?

Dovoljno je i toliko, što njegova vladavina unosi rasulo, trzavicu u celo srpstvo i što ona škodi ne samo Srbiji nego i ostalima pokrajinama srpskim. A što škodi celome srpstvu, škodi i Crnoj Gori.

Gospodaru! Ne u svoje ime, niti u ime ovo emigranata, što se po svetu potucaju, već u ime onih mučenika što trunu po tamnicama, u ime jednoga celoga naroda; i još više u ime one patriotske Srpske Misli, kojoj ste Vi do danas bili najodaniji bedem, ja Vas molim, da nas razrešite od one Vaše napomene, koja nam svima ruke vezuje.

Nije ovde više pitanje o ovoj ili onoj partiji, niti je ovog tegoba jednog praznog događaja. Ovo je danas pitanje: hoće li biti Srbije ili ne; jer ono što Milan, po naredbi spolja, radi, jasno je da ide na uništenje.

Vašem Visočanstvu odani Dr. Ilijć.

14.

Ulcinj 7 jula 1900.

V. Visočanstvo,

Ako sam i raspoložen malo, nema sumnje to je zbog beogradskih svatova.[42] Nevesta kao kraljica rose, a to je već dosta da .... vima pamet zanese. Pa ipak bolje i svatovi nego li... provodi od Prekoga suda, do ..... amota.

Najzad ako mu se za oca može reći:

»Imao je za načelo
Urođeni pečat strasti,
Da pohara i zarobi
I svoj narod upropasti«.

za sina se može...

»imao je za načelo
Urođeni pečat strasti
sa matorom udovicom
Da svoj narod upropasti«.

I tako sad smo skinuli s vrata i tu veliku brigu. Prestol se popunjava i kraljicom, a daj Bože da baba nevesta unese malo više mladačkih ideala srpskog osećanja u Kraljevski dvor.

Koliko će godina taj brak trajati, ne bih se smeo kleti. Bar ni jednoj Obrenovićki do danas nije suđeno bilo da skonča pored svoga muža, a hoće li ova skončati ili će joj on skončati celu kraljevsku budućnost.

Kako bilo da bilo, tek Ranko (Tajsić) treba da časti, jer mu je mlada kraljica zemljakinja (iz njegovog okruga), a to je bogami mnogo.

Danas baš napisah... za kalendar »Srbobran« ali ne smem da je pošljem, pre nego je Vama pošaljem, jer šta znam, možda će se reći da nije sve ovako bilo, ma da ja znam da je bilo.

Molim V. V. itd. Drag. Ilijć.

---

[35]) Kralja Milana Obrenovića.

[36]) D. I. je 1892 osnovao u Beogradu ligu Velika Srbija »za nacionalnu propagandu u korist neoslobođenih nacionalnih krajeva, u prvom redu protiv okupatorskih vlasti u Bosni i Hercegovini i protiv egzarhiske akcije u Makedoniji« (St. Stanojević, Narodna enciklopedija, I, 23).

[37]) Te godine, 1887, Ilijć je prvi puta emigrirao iz Srbije. Te godine je došlo i do potpunog razlaženja kralja Milana i kraljice Natalije, sa čim je u vezi Ilijćevo emigriranje.

[38]) Ranko Tajsić (1843—1903), političar, radikalski nar. poslanik u Srbiji (od 1874). Zbog atentata na kralja Milana 1889 osuđen je na smrt, ali se je tada nalazio već u Crnoj Gori. U Srbiju se vratio 1900, posle amnestije.

[39]) Sava Grujić (1840—1913), general i političar.

[40]) Milovanović Dr Milovan (1863—1912), profesor univerziteta i političar, posle atentata na kralja Milana bio je osuđen na dve godine robije, ali je tada bio izvan Srbije.

[41]) U manastiru cetinjskom čuvaju se mošti sv. Petra Cetinskog, Petra I Petrovića-Njegoša, vladike crnogorskoga.

[42]) 8 jula 1900 zvanično se verio kralj Aleksandar Obrenović sa Dragom, rođ. Ljunjevica, a tada udovicom Mašin. Kraljica Draga je bila preko 10 god. starija od kralja Aleksandra.

DUBROVAČKI MUZEJ

26 januara 1932 bilo je ravno sedamdeset godina otkad je osnovan u Dubrovniku Muzej. Osnovali su ga ljudi, koji su svoj prvi odgoj dobili od one generacije, koja se još živo sjećala posljedica francuske revolucije, propasti slobode i definitivne austrijske oku-

pacije. To je građanstvo Dubrovnika gledalo spas i obnovu grada u tehničkom napretku svojih nasljednika. Zato je ta klasično odgojena sredina ipak u prvom redu osnovala prirodoslovni Muzej, koji je postepeno dobivao općeniti karakter, a tek se je nakon sedamdeset godina od osnivanja potpuno diferencirao na prirodoslovni, kulturno-historijski i etnografski odio.

Eto kako je došlo do Muzeja 1872 godine. Dubrovački su građani i nakon propasti svoje republike ostali u velikom broju »po svijetu«, gdje su kao trgovci, profesori, industrijalci razvijali svoje sposobnosti uporedo sa ostalim naprednim svijetom. I ako im je taj strani svijet pružio blagostanje i mogućnost razvoja oni su ipak vazda u svom srcu čuvali živ osjećaj za svoj rodni grad. Oni su pomalo djelovali na svoju braću i rodbinu u gradu, da nastoje preporoditi grad dižući obrte i trgovine. Opet blizina turske granice pružala je još uvijek gradu Sv. Vlaha zavidan položaj prama ostalim gradovima u Dalmaciji u pogledu ekonomskog razvoja. Tabor je na Pločama još bio pun života, dolazile su i odlazile duge karavane i karakteristične kolone kola, pune svakovrsne robe. Posljedica toga bila je molba dubrovačke Trgovačko-obrtničke komore bečkoj vladi, da se u Dubrovniku osnuje Tehnička škola (Scuola tecnica). Molbu su u Beču preporučili sve pokrajinske vlasti i svi prijatelji Dubrovnika, ali je Beč molbu odbio s motivacijom, da tehničke škole trebaju skupe kabinete, a za to vlada nije imala dovoljno novaca. Antun Drobac, ljekarnik i tadašnji predsjednik Trgovačko-obrtničke komore, da ipak omogući otvorenje škole počeo je sabiranjem predmeta za prirodoslovne zbirke tehničke škole. Obratio se na sve strane, u Dalmaciji i izvan Dalmacije, i tako je to bilo dobro organizirano, da je već 1867 bilo mnogo više predmeta, nego li je potrebno za poučavanje u tehničkim školama. Drobac je ponovno uputio molbu ministarstvu u Beč sa porukom, da su zbirke već gotove. Beč poznavajući dobro mišljenje ondašnjih Dubrovčana ponovno odbije molbu i ne dozvoli da se osnuje u gradu tehnička škola.

Nakon tri izgubljene borbe sa jednom jačom silom, koja nije nikako mogla da gleda dobrim okom napredak i obnovu Dubrovnika, pak ni ekonomsku, odluči Antun Drobac, da taj prirodoslovni kabinet (Gabinetto di Storia Naturale della camera di comercio di Ragusa, tako su onda govorili) pretvori u »Domorodni Muzej« (Museo Patrio). Te zbirke su imale da ostanu budućim generacijama kao dokaz one žilave borbe i nastojanja Dubrovčana iz druge polovice XIX stoljeća sa Austrijom. 26 januara 1872 sastali se članovi Trgovačko-obrtničke komore i Općinskog Odbora, da sastave i potpišu akt osnivanja »Domorodnog Muzeja« (Museo Patrio). Taj je akt na talijanskom jeziku i u njemu se kaže, da je Muzej osnovan na čast gradu i za potrebe nastave u realnim predmetima, koji su neophodno potrebni za napredak industrije i trgovine (nell' interesse dell' istruzione reale indispensabile ai progresi industrali e comerciali). Ipak se već u tom aktu govori, da će se u Muzeju sabirati i predmeti istorijske, geografske, umjetničke i književne vrijednosti, te predmeti općenitog karaktera (in cui vengono accolte non sole collezioni di Storia Naturale, ma eziandio oggetti di curiosità storiche, geografiche, artistiche e letterarie di qualsiasi natura). U aktu se određuje novčana potpora Muzeju sa strane Općine i Trgovačke komore i određuje se broj članova muzejskog odbora.

Muzej je svečano otvoren tek slijedeće godine (1873) u velikoj dvorani općinskog vijeća, u drugom katu nove općinske palače. Sad se u Dubrovniku, a i u Dalmaciji osjećala nova dužnost, to jest da se radi i sakuplja u korist Muzeja. Toliko je onda značio u Dalmaciji Dubrovnik, i ako je Zadar bio glavni grad, a Split najveći, da su svi dalmatinski biskupi bili uzeli na sebe dužnost, da pomoću svojih župnika rasturaju u narodu srećke lutrije u korist Muzeja. Zadranin, profesor zagrebačkog sveučilišta pok. Spiro Brusina je živo zagovarao, da se u Dubrovniku osnuje kompletan provincijalni Muzej. On kaže u jednom svom članku: pišući talijanski za tadašnju inteligenciju ovoga kraja: »Qual Dalmata non va superbo di aver comune la patria, con la gia[illegible]blicana nostra Atene? Dessa prim[illegible]stò, dessa possiede un museo, che se non grande, porta certo un carattere mondiale, lo si faccia patria«. (Koji Dalmatinac ne će biti ponosan, da ima zajedničku domovinu sa nekadašnjom republikanskom našom Atenom? Ona se prva osvijestila, ona ima muzej, koji, i ako nije velik, sigurno nosi svjetski karakter, neka se proglasi zemaljskim). Zanimanje je veliko, te se uz prirodopisne zbirke stvaraju i bogate zbirke egipatološke, japanske, perzijske, rimske, grčke, te vrlo važne zbirke predmeta koji se odnose na dubrovačku prošlost. 1910 godine Centralna komisije za umjetničke i historijske spomenike upravila je Ministarstvu za bogoštovlje i nastavu u Beč podnesak, da se u Dubrovniku osnuje Muzej za predmete iz srednjeg i novog vijeka, te da se tako odijeli prirodoslovni dio od historijskog dijela. Predlagala je Općini dubrovačkoj, da ustupi Sv. Jakov, a da bi ga država na vlastiti trošak popravila i uredila u svrhu Muzeja. Taj je podnesak centralne komisije imao jednaku sudbinu kao i mno-

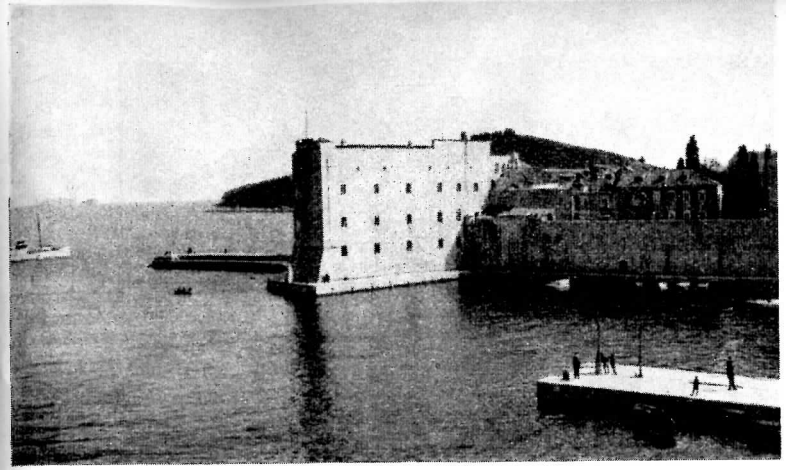

Gradska luka u Dubrovniku sa tvrđavom sv. Ivana

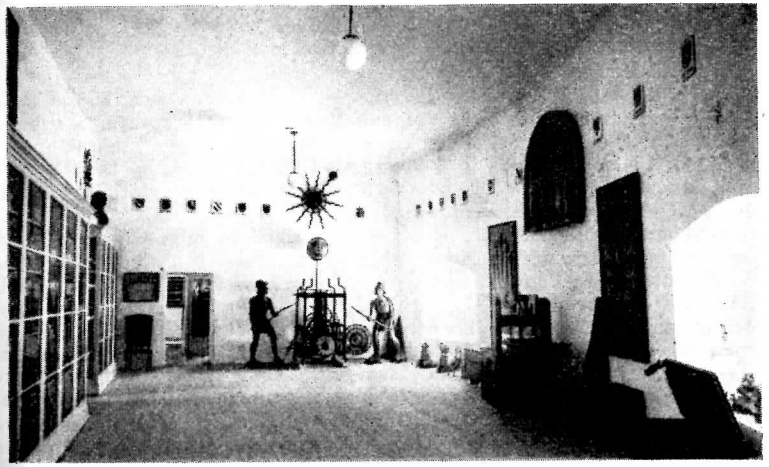

Kulturnohistorijski odio Gradskog Muzeja u Dubrovniku

Posuđe stare ljekarne „Domus Christi" iz XV stoljeća (u Gradskom Muzeju u Dubrovniku)

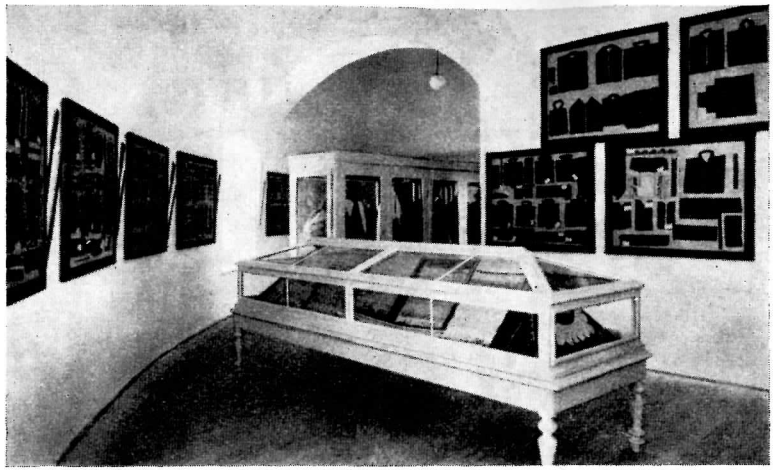

Etnografsko odjeljenje gradskoga Muzeja u Dubrovniku.

ge druge stvari, koje su se u Beču poduzimale u korist grada Dubrovnika. Međutim zbirke su neprestano rasle, a prostora je nestajalo, tako da ga već 1914 godine nije uopće više bilo, a opet u općinskoj zgradi bilo je i nemoguće da se muzej prostorno razvija, jer nije bilo kuda. Tako je »Dubrovački Muzej« do 1932 godine izgledao kao pravi magazin različnih muzejskih predmeta. Historijski predmeti bili su izmješani sa prirodoslovnim, i u toj se prevelikoj prenatrpanosti gubila vrijednost pojedinih zbirki. Teške poslijeratne prilike nijesu dale da se riješi pitanje muzeja, i ako se sa mnogih strana u gradu neprestano iznašalo u javnosti i općinskim sjednicama to pitanje. Konačno zahvaljujući birokratskom razvoju dubrovačke općine, koja je trebala sve više prostora za svoje kancelarije došlo je i pitanje Muzeja do konačnog rješenja. Koncem 1931. odlučilo se je da se sve muzejske zbirke prenesu u tvrđavu Sv. Ivana.

Na trošak općine dubrovačke uredio se prvi sprat tvrđave za Muzej, a pisac ovih redaka sa gosp. ing. Perom Zecom odredili su nutarnji raspored zbirki. U jednoj su prostoriji zgrade prirodoslovne zbirke, a u drugoj se nalazi kulturno-historijsko odjeljenje sa svim onim zbirkama, koje se odnose na historiju Dubrovnika. Konačno je u jednom posebnom odjeljenju na istom spratu uređeno i bogato etnografsko odjeljenje, u kojemu su narodne nošnje i darovi gospođice Jelke Miš, dubrovčanke, koja je sve svoje bogate zbirke veziva i originala poklonila Muzeju. Tako je napokon »Dubrovački Muzej« sedamdeset godina nakon osnivanja dobio pristojne prostorije u kojima će se moći, — čim to budu dozvoljavale ekonomske prilike — slobodno da razvija. Za sada je sve smješteno u prvom spratu, a vremenom će se preurediti i drugi sprat pa i prizemlje. U istoj zgradi biće mjesta i za pomorsko odjeljenje, a u prizemlju za lapidarium.

U svim se muzejskim odjeljenjima u glavnom sabiru samo takovi predmeti, koji se odnose na Dubrovnik i njegovu prošlost. U kulturno-historijskom odjeljenju imade mnogo predmeta od naročite važnosti za kulturu Dubrovnika. Zbirka dubrovačkih novaca, pečata stare dubrovačke vlastele i fajansa stare apoteke iz XV stoljeća imadu upravo neprocijenjivu vrijednost, ali ipak još nije sve to, što bi Dubrovnik mogao, sa malo više ljubavi, da pokloni muzeju. Razvojem zbirki i estetskim uređivanjem prostorija rasti će i zanimanje za muzej i ponovno će današnje generacije osjetiti dužnost, da poklone muzeju sve ono što bi moglo da služi na čast gradu i narodu.

U etnografskom odjeljenju imade takovih predmeta koji se danas više nigdje ne mogu nabaviti. To su konavoske nošnje, muška i ženska iz dobe republike, stara stonska, mljetska, župska i primorska nošnja, koja se već davno nigdje ne nosi. U zbirci originala narodnih veziva imade motiva konavoskih iz XVI stoljeća, pak možemo da pratimo razvoj tih motiva do današnjih vremena. U jednoj sobi tog odjeljenja nalazimo skupocjene zbirke japanskih, perzijskih i egipatskih predmeta i mnoge druge znamenitosti iz stranog svijeta. Sve su to darovi različnih Dubrovčana razasutih po svijetu, i baš zbog toga ti predmeti imaju svoju kulturnu važnost.

Lucijan Marčić.

Različite kulture koje su se ukrštavale na našim tlima i ovoj su pokrajini ostavile uticaja na naš narod, ali je to ipak više značajno za opšte poznavanje Južnosrbijanaca i njihovih etničkih osobina. Naš narod u Južnoj Srbiji ima i svojih specijalnih osobina koje ga čine karakterističnim i odvajaju ga od suseda na istoku, jugu i zapadu. Sve osobine odlikuju ga kao zasebnu etničku grupu, koja se približuje našem narodu u severnim krajevima.

U Južnoj Srbiji žive u većini Srbi, a ima i drugih etničkih elemenata (Arbanasa, Turaka, Cincara, Jevreja, Grka, Jermena i dr.) Ti su elementi razbacani po različnim delovima pokrajine, ali nigde ne čine znatniju celinu na okupu. Najkompaktniji su mnogo više odmereniji i staloženiji, labaviji u kretanju od onih koji žive u brdima i u planinskim krajevima.

Kao god što Južna Srbija čini jednu veću etničku celinu, tako se ona može podeliti na manje etničke oblasti, koje su donekle uslovljene i geografskim odlikama zemljišta. Veliki broj kotlina izdvojen je planinskim vencima, koji ih uokviruju i odvajaju od drugih susednih krajeva, i tako čine ujedno i geografsku i etničku celinu. Te geografsko-etničke oblasti u Južnoj Srbiji približuju se u etničkom pogledu jedna drugoj, ali imaju svoje specijalne osobine, koje ih karakterišu i čine celinom. To se može videti i u materijalnoj i u duhovnoj kulturi Južnosrbijanaca. Tako svaki kraj u Južnoj Srbiji ima

Kozarska «mala« (t. j. mahala) u selu Rankovcu, Selište), (Foto S. Raičević, kao i naredni snimci.

ipak Turci (Juruci), koji žive u nekoliko sela, koja se protežu od južne ivice Ovčeg Polja; zauzimaju brdoviti predeo iznad Štipa i Radovišta idući u pravcu Strumice. Oni su doseljeni kao nomadi-stočari u te krajeve, nastanili se, pa su se prilagodili zemljoradničkom životu, te se danas pored stočarstva bave i zemljoradnjom. Arbanasa ima najviše u šarskim krajevima, a manje oaze spuštaju se i dalje k istoku i jugu. Drugi su elementi razbacani po raznim mestima (varošima i selima) i ima ih malo.

Naš živalj pretstavlja celinu u Južnoj Srbiji. Mogao sam konstatovati pomoću većeg broja antropometrijskih merenja, da kod seljaka u Južnoj Srbiji preovlađuje srednji i visoki rast. Najviše je zastupljen tip čoveka sa brahicefalnom (okruglom) glavom, pravim nosom i kestenjastim ili plavim očima, smeđom kosom i otvorenom bojom kože.

U psihičkom pogledu mogu se izdvojiti dva glavna tipa ljudi: tip seljaka u ravnici i u poljima, i tip brđanina (seljaka koji živi u brdskim krajevima). Seljaci iz ravnice su svoju specijalnu nošnju, koja ga odlikuje i čini jednom manjom celinom. Ni kuće nisu istoga tipa, a i u duhovnom životu ima manjih razlika. U tim kotlinama ili župama živeo je narod zasebnim životom, bez dodira većih kulturnih uticaja, i na taj način stvarao se donekle zaseban život na staroj osnovi. U novije doba taj je život u nekoliko poremećen manjim etničkim poremećajima i migracijama stanovništva iz jednoga kraja u drugi. Na taj način stvoreno je i mešanje stanovništva, dok ranije nije bilo tih uzajamnih veza i međusobnih ženidbenih veza. Ženidbenih veza nije bilo između tih oblasti, jer žene neće da promene svoje staro »ruvo« (»ruvet«). Žele da nose nošnju onoga kraja gde su rođene. U mnogome se i do danas to očuvalo, i devojka iz Prilepskog Polja neće da pođe za momka iz Poreča ili obratno, ili devojka iz Skopske Crne Gore neće da pođe za momka iz Blatije i obratno, i sl., da ne bi menjale nošnju kraja u kome su rođene. Kad se doseli neka porodica iz jedne oblasti u drugu ona prima nošnju

Stado ovaca kod sela Krivogošta u Prilepskom polju.

Vlačenje branom u Prilepskom polju.

Kuća od kamena pokrivena »so keramidi« u Duračkoj Reci kod Krive Palanke.

kraja gde se nastanila da živi i stvara ženidbene veze sa ljudima u novoj sredini. Osnovna boja i ženskog i muškog odela je bela i kao takva preovlađuje u svima krajevima Južne Srbije. Materijal za odelo obično se upotrebljava kakav je u prirodi, a odela se ukrašavaju i vezu različnim ukrasima i nakitom. Otuda je nošnja svih krajeva Južne Srbije karakteristična i vrlo dekorativna. U pogledu veza i ornamenata je vrlo bogata. Najbogatija odela nose devojke koje su stasale za udaju, mladići koji su stasali za ženidbu, mlade i mladoženje na venčanju i posle svadbe.

Osnovna kuća u Južnoj Srbiji je jednodeljna i jednospratna. Nisam naišao na kuću, kao u dinarskim krajevima, koja bi imala osnovicu okruglu, nego su u većini četvorougaonog oblika. Iz te jednodeljne zgrade razvijala se kuća i u horizontalnom i u vertikalnom pravcu, dok je dobila i potreban broj odeljenja za čeljad i za stoku. Današnje kuće u Južnoj Srbiji su od kamena ili od »plita« (»plitara«, sušene zemlje), ređe od plota, a pokrivene su ćeramidom, pločom ili slamom.

Stanovništvo u Južnoj Srbiji bavi se najviše zemljoradnjom, stočarstvom i pečalbom. Zemljoradnja je naročito razvijena u poljima i u ravnicama. Za nju su vezani razni običaji od kako se počne sa oranjem njive i sejanjem dok se žito ne požanje. Kad se počne orati njiva, prvoga dana nosi se srebreni novac ili prsten, »češaljka« (četka sa gustim čekinjama), bosiljak, jaje i voda. Novac ili prsten i bosiljak stavljaju se u

Kuće u Nićiforovu (Mavrovo Polje) pokrivene slamom.

Kuća sa tasadom »gratskoga tipa« ali sazidana od »plita«, osamljena, u Struškom Polju.

žito koje treba da se seje, da bi novo žito bilo čisto kao srebro. »Češaljka« se zakopa u prvu brazdu i ostane dok se žito ne poseje, pa se iskopa i nosi kući. To se čini da bi žito bilo gusto kao četka. Sa jajetom se trljaju volovi, a onaj koji ih trlja govori ove reči: »Da bidet debeli kako jajcevo«. Negde se jaje lomi o čelo jednoga vola. Voda

Ostrilci, Demir Hisar, srez kruševski. Kuća pokrivena slamom.

Žena iz Galičnika.

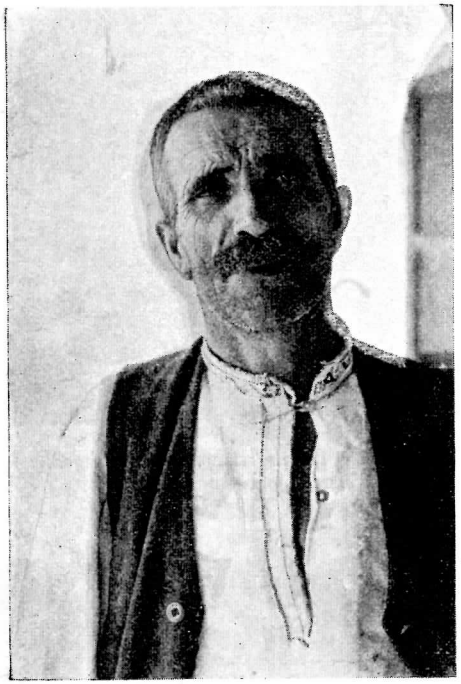

Jovan Pešić iz sela Žegljana, Sredorek.

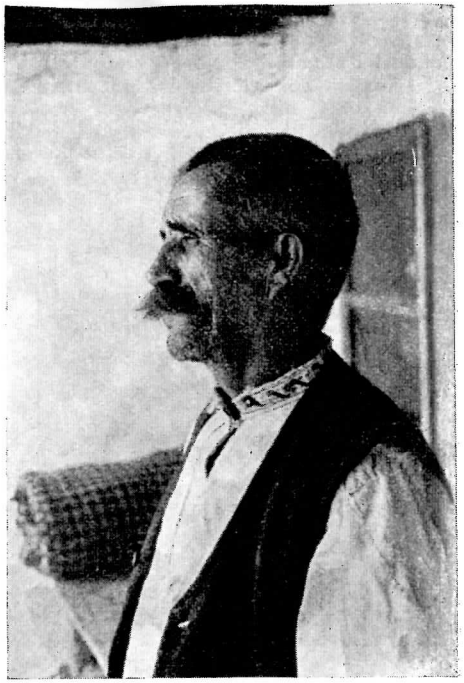

Predašnji u profilu.

Tipovi muške nošnje iz Probištipa i Pleštinaca, srez kratovski.

se sipa na volove kroz rešeto, da im sve ide lako kao što voda teče. Oranje se počinje ponedeljnikom i četvrtkom i to vrlo rano, pre no što je sunce izgrejalo. — Stočarstvo je naročito razvijeno na većim planinama, koje su bogate pašnjacima, i to: na Šari, Bistri, Golićici, Karadžici i na Osogovi. Stočari sa velikim stadima izlaze preko leta na ove planine, a u jesen silaze u ravnice, u najjužnije naše krajeve, a neki prelaze granicu i idu te zime sa stokom Solunskoj kotlini, a na proleće se opet vraćaju na planine. Među tim stočarima ima i Cincara ili Kuco-Vlaha, koji žive zimi najvišim delom na Ovčem Polju. U vezi sa stočarskim životom postoje i raznovrsni običaji koji se odnose na napredak stoke, na mleko koje se dobiva i na ceo pastirski život. — Pečalbara ima najviše iz zapadnih krajeva Južne Srbije, koji idu u severne krajeve na zaradu, a neki idu preko granice u druge zemlje, pa čak u Ameriku i Aziju. Svu zaradu šalju svojima kući, i ona se troši na zajednicu kojoj pripada taj član koji je pošao na pečalbu.

Zadružni je život lepo razvijen u Južnoj Srbiji, tako da su se u mnogome i do danas zadržale već zadruge. Njihov se broj članova obično kreće od 20—30, a ima ih i do 60 članova. Najviše ih ima u zapadnoj polovini Južne Srbije, a ima ih i po varošima. Život u zadruzi je interesantan. Ceo sistem zadružnog života je uređen po jednom uobičajenom redu. Na čelu zadruge je, kao i u drugim našim krajevima, starešina. On zastupa i pretstavlja zadrugu na svima mestima. Ranije je zadružni život bio još više razvijen.

Vrlo su interesantni običaji u Južnoj Srbiji. Oni su vezani za čovečiji život od rođenja do smrti. Dete se rodi sa mnogobrojnim verovanjima (praznovericama) i običajima, sa njima živi i sa njima umire. Kad se dete rodi onda se oko njega i porodilje stavlja u krugu konopac, a zatim više porodiljine glave ćup sa katranom za mazanje kola, a do njega »grebenac« i na njemu »beli lukac«. To se čini da ne dolaze zli duhovi (»gjavoli«) i da ne učine štetu detetu i porodilji. Konopac se uklanja posle sedam dana, a ćup, »grebenac« i »beli lukac« ostanu četrdeset dana. Ovaj je običaj naročito raširen u Sredoreku. — Tako isto ima karakterističnih običaja i za vreme svadbi. Negde svadbe traju tri, a negde i sedam dana. U Galičniku svadbe se održavaju jedamput godišnje, i to o Petrovudne, a traju sedam dana. U Južnoj Srbiji je specijalni običaj da se brije mladoženja na sam dan svadbe. Mladoženju obično »zobričuju« trojica: kum, dever ili starojko i mladoženjin momak, koji mora da bude oženjen. Prilikom brijanja s jedne strane stoje muško, a s druge žensko dete. Muško i žensko dete uzimaju se da bi njegov porod bio mešovit. Tada se za mladoženju pevaju i različne pesme. U Žegligovu (okolini Kumanova) kad se mladoženja »briči« peva se ova pesma:

»Zbirajte se sestre mladoženjske!
Da bričimo mladi mladoženju.
Pokanili trojica berberi:
Eden briči, drugi prebričuje,
A toj treći kose potkiduje.
Mile sestre maramu mu drže,
Da ne padne tojo ruse kose.
Tuja mu je najvrla dušmanka,
Ke mu kradev tojo ruse kose,
Ke mu čini te vrlev mađije«.

Za dan svadbe vezani su i mnogobrojni običaji, a naročito kad mlada ulazi u svoj novi dom. — O smrti i pogrebu običaji su očuvani iz daleke prošlosti. To naročito važi za kultne obrede. Po narodnom verovanju čoveku je čas smrti određen još kada je on rođen. Kad neko umre onda valja otvoriti sve prozore i vrata na sobi gdje je pokojnik izdahnuo, da bi izašla duša umrloga. Pošto se mrtvac sahrani, za nekoliko večeri, na istom mestu gde je on izdahnuo zapali se sveća a pored nje se stavi čaša vode. To se čini, jer se veruje, da se duša pokojnikova vraća na ono mesto gde je on izdahnuo, i da pije vodu.

I običaji koji se vrše o pojedinim praznicima preko godine su vrlo interesantni i imaju u sebi sačuvanih elemenata iz daleke prošlosti. Naročito su interesantni običaji o slavi (službi, svetome). Slava se slavi u svima krajevima Južne Srbije, i to najčešće tri dana. Na slavi se pali sveća, seče kolač i sprema žito. Sem rodovske ili kućevne slave, na Jugu kod nas slavi se još i seoska i crkvena slava.

Od običaja preko godine najinteresantniji su o »Pročki« (Belim Pokladima) i o Gjurgjevudne. Na dan Pročke, uveče, svaki mladi ide kod svojih starijih rođaka i traži oproštaj. Kad uđe u kuću nazove Boga i kaže: »Proštevaj« ili »Prosti mi«, a ovaj odgovara: »Da ti je prosto od mene i od Boga i ti prosti mi!« Zatim se poljube a mladi starijega poljubi u ruku. — I za Gjurgjev dan su vezani mnogobrojni običaji. Taj dan je praznik života i zdravlja, praznik napretka i praznik roda. On se praznuje u vezi sa zdravljem članova porodice, napretka stoke i berićeta. Žene i devojke uoči Gjurgjevadne idu u polje ili u planine i beru različne trave kojima kite kuće, »trla« (torove), daju stoci u so, i sl. Na Gjurgjevdan domaćin ili čobanin ustaje vrlo rano i pusti stoku, a oko podne je »krmi« soliju u koju su metnute trave. Takođe toga dana rano ujutro ide neki od muškaraca iz kuće i na svakoj svojoj posejanoj njivi »zatkuje (za-

bode) po jednim surovim grančetom«, a to je radi »berićeta«.

Narod u Južnoj Srbiji dakako da još i mnogo veruje u različna pretskazivanja i određuje vreme po raznim znacima. Tako kad se kupa ptica veruje se da će biti kiše, kad vatra puckara biće vetra, kad vo trese zadnjom nogom biće rđavo vreme i sl.

Svetozar Raičević.

NEKROLOZI

Direktor Narodnog muzeja u Ljubljani, dr. Josip Mantuani, umro je 18. marta 1933. Kao sin maloga zanatlije rodio se je u istoj varoši g. 1860. i sam je prvo naučio zanat. Kasnije je apsolvirao gimnaziju i prešao u Beč, gde je u godinama 1884.—1889. svršio pravo, a u godinama 1889—1892 i filozofiju. Poslednje dve godine studija bio je član Zavoda za ispitivanje austrijske historije. Ma da je pok. Mantuani doktorirao iz historije umetnosti i staroklasične arheologije, nije mu to bila ni glavna ni isključiva struka. Najviše se bavio ispitivanjem historije muzike i muzičkog folklora, a pored toga još i etnografijom, predhistorijom, epigrafikom i dr. U Beču bio je najprije postavljen u Dvorskoj biblioteci kao kustos zbirke bakroreza, a kasnije kao vođa muzikalne zbirke. Iz Beča je premješten g. 1909 u Ljubljanu, kao direktor Zemaljskog muzeja i ostao je na tom mestu sve do umirovljenja, g. 1924.

Već u Beču, pored činovničkog zvanja, pok. Mantuani bavio se predavanjem iz historije umetnosit i muzike i dobio g. 1909 počasnu titulu profesora. Posle rata, kada je ustanovljen ljubljanski universitet, Mantuani je kao honorarni nastavnik predavao historiju starije umetnosti, arheologiju i epigrafiku. Kada su podelili stručni nastavnici ova predavanja, Mantuani je prešao na državnu konservatoriju i tamo predavao historiju muzike, koju je bio studirao u Beču, a pre toga još u Ljubljani, u Glazbenoj matici.

Najveći posao obavio je Mantuani u svojstvu direktora ljubljanskog muzeja. Pored nekih iskopavanja na teritoriji stare Emone, latio se je preuređivanja muzejskih zbirki. Tako je preuređena predhistorijska zbirka i dao je inicijativu za preuređenje umetničke zbirke i za stvaranje galerije. Sastavio je i objavio je i prvi njen katalog; sem toga, u muzeju je uredio zbirku biskupskog muzeja, punu lepo sačuvanih spomenika slovenačke crkvene umetnosti. Kao direktor muzeja postavljen je Mantuani za člana spomeničkog saveta kod bečke Centralne komisije a bio je član i različnih drugih stručnih komisija.

Po ovome se vidi, da pok. Mantuani nije bio uski specialista, nego široko zainteresovan radnik, što je možda i škodilo solidnosti njegovog rada. Pored uredskih funkcija on je bio i vrlo aktivan u naučnoj publicistici. I tu se ogleda njegova široka naobrazba, koja odgovara polihistorskom idealu; od staroegipatskih tekstilija i egzotičnih rezbarija do Klingerovog Beethovena obrađivao je pitanja historije likovne umetnosti, a u muzici se je naročito istaknuo obradbom slovenačkih komponista Jakoba Gallusa-Petelina i Jurija Mihevca. U zajednici sa Wesselym i Premersteinom, Mantuani je obradio minijature Dioscuridovog kodeksa i mnogo stranih i domaćih slikara. Bio je vrlo raden propagator i popularizator umetnosti, naročito prilikom katoličkih kongresa i sličnih priredaba.

Pok. J. Mantuani bio je i pravi član Znanstvenog društva za humanistične vede u Ljubljani. Podrobniju bibliografiju isp. u Stanojevićevoj Narodnoj Enciklopediji sub Mantuani.

Sem u stručnim slovenačkim publikacijama, pok. Mantuani je bio saradnik u »Lexicon der Musikwissenschaft« i u različnim nemačkim stručnim časopisima, a pisao je također u »Novoj Evropi«, pa u »Narodnoj Starini« (I. 1922. str. 313. Djelovanje ljubljanskoga muzeja).

F. M.

*

Pri napomeni smrti Frane Radića valja evocirati i ono što je u našem časopisu m. o. rečeno o posebnoj grupi narodnih starinara u članku »Hrvatska Troja« (N. S. II. 1923. str. 151). Karijeristi su, istina, svuda po svijetu uvijek ostajali pobjednici prema naravi stvari »službenih stručnjaka«, dok su skromni i neorganizovani radnici, bacani s površine, prešućivani i onemogućivani, i ako češće kud i kamo vrijedniji, i jedini njihov saveznik bivalo je i bit će jedino daleko Vrijeme, koje rehabilituje stradaoce pred »unučadi poznom...« Ali, dok su živi, većina tih povlaštenih »zvaničnih stručnjaka« samo se smješka; oni su napokon pobjednici momenta. Sinekure, novine, ekskluzivne institucije, fondovi, povezanost ljenivaca i »slava« za života, to je njihovo; kao da bi htjeli dokazati ispravnost svoje devize »jedamput se živi« pa ruši bližnjega svoga, ako je radiniji i osobito bez »veza«!

I doista u malom narodu ima daleko više tragičnih pojava među ljudima, koji su se posvetili naučnom istraživanju nego u velikim narodima gdje ne samo da se »geniju gnijezdo vije«, već i revni radenik nailazi pomagača svake ruke. U malenim sredinama nije tako. A među one teške primjere tragičnog čovjeka u malenom narodu spada svakako i Frano Radić, tek svijest, da nije uzalud ni živio, te život teškim radom ispunio, ublažuje tu tragiku.

Sedamdeset i šest godina proživio je Frano Radić na ovoj zemlji i dobar dio u Bolu na Braču, gdje se je i rodio (24. VIII. 1857.) i gdje se konačno zauvijek smirio (13. IV. 1933). Njegova kratka autobiografija upravo lapidarno pokazuje sav naš život u onim stranama. Sin pomorca Gjure i matere rođene Nikolić živi tamo u Dalmaciji, gdje je talijanština sve, a hrvatstvo tek sporedno, gdje je već u pučkoj školi samo talijanski naukovni jezik. Tada — bilo je pred neko sedamdesetak godina — dolazi mladi pop Nikola Petravić, te započima narod osvješćivati, počima borbu za hrvatski jezik u školi. I taj mladi pop i učitelj je probudio onu iskru u Frane Radića, onu duboku i žarku privrženost svojoj grudi i svojem jeziku, da mu to osta kroz vascijeli život. Da, i život u talijanskim familijama taj je žar samo jače raspirio, a nije ga odvratila ni talijanština ni pučke ni srednje škole. I poslije mature u Zadru polazi u Beč na politehniku (arhitektura), ali mu muž tetke dr. Ivelić ljuti autonomaš, uzima potporu i Frano Radić skreće po savjetu Mihovila Pavlinovića u školu u Makarskoj kao učitelj g. 1878., a od listopada 1881. do 1904/5. učitelj je na stručnom tečaju u Korčuli, da odavle pođe na žensku učiteljsku školu u Dubrovniku, gdje ostaje deset godina, pa se g. 1914. vraća u Bol i tu poživi 19 godina.

To je onako pregledno nacrtan život, izvanjski život. A sav je taj život preispunjen silnim radom. Svaki bi drugi, odaljen od knjižnica, muzeja i drugih pomagala klonuo, Frano Radić ne klonu niti časa. Mnogobrojne rasprave i članke razasuo je po časopisima i znanstvenim i zabavnim. Kad je 1892. S. Ljubić, ravnatelj arheološkog muzeja i urednik »Viestnika Hrvatskoga arkeologičkoga družtva« iz Zagreba otpremljen u mirovinu, otišao je na Hvar i odande pokušao još uređivati »Viestnik«, koji je međutim svoju prvu seriju završio ipak iste godine. Nego 1895. kad je došlo Brunšmidovim postavljanjem do nove serije, odlučilo je i Hrvatsko starinarsko društvo u Kninu da izdaje posebno svoje glasilo, te je uredništvo povjereno Frani Radiću, teoretičnom učitelju strukovnog tečaja u Korčuli. I danas je vrijedno proučiti u II. godišta (s. 138.) apologiju izdavača »Da li je suvišno naše glasilo »Starohrvatska Prosvjeta«?« s napomenom o dotiranju naših tadašnjih stručnih časopisa sa strane tuđinskih državnih režima, pa Radićev nekrolog S. Ljubiću (ibidem, p. 262. i d.), pa skroman i nepretenciozan stav (S. P. VI 56) u izjavi da se prima svaki dobronamjerni savjet i kritika, spremnost za podjelu rada, te konačno izjava kapitulacije (VIII. 1904. s. 3.), a sve to zato, da se i danas razabere u našoj javnosti, koliko već dugo traju lični režimi izvjesnih samodržaca i njihovih grupa u svijetu »objektivne« nauke, kako se mnogima (sad već po nekoj »tradiciji«) osporavalo i onemogućivalo i samo pravo na rad u izvjesnim centrima. I s pravom je Frano Radić istaknuo da je bio tako reći sticajem tih ličnih alijansa osuđen »stanujući kao u prognanstvu u malom gradiću«... »Starohrvatska Prosvjeta« je s 1. i 2. sveskom završila izlaženje 1904. Tu je u časopisu neumorni radenik bio skupio cio niz odlučnih suradnika: Kaera, Simu Ljubića, Karla Patscha, Luigija Maruna, Urlić-Ivanovića, Vida Vuletića-Vukasovića i druge, ali glavni je suradnik bio on sam, dapače više sam i osamljen.

Bilo bi nemoguće pokazati ovdje ono veliko djelo, što je tu izvedeno, nemoguće je upoznati se samo i s prikazom starinskih crkva i crkvica — (najčešće skreće k crkvi sv. Marije u Biskupiji), — starinskih gradova, grobova, stećaka, pa posvuda vidjeti onu vidovitost bogodanog istraživača, koji neće uzmaknuti ni pred Bulićem, kad u duši znade, da je lik u krstionici u Splitu prikaz starohrvatskog vladara, a ne Spasitelja. Ali i prije je tako istupio.*

* Dok don Frano Bulić, izdanak bečke škole, kao s piedestala grupira, normira, smatrajući da ne smije i ne može biti prigovora njegovu komentaru, skromni učitelj Frano Radić (»diletant«!) ipak se usudio te već 1889. svesti stvari na svoje mjesto i vrijeme mu je dalo pravo. Govoreći o hrvatskoj ornamentici kaže Frano Radić sasvim ispravno: »Ja te motive zato nevolim zvati mističnijema, pa neka su jih slobodno tako prozvali duhoviti Francuzi. U tijem motivima nazire se samo stanovit, općenit stepen razvitka umjetnosti u svakoga naroda. Ako tijeh motiva ima i na talijanskijem, i na francuskijem spomenicima, što jih napominje g. Bulić, ako jih ima na mauričkijem u Španjolskoj, na rumunjskijem, armenskijem i georgijanskijem malo da ne iz istog zemana, svemu tomu uvigjam jedan jedincati te isti uzrok. Taj prvobitni način ornamentacije pojavio se je na crkva-

I što se dogodilo? Gle, njemu, skromnom radeniku, koji nije nikad nikakova odlikovanja za svoj rad primio, a ni tražio, njemu daje sadašnjost pravo, da i prijašnji protivnici pristaju, — kadšto i nerado — uz njegovo mišljenje. Rugali su se njegovom nazivlju, njegovom bizantsko-hrvatskom specijalitetu, pa gle: i to postade priznata istina, ako i ne onako, kako je on to zaokružio. Ja mislim, da će se njegova savjesnost, njegovo znanje i ispravnost sada najbolje pokazati u načinu kako on gleda u vjerodostojnost listine Petra Krešimira, kojom se daju povlasti rapskoj biskupiji (»Starohrvatska Prosvjeta« VII. 75). Treba u Šišićevom »Priručniku« (Zagreb 1915.) otvoriti str. 636, pa vidjeti, kojom oštrinom Frano Radić siječe, tako da ni Šufflay nije mogao nikako segnuti dalje.

Pa da tragika bude još veća: taj čovjek, koji je nama kasnijim i dalekim toliko toga otkrio, koji je tako oštro gledao i strani i domaći svijet, koji je i nama izoštrio vid za pogled u prošlost i budućnost, taj čovjek morade pod kraj života ostati bez vida — prava faustovska sudbina! Ali neće da klone: tri mu kćeri čitaju, duh mu radi neumorno, nutrašnje svjetlo osvjetljuje mu omiljele i tako poznate starohrvatske spomenike od velike crkve, od brojnih klesarija do sitnih grobnih priloga. I u tom radu dolazi dan polaska s ovog svijeta — ali rad mu kroz pedeset i dvije godine postaje nezaboravan i priznat: njegova se »Starohrvatska Prosvjeta« može danas tek teškom mukom i znatnim troškom nabaviti. A baš ništa ne čini, da se Narodna enciklopedija nije dostojala toga vrijednoga radenika ma i spomenuti, ali niže za nj govori ipak njegova bibliografija. *Gj. Sz.*

— »Slovinac« Dubrovnik 1884. (referati i kritike, iz povijesti umjetnosti).

— Primjetbe na članak g. Vida Vuletić-Vukasovića »Sredovječni talijanski basorljev sa natpisom u gradu Korčuli« (u Dalmaciji). »Starinar« III. Beograd 1886. s. 104.

— O spomenicima. Iz kojega su doba i kojega li naroda grobni spomenici Crne Gore, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, što ih naš narod zove stećcima, mramorima ili mašetima (»Bosanska Vila« Sarajevo 1887.)

— Starinska crkva Sv. Vida na groblju sela Žrnova na otoku Korčuli. (»Buletino« di archeologia e storia dalmata« X. (1887.) supp. II., 1).

— Nadpis iz srednje dobe na otoku Korčuli. (»Bulettino« X. (1887.) supp. II, 5.)

— Prilog k ikonografiji Arhangjela Mihovila u borbi sa gjavlom u srednjem vieku. (»Bulettino« X. (1887.) supp. IV.)

— Ostanci rimske naselbine u selu Lumbardi na otoku Korčuli. »Starinar« IV. Beograd 1887. str. 10.

— Staro-kršćanski nadpis sa otočića Vrnika. (»Viestnik Hrvatskoga arkeologičkoga društva« IX. Zagreb 1887. s. 37.)

— Nadpisi iz mletačkog doba u dominikanskoj crkvi S. Nikole u Korčuli. (»Bulettino« XII. (1887.) s. 52.)

— Nadpisi iz mletačkog doba u Vrboski na otoku Hvaru. (»Bulettino« XII. (1889.) s. 84.)

— Nadpisi iz mletačkog doba u Blacima kod Nerežišća na otoku Braču. (»Bulettino« XII. (1889.) s. 132.)

— Primjedbe na »Bilješke o nekijem starinama u gradu Korčuli« od. V. Vuletić-Vukasovića objelodanjene u »Starinaru« god. IV. br. 1, 2, 3 i 4 (»Starinar« VI. Beograd 1889. str. 8, 53.)

— Kritika Bulićevih »Hrvatskih spomenika« I. u izdanju Jugoslavenske akademije. (»Viestnik Hrvatskoga arkeologičkoga društva« XI. Zagreb 1889. str. 50, 82, 115.)

— Jedna bolska uresna ploča sa natpisom iz IX. vijeka. (»Viestnik« XI. Z. 1889. s. 65.)

— Sredovječni natpisi u Šibeniku (»Viestnik« XII. Z. 1890. s. 3.)

— Hrvacke starine u Zadru. »Viestnik« XII. Z. 1890. s. 34.

— Predhistorički predmeti s otoka Korčule i poluotoka Pelješca u Dalmaciji (zajedno s V. Vuletićem Vukasovićem). »Viestnik« XII. Z. 1890. s. 73.

— Slavensko-bizantinski spomenici u Korčuli. »Viestnik« XII. Z. 1890. s. 81.

— Kninski spomenici hrvacko-vizantinskoga sloga u zagrebačkom arkeologičkom muzeju »Viestnik« XII. Z. 1890. s. 113.

— Sredovječni natpisi u Zadru. (»Viestnik« XII. 1890. s. 119.)

— Hrvacki natpis iz Bola. (»Bulettino« XIII. (1890.) s. 9.)

— Nadpisi iz mletačkog doba u Šibeniku. (»Bulettino« XIII. (1890.) s. 55, 67, 83.)

— Nadpisi u Bolu u crkvi Blažene Gospe od Milosrgja. (»Bulettino« XIII. (1890.) s. 131, 157.)

— Najnovija otkrića predhistoričkijeh predmeta u Drniškoj, Kninskoj i Vrličkoj okolici. (»Viestnik« XIII. Z. 1891. s. 5).

— Četiri staro-hrvacke bogomolje u Primorskoj županiji (Parathalassiji). »Viestnik« XIII. Z. 1891. s. 20. i d.

— Nova dva ulomka staro-grčkoga natpisa iz Lumbarde na otoku Korčuli. (Viestnik« XIII. Z. 1891. s. 42.)

— Četiri stupćića slavensko-bizantinskog sloga na Otoku (Badiji) kod Korčule. (»Viestnik« XIII. Z. 1891. s. 43.)

—Starodavno plosnorezano i bojadisano propeće u franovačkoj crkvi u Zadru. »Viestnik« XIII. Z. 1891. s. 114.

— Prikaz monografije »Srpski narodni vezovi« V. Vuletić-Vukasovića. (»Viestnik« XIII. Z. 1891. s. 121.)

— Umjetnine i nadpisi na Lastovu. (»Bullettino« XV. (1892.) s. 86, 100, 121, 135).

— Ulomak nadvratnika sa natpisom i uresom hrvacko-bizantinskoga sloga u Trogiru (»Viestnik« XIV. Z. 1892 s. 16.)

— Sredovječni nadpisi u Trogiru. (»Viestnik« XIV. Z. 1892. s. 17.)

— Ruševine staro-kršćanske crkvice Sv. Barbare na otočiću Sutvari prema selu Lumbardi na Korčuli. (»Viestnik« XIV. Z. 1892. s. 50.)

— Ostanci staro-rimskog prostog kupališta u luci Banji kod grada Korčule. (»Viestnik« XIV. Z. 1892. s .77.)

— Gotička vrata sa figuralnom plohorezbom u franovačkoj crkvi Bl. Gospe od Milosrgja na otoku (Badia) kod Korčule. (»Viestnik« XIV. Z. 1892. s. 79.)

— Tri nadoltarska gotička križa sa naslikanijem Propećem u riznici starodrevne bratovštine Svijeh Svetijeh u Korčuli (»Viestnik« XIV. Z. 1892. s. 111.)

— Tegurij starohrvatske biskupske crkve sv. Marije u Biskupiji kod Knina. (»Starohrvatska Prosvjeta« I (1895.) s. 7.)

— Ulomak pilastra iz VI. ili VII. vieka. Po A. Iv. Evansu. (»Starohrvatska Prosvjeta« I. (1895.) s. 23.)

— Hrvatska biskupska crkva sv. Marije u Biskupiji i kaptolska crkva sv. Barbare na sadašnjem Kapitulu kod Knina. (»Starohrvatska Prosvjeta« I. (1895.) s. 35, 90, 150.)

— Ruševine crkvice sv. Luke na Uzdolju sa pisanom uspomenom hrvatskoga kneza Mutimira. (»Starohrvatska Prosvjeta« I. (1895.) s. 74.)

— Još dvie rieči ob ulomku pilastra sa nadpisom »Stefaton«. (»Starohrvatska Prosvjeta« I. (1895.) s. 84.)

— Starohrvatski, ćirilicom pisani nadpis iz Povalja na otoku Braču. (»Starohrvatska Prosvjeta« I. (1895.) s. 103.)

— Primjetbe na izvješće »Katoličke Dalmacije« o razpravi, koja se razvila u V. odsjeku I. kongresa kršćanskih arheologa u Spljetu, o plohorezanom liku sjedeće osobe sa krunom na glavi na pluteju spljetske krstionice. (»Starohrvatska Prosvjeta« I. (1895.) s. 112.)

— Ulomak sredovječnoga nadpisa iz Badnja kod Drniša. (»Starohrvatska Prosvjeta« I. (1895.) s. 135.)

— Nekoliko ulomaka lezenâ, plutejâ, vratnih pragova i lukova sa starohrvatske bazilike sv. Marije u Biskupiji kod Knina. (»Starohrvatska Prosvjeta« I. (1895.) s. 165.)

— Izvješće o radu Hrvatskog starinarskog družtva u obće, a napose o kršćanskim starinama do sada odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osim Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri. (»Starohrvatska Prosvjeta« I. (1895.) s. 188. 254. — II. (1896.) 179. 254. — III. 1897. s. 39, 84, 145. — IV. 1898. s. 37, 86, 157. — V. 1900. s. 136.

— Hrvatsko-bizantinske nadstupine Prvog muzeja hrvatskih spomenika (»Starohrvatska Prosvjeta« I., II. (1895., 1896.) s. 205; 10.)

— Uresni učelak hrvatsko-bizantinskoga sloga u Škaljarim kod Kotora. (»Starohrvatska Prosvjeta« I. (1895.) s. 235.)

— Starinska crkvica sv. Luke na otoku Lastovu. (»Starohrvatska Prosvjeta« I. (1895.) s. 239.)

— Starohrvatski ratni mač. (Starohrvatska Prosvjeta« I. (1895.) s. 242.)

— Srebrene ostruge i saponi iz starohrvatskog groba u biskupskoj bazilici sv. Marije u Biskupiji kod Knina. (»Starohrvatska Prosvjeta« II. (1896.) s. 5.)

— Predstavlja li plohorezba na ploči svjetske krstionice Spasitelja ili kralja? (»Starohrvatska Prosvjeta« II. (1896.) s. 48, 109, 167.)

— Grobna raka iz starohrvatske biskupske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina i u njoj nadjeni mrtvački ostanci. (»Starohrvatska Prosvjeta« II. (1896.) s. 71.)

— Mrtvački ostanci nadjeni u prostu grobu na starohrvatskom groblju u Biskupiji kod Knina. (»Starohrvatska Prosvjeta« II. (1896.) s. 143.)

— Starinske crkve i samostani hrvatskih Benediktinaca kod Komiže na otoku Visu i na susjednom otočiću Biševu. (»Starohrvatska Prosvjeta« II. (1896.) s. 156.)

— Tri glagoljaška nadpisa u Gornjem Ko-

---

ma, tijem i najsjajnijim i najtrajnijim spomenicima kršćanstva, netom su jih počeli graditi svojijem rukama iz istoka u Evropu doseljeni narodi, koji se svi od prilike nahogjahu na istom stepenu kulturnog razvitka. Takova dakle ornamentacija nije posebna svojina nijednoga naroda, već je svjema uopće zajednička. Ona nije, kako piše g. Bulić, da »njeki spisatelji hoće«, »porjeklom ni iz Švedske ni iz Irske« niti je samo »osebujština starih Kelta«, niti je »osebujština germanskih naroda, te preko Langobarda doprla u umjetnost evropejsku«, niti je »to narodno obilježje starih Gala«. Svikoliki narodi na svijetu imali su na onom stanovitom stepenu umjetničkog razvitka te vrsti uresa, a imaju ga neki još i sada. Eno jih urezanijeh na starinskijem predmetima Feničana, Asiraca, Kelta i Grka, a eto jih sada opažamo na tijelu, na oružju i na lagjama divljijeh stanovnika otoka Velikoga Oceana. Ljucki duh razvijao se i razvija se još i dan danas vazda. polag istijeh općenitijeh zakona...« (Isp. »Viestnik Hrvatskoga arkeologičkoga družtva« XI. Zagreb 1889. s. 83).

sinju u Senjskoj biskupiji. (»Starohrvatska Prosvjeta« II. (1896.) s. 163.)

— Nekoliko ulomaka kamenitih rešetaka (transennae) i krstova pripadajućih bazilici S. Marije u Biskupiji kod Knina. (»Starohrvatska Prosvjeta« II. (1896.) s. 211.)

— Crkva S. Petra u Omišu. (»Starohrvatska Prosvjeta« II. (1896.) s. 225.)

— Razvaline crkve S. Stjepana u Dubrovniku. (»Starohrvatska Prosvjeta« III. (1897.) s. 14.)

— Mrtvački ostanci iz triju starohrvatskih grobova uz ruševine biskupske bazilike Sv. Marije u Biskupiji kod Knina. (»Starohrvatska Prosvjeta« III. (1897.) s. 31.)

— Ulomci s jedanaest tegurija oltarskih ciborija i jednog vratnog okvira starohrvatske bazilike Sv. Marije u Biskupiji kod Knina. (»Starohrvatska Prosvjeta« III. (1897.) s 51.)

— O benediktinskom samostanu i crkvi SS. Kuzme i Damjana u Tkonu na otoku Pašmanu. (»Starohrvatska Prosvjeta« III. (1897.) s. 64.)

— Mrtvački prilozi nadjeni u starohrvatskim grobovima u Koljanim kod Vrlike (»Starohrvatska Prosvjeta« III. (1897.) s 99.)

— Vrhovi starohrvatskih strjelica u »Prvom Muzeju hrvatskih spomenika« u Kninu. (»Starohrvatska Prosvjeta« III. (1897.) s. 114.)

— Starohrvatske bojne sjekire »Prvoga Muzeja hrvatskih spomenika« u Kninu. (»Starohrvatska Prosvjeta« III. (1897.) s. 124.)

— Crkva Sv. Klimenta u Sitnomu u bivšoj poljičkoj kneževini. (»Starohrvatska Prosvjeta« III. (1897.) s. 138.)

— Bojna koplja i topuzi ili buzdovani »Prvoga muzeja hrvatskih spomenika« u Kninu. (»Starohrvatska Prosvjeta« IV. (1898.)

— Nadpis koji spominje Pribimira, namjestnika kralja Zvonimira. (Starohrvatska Prosvjeta« IV. (1898.) s. 12.)

— Pločaste nadstupine sa srednjih stupčića dvostrukih prozora (biforâ) starohrvatskih zvonika. (»Starohrvatska Prosvjeta« IV. (1898.) s. 21.)

— Kitnjast akroterij sa razvalina starohrvatske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina. (»Starohrvatska Prosvjeta« IV. (1898.) s. 34.)

— Treći tip staro-hrvatskih mamuza. (»Starohrvatska Prosvjeta« IV. (1898.) s. 57.)

— Par ostrugâ iz Bratiškovaca. (»Starohrvatska Prosvjeta« IV. (1898.) s. 59.)

— Sredovječne crkve u Stonu. (»Starohrvatska Prosvjeta« IV. (1898.) s. 70, 140.)

— Dvie najstarije sačuvane crkve u Dubrovniku. (»Starohrvatska Prosvjeta« IV. (1898.) s. 82.)

— Graditeljski uresni i nadpisni ulomci hrvatsko-bizantinskoga sloga sa crkve Bl. Gospe u drniškom Gradcu. (»Starohrvatska Prosvjeta« IV. (1898.) s. 107.)

— Tobožnji Šubićev grb u Šibeniku. (»Starohrvatska Prosvjeta« IV. (1898.) s. 119.)

— Nekoliko kovinskih uresa s pojasnih kajiša, ostružnog kamenja i drugih podveza u nošnji starih Hrvata. (»Starohrvatska Prosvjeta« IV. (1898.) s. 130; V. (1900.) s. 37.)

— Crkvica S. Jurja u Ponikvama na poluotoku Pelješcu. (»Starohrvatska Prosvjeta« IV. (1898.) s. 152.)

— Obla crkva Bl. Gospe od Planice na otoku Visu. (»Starohrvatska Prosvjeta« IV. (1898.) s. 154.)

— Hrvatsko-bizantinski slog. (Starohrvatska Prosvjeta« V. (1900.) s. 3.)

— Nova svjetlost na pitanje o »Admiralima ratne mornarice hrvatske« godine 1358. do 1413. (»Starohrvatska Prosvjeta« V. (1900.) s. 59.)

— Knjiga o uredbama i običajima skupštine i općine otoka Lastovo. (»Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium« VIII. Jugoslavenske akademije u Zagrebu 1901.)

— Ostanci starinske crkve i groblja u gornjim Koljanima kod Vrlike. (»Starohrvatska Prosvjeta« V. (1900.) s. 107; VI. (1901.) s. 3, 107.)

— Sredovječna crkvica Sv. Ivana Krstitelja u Bolu na otoku Braču. (»Starohrvatska Prosvjeta« VI. (1901.) s. 24.)

— Sredovječne crkvice oko Selaca na otoku Braču. (»Starohrvatska Prosvjeta« VI. (1901.) s. 34.)

— Župna crkva Sv. Martina u Pridrazi kod Novigrada. (»Starohrvatska Prosvjeta« VI. (1901.) s. 42.)

— Starohrvatska crkvica Sv. Petra u Kuli Atlagića. (»Starohrvatska Prosvjeta« VI. (1901.) s. 49.)

— Ostanci starohrvatske bazilike na glavici »Stupovi« u Biskupiji kod Knina. (»Starohrvatska Prosvjeta« VI. (1901.) s. 63.)

— Ostanci starohrvatske crkvice S. Mihovila u Nevidjanim na otoku Pašmanu. (»Starohrvatska Prosvjeta«) VI. (1901.) s. 84.)

— Dva starokršćanska grobna kositerna kaleža iz Podgradja (Asseria) kod Benkovca. (»Starohrvatska Prosvjeta« VI. (1901.) s. 101.)

— Još o hrvatsko-bizantinskom slogu (»Starohrvatska Prosvjeta« V. (1900.) s. 123; VI. (1901.) s. 12, 87.)

— Sredovječni natpisi. (»Starohrvatska Prosvjeta« VII. (1903.) s. 21.)

— Tragovi crkvice na Lopuškoj glavici u Biskupiji kod Knina. (»Starohrvatska Prosvjeta« VII. (1903. s. 35.)

— Dva rukopisna evangelijara u Trogiru. (»Starohrvatska Prosvjeta« VII. (1903. s. 39.)

— Sredovječni pismeni spomenici u samostanu o. o. Konventualaca u Šibeniku. (»Starohrvatska Prosvjeta« VII. (1903.) s. 51.)

— Može li se vjerovat u autentičnost Krešimirove listine privilegijâ rabskoj biskupiji? (»Starohrvatska Prosvjeta« VII. (1903.) s. 74.)

— Kolo sa zvončićima u župnoj crkvi SS. Kuzme i Damjana na Lastovu. (»Starohrvatska Prosvjeta« VIII. (1904) s. 28.)

— Crkvice hrvatsko-romaničkoga sloga na Lastovu. (»Starohrvatska Prosvjeta« VIII. (1904) s. 31.)

— Pregrade svetišta (septum) i s njima spojene kamenite grede (traibes) starohrvatskih crkava. (»Starohrvatska Prosvjeta« VIII. (1904.) s. 35.)

— Tri šlema nadjena u Vidu kod Metkovića nijesu germanskog, nego slavenskog porijetla. (»Starohrvatska Prosvjeta« VIII. (1904.) s. 41.)

— Jedan prilog k povijesti Židova u Dalmaciji. (»Vjesnik kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva« VIII. Zagreb 1906. s. 209.)

Ovo je, doduše, samo nepotpuna skica bibliografije, ali naučni naši instituti u boljoj su prilici nego uredništvo »Narodne Starine« da nadopune ovaj nacrt, koji bi mogao dati pobude za obnovu zanimanja za ovu naučnu građu.

*

10. VII. 1933. umro je u Dubrovniku naprasnom smrću Vid Vuletić Vukasović, koji je rođen 1853. u Brsečinama blizu Dubrovnika. Bio je najprije učitelj u različnim mjestima, zatim srednješkolski nastavnik u Dubrovniku. Istaknuo se kao amateur u radu starinarskom i etnografijskom nekako zajedno s Franom Radićem s kojim je bio jedno vrijeme kolega na građanskoj školi u Korčuli. U znak priznanja izabrala ga je bila Srpska Kraljevska Akademija Nauka u Beogradu dopisnim članom.

Svoje članke počeo je objavljivati od 1875., najprije u zadarskom »Narodnom Listu«, poslije u dubrovačkim časopisima »Slovinac« (od 1880.) i »Srđ«, a i u splitskom »Bullettino«, beogradskom »Starinaru«, sarajevskom »Glasniku Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini«, u »Viestniku Hrvatskog arkeologičkog društva« u Zagrebu, u »Starohrvatskoj Prosvjeti« Hrvatskog starinarskog društva u Kninu (gdje je naročito obrađivao bibliografiju) i dr.

Mnogo je dakako i putovao zbog prikupljanja građe,* a prisustvovao je i folklorističkim naučnim kongresima u Parisu i Chicagu. Potkraj života intensivno je radio u Dubrovačkom arhivu. Okušavao se i u beletristici (Priček cara Dušana u Dubrovniku, Harambaša Gjuro, Basne tuđinske, Mater Dolorosa i dr.).

U knjizi »Napomene o narodnom umjeću« (Dubrovnik 1913.) upozoravao je: »Počelo je eto u nas nestajati, osobito staroga, tekstilnoga umjeća, to su ga u bescijenje pokupili tuđi trgovčići. Gotovo će ga sasvim nestati, jer ga žalibože naši nijesu znali cijeniti i spremiti kao domaću svetinju. Ne prede se na vitlu domaća svila, a uz to se doma ne masti travama ni biljkama, nego je uzela maha anilinska šara i tako malo traje, a s početka jako zvrči. O domaćoj prtenini nema traga ni govora, a bez toga nije ti trajna ni dragocijena ženskog posla. Doba je na izmaku, a da se uhvate najzlamenitiji uzorci i da se po njima, u koliko je moguće, preporodi domaće umjeće, koje je na rastanku... Treba da dođe puk do spoznaje toga svoga umjeća, da bude iznova što je i prije bilo, da se svak sjeti svog obraza, da mu postane značajnim, milim i dragocjenim taj drevni ures, staro ruho, što mu je svjetlalo lice na narodnom zboru...« Knjiga je nastala povodom različnih edicija kao što su n. pr. »Dalmatien« (Wien 1911) što su je napisali bečki sveučilišni profesori iza svog putovanja ožujka 1910. (herausgegeben im Auftrage des Rektorats von Prof. Dr. Ed. Brückners), pa predavanja dr. M. Haberlandta »Narodna umjetnost u Istri i Dalmaciji« te dr. Milana pl. Rešetara »Narodna pjesma na jugu monarhije —«. Istina, svi Vuletić-Vukasovićevi članci ove knjige u stvari su više manje dobronamjerni feuilletoni, zanosni, te ne razlikuju čistu nauku i na naučnim rezultatima udešene primjene od ordinarne diletantske rabote naročito tuđinačkih interesenata. U ono vrijeme bila je Dalmacija c. kr. Reichsland i naše južnoslovjensko primorje od Trsta ka jugu jedino Küstenland Austro-Ugarske kamo su povlašteni narodi A-U Monarhije posljednjih decenija pred Svjetski Rat započeli dolaziti kao u jednu svoju egzotičnu, polukolonijalnu provinciju. I upravo su nas stranci,

* Prije osnivanja bosansko-hercegovačkog muzeja osamdesetih godina XIX. stoljeća najrevniji sakupljač natpisa, koje je objavljivao u zagrebačkom arheološkom časopisu. Ipak, i on je u svom sabiračkom radu epigrafskog materijala osjetio oštrice tuđe zavisti, koja je stalna pratilja nastojanja svih neklikaških naučnih radnika. U »Viestniku Hrvatskoga arkeologičkoga društva« XI. (1889. s. 50.) tuži se: »Ja sam, kao skroman čovjek, radio i radim, da se rečeno pitanje sviestno uputi, pa mi je do nade, da mi neće biti barem protivnika ni u zemlji stećaka, jer ja nedolazim u Herceg-Bosnu, da udaram kakvu reklamu, te da lovim časti, no samo radi stećaka, starobosanskijeh natpisa i drugijeh starina. Dobro me razumiju barem neki tobože učenjaci kod muzeja u Sarajevu«.

kao i u prijašnja vremena, poticali na proučavanje samih sebe. M. o. se tako oduševio i pisac knjige tim stranim ogledima našega folklora za koji se, doduše, pomalo već i prije zanimao. Ono, što je on tangirao ca. dva decenija prije obradila je, kako je već znala, ali u tehnički besprekornoj ediciji gdja Natalie Bruck-Auffenberg: »Dalmatien und Volkskunst. Muster und Kunsttechniken aus altem Volks- u. Kirchengebrauch. Spitzen, Stickarbeit, Teppichweberei, Schmuck, Trachten u. Gebrauchsgegenstände der Dalmatiner (Kunstverlag Anton Schroll & Co. Wien). Na ovoj strani pregled dalmatinske obrtne i pučke radinosti upozorene su prejasna gdja Erzherzogin Maria Josepha, čč. ss. u Sinju i »Verein« za unapređivanje interesa Dalmacije, ali tako je započelo i kobno kupovanje naših narodnih starina. Etnografskog, i ako talijanaškog smisla bilo je u Dalmaciji još i 1846, kada je dr. F. Carrara objavio monografiju o narodnim nošnjama: »La Dalmazia discritta con 48 tavole miniate rappresentati i principali costumi nazionali«. Vuletić-Vukasović preveo je jedno cijelo poglavlje, o narodnom ruhu, pa se tu ističe drevna konstatacija Lovrićeva:*

Gle, vojvoda njekih dalmatinskih!
Kad dojedre Italiji ravnoj,
Tu se oni brže potal'janče,
I stide se slovinskog imena.

Zatim je V. V. nadovezao pregršt svakojakog svog znanja o domaćem tkanju i bojenju, zrnca važna ne samo za historiju materijalne kulture naroda već i za historijat publicističkih etnografijskih starijih nastojanja n. pr. dr. F. S. Krauss contra Felix Lay, dalje za povijest oružja, pa svaštičarski produžuje ispise iz Haberlandtove edicije, pa o ćilimima i serdžadama u Herceg-Bosni, o čipkama i vezovima, o odjeći u narodnim pjesmama i o opremi junakâ i sl.

Kao i Frano Radić i ako ne historičar i etnolog od zanata privrijedio je i Vid Vuletić-Vukasović kao amateur mnoge vrednote, koje će nauka kritički i sintetički jednom moći razmjerno upotrebiti. Nažalost, decenijima sabranu građu profesionalni stručnjaci još ne upotrebiše, te se čini da će i otsad tako čekati sabrana. Nije li, eto, nešto u neredu kod »službenih« stručnjaka? Ili su bili preokupirani? Ili ih kod nas i nema dovoljno? Pa, šta da radimo? Živa je šteta, što opet dobar dio radnika amateura ne ostavlja iza sebe točnu bibliografiju. O Vuletiću-Vukasoviću sastavio je doduše g. Jovica Perović jedan nacrt bibliografije i poslao uredništvu kalendara »Vardar«, ali je ondje zaturen. Ovdje iznosimo jedan pregled (osim beletristike), u koliko su uredništvu »Narodne Starine«, u današnjim prilikama, bili pristupačni časopisi. No konstatacija ove vrste, kao i uloga pokojnika, uostalom je predmet štono će ga opširnije razraditi kasnija historija kulture naših dana... Slijedi bibliografija čovjeka radina života u koji bi se mogli ugledati mnogi visokopoloženi ljenivci, kojima je Providnost udijelila i karijeru i sredstva, samo što oskudijevaju marljivošću i tolerancijom tuđeg nastojanja, uvijek u bolesnoj brizi za svoju »slavu«. Itd., itd.

— Grad Dubrovnik Kanavelića god. 1667. (»Slovinac«, Dubrovnik 1880. str. 461.)

— Starine. (»Slovinac« Dubrovnik 1881. str. 374; 1884. str. 202).

— Hercegovački nadpis. »Bulletino di Archeologia e Storia Dalmata IV. Spalato 1881., p. 27.)

— Iscrizioni Dalmate d'epoca Veneziana (Curzola). »Bulletino« IV. (1881.) p. 8. etc. etc. — V. (1882.) Curzola, Žrnovo; Traù; Ragusa; Kuna di Sabbioncello; Blatta di Curzola; Slano presso Ragusa; Stagno; — VI. (1883) Stagno; Macarsca; Curzola; Isola Mezzo (Lopud); Šipan; V. Curzola.

— Korčulanske starine. (»Viestnik Hrvatskoga arkeologičkoga družtva« III. Zagreb 1881. str. 124.)

— Iscrizioni Inedite (Narona). »Bullettino« IV (1881.) p. 130, 162; XIII. (1890.) Mljet, s. 85.

— Drevne uspomene o Korčuli. »Bullettino« IV (1881.) p. 90, 123; 187.

— Iscrizioni Dalmate di epoca Ungharese (Curzola). »Bullettino« IV. (1881.) p. 72, 121, 140, 150, 167, 183; V. (1882.) 9, 25, 74, 87, 121, 157, 170; VI. (1883.) 39, 138, 156, 183; XI. (1888.) 74; Blatta di Curzola V. (1882.) p. 186; Bol. VI. (1883.) 141, 155; Kambelovac (Castel Cambio) XII. (1889.) p. 67. Giuppana V. (1882.) 106; Jagnina V (1882.) 107; Isola di Mezzo. Delaphodia (Lopud) VI. (1883.) 61, 72, 91; Kućišće (Penisola Pelješac) XII. (1889.); Kuna V. (1882.) 186; Lastovo (Lagosta) VI. (1883.) 140; Mljet XII. (1889.) 119; Ragusa V. (1882) 184; Sabioncello VI. (1883.) 139; Šipan (i. Tauridis). VI. (1883.) 101, 124; Slano V. (1882.) 108, 172, 187; Stagno V. (1882.) 187, VI. (1883.) 11; Stari Majdan (Bosnia) XII. (1889.) 24; Viganj (Rosario) XII. (1889.) Žrnovo di Curzola V. (1882.) 120; XI. (1888.) 74, 88, 120, 132; XV. (1892.) 85.

— Trijemovi u gradu Korčuli (»Slovinac« Dubrovnik 1882. str. 460.)

— Nadpis u Slanom kod Dubrovnika. (»Viestnik« IV. Zagreb 1882. str. 23.)

— Iz dubrovačkog kotara (dopis) »Viestnik« IV. Zagreb 1882. str. 25.

— Mato Kapor starinar. (»Viestnik« IV. Zagreb 1882. str. 108.)

— Dopis iz Korčule. (Viestnik« IV. (1882.) 120; V. (1883.) 20, 60, 90, 118; VI. (1884. 29, 62, 85, 121; VII. (1885.) 22, 55, 85, 121; VII. (1885.) 22, 55, 85, 121; VIII. (1886.) 26, 52, 121; IX. (1887.) 25, 51, 89, 92, 121; X. (1888.) 24, 60, 87, 124; XI. (1889.) 56, 87, 119; XII. (1890.) 101; XIII. (1891.) 22, 53, 83, 117; XIV (1892.) 88.

— Sv. Ilija na Humu kod Žrnova na otoku Korčuli (»Slovinac« Dubrovnik 1883. str. 435.)

— Nadpisi (»Viestnik« V. Zagreb 1883. str. 55.)

— Rimski nadpis iz Korčule (Ibidem p. 70.)

— Ulomci starogrčkoga nadpisa iz otoka Korčule. (Ibidem p. 97.)

— Drevna špilja na otoku Braču kod samostana Stipančića. (Ibidem p. 107.)

— Zvona Sv. Nikole na Korčuli. (Bullettino« VI. (1883.) 181.)

— L'assedio di Curzola. (»Bullettino« VI. (1883.) p. 182.)

— Hercegovački nadpisi (»Viestnik« V. 1883. 116; VI. 1884. 28, 75.)

— Rimski nadpis na Bolu (Ibidem p. 118.)

— Rimski nadpis kod Kambelovca blizu Solina (»Viestnik« VI. Zagreb 1884. str. 56.)

— Kuga na Korčuli. Historičke bilješke. (»Bullettino« VII. (1884.) 79, 95, 111, 127, 142, 158.)

— Старо-српски натпис у Попову Пољу, у Херцеговини. (»Старинар« I. Београд 1884. с. 72.)

— Српски натписи у Херцеговини (Старинар« I. Београд 1884. стр. 142.; III. 1886. стр. 58.).

— У опће о хумкама а напосе о гомилама у Далмацији и у Херцеговини. (»Старинар« II. Београд 1885. стр. 45.)

— Халка на вратима породице пл. Арнерића у граду Корчули (Далмација). »Старинар« II. Београд 1885. стр. 94.

— Nadpis u Lukšiću kod Spljeta. (»Viestnik« VII. 1885. p. 18.)

— Starobosanski nadpisi u Hercegovini (»Viestnik«, VII. 1885. p. 19, 48, 76, 98, VIII. 1886. 14, 36.

— Starobosanski nadpis u Stonu (»Viestnik« VII. 1885. s. 72.)

— Nadpisi u luci Šipanjskoj kod Dubrovnika. (»Viestnik« VII. 1885. p. 99.)

— Српски натпис у Попову Пољу (у Херцеговини). »Старинар« III. Београд 1886. с. 21.

— Средовјечни талијански басориљев са натписом у граду Корчули (у Далмацији). »Старинар« III. Београд 1886. стр. 22.

— Старосрпски натпис у Херцеговини. »Старинар« III. Београд 1886. стр. 23.

— Рецензија: Bericht über eine Reise in Dalmatien von Otto Hirschfeld und Robert Schneider. Wien 1885. »Старинар« III. Београд 1886. стр. 31.

— Крај Ренат на Шипању. »Старинар« III. Београд 1886. стр. 64.

— Крст на Отоку (Бадији) код града Корчуле (историчке биљешке). »Старинар« III. Београд (1886.) стр. 119.

— Sredovječni pečat grada Korčule (»Viestnik« IX. 1887. p. 31.)

— Čudnovati nadpis na otoku Korčuli. (»Viestnik« IX. 1887. p. 93.)

— Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini. (»Viestnik« VIII. 1886 .str. 115; IX. 1887., 9, 73, 111, X. 16, 47, 71; XI. 1889. 8, 44, 74, 110; XII. 1890. 4, 39, 84, 117, XIII. 1891. 15, 74, 108; XIV. 1892. 5, 53, 84.

— Arkeologičke bilježke s putovanja po otoku Korčuli u mjesecu svibnju 1887. god. (»Viestnik« IX. 1887. p. 104., zajedno s Franom Radićem.)

— Ducale Veneta che si riferisce a Trebinje (Hercegovina). (»Bullettino« X. (1887.) 21.)

— Биљешке о некијем старинама у граду Корчули — и даље — а на »примједбе« г. Фр. Радића. («Старинар« IV. Београд 1887. стр. 27, 74, 107.)

— Tri nova predhistorička predmeta s otoka Korčule. (»Viestnik« X. 1888. s. 46., s Franom Radićem.)

— Dodatak o nadpisu hercega Stjepana. (»Viestnik« X. 1888. s. 57.)

— Rimski nadpisi u Bosni. (»Viestnik« X. 1888. p. 99; XI. 1889. s. 23.)

— Bilješke o predhistoričkijem gomilama, špilama itd. u Herceg-Bosni. (»Viestnik« X. 1888. s. 110.)

— Гробови босанскога или српскога постанка у Корчули (у Далмацији). »Старинар« V. Београд 1888. стр. 22.

— Средовјечни натписи у Стону (у Далмацији). »Старинар« V. Београд 1888. стр. 52.

— Dokumenti o kugi na Korčuli. (»Bullettino« XI. (1888.) 25, 42, 53.)

— Otok Korčula pod Vladom Engleškom. (»Bullettino« XI. (1888.) 91, 105, 122, 134, 152, 170, 184; XII. (1889.) 13, 27, 43, 61, 69.)

— Starohrvatski nadpisi u Staromgradu u Dalmaciji. (»Bullettino« XI. (1888.) 151.)

— Starinski pečat s Pelješca. (»Viestnik« XI. 1889. s. 23.)

— Rimske starine u Bosni. (»Viestnik« XI. 1889. s. 23.)

— Dvije drevne lubanje iz Bosne. (»Viestnik« XI. Zagreb 1889. s. 40.)

— Rimski nadpis u Bosni. (»Viestnik« XI. Z. 1889. s. 73.)

— Српски печати у Херцег-Босни. (»Старинар« VI. Београд 1889. стр. 4.)

* O Lovriću isp. radnju dr. M. Stojkovića, Ivan Lovrić, pristaša struje prosvjetljenja u Dalmaciji. (»Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena« XXVIII. b. Zagreb, 1932.)

— Средовјечни натпис у Грацу (у Херцеговини). »Старинар« VI. Београд 1889. стр. 6.
— Старобосански грб у Грацу (у Херцеговини). »Старинар« VI. Београд 1889. стр. 7.
— Средовјечни натписи у Далмацији. (»Старинар« VI. Београд 1889. стр. 59.)
— Латински натпис на цркви у Грацу (у Херцеговини). »Старинар« VI. Београд 1889. стр. 61.
— Старобосанска листина од 1688 (»Glasnik muzeja u Bosni i Hercegovini« 1889. I (2) 57);
— Starobosanski natpis kod Hana Čoršulića (»Glasnik muzeja u Bosni i Hercegovini« I (2) 78);
— Tertibi-ziba u Dalmaciji (»Glasnik muzeja u B. i H.« I (2) 94);
— Starobosanska listina od 1611. (»Glasnik muzeja u B. i H.« I (3) 16);
— Напутак за свету проскомидију у завалском општаку (»Glasnik muzeja u B. i H.« I (4) 83);
— Спаниђи на отоку Корчули у Далмацији. (»Старинар« VII. Београд 1890. стр. 42.)
— Hrvatski nadpisi u gradu Korčuli. (»Bullettino« XIII. (1890.) 105, 120.)
— Izpravak rimskih nadpisa iz Rame. (»Viestnik« XII. 1890. s. 29.)
— Sredovječni nadpis sa sv. Andrije (otočića) kod Dubrovnika. (»Viestnik« XII. Z. 1890. s. 29.)
— Predhistorički predmeti s otoka Korčule i poluotoka Pelješca u Dalmaciji (zajedno s Franom Radićem). »Viestnik« XII. Z. 1890. s. 73.
— Sredovječni nadpis na otoku Šipanu (Giupana, kod Dubrovnika). »Viestnik« XII. Z. 1890. s. 83.
— Grbovi Ohmućevića u Slanomu (u Dalmaciji). »Glasnik muzeja u B. i H.« (1890.) II, 40.
— Родовник племића Овчаревића, старином Бошњака, а сада Гучетића у Дубровнику (»Glasnik muzeja u B. i H.« II, 158.)
— Натпис у селу Заселоку; (»Glasnik muzeja u B. i H.« II, 297);
— Средовјечни натпис у Сланому код Дубровника од год. 1420 (»Glasnik muzeja u B. i H.« II, 385);
— Древни босански божак (»Glasnik muzeja u B. i H.« II, 363);
— Печат из Комушине у босанској Усори (»Glasnik muzeja u B. i H.« II, 416.)
— Румуњски натпис ћирилскијем писменима на старинској сабљи у Дубровнику (»Glasnik muzeja u B. i H.« II, 417.)
— Starohrvatski nadpis u Konavlima. (»Viestnik« XIII. Z. 1891. s. 121.)
— Српски народни везови I. (Споменик Српске Краљевске Академије VIII, Београд 1891.)
— Стари манастирски печат из Дувна (»Glasnik muzeja u B. i H.« (1891.) III, 213.)
— Стари нацрт смучке жупе усред краљевства Босне (»Glasnik muzeja u B. i H.« III, 274.)
— Средовјечни печат Вида (Нароне), »Glasnik muzeja u B. i H.« III, 306.
— Opaske na starobosanske nadpise do sada objelodanjene u Viestniku itd. (»Viestnik« XIV. Z. 1892. (2. i 3. strana omota) 1., 2., 3. br.)
— Sredovječni natpis na o. Mljetu (u Dalmaciji). »Viestnik« XIV. Z. 1892. s. 71.)
— Il testamento di Pietro Canavelli (Kanavelović) ed altri documenti attinenti all' credità dello stesso Canavelli. (»Bullettino« XV. (1892.) supp. III.)
— Звоно на Пељешцу и неке биљешке о Рату, т. ј. о данашњем Пељешцу. (»Старинар« IX. Београд 1892. стр. 90.)
— Старобосанска панађија на отоку Корчули (»Glasnik muzeja u B. i H.« (1892.) IV, 230.)
— Funeral customs and rites among the Soutern Slavs in ancient and modern times. (»The international Folk lore Congress ... 1893.« Chicago.)
— Usi e riti funebri presso gli Slavi meridionali nei tempi antichi e moderni ed altri argomenti per trattati nel mese di luglio 1893. al congresso della folk-lore a Chicago. Zara 1894.
— Увјет Хрвоје, војводе спљетскога, и општине дубровачке проти Остоји, краљу босанскому (»Glasnik muzeja u B. i H.« (1894.) VI, 761.)
— Биљешка о евангелију Манојла Грка. (»Старинар« XI. Београд 1894. стр. 90.)
— Старохришћански златни прстен VII. века, из стонске околице. (»Старинар« XI. Београд 1894. стр. 94.)
— Stećci u selu Popovićim u Konavlima u Dalmaciji. (»Starohrvatska Prosvjeta« I. (1895.) s. 237.)
— Сребрни сталак (тас) из Мостара. (»Старинар« XII. Београд 1895. стр. 111.)
— Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini itd. (»Starohrvatska Prosvjeta« I. Knim 1895. str. 40, 87, 146, 231; II. 1896. str. 40, 87, 146, 161, 232.)
— Римски орао с отока Корчуле у Далмацији (»Glasnik muzeja u B. i H.« (1895.) VII, 121.)
— Stećci u Konavlima. (»Starohrvatska Prosvjeta« II. 1896. s. 103.)
— Staro-bosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini itd. (»Starohrvatska Prosvjeta« II. (1896.) s. 161, 232.)
— S. Barbara u selu Lumbardi (o. Korčula). »Starohrvatska Prosvjeta« II. 1896. s. 242.
— Народни уреси код јужнијех Славена. (»Српски Магазин« I. Нови Сад 1896.)
— Sredovječni natpisi. (»Starohrvatska Prosvjeta« III. 1897. s. 28, 74, 132; VII. (1903.) s. 17, 88; VIII. (1904.) s. 20.)
— Једна племићка повеља нађена на Корчули (»Glasnik muzeja u B. i H.« (1897.) IX, 309.)
— Ivan de Paulis (Pavlović). »Bullettino« XX. (1897.) 17.
— Sredovječni natpisi. (»Starohrvatska Prosvjeta« III. (1897.) s. 28, 74.)
— Моћи S. Stjepana kralja ugarskoga u Dubrovniku. (»Starohrvatska Prosvjeta« IV. (1898.) s. 127.)
— Стари студенички Зборник (Споменик Српске Краљевске Академије XXXVIII., Београд 1900.)
— Kako je opušćelo Grovodanije (Gruž), legenda. (»Срђ« I, Дубровник 1902. бр. 4. стр. 292.)
— Utarci neumatičkoga kodeksa u Dubrovniku. (»Starohrvatska Prosvjeta« VII. 1903. 68.)
— Ћирилица код приставша римокатоличке цркве до свршетка XVI в. у Босни, у Далмацији итд. (Споменик Српске Краљевске Академије XXXIX., Београд 1903.)
— Родословје породице Охмућевића, племените господе босанске (»Glasnik muzeja u B. i H.« (1904.) XVI, 367.)
— Листина Стефана Томаша од 19. фебруара год. 1450 (»Glasnik muzeja u B. i H.« (1905.) XVII, 253.)
— Божић у Рачишћим. (»Срђ« V, Dubrovnik 1906. str. 753.)
— Народни везови у Конавлима и Книнској крајини. (Споменик Српске Кр. Академије XLII. Београд 1906.)
— Bilješke o strankama o Dubrovniku početkom XIX. vijeka. (»Srđ« VII, Dubrovnik 1908. str. 108.)
— Gospar Dzore, dubrovački oriđino. (»Srđ« VII. Dubrovnik 1908. str. 186.)
— Ткање на о. Лопуду. (Српски Етнографски Зборник XIII. Београд 1909.)
— Народни суд, судије итд. на острву Мљету с почетка XV вијека. (Споменик Српске Краљевске Академије XLIX., Београд 1910.)
— Цар Душан у Дубровнику. Дубровник 1912.
— Napomene o narodnom umjeću. Dubrovnik 1913. 8° VIII + 200 pp.
— Corrispondenza archeologica di Pietro Nisiteo e Matteo Capor.
— Murat I. i kršćanstvo.
— Premières traces d'observations préhistoriques chez les Slaves méridionaux aux XVII et XVIII siècles.
— Narodni običaji na otoku Korčuli.
— Bilješke o kulturi Južnijeh Slavena osobito Srbalja.
— Altslovenische und verwandte Denkmäler.
— Imena i prezimena zlatara u Dubrovniku. Rešetarov zbornik. Dubrovnik 1931. s. 67.

*

12. VI. 1933. preminuo je u Zagrebu publicista dr. Gjuro Ljubić, (član uredništva »Hrvatske Straže«, bivši pomoćni tajnik Upravnog suda u Zagrebu) u dobi od 30 godina. Osim publicističke djelatnosti pažnje je vrijedna njegova rasprava »Lige i posobe u starom hrvatskom pravu i njihov odnos prema Poljičkom statutu« (u 240. knjizi »Rada« Jugoslavenske akademije u Zagrebu 1931.)

*

Dr. Ivo Pilar (* 19. VII. 1874. u Zagrebu od oca sveuč. prof. Gjure P.) umro je 3. IX. 1933. Iza svršena pravnog fakulteta bio je izvjesno vrijeme student na »Ecole de Droit« u Parisu, poslije različnom službom u Sarajevu, pa između 1905. i 1920. odvjetnik u Tuzli, a potom do smrti u Zagrebu. Zanimao se ispriva i umjetničkim pitanjima, surađujući u »Viencu«, »Nadi« (Sarajevo) i u »Hrvatskom Salonu«, pa i u zagrebačkoj »Novoj Evropi«. Politizirao je aktivno i teorijski. Potkraj života, u godinama iza Rata bavio se sociologijom (jedan od osnivača zagrebačkog Sociološkog društva) i zatim problemom bosanskih pataren a i uopće onda vjerom starih Slovjena (preveo je n. pr. 1928. za »Starohrvatsku Prosvjetu« n. s. II. iz rukopisa studiju prof. Jana Peiskera: Koje su vjere bili stari Sloveni prije krštenja?). M. o. ovo su znatniji radovi dr. I. Pilara:
— Nadbiskup Stadler i Hrvatska Narodna Zajednica (za Bosnu i Hercegovinu) 1910.
— Svjetski rat i Hrvati (1915.) pod pseudonimom Dr. Juričić.
— Die Südslawische Frage und der Weltkrieg (1917.) pod pseudonimom I. v. Südland.
— Bogomilstvo kao religijozno-povjestni te kao socijalni i politički problem. Zagreb 1927.
— Kako su nastala »Zapamćenja fra Grge Martića? (»Napredak«, Sarajevo 1930.).
— Kriza kapitalizma. »Mjesečnik« Pravničkog Društva u Zagrebu 1931.
— O dualizmu u vjeri starih Slovjena i o njegovu podrijetlu i značenju. »Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena« XXVIII. 1. izd. Jugoslavenske akademije u Zagrebu 1931.

*

O. g. pokosila je smrt (12. IX.) i jednog starinarski revnog člana Družbe Braće Hrvatskog Zmaja (obnova grada Ozlja), Stj. pl. Platzera, koji je i prema nastojanju »Narodne Starine« pokazivao otvoreno svoje simpatije. I ako starinom Nijemac i odrasao

više u njemačkom ambijentu odnosio se vrlo lojalno prema narodnoj cjelini u koju su došli njegovi pretci. Djed mu Joseph, potomak plemićske obitelji u Koruškoj, bio je zet Johanna Sangilla von Frundsberg, koji je 1821. osnovao u Varaždinu tiskaru, a nakon Sangillline smrti kupio ju je rečeni Joseph von Platzer za 4.000 for. na dražbi. (Zagrebački tiskar Albrecht — poslije Gajeve tiskare — bio je opet zet Platzerov!). Platzer je 1840. osnovao u Varaždinu litografiju, 1842. nakladnu knjižaru, 1844. posudbenu biblioteku. Poduzeće je naslijedio sin, a njegov sin, Josephov unuk, Stjepan (* 1867.) preuzeo je varaždinski posao 1895., a upravu Albrechtove tiskare u Zagrebu 1910., dok je varaždinsku tiskaru preselio 1924. u Zagreb, ali ju je mogao održati samo do 1927. God. 1898. izdavao je u Varaždinu tjednik »Hrvatska Pošta«, 1905. i 1906. humoristički list »Štefek z mustači«. Stjepan pl. Platzer sudjelovao je i u nacionalnom buđenju Međimurja. 1914. bio je predsjednik »Saveza štampara Hrvatske i Slavonije«. Imao je prilično materijala za historiju obiteljskih tiskarâ, koji je i sam upotrebljavao u svojim člancima, no rado ga je ustupao i historičarima (isp. n. pr. u »Narodnoj Starini« VII. (1928.) str. 201.). Pažnje mu je vrijedan i članak u »Grafičkoj Reviji« Izum i razvoj štamparstva u Hrvata, u kojem je revidirao mnoge krive navode Klaićeve monografije o književnosti u zborniku »Znameniti Hrvati«.

PUBLIKACIJE

Др. Алекса Ивић, Архивска грађа о српским (и хрватским) књижевним и културним радницима I 1740-1880, II 1790-1897, 2 књиге, Београд-Суботица 1926., 1931.

Moderna historijografija osniva svoje prikazivanje povjesnog zbivanja na pisanim dokumentima u kojima je savremena ruka fiksirala misli i događaje svoga doba. U arhivima gdje su pohranjene goleme množine historijske građe, ona nalazi gotovo neiscrpljiv materijal za izučavanje komplikovane mreže političkih i kulturnih odnosa prošlih vremena. Još pristupačniji postaje taj materijal, kad se sistematski sređene zbirke dokumenata štampom publikuju. Štampa je pouzdani čuvar dokumenata, ona će nam bar u prepisu sačuvati dragocjeni historijski zapis i onda, kad bilo kojim načinom nestane originala. Za nauku su od naročite važnosti arhivi glavnih političkih i kulturnih centara Evrope s kojima je bila povezana sudbina mnogih država i naroda. Za nas Južne Slovjene bio je takav centar stoljećima u Beču, i u njegovim arhivima nalazimo dokumenata za našu historiju više nego u samim našim domaćim zbirkama. Svaka publikacija za nas važnog povjesnog materijala iz bečkih arhiva velik je dobitak za našu nauku, pa će i najnovije sveske bečkih akata što ih je sabrao dr. Aleksa Ivić u izdanju Srpske Kraljevske Akademije unijeti novoga svjetla u naše kulturne i političke prilike XVIII i XIX stoljeća.

Baveći se svojim istraživanjima u bečkim arhivima prepisao je citirani izdavač, profesor pravnog fakulteta u Subotici, mnoge spise koji se tiču naših javnih radnika, Hrvata i Srba, u XVIII i XIX stoljeću. Štampom je izdala dosad dva sveska tih dokumenata Srpska Kraljevska Akademija u svom Zborniku za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda (II odjeljenje).

Ova zbirka dobiva osobitu vrijednost još i time što su u njoj publikovani mnogi dokumenti koji su izgorjeli prigodom požara čuvene bečke palače pravde (Justitzpalast). Za vrijeme uličnih nemira u Beču zapalila je razjarena gomila radnika 15 jula 1927 palaču pravde i tom je zgodom izgorio čitavi arhiv Ministarstva unutrašnjih poslova. Ogromna množina dokumenata neprocjenjive historijske vrijednosti propala je zauvijek i nauci je time nanesena nenaknadiva šteta. Jedan dio toga arhivskog blaga što se odnosi na našu najnoviju historiju sačuvan je ipak u spomenutoj zbirci zaslugom dra Ivića.

Osim dokumenata iz brojnih magjarskih arhiva pa iz arhiva Ministarstva unutrašnjih poslova (Das allgemeine Archiv des Ministeriums des Innern) u Beču koji su požarom uništeni, još su u ovoj zbirci priopćeni spisi iz Ratnog arhiva (Kriegs-Archiv) i iz Državnog arhiva (Haus-Hof- und Staats-Arrhiv), a radi potpunosti dodani su i dokumenti iz arhiva Joce Vujića u Senti te nešto iz Nacijonalne biblioteke (prije Hof-Bibliothek) u Beču, itd. itd.

Dok se prva knjiga ograničila isključivo na srpske radenike, u drugoj ima prilično građe o Hrvatima. Auktor je korigirao prvotne intencije u prvoj knjizi, jer se uvjerio u povezanost materijala: i Srbima i Hrvatima u modernom vijeku njihove historije podjednako se krojilo i sudilo u Beču i Budimpešti, pobijanje interesa jednih i drugih međusobno se isprepletalo. I u prvoj knjizi preodličan je materijal za buduću historijsku eksploataciju; tu se niže sijaset naših kulturnohistorijskih imena čije će biografije u buduće dobiti i obilniju i sintetičku obradu, ali jak propust izdavačev i kod prve i kod druge knjige sastoji se u nedostatku regestâ, kratkog kazala sadržaja pojedinih jedinica građe, i ako su registri imena pomnjivo izrađeni. Ovakav propust nije smjelo imati jedno akademijsko izdanje, jer oteščava upotrebu, danas, kada valja i u naučnom poslu ekonomizirati vremenom i energijom.

Otkako je porodica Hapsburgovaca, potekla od predaka što se obogatiše i osiliše kao gradski kapetani Strasburga, zavladala staleškom državom Hrvata i Magjara, već odonda zapravo počinju centralizatorska nastojanja bečkog dvora, diktirana isključivo interesom dinastije. Taj dinastijski i ujedno centralizatorski princip provode Hapsburgovci nesmiljenom dosljednošću od Ferdinanda I, pa preko Leopolda I, krvnika Zrinjskih i Frankapana, Marije Terezije i Josipa II i dalje sve do svjetskog rata, kada taj princip zajedno s hapsburškom dinastijom doživljuje svoj konačni slom. Kroz stoljeća nalazi se ova dinastijska politika Hapsburgovaca u stalnom sukobu sa staleškim a docnije narodnim državama Hrvata i Magjara koji, u nejednakoj borbi punoj tragičnih i krvavih epizoda, ostaju pobijeđeni i podložni tuđinskoj dinastiji i tek u posljednjoj fazi ove borbe za svjetskog rata Hrvati i Srbi ruše dotrajalu carevinu i dinastiju i zauvijek se oslobađaju njene sile. Težnja hapsburške dinastije za punim ostvarenjem centralističke austrijske carevine stvarala je kroz stoljeća brojna centralna državna nadleštva u Beču kojima je cilj, da što je više moguće politički i administrativno povežu države Hrvata i Magjara u jednu cjelinu s austrijskim zemljama, a ujedno da spriječe i unište sve ono što je tome cilju na putu.

Više nego igdje drugdje izlazi nam u ovoj zbirci dokumenata jasno pred oči onaj ogromni i komplikovani centralizatorski aparat stare Austrije kakav je postojao pri koncu XVIII i tokom XIX stoljeća. Rad ovih centralnih državnih nadleštava sačuvan je u velikom broju njihovih akata što ih sada ova zbirka iznosi na svjetlo. U vrlo instruktivnom predgovoru zbirke izlaže izdavač sastav i razvoj tih nadleštava čija je akta publikovao. Jedno od najvažnijih takovih nadleštava bila je ustanova centralne državne policije u kojoj je ostvaren rafinirano organizovani policijski sistem koji u XIX stoljeću budno prati i poput gvozdene mreže guši i sapinje narodni pokret Hrvata i Srba u Austriji i izvan nje. O tome nas izvješćuje autor u »Predgovoru« ovako:

»Pri kraju XVIII stoleća osnovano je t. zv. Vrhovno Policijsko zvanje, koje je ukinuto 23 marta 1848.[1]) U ovom Vrhovnom Policijskom zvanju postojalo je jedno odeljenje za spoljnu državnu policiju (Departement für die äussere Staatspolizei), koje je imalo svoje tajne agentske ekspoziture u važnim političkim centrima (geheime Agentie Exposituren). Austrijska vlada je budnim okom pratila događaje u Srbiji i smatrala je beogradsku tajnu agentsku ekspozituru važnijom od svih ostalih. Ogromna množina tajnih agentskih izvještaja stizala je iz Beograda u Beč, počevši od vremena Karađorđevog pa sve do proleća 1848. Postojalo je i odeljenje za unutrašnju državnu policiju (Departement für die innere Staatspolizei), koje je imalo zadatak da vodi nadzor i spisak o svim politički sumnjivim i kompromitovanim ličnostima. Osim toga je postojalo odeljenje za dnevnu i literarnu štampu (Departement für die Tages- und literarische Presse), a zadatak mu je bio, da vodi kontrolu nad ličnostima, koje su stojale u vezi sa štampom, nad književnicima, urednicima i litografima i da bdiju nad njihovim radom. Najviše se pažnje obraćalo našim političkim i književnim ličnostima, jer je u to doba naš narod značio stalnu opasnost za Austriju te su njeni organi motrili na svakog našeg iole važnijeg političkog i kulturnog čoveka«.

No ni s ovim aparatom javne i tajne policije koji je opisan u »Predgovoru« nismo još upoznali u potpunosti sretstva kojima se Austrija služila da uzmogne osluškivati i špijunirati svaku slobodniju riječ i misao naših nacionalnih radnika. Novije doba opet je razotkrilo razgranjeni sistem poštanske špijunaže u staroj Austriji kojoj jasnih tragova i dokaza nalazimo u dokumentima priopćenim i u ovoj zbirci.

Na str. 224 II. knj. Ivićeve zbirke publikovano je pismo što ga iz Zagreba u Beč piše Ivan Kukuljević Andriji Torkvatu Brliću 12 juna 1854. Kopiju ovoga pisma šalje baron Kempen, šef Vrhovnog policijskog zvanja, grofu Buol-Šauštajnu ministru vanjskih posala i veli da mu je ona dostavljena »tajnim službenim putem«. Ovaj tajni službeni put danas je posvema otkriven. U trećem naime svesku poratne publikacije bečkog državnog arhiva »Historische Blätter« za godine 1921/22 (str. 495) priopćio je Eduard Castle vrlo zanimljive odlomke iz memoara barona Maksa Löventhala (1790—1872) dugogodišnjega austrijskog visokog činovnika.[2]) Löwenthal u svojim memoarima

[1]) Vrhovno policijsko zvanje (Oberste Polizei-Behörde) opet je uspostavljeno 25 IV 1852 te je konačno ukinuto 1859, kad ga zamijeni Ministarstvo policije.

[2]) Eduard Gastle, Aus dem Tagebuch des Freiherrn Max von Löwenthal. (Historische Blätter, herausgegeben von Haus-Hof-

pod datumom 1 decembra 1838 piše da Austrija »velikim troškom izdržava tako zvani tajni Cifernkabinet. Ovamo se donose na poštu predana pisma određenih lica, tu se otvaraju, prepisuju, a onda opet zapečate i vraćaju pošti. Na posebnom plamenu bez dima umekša se pečat, pošto je prije toga uzet njegov oštar otisak pomoću neke u kolut ulivene, polumekane metalne mase, koja se brzo sasvim ukruti. Kad je načinjen prepis, pritisne se ovaj improvizirani pečatnik na opet umekšani pečatni vosak, pa nema više ni traga tome što se s pismom zbilo. Ovakav patvoreni pečat drži se više nedjelja, a onda se uzme novi otisak. U kabinetu se nalazi zbirka u ocjeli rezanih kopija pečata i grbova najmarkantnijih lica i porodica . . . . U provincijama povjerena je ova tajna služba kojemu od činovnika poštanske uprave, a u manjim gradovima i poštanskog ureda (ali nipošto uvijek poglavaru), a zove se službom lože (Logendienst). Oni kojima je ta služba povjerena zovu se ložiste. Ložista ima pisma koja su mu označena, na poznati način otvoriti, a prepis njihove sadržine dostaviti Cifernkabinetu u Beču«. I sam pisac ovoga dnevnika nije mogao zatomiti osjećaj gadosti i prezira nad ovim postupcima Austrije, pa svršava ovu zabilješku usklikom: »I to su austrijske lože! A koji se rezultat polučuje za cijenu tolikoga novca, tolikoga lukavstva, tolike sramote?!«

Zanimljivo je razmotriti, zašto je spomenuto Kukuljevićevo pismo zabrinulo vrhovnu vlast austrijske policije. Kukuljević u svom pismu moli Brlića da mu pribavi prepise dokumenata iz bečkog tajnog državnog arkiva koje je on boraveći prije u Beču krišom pobilježio iz jednoga fascikla u tom arhivu. Baron Kempen naročito upozoruje grofa Buol-Šauštajna na ovaj pasus Kukuljevićeva pisma i onda ovako nastavlja: »Kako Brlić navodno u svrhu da pronađe još neupotrebljene izvore za jugoslavensku povijest, posjeduje dopuštenje za pregled arhiva različnih centralnih nadleštava, slobodan sam skrenuti pažnju Vašoj Ekselenciji na neprijatnosti koje mogu nastati iz ovakova istraživanja, jer Brlić radi svoga prijašnjeg učestvovanja u separatističkim udruženjima Južnih Slovjena kao i radi svoga ranijega ne sasvim beskrikornoga građanskog života u pogledu svoga sadašnjega književnog djelovanja ne zasluživše naročito povjerenje«. Iz ovoga Kempenova pisma jasno se vidi kako je Austrija zazirala od historijskih istraživanja Južnih Slovjena, bojeći se da im ne dođu u ruke dokazi njezine tiranske i izrabljivačke politike koju je prema njima vršila vazda.

Ova nam zbirka dokumenata posvema razotkriva dakle tajne puteve bečke policije i njenu neprekidnu aktivnost koja je uperena protiv nacijonalnog gibanja Južnih Slovjena. Ovakovim sretstvima oduvijek su se služili dotrajali sistemi nasilne vladavine u borbi s mladim narodima i novim naraštajima. Stara Austrija pomoću svoga špijunskog sistema pomno je bilježila svaki korak, svaki pokret naših narodnih ljudi i danas možemo po tim dokumentima pratiti svaku i najmanju fazu njihove uporne i ogorčene borbe za duhovno i političko oslobođenje od mrske tuđinske vlasti.

Gdje spisi Vrhovnog policijskog zvanja nisu bili sačuvani, priopćio je editor protokolske bilješke, ali na žalost samo mali broj, jer je požar arhiva onemogućio dalje ispisivanje tih bilježaka. U predgovoru editor dalje opisuje uređenje Ratnog arhiva u kojem su spisi Generalne graničarske direkcije i Praesidialia za nas od naročite važnosti. Ovdje je pohranjen i arhiv Ratnog ministarstva iz kojega potječu dokumenti o Petru Preradoviću. U ovoj zbirci dokumenata ima i spisa iz Državnog arhiva u kom su sačuvana akta Državnog savjeta i Kabinetskog savjeta, zatim Državne kancelarije i Informacionog biroa Ministarstva spoljnih poslova.

Izdavač je u ovoj zbirci poredao dokumente prema historijskim licima kojih se tiču, za svako lice u zasebnu grupu, a sve to hronološkim redom. Na ovaj način grupirano je 1199 dokumenata što se odnose na preko 100 lica naših javnih radnika Hrvata i Srba.

Na pomenuti način sabrana je u toj zbirci množina velikim dijelom nepoznatih dokumenata od velike važnosti za našu kulturnu, političku i literarnu historiju XIX stoljeća. Mnogo su na primjer zanimljivi ovdje publikovani dokumenti o pjesniku Petru Preradoviću (II. str. 127—137 i 388—392). Tu su priopćeni službeni opisi njegovih vojnih starješina prilikom predloga za njegovo unapređenje, a svi ga hvale kao odlična oficira velike obrazovanosti. Naročito je interesantno pismo što ga je 16 novembra 1862 upravio ban Šokčević grofu Degenfeldu u Beču. Šokčević saopćuje Degenfeldu u ovom privatnom pismu povjerljivim načinom svoje mišljenje o Preradoviću koje mu nije htio dostaviti u zvaničnom izvještaju, jer se odnosi na tadašnje političke prilike u Hrvatskoj. O Preradoviću izjavljuje se Šokčević u pismu ovako:

»Pukovnik Preradović, slavljeni hrvatski pjesnik, pripada skrajnje nacijonalnoj stranci, koja je s njegovim znanjem i sporazumom — o čemu sam imao originalne dokaze u rukama — prije početka sabora u godini 1861. sve poduzela, da Preradović na saboru bude izabran za bana. Kad to nije uspjelo, radilo se na tome, da Preradović bude imenovan guvernerom u Dalmaciji na mjesto gospodina feldmaršallajtnanta barona Ma-

und Staatsarchiv in Wien, I. Jahr 1921—1922 3. Heft).

mule, jer da je on čovjek, koji bi tamo radio u nacionalnom interesu. U toj stvari bio je kod mene čak i biskup Strossmayer, da bih ja za to poradio kod Njegova Veličanstva, što sam naravno odmah odbio. Otada me je biskup Strosmajer već nekoliko puta pismeno i usmeno zamolio, da radim na tome, da Preradović bude unapređen za generala, ali u svakom slučaju da bude namješten u zemlji, jer bi mogao znatno poslužiti narodu. On neprekidno dopisuje s najradikalnijim (exa' tirtesten) ljudima kao što su na pr. veliki župan Kukuljević, pa advokat Mrazović koji je vođa opozicije protiv vlade i konačno biskup Strossmayer kojega i onako dovoljno poznaješ. I ako neću da sumnjam o dobrim namjerava pukovnika Preradovića, ipak je on uza svoj pretjerani nacionalni osjećaj još i mišljenja, da je hrvatski narod podjarmljen, da vlada za ni ništa ne čini i da njegove opravdane želje ne ispunjava. Ove izjave čuo sam sâm iz njegovih usta, kad mi se je ljetos u Beču pretstavio, gdje je boravio na odmoru«. S obzirom na ovaj stav Preradovićev Šokčević misli da je u interesu službe kao i u njegovom vlastitom interesu da ne bude premješten u domovinu. Ovo pismo jasno osvjetljuje karaktere ove dvojice znamenitih ljudi naše prošlosti, i po tome ono pretstavlja upravo dragocjen prilog za noviju hrvatsku historiju.

Inače je Preradović bio u Beču pod stalnim policijskim nadzorom. Direktor bečke policije šalje o njemu svoja opažanja ministru policije, a konfidenti izvještavaju o njegovim posjetima u Slavenskoj besedi.

Na kraju II. knjige dodao je editor još i mnoge važne biografske podatke o Preradoviću i njegovoj porodici, a onda neke sitne podatke iz kratkih bilježaka u arhivskim protokolima kao o izboru Preradovićevu za člana Jugoslavenske akademije, pa o njegovom drugovanju s Markom Halavanjom koji je navodno u ruskoj službi »verbovao« oficire za Srbiju i Rusiju. Dokumenti o Preradoviću priopćeni u Ivićevoj zbirci znatno će popuniti sliku o njegovoj važnoj ulozi u našem narodnom životu.

Zbirka dokumenata dra. Ivića donosi II knj. na str. 176—216 naročito važne dosad nepoznate spise i o dr. Ljudevitu Gaju. Oni obuhvataju razdoblje od god. 1852—1867 koje pripada u posljednji, najteži i najmučniji period njegova života, kad je zvijezda toga negdašnjega narodnog slavljenika već posve ugasnula. U prvo vrijeme najsnažnije apsolutističke reakcije u Austriji iza godine 1850, bečka policija svagdje je bila Gaju za petama i gonila ga nemilice. Iz njenih izvještaja koji su sada obelodanjeni jasno se vidi kako policija strahuje od Gaja, jer ga zbog njegova ranijeg političkog rada u preporodno doba kao i zbog njegovih veza sa slovjenskim, a naročito srpskim prvacima, smatra najopasnijim političkim agitatorom i protiv reakcijonarnog njemačkog režima nad Slovjenima. Kako se vidi iz dokumenata, bečka policija prati svaki korak Gajev na njegovom putu u Beograd 1852 godine i na silu nastoji saznati, što je tamo radio, s kime se sastajao i koja je bila svrha njegova putovanja, a sve joj to polazi za rukom samo donekle. Izgleda često kao da sva policija nije bila dorasla njegovom lukavstvu i vještini!

U oktobru 1853 godine Gaj dolazi u Beč, a odavde se zaputio u Prag. Upravo u to doba, u početku krimskog rata, počinje se austrijska politika okretati protiv Rusije, da joj onemogući prodiranje na Balkan i osvajanje Carigrada. Čini se da je paralelno s ovim preokretom u vanjskoj politici išlo i suzbijanje slavenofilskih, ili kako se u Austriji govorilo »panslavističkih« tendencija među austrijskim Slovjenima. Bojeći se Gajeve agitacije u korist Rusije, zaustavila je austrijska policija Gaja u Pragu, vratila ga u Beč i tu ga zatvorila 29 oktobra 1853. Tek 23 decembra 1853 pošlo je Gaju za rukom da se oslobodi zatvora, najviše zauzimanjem njegovih prijatelja. Za vrijeme dok je Gaj bio u zatvoru i kasnije vodio je bečki vojni sud protiv njega najstrožu istragu radi učestvovanja u »revolucijonarnom pokretu jugoslovjenskog pravca«. Ovako motivira bečki vojni sud postupak protiv Gaja u opsežnom aktu u kome izvještava vojnog guvernera u Beču o rezultatima istrage. Povod istrazi dala su Gajeva pisma što ih je posrestvom svoga agenta Čavlovića uputio Knićaninu i Herkaloviću u Beograd. Čavlovića uhvati u Zemunu austrijska policija i oduzme mu pisma. Vojni sud u svom izvještaju donosi ova pisma u njemačkom prevodu. Ona su tako sastavljena da se iz njih ne može nikako zaključiti što je Gaj s njima htio polučiti. Osim toga Gaj se je vješto branio i sud je morao obustaviti istragu radi revolucionarne radnje Gajeve zbog nedostatka dokaza. Ipak je trebalo Gaja na bilo koji način onemogućiti. U tom cilju vojni sud u ovom svome aktu iznosi ranije Gajeve afere, naročito onu sa knezom Milošem u Zagrebu 1848 godine i neke druge, pa predlaže da mu se oduzme tiskara i naslov c. kr. savjetnika.

Čini se da je ovim postupkom prestalo Gajevo gonjenje, jer dalje o tom nema dokumenata. Još se o Gaju govori u priopćenim dokumentima naše zbirke godine 1861, kad mu se uskraćuje subvencija za novine, a jednako i godine 1865. Konačno se bečka policija zainteresovala za Gaja još godine 1867 prigodom njegova putovanja u Rusiju na čuvenu moskovsku etnografsku izložbu.[3] Policija sada opet prati Gaja u svojim izvje-

štajima dok se bavio u Beču pred odlazak u Rusiju kao i na povratku u Zagreb.

Spisi o Gaju, priopćeni u ovoj zbirci pretstavljaju nadasve važan prilog za poznavanje historijske uloge ove naše velike i snažne ličnosti. Ovdje publikovanim aktima znatno se dopunjuju dokumenti o Gaju što ih je izdao u »Spomeniku« Srpske Kraljevske akademije u svesci LIV dr. Gjuro Šurmin.[4]) Na ovaj način sabrana je najvažnija građa o Gaju, a to će jamačno doprinijeti, da dobijemo potpunu i objektivnu Gajevu biografiju koja će u punom svjetlu historijske istine prikazati gigantski lik preporoditelja Gaja.

O Mirku Bogoviću, jednom od ilirskih prvaka, također je bečka policija ozbiljno vodila računa. Iz Zagreba upućen je god. 1859 bečkoj policiji opsežan izvještaj o čitavom njegovom dotadašnjem književnom i političkom radu, a 1865 godine javlja policija iz Pešte u Beč sve potankosti o njegovom boravku u Budimpešti, po svojim tajnim agentima saznaje čak i to što je Bogović raspravljao s nekim tadašnjim političkim vođama Magjara.

Dalje ima izvještaja i o Strossmayeru kao o njegovom posjetu Slavenskoj besědi u Beču 1866, zatim o njegovom bavljenju u Rogaškoj Slatini 1868, gdje se sastao sa Pirovčancem, pa onda o njegovom putovanju u Beograd iste godine itd. itd.

Kako se vidi iz ovih i drugih dokumenata, i u vrijeme konstitucije iz god. 1860 kad je u Hrvatskoj povraćena ustavna vladavina, bečka policija i dalje bez obzira na to vrši svoju raniju zadaću i prati rad svake važnije političke i kulturne ličnosti u Hrvatskoj. U to doba je od Hrvata naročito interesuju: dr. Franjo Rački, Matija Mesić, Ivan Mažuranić, Gjuro Stj. Deželić, August Šenoa, Ignjat Brlić i drugi. Tim su zasada ovdje tangirani samo bliži javni radnici, dok bi nas daleko odvelo da samo imenom nabrojimo ostale koje je dr. Ivić pretstavio u svojim značajnim, voluminoznim publikacijama a iz bivših tajnih policijskih pretinaca stare Austrije.

Na kraju predgovora II. knjige dokumenata dodao je dr. Ivić popis svojih radova iz srpske književne historije koji su u tijesnoj vezi s ovom arhivskom građom i naveo dokumente koji su priopćeni u tim radovima. Ovaj popis dobro će doći svakome tko se interesira za ovaj predmet.

Dr. Ivić mnogo je, dakle, zadužio našu nauku ovim knjigama dokumenata. Svatko, tko se bavi našom kulturnom ili političkom poviješću XIX stoljeća morat će za njima posegnuti i u njima će naći dobru direktivu za dalje proučavanje.

Mirko Stanisavljević.

[3]) Isp. u »Narodnoj Starini« knj. X, str. 280 i knj. XI, str. 71.

[4]) Dr. Duro Šurmin, Knez Miloš u Zagrebu 1848. Spomenik Srpske Kraljevske Akademije LIV, Beograd, 1922.

BILJEŠKE

* Osnivanje Arheološkog kluba »Mursa« u Osijeku. Već početkom godine 1930. nikla je u krugu nekolicine prijatelja arheologije želja, da se i u Osijeku osnuje društvo, koje bi se u prvom redu brinulo da se bogati Gradski muzej smjesti u prikladne i javnosti pristupačne prostorije, i koje će sabirati sve one predmete, koji stoje u budi kakvoj vezi sa historijom grada Osijeka i najbliže okolice. Ova ideja dobila je realnije oblike kada su se na poziv prireditačkog odbora ad hoc 5. marta o. g. sastali na pretkonferenciju slijedeća gospoda prijatelji arheologije: Profesori Vjekoslav Celestin i Dr. J. Bösendorfer, Josip Leović, javni bilježnik Dr. Slavko Diklić, brigadni general Milorad Lazarević, Ing. Radoslav Franjetić, kipar prof. Mihajlo Živić, Ante E. Brlić, Milan Blažeković, akademski slikari Josip Zorman, Ivan Roch i J. Gojković, koncertni pjevač Lujo Plein. Prof. Celestin kao sazivač ovog sastanka pozdravio je prisutne i obrazložio svrhu osnivanja arheološkog kluba. Pri tom je ocrtao u kratkom prikazu historiju stare Murse, zatim Osijek u tursko vrijeme, a najzad se dotaknuo i povijesti grada pod erom Habsburgovaca do konačnog oslobođenja našeg naroda. G. Ante E. Brlić pročitao je zatim nacrt klupskih pravila, koja su sa manjim preinakama primljena, te će biti predložena glavnoj skupštini na prihvat. Na predlog g. Dr. Diklića izabran je odmah privremeni odbor na čelu sa prof. Celestinom kao predsjednikom, generalom Lazarevićem potpredsjednikom, A. E. Brlićem tajnikom, a u Odbor delegirani su: Dr. Diklić, Blažeković, Ing. Franjetić, prof. Živić, Roch i Zormann. Na predlog generala Lazarevića odlučeno bi, da se Gradskom načelstvu i sreskom poglavaru upute pretstavke, da se klubu stave na raspolaganje prikladne klupske prostorije. Sutradan posjetili su gospoda general Lazarević i Dr. Diklić gradonačelnika gosp. Dr. Vjekoslava Hengla, koji je gospodi izjavio, da klubu »Mursa« najpripravnije stavlja na raspolaganje gradsku vijećnicu za održavanje sjednica društva. **a. b.**

*

* Inicijativom g. Dake Popovića, senatora, radi se na osnivanju Muzejskog društva u Novom Sadu. Osnovu su radosmo prihvatili mnogi privatni sabirači.

*

* U beogradskom »Vremenu« (18. XII. 1932.) potaknuo je g. D. Kostić u članku »Potreba naučnog pregleda ličnih imena naših« rješavanje jednog nekultiviranog problema u domaćoj nauci. Pisac kaže, da tu misli »na naučno proučavanje narodnih ličnih imena, i muških i ženskih, u kome bi se ne samo jezički proučio sklop tih po formi izvedenica i složenica, te pokazala originalna ili prevodna (Jovan), ili podražajna formacija njihova (Tvrtko-Firmin), i dao raspored po grupama s osnovnom formom na čelu (na pr. Vuk-Vukan-Vukašin-Vukac-Vukadin-Vuko-Vukoje Vučeta-Vujo Vujadin itd.); nego bi se u tom pregledu naučnom dala, koliko može, i statistika približna uporedna, o brojnosti javljanja pojedinih forama, o vremenu njihova javljanja i, što mislimo da je naročito značajno o oblasti, lokalnosti njihova javljanja, naročito početnog, po kome se dade pratiti dalje migracije. S tim i takvim podacima ovaj «onomatološki« pregled naučno izraden, imao bi značiti ne samo užu filologiju nego i za etnografiju i istoriju naroda našega. Videćemo već kako. Što se tiče lokalnosti pojedinih forma ličnih imena naših, dovoljno je spomenuti samo da mi danas, po raznoliko izvedenim formama istoga ličnog imena recimo: Jovan, možemo s velikom vjerovatnošću odrediti i zavičajnost čije je. Tako bi za Jocu, isto kao i za Pecu, Necu i dr., rekli ponajprije da je iz Vojvodine, za onoga koji se zove Jova već bi pomišljali na Šumadiju, Jovo je nesumnjivo s terena ijekavštine, Jošo i Joveta još pouzdanije, iz Crne Gore i t. d. Za Josifa bi znali da je pravoslavac, a za Josipa najprije pomisili da je katolik. Za onoga koj se zove Mane ili Dane, možete i zbilja, ne samo u šali, reći da je Ličanin, kao što je Batrić nesumnjivo Crnogorac i kao što bi za Vlaha gotovo uvijek pogodili da je Dubrovčanin a za Tripuna da je Kotoranin i t. d. U nacionalnoj nauci našoj prvi je R. Šafařik sastavljao »Onomastikon«, pregled narodnih ličnih imena prema pomenicima fruškogorskih manastira Vrdnika i Krušedola. Vuk je u rječniku svom beležio i sva lična imena naša. Stojan Novaković je proširio rad Šafařikov upotrebivši građu i iz ostalih poznatih pomenika manastirskih (u Glasniku 42, »Pomenici srpske od 15 do 18 veka«). Novaković je davao u svom pregledu i brojnu statistiku, ponegde tek i vremensku, ali jedva dva tri puta i lokalnu, iako je za ovu baš mogao u pomenicima naći dosta podataka. Samo je, u naše dane, Sv. Matić u Glasniku Istoriskog društva u Novom Sadu dao po vrlo obilatom »katastigu« jednom — pregled priložnika po mestima, po kome bi se za pojedina imena dali lako izabrati pregledi brojnog i lokalnog javljanja njihova. G. Matić bi, i po službi svojoj u Narodnoj biblioteci, bio u najpovoljnijem položaju da uz celokupne građe u manastirskim pomenicima, koristeći se i građom iz Lj. Stojanovića Zapisa i natpisa, Starih pisma i povelja uz pomoć i rečnika Jugoslavenske akademije i Daničićeva rečnika za književne starine i Osnova, i dr. dade taj naučno sređen »onomatološki« pregled naš. Kad bismo ga već imali, istorija bi naša mogla nešto pouzdanije reći o zavičajnosti, pa i o staležu možda, kosovskog heroja Miloša Kobilovića. Jer ime njegovo javlja se tek u 14 veku i to pretežno kao sebarsko. U dečanskoj darovnoj povelji (1330) ime Miloš daleko nadmašuje brojno sva ostala koja nose seljaci darovani manastiru Dečanima i široj okolini njegovoj. A iz toga vremena među plemećima, na pr. kao svedocima na poveljama nema ga još. Pa bi na osnovu takvog pregleda, lako odbili i ubrajanje Vukašina, Marka, i njihovog rođaka (krvnog) Ostoje Rajakovića kao maćedonskog vladara — u Bugare. Za posljednjega možemo i ovako već, po isključivo bosanskom imenu njegovom (Ostoja) kao i po imenu oca mu (Rajak) utvrditi: da je nesumnjivo Dinarac, Bošnjak. A preko njega i Vukašina, čije ime ide u grupu izvedenih nastavkom -ašin (Mitrašin, Stepašin, Cvetašin, Gjurašin i dr. sva iz Novakovićeva spisa) koja i danas ukazuju na čisto dinarsku oblast (Bosna, Hercegovina, južno Primorje) — obranili bi i Marka od... bugarstva. I videli bi da su dobrovoljački hroničari imali nekoga razloga tvrdeći o Vukašinu da je poreklom »negdje s medje Primorja i Zagorja« i da je »prostijega roda«.

*

* VII. Skupština Hrvatskog Starinarskog Društva u Dubrovniku, održana je dne 8. travnja 1933. Predsjednik Dr. Bjelovučić Zvonimir pozdravlja prisutne, izvješćuje o radu protekloj godišnjem, ističući, da je društvo izgubilo počasnog člana slavnog hrvatskog borca i pisca neumrlog Don Iva Prodana, koji je nazvan Clypeus Croatorum — branič Hrvata. Članovi mu kliču: Slava! Blagajnik Dr. Kisić Niko izvješćuje o blagajni. Potpredsjednik Don Gjuro Krečak i fra Vid Mihičić, profesor umjetnosti, raspravljaju o arheološkim pitanjima grada i o modernoj umjetnosti. Zatim se bira jednoglasno stara uprava: Predsjednik Dr. Bjelo-

vučić Zvonimir, potpredsjednik Don Gjuro Krečak, tajnik Dr Velnić profesor fra Bogoljub, blagajnik Dr Kisić Niko. Odbornici. Dr Posedel prof. Josip, Dr Talija prof. fra Urban, Don Niko kan. Gjivanović. Iza otpjevane »Lijepa naša« skupština se razišla.

*

* Travnja mjeseca o. g. muzejski radnici u Beogradu zabrinuti za očuvanje ono malo historijskih spomenika što ih Beograd ima još na terrainu izradili su pretstavku Sudu opštine grada Beograda u tome smislu. Neizvjesna je sudbina Dositejeve Velike škole, pa historijskih zgrada u Gospodar Jevremovoj i Kralja Petra ulici. Beogradski »grad« restaurira se bez dovoljne pažnje, a triumfalna vrata princa Evgenija Savojskoga već su derutna. Rečena predstavka kaže m. o.:

»Poznata je velika ljubav Beograđana prema Beogradu. Ona je našla svoj izraz u bezbroj svetlih primera njegove dalje i skorije prošlosti, u borbi njegovih oslobodilaca iz 1806 i svim kasnijim događajima, a naročito u tragičnoj 1914 i 1915 godini... Kao i u drugim gradovima, tako i u Beogradu njegov savremeni nagli razvoj dovodi u opasnost pojedine stare gradske delove, koji su u njegovoj istoriji dobili skoro sakralni karakter, koji su vezani za čitav niz sudbonosnih događaja, njegovu političku pripadnost, sudbinu njegovih građana, ili koji su vezani uz pojedine manifestacije njegovog života, pojedine istaknute ličnosti, koje su naročito karakteristične kao i tragovi pojedinih epoha njihovoga života, kao arhitektonski i istoriski spomenici koji Beogradu pridaju naročitu lepotu i značaj. Mnoge su zgrade već propale, porušeni su mnogi dragoceni spomenici, dok su i drugi prepušteni volji pojedinih lica koja nemaju uvek dovoljno smisla, a često se rukovode praktičnim ciljevima ili momentanim efektima, ili uopšte ne poštuju i ne cene njihovu vrednost, ili su u faktičnoj nemogućnosti da im posvete potrebnu pažnju. Tako propadaju i naš stari Grad s pojedinim spomenicima koji se u njemu nalaze, stara groblja, Dositejeva Velika škola, stara skupština i mnoge druge značajne i dragocene građevine, koje treba očuvati u prkos moderniziranju i naglom razvoju Beograda. Mi smo dužni da sačuvamo te istoriske spomenike, i radi savremenosti i radi budućnosti, i radi svih onih koji žive u Beogradu i koji dolaze u Beograd i traže njegove karakterne odlike, radi budućih pokoljenja koji bi imali puno pravo da se na nas bace teškom optužbom, kad bi dopustili da se u Beogradu uništi ono što je svakom gradu najsvetije, što se svuda poštuje. U naše doba ekonomske krize i društvene depresije, koje dovode do precenjivanja praktičnog života i materijalnih vrednosti i do izvesne pasivnosti, potrebna je naročita pažnja da se ne učine nepopravljive greške. Naš novi Građevinski zakon u članu 24 i 25 predvideo je čuvanje istorijskih i umetničkih gradova, pojedinih spomenika, tipičnih građevina i odredio uslove pod kojim se mogu vršiti promene na tim građevinama i u njihovoj okolini. Duboko uvereni u iskrenu želju Opštinskog suda, da unapređujući našu prestonicu očuva njezinu fizionomiju sve ono što je dragoceno svakom građaninu i što ima veliku istorijsku i umetničku vrednost, prestavnici prestoničkih muzeja mole Sud opštine grada Beograda da saglasno odredbama Građevinskog zakona odredi lica, koja će u sporazumu s delegatom Narodnog, Opštinskog i ostalih beogradskih muzeja Uredbom utvrditi, koji su delovi našeg grada od istorijskog i umetničkog značaja, koje se građevine moraju projektovati s obzirom na istorijski karakter ulice, trga ili mesta; na kojim se građevinama od istorijskog i umetničkog značaja ne smeju vršiti nikakve opravke i promene dok se za to ne dobije odobrenje od nadležnih vlasti za čuvanje starina i koje se građevine moraju održavati i u onom slučaju kad to njihov vlasnik iz sopstvenih sredstava ne može vršiti. Ovaj akt Suda biće pozdravljen od čitavog građanstva i svih onih kojima leži na srcu prava vrednost i veličina Beograda«.

*

* 15. V. 1933. održana je V. glavna skupština Istorijskog društva u Novom Sadu pod predsjedništvom g. dr. St. Stanojevića, prof. univ. u Beogradu. G. dr. D. Kirilović, tajnik društva, izvjestio je, da se rad sastojao gotovo isključivo samo u publikovanju »Glasnika«, jer se i tu opće teško financijsko stanje osjetilo vrlo tegobno. Od 1000 komada društvenoga glasila nije raspačana ni polovina. A naprama 1000 osnovnih škola Dunavske banovine prima časopis jedva 20 (iz cijele države n. b.) Društvo su subvencionirali: Dunavska banovina sa 35.000 din., grad Novi Sad sa 5.000, grad Pančevo sa 1.000, manastir Grgetek sa 2.000, itd. Za počasnog člana proglašen je g. Mihailo Pupin iz New Yorka, a za utemeljače-dobrotvore: manastir Grgetek i g. Alimpije Popović iz Novog Sada. Tako ovo društvo ipak može promicati svoju svrhu, i ako zasad u ograničenom opsegu.

*

* Saznajemo da će se u izvjesnim naučnim zavodima (u kojima se inače živuje »procul negotiis«) započeti pripremati izrada stručne bibliografije, što je, dakako, samo za najveću pohvalu.

*

* Profesor bizantinologije univerziteta u Solunu, g. dr. Papadopulos, učinio je ljetos predradnje za osnivanje jedne bizantinologijske akademije na Atosu (Sv. Gora). Inicijator je Nj. Svetost, carigradski patrijarh g. Fotios. Među budućim akademicima biće i 10 kaludera na Atosu. Ova institucija omogućiće intenzivnije proučavanje jedne partije naše narodne historije.

*

* Navodno se u Slavonskom Brodu osniva gradski muzej. Za nj je mp. o. Novaković, gvardijan franjevačkog samostana, odstupio neke prostorije u samostanu i pozvao građane da doprinesu starine iz svojih kuća. I ako je to za Sl. Brod posve već zakašnjeli slučaj, korak preč. gosp. je za svaku pohvalu te će nas radovati, ako od toga gradiva iziđe štogod i u »Narodnoj Starini«.

*

* Mjeseca srpnja i kolovoza o. g. radila je u Istočnoj Srbiji u tzv. negotinskoj krajini arheološka ekspedicija Engleza i Američana g. prof. dr. Foox uz asistenciju g. dr. M. Grbića, kustosa beogradskog Narodnog Muzeja. Nalazi su prethistorijski, kulturni se slojevi kontinuirano vežu sve do tzv. seobe naroda (m. o. i Slovjena). U Negotinu rade i dva arheologa-amateura gg. Stojan Mladenović, profesor Učiteljske škole i Svetislav Stefanović, bankarski činovnik. Prvi ima znatnu kolekciju zlatnog i srebrenog novca, a drugi zbirku iskopina iz okoline Jabukovca (kameno i brončano oruđe). Navodno će se ti sabirački radovi ujediniti s akcijom za Gradski Muzej u Negotinu.

*

* Muzejsko društvo iz Frankfurta u Njemačkoj poslalo je gospođu Elizu Baumgartl, činovnicu arheološkog muzeja u Berlinu, da u Malom Orlovcu kraj Sarajeva, naročito na tzv. (Bogumilskim) Gromilama vrši arheološka istraživanja. Asistirao joj je g. dr. Mihovil Mandić, kustos muzeja u Sarajevu. Ovo nije osamljen slučaj da stranci finansiraju arheologijske radove u našoj zemlji i da aktivno djeluju (Solin, Negotin, Ohrid, Stobi, itd.).

*

* Kako smo već javili u prošlom broju (str. 144.) u Nišu je osnovan arheološki odbor pri kr. banskoj upravi moravske banovine. Na poticaj oblasnog odbora Narodne Odbrane pokrenuto je, dalje, sredinom ožujka o. g. i osnivanje Muzejskog društva (gg. Dragoljub Savić, Bora Gojković i dr.). U osnivački odbor ušli su gg. ing. Milorad Čavdarević; Bora Gojković, advokat; Mileniko Marković, profesor; dr. Rudolf Bratanić, profesor; Dragomir Miljković, general, Dimitrije Stanković i dr. Svrha ovog nastojanja postignuta je u prvom redu otvorenjem samog Gradskog Muzeja u Nišu koje je na svečani način uslijedilo 22. X. o. g. u historijskoj kući porodice Hristodula u Novakovićevoj ul. Kustos je muzeja g. Adam Oršić Slavetički. Muzej ima 4 odjela (ističu se zbirke novca g. B. Gojkovića i A. Nenadovića, činovnika banske uprave). Ima i prethistorijska zbirka sa Humske Čuke. I nedavni stari Niš je, hvalevrijedno, zastupljen, a da je više predusretljivosti iz građanstva moglo bi biti i bolje. I sama je drvena i rezbarena zgrada, kako je u redu, intaktno sačuvana s punim uređajem kao spomenik. Na II. spratu nalazi se mala kapelica s ikonama. Počeci ovog savremenog kulturnog djela niknuli su iz skromnih početaka pojedinih numismatičkih zbirki i arheološkog rada na terrainu u okolini grada, dokaz koliko vrijedi privatna inicijativa. Muzejsko društvo broji oko 150 članova.

*

* Polovinom prosinca proslavilo je Muzejsko Društvo u Ptuju svoju četrdesetgodišnjicu; na svečanost je pozvano i uredništvo »Narodne Starine« koje se odazvalo jednom čestitkom. Ptujski muzej jedan je od najbogatijih naših provincijskih muzeja, a smješten je u Dominikanskom samostanu koji je sagrađen 1230. i pregrađen u XIV. stoljeću i snabdjeven freskama, koje su i danas sačuvane. (Isp. bilješku o 35-godišnjici društva u »Narodnoj Starini« VII. (1928., str. 114.).

*

* Povodom članka koji je izišao u beogradskoj »Politici« 13. XI. o ikoni koju da je navodno Stevan Nemanja poklonio bazilici sv. Petra u Rimu osvrnuo se g. dr. L. Mirković, prof. univ. u Beogradu, u istom listu 5. XII. upozoravajući, da se može govoriti samo o hipotezi u vezi s referatom što ga je Msgr. d'Herbigny dao na bizantinološkom kongresu u Beogradu 1927. (isp. D. Anastasijević et Ph. Granić, Deuxième congrès international des etudes byzantines Belgrade p. 1—14. fig VI.) te završava ovako: »... Pri rešavanju tajne ovih likova mi bismo pored nesaglasnih literarnih podataka o njima pošli ovim putem: skinuti metalne okove sa ikone; snimiti uveličano signaturu ove ikone i ispitati je paleografski i videti da li je doista samo srpskoslovenska; objaviti u boji originalne uveličane snimke donjih lica na ikoni (ako se vide), i možda bi se po starosti dobi, po spolu, po kostimima i krunama ovih lica mogli doneti neki zaključci. Najposle ispitati: da li je ikona sa signaturom prvobitna, ili je kasnije osvežavana. Osim ovakog izdanja ove ikone, isto tako bi nas zadužio onaj, ko bi izdao u originalnoj boji dve srpske ikone, koje je Kralj Milutin darovao crkvi Sv. Nikole u Bari, u Italiji, i Bogorodičinu sa likovima Milutina i njegove ma-

tere Jelene, i drugu manju sa likovima Jelene, Dragutina i Milutina«.

*

* U Beogradu je o. g. osnovano društvo »Jugoslovenska narodna nošnja«, koje u svom proglasu m. o. kaže: »... Cilj je da u prvome redu unapredimo proizvodnju kućevnih tkanina i da povećamo njihovu potrošnju prvenstveno za sopstvenu nošnju proizvođača, a zatim i za druge potrebe ostalih slojeva našeg naroda. Podizanjem kućne radinosti i širenjem upotrebe naših tkanina želimo da podignemo privrednu snagu naroda. Ujedno želimo da usavršimo njegove kućevne proizvode i da u iste unesemo još više ukusa i lepote. Sva akcija našeg društva počivaće na principima zadrugarskog rada. A na srcu ležaće nam na prvom mestu naši pasivni krajevi. Društvo »Jugoslovenska narodna nošnja« želi da svoj rad raširi po celoj Jugoslaviji i da preko svojih odbora u zemlji stvori jaku i solidnu organizaciju. Apelujemo na sve vas, da prihvatite naš pokret kao realan pokret za ekonomsko podizanje naroda. Apelujemo da pristupite našem društvu i da tako svi aktivno doprinesemo unapređenju i novom procvatu naše kućevne radinosti...« itd.

*

* I grad Sušak dao se na sabiranje antikviteta, te se čine predradnje za osnivanje gradskoga muzeja. Simpatična je ova kulturna utakmica između pojedinih naših gradova, no još ih je veliko mnoštvo gdje vlada apatija i drijemež u tomu smislu, ali je mnogo smisla za zabave najrazličitijih vrsta.

*

* Srpska Kr. akademija nauka u Beogradu i ove je godine obnovila svoje članstvo izvjesnim izborima, pozabavila se novim zadacima i podijelila niz obilnih nagrada iz svojih različnih zadužbina (14 nagrada, 35.000 Din.), a raspisala natječaje za nove nagrade (12 temata, 93.000 Din.). Ugledajući se u strane drugarice, kao i u ugl. Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti u Zagrebu, i beogradsko je društvo naučenjaka i umjetnika odlučilo da izdaje o svojim radovima jedan »Bullettin« na stranim jezicima. U bečkim arhivima prikuplja se nova građa o prvom srbijanskom ustanku u XIX. stoljeću, u Dubrovniku opet proučavani su turski spisi, naravno uz značajnu državnu pomoć i prihode zadužbina kojima se koriste članovi institucije. Prošle godine izdano je 17 knjiga (Glas, Spomenik, Srpski etnografski zbornik, Istoriski zbornik, Posebna izdanja i Godišnjak). Pok. Rista J. Odavić, profesor, zatim upravnik Državne štamparije i najposlije upravnik Državne arhive, ostavio je legat akademiji u iznosu 460.000 Din. — Na svečanoj sjednici 28. XII. 1933. pročitana je pristupna besjeda g. dr. Stanoja Stanojevića, prof. univ., koji je za akademika izabran još 1920. godine, ali je tek čitanjem pristupne besjede istom sada uveden u sva članska prava; (u otsutnosti g. dr. Stanojevića, poradi bolesti, čitao je govor »Postanak srpskog naroda« g. dr. A. Belić). Poslije toga uzeo je riječ g. dr. Bogdan Gavrilović, rekavši: »Gospodo akademici. Od prvog osvita XVIII veka do naših dana prošla je naša istoriografija kroz razne mene. Čuvenu hroniku svoju, koja će kao znamenito istorisko delo u daljem razvitku naše moderne istoriografije ući u same osnove njezine, pisao je grof Đorđe Branković na prelomu XVII i XVIII veka. Njegov uticaj se osetio tek u poznatoj Rajićevoj Istoriji s kraja XVIII veka. Ali ni ova istorija nije obogatila našu istoriografiju ni jednim novim principom, i ni jednom novom metodom. Iako Rajić nije tradiciju narodnu priznavao kao istoriski izvor, on je ipak služeći se bez dovoljne kritike i uz to i vrlo malim brojem izvora za istoriju, i sam zapao u opasnu mrežu tradicije. Međutim, ne treba prećutati i treba reći, da su naši ljudi okupljeni u Matici srpskoj i Društvu srpske slovesnosti već u prvoj polovini XIX veka težili za tim da se istorija ne piše po narodnoj tradiciji već po izvorima i onakva kakva je zaista i bila. Godine 1847 učinio je doktor Janko Šafarik Društvu srpske slovesnosti svoje »Predloženije o načinu kako bi Srbliji mogli dobiti svoju istoriju«: — »Srbi nemaju još niti slavnu svoju starodrevnu prošlost u takovom vidu u rukama, kao što bi trebalo...« Znali su dakle naši stari da naša istorija ne valja i znali su oni, da je po izvorima treba pisati, ali u ono vreme nije bila laka stvar i pronaći i ispisati, i izdati i interpretirati te izvore. A drugo, naš nacionalizam toga vremena toliko je bio nabujao sa velikih tekovina, koje je izvojevala naša Narodna revolucija, da su se tradicije o narodnoj prošlosti i slavi pretvorile u prave narodne svetinje, u koje niko nije smeo dirnuti. U paroksizmu tog nacionalizma, ko je smeo reći da Vuk Branković nije izdao cara na Kosovu? Pa ipak s kraja sedamdesetih godina prošloga veka, počeli su samouci istorici Ilarion Ruvarac i Ljubomir Kovačević kritički i po izvorima obrađivati i ta za narodni ponos toliko vezana pitanja. U borbi koja se tada često i s velikom zaoštrenošću vodila između Ruvarca i Kovačevića s jedne, i pristalica tradicija s druge strane, stvarali su se principi kritičke škole srpske istoriografije, i Ruvarac i Kovačević

izišavši iz te borbe kao pobednici, postaše osnivači te škole. Odmah posle konačne pobede principa kritičke škole javilo se mlađe kolo naših istorika, oduševljenih pristalica Ruvarčevih i Kovačevićevih. I kada je 1905 Ruvarac umro, tada je na grobu njegovu u Fruškoj Gori, prota Jovan Vučković rekao ove lepe reči: »... A ponosna Avala nadvila glavu upirući blagodaran pogled na tvoj grob... Tamo će deca tvoja osvojiti katedre u Akademiji i u Univerzitetu. Blago tebi!«... Nije li gospodo akademici, i ova svečana sednica u kojoj danas Srpska kraljevska akademija u nedra svoja prima poklonika Ruvarčeve misli, profesora Univerziteta Stanoja Stanojevića, potvrdila misao Vučkovićevu i nije li zar, s druge strane, Akademija i ovom prilikom pokazala koliko ceni rad onih ljudi, koji su težeći za istinom, svojom misli bili sluge njezinih ideala?! Iz ogromnog niza dela, monografija, studija, eseja i članaka ja ću pomenuti samo ove radove g. Stanoja Stanojevića: »O sklopu Nemanjine biografije«; Die Biographie Stefan Lazarević's; »Nešto o Jakšićima«; »Vizantija i Srbi«; »Istorija srpskog naroda«; »O Južnim Slovenima u V, VI i VII veku«; »Borba za samostalnost katoličke crkve u nemanjićskoj državi«; Studije o srpskoj diplomatici; »La civilisation du peuple serbe au Moyen-Age«; zatim eseje o Nemanji, o Stevanu Prvovenčanom, o Caru Dušanu i tako dalje. Osim toga g. Stanojević je radio i u sasvim drugim oblastima kulturnoga života, stvarajući u njima znamenite spomenike našega duha. Ja ću pomenuti samo dva, koji su i po ideji i po trudu oko njihova stvaranja u glavnome njegovo delo: on je osnovao istorisko društvo u Novom Sadu i on je bio inicijator i organizator onoga teškoga i složenog rada, koji je u našoj književnosti izazvao pojavu »Narodne enciklopedije«. Meni je osobita i sreća i čast da mogu proglasiti g. Stanoja Stanojevića za pravoga člana Srpske kraljevske akademije«.

*

* U Beogradu je osnovano Društvo za proučavanje istorije Crne Gore sa dvije ravnopravne uprave u Beogradu i na Cetinju. Odziv je bio odličan. Rad je upućen na pribiranje dokumenata, sređivanje arhivske građe i obiavljivanje naučnih rezultata. Računa se na pomoć Banovine zetske, opštine cetinjske, crkvenih imanja a i fondova Univerziteta u Beogradu. Kao organ predvidja se obnova cetinjskih »Zapisa« (pod uredništvom g. D. Vuksana) koji su morali obustaviti svoje izlaženje poradi materijalnih nedaća.

*

* Ljetos o velikim ferijama išla je opet naučna ekspedicija Universiteta u Beogradu o trošku Fonda Luke Ćelovića Trebinjca u Zetsku banovinu. Tu je radila i historijsko-arheološka sekcija, koja je višekratnim ekskurzijama iz Andrijevice proučavala manastire u Morači i Dobrilovini te »Gjurgjeve Stubove« u Beranima, zatim je ispitivano Brskovo, gdje je bila kovnica novca u doba srpskog kralja Uroša I. (1243.—1276.), pa konačno Plav i Gusinje kao i stara crkva u Nikoljcu kod Bijelog Polja. Tu je nađena vrijedna biblioteka. Istraživači su snimili i stare gradine kao što su Bihor i Budim-grad te ruševine manastira Šudikove. Ovako organizovani posao daće, nema sumnje, vrijedne rezultate, a primjer je nasljedovanja vrijedan i za ostale universitete i banovine.

*

* Stara tradicija o vodstvu negda povlaštenih krugova i u svijetu nauke Podunavlja nije izumrla 1918. nego stvara s vremena na vrijeme odjeke i poslije rata u po nekoj kopči te se interesovani geriraju kao pravi arbitri kod »nižih narodnosti«, ali na te »spone« pazimo!

*

* U beogradskoj »Narodnoj Odbrani« (VIII. br. 36.) priopćio je g. Milovan Popović »Jedan prilog pitanju odgovornosti za svetski rat« iz nekog žandarmskog referata kotarskom uredu Prijedoru. Najvažnije je to, što izdavač kaže, da je akt nađen »među papirima koje je (g. o.) kupio »na kilogram«! I ako je stvarno ovih dokumenata bilo toliko da ih se danas može na kilograme kupovati kao stari papir, ipak bi bilo potrebno da se povede jedna akcija kako bi se od bosansko-hercegovačkih piljara i drugih prodavača na malo sakupilo ono što je još preostalo«. Nijesu u pitanju piljari i maloprodavaoci nego krivična odgovornost onih nesavjesnih faktora koji su odobrili takovu prodaju bosansko-hercegovačkih arhivalija iz doba pod Austro-Ugarskom, a da prije toga arhivski stručnjaci nijesu izvršili reviziju. I danas, možda, još ne bi bilo kasno, da se po registraturama sreskih načelstava u svim banovinama a osobito na tavanima dotičnih zgrada sprovede svoje vrste racija na spise iz vremena posljednjih deceniia pred 1918. Spasio bi se dragocjen materijal za našu najmoderniju historiju, koja će inače u mnogočem biti slabo detaljirana. No smetnja je, što još uvijek nemamo jednu arhivsku centralu za cijelu državu, bilo arhivski zakon, koji bi decentralizovao posao i čuvanje toliko važnih spisa. Glav-

ni dio materijala u ovo 15 godina vjerovatno je ipak propao.

*

* Etnografski Muzej u Beogradu odlučio je, najviše poradi skučenosti svojih prostorija, da priređuje povremene izložbe svog ilustrativnog materijala (obične i povećane fotografije i diapozitivi te crteži i slike) koji ilustruje narodni život (svadbe, sahrana, groblja, poljodjelstvo i stočarstvo, saobraćaj na vodi, narodne nošnje, tipovi kuća i naselja, narodne igre i t. d.). Godine 1932. beogradski je Etnografski Muzej imao 4954 predmeta, a 1933. bilo je prinove još za 550 komada.

*

* Mjeseca kolovoza o. g. vodila se u zagrebačkim »Novostima« polemika između g. Josipa S. Vrignanina i preč. g. o. Anakleta Zadravca o tome, da li je iz riznice franjevačkog samostana na Trsatu kod Rijeke nestao relikvijar kneginje Barbare Frankapan udate za despota Vuka Brankovića iz XV. stoljeća? I ovaj slučaj upućuje, kako je već skrajnja potreba, da se sa strane države regulira i osigura čuvanje narodnih starina i zakonom zapriječi svaki pokušaj njihova otuđenja. Ali godine idu, događaji se zbivaju, nego brige i stvarne zaštite još nema.

*

* U beogradskoj »Pravdi« (XXIX. broj 10.452) upozorio je g. Sreten V. Vukosavljević na Neznane Muzeje u Sandžaku, na male crkvice, naime, koje su u prošlosti svojom skrovitošću mogle sačuvati svoje kulturno blago. »Očuvalo se najviše zbog toga, što mu se nije znala vrednost«, te »nisu, do skoro, privlačile pažnju nesavesnih pljačkaša starina i knjigokradica«, no »čim se za poneku stvar saznalo da vredi, nje je mahom nestajalo. Tako je, n. pr. nestalo mileševskog osmoglasnika, čim je na njega obraćena pažnja... Dužnost čuvara kulturno-istorijskih spomenika narodnih ne bi trebala Crkva da oseća kao neki teret... Svuda inventar predati ponekome, koji će odgovarati za stvari... Izraditi i publikovati jedan opšti, dobar i stručan katalog starih knjiga i ikona... Još sasvim malo ako se pričeka biće dockan...«

*

* Okružni sud za grad Beograd osudio je g. Aleksandra Derocco, docenta za staru srpsku arhitekturu (tehnički fakultet Universiteta u Beogradu) za izvjesne uvredljive izraze nanešene sudiji g. Gligorijeviću, iz Prizrena, koji se kao amateur zanima arheologijom i koji je tražio dozvolu za iskapanje protiv koje je tuženi dao svoje stručno mišljenje. Za izraze i »nadriarheolog« i »po uputstvima slepoga starca« g. Derocco je riješen, no nije se ni žalio na presudu, već je suradniku »Vremena« (XIII. br. 3980.) dao izjavu u kojoj kaže m. o.: »... Svi smo mi za to da te starine treba spasavati. Samo svaki bi hteo da radi kako misli sam da je najbolje. Ima pri tome sasvim dobronamernih pokušaja koji se svršavaju štetom... Potsetiću... na prvome mestu na onaj slučaj gde je upropašćen grob kraljice Teodore matere Dušanove, zatim onaj drugi gde je tako isto upropašćena »mumija« jednoga člana loze Nemanjića. Najzad su tako isto bez kontrole prokopane »Novakove stene« kod Berana — da navedem samo slučajeve štete od neukog istraživanja a ne i slučajeve dobronamernih ali štetnih opravaka i prepravaka spomenika od strane nestručnih lica kojih je bezbroj... Kad se nedavno pojavio slučaj sa traženjem »Krune i blaga Cara Dušana« da bi sprečio možda jedno eventualno zlo, ja sam objavio i članak zbog koga sam tužen... Strpljenje je već izdalo mnoge moje starije kolege koje su videle da im je dugogodišnje zauzimanje uzaludno i da umesto satisfakcije imaju samo neprijatnosti, a svakako je neprijatnost biti tužen i morati ostavljati svoj naučni posao i dolaziti na sud i pravdati se. Mnogi su moji prethodnici, kažem, već digli ruke i ja se bojim da ću, ovako dekuražiran, to morati učiniti i ja, t. j. da ću morati prestati da se javno interesujem za sudbinu tih naših već toliko napaćenih starina, pa neka ih svaki ispituje na način koji se njemu učini najbolji«. I što će to, doista, i dalje biti moguće, razlog je samo u tomu, što još uvijek nemamo jedinstven zakon za muzeje i za čuvanje starina u Jugoslaviji, koji bi sprečio i trgovanje starinama i spekulaciju za izvoz, a dijelom opet obranio starine od nadristručnjaka kao i od sumnjivih sabirača.

*

Ovim sveskom zaključuje »Narodna Starina« svoju XII. knjigu, ali je pitanje hoće li moći produžiti dalje izlaženje. Svi su primaoci časopisa dovoljno dosad upoznati s pravim stanjem. Bilo bi dakle obzirom na neodzivanje suvišno više apelirati ma i jednim retkom.

„NARODNA STARINA" sv. 32., XII. knj., 3-4. br.
U ZAGREBU, 31. XII. 1933.
VLASNIK, GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:
Dr. JOSIP MATASOVIĆ
PROF. UNIV. U SKOPLJU

TISAK »TIPOGRAFIJA« D. D., ZAGREB.